

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ

ΤΕΥΧΟΣ 39

ΙΟΥΛΙΟΣ
2014

ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΥΡΩΣΥΣΤΗΜΑ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ

ΤΕΥΧΟΣ 39

ΙΟΥΛΙΟΣ
2014

ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΥΡΩΣΥΣΤΗΜΑ

ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ελευθ. Βενιζέλου 21
102 50 Αθήνα

www.bankofgreece.gr

Διεύθυνση Οικονομικής Ανάλυσης και Μελετών - Γραμματεία
Τηλ. +30 210 320 2393
Fax +30 210 323 3025

Τυπώθηκε στο
Ίδρυμα Εκτύπωσης Τραπεζογραμματίων και Αξιών
της Τράπεζας της Ελλάδος

ISSN 1105 - 8544

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Η ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΠΡΟ ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ	7
Δήμητρα Δημητροπούλου Αναστασία Κουτσομανώλη-Φιλιππάκη Ευάγγελος Χαραλαμπίκης Γεώργιος Αγγέλης	
Η ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΟΝ ΙΔΙΩΤΙΚΟ ΤΟΜΕΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ	25
Κώστας Ν. Κανελλόπουλος	
ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΤΡΑΠΕΖΙΚΗ ΕΝΩΣΗ: “ΕΞΕΥΡΩΠΑΪΣΜΟΣ” ΤΟΥ ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΠΛΕΓΜΑΤΟΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΤΩΝ ΤΡΑΠΕΖΩΝ	43
Φαίδων Καλφάογλου	
Η ΕΞΥΠΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ: “ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ” ΚΑΙ “ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΕΣ” ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ. ΜΠΟΡΟΥΝ ΝΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΟΥΝ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΕΞΟΔΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ;	83
Σοφία Λαζαρέτου	
Η ΣΤΕΓΑΣΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ 2008-2012	119
Αικατερίνη Χαιρέτη	
ΔΟΚΙΜΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ (Οκτώβριος 2013 - Μάιος 2014)	161
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΡΘΡΩΝ ΠΟΥ ΔΗΜΟΣΙΕΥΘΗΚΑΝ ΣΕ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΑ ΤΕΥΧΗ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ	173

Η ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΠΡΟ ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ*

Δήμητρα Δημητροπούλου
Διεύθυνση Οικονομικής Ανάλυσης και Μελετών

Αναστασία Κουτσομανώλη-Φιλιππάκη
Διεύθυνση Οικονομικής Ανάλυσης και Μελετών

Ευάγγελος Χαραλαμπάκης
Διεύθυνση Οικονομικής Ανάλυσης και Μελετών

Γεώργιος Αγγέλης
Διεύθυνση Οικονομικής Ανάλυσης και Μελετών

Ι ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η κρίση είχε σημαντικό αντίκτυπο στις ελληνικές επιχειρήσεις και επηρέασε ιδιαίτερα αρνητικά την πρόσβασή τους στην εξωτερική χρηματοδότηση. Στην παρούσα μελέτη επιχειρείται μια επισκόπηση της εξέλιξης της επιχειρηματικής χρηματοδότησης, με το σκεπτικό ότι η ομαλή και επαρκής πρόσβαση των επιχειρήσεων σε εξωτερικούς πόρους αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για τη στήριξη του συνόλου της οικονομίας και την επίτευξη οικονομικής ανάκαμψης.

Οι συνέπειες της κρίσης στη χρηματοδότηση προέρχονται σε μεγάλο βαθμό από τις εξελίξεις στο χρηματοπιστωτικό τομέα. Η εξασθένηση της πιστοδοτικής ικανότητας των τραπεζών (λόγω της περιορισμένης πρόσβασής τους στη διατραπεζική αγορά, της προσπάθειας εξυγίανσης των ισολογισμών τους και της αύξησης των μη εξυπηρετούμενων δανείων) οδήγησε στον περιορισμό της τραπεζικής χρηματοδότησης προς τον ιδιωτικό τομέα και ειδικότερα προς τις επιχειρήσεις, με αποτέλεσμα ένας σημαντικός αριθμός επιχειρήσεων να αντιμετωπίζει δυσχέρειες στη χρηματοδότηση των δραστηριοτήτων του (Τράπεζα της Ελλάδος, 2014). Η μείωση αυτή του τραπεζικού δανεισμού σε συνδυασμό με τη δυσκολία έκδοσης ομολόγων και μετοχών, λόγω της αρνητικής αποτίμησης των ελληνικών επιχειρήσεων εξαιτίας της κρίσης χρέους, είχαν ως συνέπεια την ανεπάρκεια των χρηματοδοτικών πόρων, η οποία αποτελεί και ένα από τα βασικότερα προβλήματα που αντι-

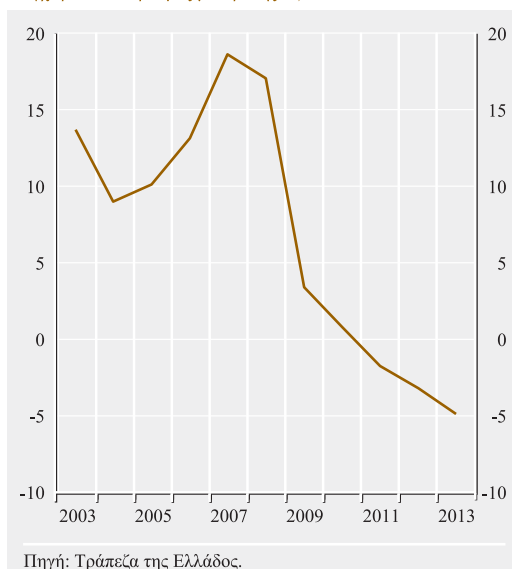
μετωπίζουν οι ελληνικές εταιρίες και μία από τις πιο κρίσιμες προκλήσεις για τη βιωσιμότητά τους. Ωστόσο, στη μείωση της χρηματοδότησης που παρατηρήθηκε εν μέσω κρίσης συνέβαλε και ο περιορισμός των λειτουργικών δραστηριοτήτων των επιχειρήσεων, οι οποίες ανέβαλαν τα άμεσα επενδυτικά σχέδιά τους λόγω του αβέβαιου οικονομικού κλίματος, με συνέπεια τη μείωση των δανειακών αναγκών τους.

Στην περίπτωση της Ελλάδος, το μοντέλο χρηματοδότησης των επιχειρήσεων βασίζεται σε πολύ μεγάλο βαθμό στον τραπεζικό δανεισμό (Τράπεζα της Ελλάδος, 2014). Σύμφωνα με έκθεση της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας για τη χρηματοδότηση των επιχειρήσεων (European Central Bank, 2013α), η Ελλάδα, μαζί με την Ιταλία και την Κύπρο, ανήκει στις χώρες με το μεγαλύτερο ποσοστό τραπεζικής χρηματοδότησης (ως προς το σύνολο της χρηματοδότησης) τόσο κατά την περίοδο προ της κρίσης όσο και στη διάρκεια της κρίσης. Συγκεκριμένα, ο μέσος όρος του ποσοστού του τραπεζικού δανεισμού ως προς τη συνολική χρηματοδότηση για την περίοδο 2003-2008 στην Ελλάδα ανέρχεται σε 70,6% έναντι 49,1% για το σύνολο της ευρωζώνης, ενώ το ποσοστό παραμένει ιδιαίτερα υψηλό και κατά τη διάρκεια της κρίσης (την περίοδο 2009-2012), καθώς ανέρχεται σε 72,9% (έναντι

* Το άρθρο απηχεί τις απόψεις των συγγραφέων και όχι κατ' ανάγκη τις απόψεις της Τράπεζας της Ελλάδος και τυχόν λάθη ή παραλείψεις βαρύνουν αποκλειστικά τους ίδιους. Οι συγγραφείς ευχαριστούν τη Heather Gibson και τη Δάφνη Νικολίτσα για τα πολύτιμα σχόλια και τις παρατηρήσεις τους.

Διάγραμμα 1 Διαχρονική εξέλιξη της τραπεζικής χρηματοδότησης των επιχειρήσεων (συγκεντρωτικά στοιχεία)

(δάνεια προς μη χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις από τα εγχώρια NXI - ρυθμός μεταβολής %)

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος.

49,9% για την ευρωζώνη). Η μεγάλη εξάρτηση της χρηματοδότησης των επιχειρήσεων από τον τραπεζικό δανεισμό οφείλεται εν μέρει και στο γεγονός ότι στην πλειοψηφία τους οι ελληνικές επιχειρήσεις είναι μικρομεσαίες και λόγω του μεγέθους τους δεν έχουν εύκολη πρόσβαση σε εναλλακτικές πηγές εξωτερικής χρηματοδότησης. Σύμφωνα με έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (European Commission, 2012), στην Ελλάδα οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις συνεισφέρουν το 70,2% της οικονομικής προστιθέμενης αξίας στην ελληνική οικονομία και το 85,2% της απασχόλησης στον ιδιωτικό μη χρηματοπιστωτικό τομέα, ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά για την Ευρωπαϊκή Ένωση είναι πολύ μικρότερα (58,1% της συνολικής προστιθέμενης αξίας και 67,4% της συνολικής απασχόλησης). Η δυσκολία πρόσβασης των μικρομεσαίων επιχειρήσεων στον τραπεζικό δανεισμό κατά τη διάρκεια της κρίσης, σύμφωνα τόσο με στοιχεία της ΕΚΤ όσο και με τη μελέτη της Bain & Company και του ΠΦ (2013), αυξήθηκε σημαντικά και σε άλλες χώρες της ΕΕ εκτός της Ελλάδος, ιδιαίτερα σε αυτές που εφαρμόζουν προγράμματα οικονομικής προσαρμογής.

Υπό το πρίσμα της σημασίας του τραπεζικού δανεισμού για τη χρηματοδότηση των ελληνικών επιχειρήσεων, γίνεται εμφανές ότι η μείωση του ρυθμού τραπεζικής χρηματοδότησης που παρατηρείται τα τελευταία χρόνια αναμένεται να έχει σημαντική επίπτωση στην κερδοφορία και τη βιωσιμότητα των επιχειρήσεων. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τα συγκεντρωτικά στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος (βλ. Διάγραμμα 1), ο ετήσιος ρυθμός μεταβολής των τραπεζικών δανείων προς τις ελληνικές επιχειρήσεις μειώθηκε κατακόρυφα μετά το 2008, ενώ το 2011 έγινε για πρώτη φορά αρνητικός.

Στόχος της παρούσας μελέτης είναι να παρουσιάσει την εξέλιξη της χρηματοδότησης των ελληνικών επιχειρήσεων την περίοδο 2003-2011 και ειδικότερα να αναλύσει την επίδραση της κρίσης στην πρόσβαση των επιχειρήσεων σε εξωτερική χρηματοδότηση. Προς το σκοπό αυτό, χρησιμοποιούνται στοιχεία ισολογισμών και αποτελεσμάτων χρήσεως για πάνω από 20 χιλιάδες επιχειρήσεις, όλων των μεγεθών και από όλους τους (μη χρηματοπιστωτικούς) κλάδους της οικονομίας. Η ανάλυσή μας προσπαθεί να δώσει απαντήσεις στα παρακάτω ερωτήματα: Πώς έχει επηρεάσει η κρίση τη χρηματοδότηση των επιχειρήσεων; Ποια είναι τα χαρακτηριστικά των επιχειρήσεων που έχουν πληγεί περισσότερο; Πώς έχει εξελιχθεί η χρηματοδότηση για εταιρίες διαφορετικού μεγέθους – έχουν επηρεαστεί εξίσου μικρές, μεσαίες και μεγάλες σε μέγεθος επιχειρήσεις; Ποιοι κλάδοι έχουν πληγεί περισσότερο από την κρίση όσον αφορά την πρόσβασή τους σε εξωτερική χρηματοδότηση; Από την ανάλυσή μας προκύπτει ότι η κρίση επηρέασε σημαντικά τη χρηματοδότηση των επιχειρήσεων, η οποία μετά το 2009 περιορίζεται αισθητά, ενώ αρκετοί κλάδοι της οικονομίας πλήττονται ιδιαίτερα, καθώς χάνουν την πρόσβασή τους τόσο σε βραχυπρόθεσμο όσο και σε μακροπρόθεσμο δανεισμό. Η εξέλιξη αυτή ακολουθεί μια περίοδο έντονης πιστωτικής επέκτασης, η οποία κορυφώθηκε το 2008 και ευνόησε κυρίως τις μεγάλες επιχειρήσεις. Οι τελευταίες υπήρξαν επίσης και περισσότερο ανθεκτικές, καθώς κατάφεραν

να διατηρήσουν κάποια μορφή εξωτερικής χρηματοδότησης και εν μέσω της κρίσης.

Η παρούσα εργασία διαρθρώνεται ως εξής: η πρώτη ενότητα παρουσιάζει τη βάση δεδομένων καθώς και τις βασικές μεταβλητές για την ανάλυσή μας, ενώ η δεύτερη ενότητα παρουσιάζει την ανάλυση της χρηματοδότησης για το σύνολο του δείγματός μας, για επιχειρήσεις διαφορετικού μεγέθους και κατά κλάδο. Στην τελευταία ενότητα συνοψίζονται τα βασικά συμπεράσματα της μελέτης.

2 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΟΡΙΣΜΟΣ ΜΕΤΑΒΛΗΤΩΝ

Τα δεδομένα της συγκεκριμένης μελέτης προέρχονται από τη βάση δεδομένων της εταιρίας ICAP, η οποία περιλαμβάνει στοιχεία ισολογισμών και αποτελεσμάτων χρήσεως για περίπου 60.000 ελληνικές επιχειρήσεις. Το κύριο πλεονέκτημα αυτής της βάσης δεδομένων είναι ότι περιλαμβάνει στοιχεία όχι μόνο για εταιρίες εισηγμένες στο Χρηματιστήριο Αθηνών, αλλά και για μη εισηγμένες εταιρίες που είναι στην πλειονότητά τους μικρομεσαίες επιχειρήσεις, οι οποίες αποτελούν τη “ραχοκοκαλιά” της ελληνικής οικονομίας.

Το δείγμα μας καλύπτει την περίοδο 2003-2011 και περιλαμβάνει εταιρίες του μη χρηματοπιστωτικού τομέα της οικονομίας. Συγκεκριμένα, οι τράπεζες, οι ασφαλιστικές επιχειρήσεις, οι εταιρίες χρηματοδοτικής μίσθωσης, οι εταιρίες χαρτοφυλακίου και επενδύσεων και άλλες επιχειρήσεις που παρέχουν χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες έχουν εξαιρεθεί από το δείγμα, όπως και οι επιχειρήσεις που είναι νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου και η δραστηριότητά τους δεν εμπίπτει στο αντικείμενο της συγκεκριμένης έρευνας. Μετά την εξαίρεση των επιχειρήσεων για τις οποίες δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία σε συνεχή βάση για την υπό εξέταση περίοδο, αλλά και των επιχειρήσεων με μηδενικές πωλήσεις, και μετά τον αποκλεισμό των εταιριών που παρουσιάζουν ακραίες τιμές στις βασικές μεταβλητές που χρησιμοποιούνται

Πίνακας 1 Αριθμός επιχειρήσεων στο δείγμα

Έτος	Αριθμός επιχειρήσεων
2003	21.211
2004	23.323
2005	24.587
2006	24.897
2007	24.957
2008	24.712
2009	23.294
2010	22.264
2011	19.321

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων της ICAP Database.

στην παρούσα ανάλυση, καταλήξαμε σε ένα δείγμα 208.566 παρατηρήσεων για την περίοδο 2003-2011. Γενικά παρατηρούμε ότι ο συνολικός αριθμός των επιχειρήσεων αυξάνεται διαχρονικά έως το 2007 και στη συνέχεια μειώνεται σταδιακά με όλο και ταχύτερους ρυθμούς, για να επιστρέψει το 2011 στα επίπεδα του 2004. Η μεταβολή αυτή λαμβάνει χώρα με παρόμοιους ρυθμούς σε όλους τους κλάδους, με αποτέλεσμα η αναλογία των κλάδων στο σύνολο του δείγματος να παραμένει σε γενικές γραμμές σταθερή πριν και μετά την κρίση. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι η μεταβολή των εταιριών διαχρονικά δεν οφείλεται μόνο στο κλείσιμο εταιριών ή στο άνοιγμα νέων επιχειρήσεων, αλλά και στη μεταβολή του ποσοστού κάλυψης της βάσης δεδομένων της ICAP.

Πέρα από την ανάλυση του συνόλου του δείγματος, στόχος της παρούσας μελέτης είναι και η κλαδική ανάλυση της χρηματοδότησης των επιχειρήσεων. Προς το σκοπό αυτό, οι επιχειρήσεις κατηγοριοποιήθηκαν κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας με βάση το διψήφιο κωδικό NACE.¹ Σύμφωνα με αυτή την κατηγοριοποίηση, το δείγμα μας χωρίζεται σε

¹ Το NACE είναι το σύστημα στατιστικής ταξινόμησης των οικονομικών δραστηριοτήτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Eurostat, 2008).

7 κλάδους οικονομικής δραστηριότητας: γεωργικός τομέας (383 επιχειρήσεις), ορυχεία (128 επιχειρήσεις), κατασκευαστικός τομέας (2.402 επιχειρήσεις), μεταποίηση (5.864 επιχειρήσεις), υπηρεσίες (10.846 επιχειρήσεις), εμπόριο (9.481 επιχειρήσεις) και διαχείριση ηλεκτρικού ρεύματος, νερού και αποβλήτων (126 επιχειρήσεις). Το μεγαλύτερο ποσοστό των επιχειρήσεων ανήκει στους κλάδους των υπηρεσιών, του εμπορίου και της μεταποίησης. Επιπλέον, για να μελετήσουμε την επίδραση του μεγέθους μιας επιχείρησης στη χρηματοδότησή της, διακρίνουμε τις επιχειρήσεις σε τρεις κατηγορίες με βάση τη λογιστική αξία του ενεργητικού τους. Συγκεκριμένα, χωρίζουμε τις εταιρίες σε μικρές, μεσαίες και μεγάλες, όπου κάθε κατηγορία αντιπροσωπεύει το 33,3% του συνολικού δείγματος.

Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του δείγματός μας είναι ότι ένα μεγάλο ποσοστό των επιχειρήσεων, και συγκεκριμένα το 34% του συνόλου των παρατηρήσεων του δείγματος, εμφανίζει μηδενικές δανειακές υποχρεώσεις για την υπό εξέταση περίοδο. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα η ανάλυσή μας να επηρεάζεται σημαντικά από τα χαρακτηριστικά αυτών των εταιριών με μηδενική μόχλευση και για το λόγο αυτό, χωρίζουμε το δείγμα μας σε δύο κατηγορίες (εταιρίες με κάποια μορφή εξωτερικού δανεισμού και εταιρίες χωρίς δανειακές υποχρεώσεις).² Κατά συνέπεια, αφού αναλύσουμε τα χαρακτηριστικά του συνόλου των επιχειρήσεων, στη συνέχεια η μελέτη μας επικεντρώνεται στην ανάλυση των επιχειρήσεων που έχουν κάποια μορφή εξωτερικής χρηματοδότησης.

Η ανάλυση βασίζεται στη χρήση αριθμοδεικτών, όπως αυτοί προκύπτουν από τις λογιστικές καταστάσεις των επιχειρήσεων. Συγκεκριμένα, ως εξωτερική χρηματοδότηση ορίζεται το σύνολο των βραχυπρόθεσμων και μεσομακροπρόθεσμων δανειακών υποχρεώσεων της επιχείρησης, ενώ ο δείκτης χρέους ορίζεται ως το σύνολο των δανειακών υποχρεώσεων (βραχυπρόθεσμων και μακροπρόθεσμων) προς το σύνολο του ενεργητικού. Για την ανάλυση του είδους των δανειακών υπο-

χρεώσεων μιας επιχείρησης χρησιμοποιείται ο δείκτης μακροπρόθεσμου χρέους ως προς το σύνολο του ενεργητικού και αντίστοιχα ο δείκτης του βραχυπρόθεσμου χρέους ως προς το σύνολο του ενεργητικού. Η βάση δεδομένων δεν παρέχει αναλυτικότερα στοιχεία για το είδος των δανειακών υποχρεώσεων (εταιρικά ομόλογα, τραπεζικός δανεισμός κ.λπ.), αλλά δεδομένου ότι η πλειοψηφία των επιχειρήσεων του δείγματος είναι μικρομεσαίες επιχειρήσεις οι οποίες δεν έχουν πρόσβαση σε άλλες μορφές εξωτερικής χρηματοδότησης, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι το μεγαλύτερο μέρος των δανειακών οφειλών αφορά τραπεζικό δανεισμό (Hyz, 2011). Ο δείκτης κεφαλαιακής διάρθρωσης ή δείκτης μόχλευσης ορίζεται ως ο λόγος των δανειακών υποχρεώσεων προς τα ίδια κεφάλαια μιας επιχείρησης, ενώ ο δείκτης χρηματοδότησης μέσω έκδοσης μετοχών ορίζεται ως ο λόγος των ιδίων κεφαλαίων προς το σύνολο του ενεργητικού και ο δείκτης εσωτερικής χρηματοδότησης ως ο λόγος των παρακρατηθέντων κερδών προς το σύνολο του ενεργητικού. Τέλος, η μελέτη περιλαμβάνει και την ανάλυση δεικτών κερδοφορίας και παραγωγικότητας, οι οποίοι ορίζονται ως ο λόγος των κερδών προ φόρων προς το σύνολο του ενεργητικού και ο λόγος των λειτουργικών εξόδων προς το σύνολο του ενεργητικού, αντίστοιχα.

3 ΔΙΑΦΘΩΣΗ ΤΗΣ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗΣ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΠΡΙΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ

Το Διάγραμμα 2 παρουσιάζει τη διαχρονική εξέλιξη ορισμένων βασικών αριθμοδεικτών για το σύνολο του δείγματος των ελληνικών επιχειρήσεων την περίοδο 2003-2011. Από το διάγραμμα παρατηρούμε ότι το μέγεθος της μέσης επιχείρησης στο δείγμα μας με βάση το σύνολο του ενεργητικού αυξάνεται διαχρο-

² Θεωρούμε ότι μια επιχείρηση ανήκει στην κατηγορία των επιχειρήσεων με κάποια μορφή εξωτερικού δανεισμού όταν έχει ετήσιες δανειακές υποχρεώσεις για τουλάχιστον τα μισά χρόνια ζωής της στο δείγμα. Για παράδειγμα, μια εταιρία με 10 χρόνια ζωής στο δείγμα θα ανήκει στην κατηγορία των επιχειρήσεων με κάποια μορφή εξωτερικού δανεισμού εάν έχει δανειακές υποχρεώσεις για τουλάχιστον 5 χρόνια. Στην αντίθετη περίπτωση, θεωρούμε ότι εμπίπτει στην κατηγορία των επιχειρήσεων χωρίς δανεισμό.

Διάγραμμα 2 Διαχρονική εξέλιξη βασικών χαρακτηριστικών των επιχειρήσεων για το σύνολο του δείγματος την περίοδο 2003-2011

νικά, τόσο πριν από την κρίση όσο και κατά τη διάρκειά της. Για την περίοδο προ της κρίσης, η μεταβολή αυτή οφείλεται ενδεχομένως στη μεγέθυνση των επιχειρήσεων μέσω επενδύσεων λόγω της ανάπτυξης της οικονομίας, ενώ για την περίοδο της κρίσης το κλείσιμο κυρίως μικρών επιχειρήσεων, οι οποίες επλήγησαν περισσότερο από την ύφεση, καθώς και εξαγορές και συγχωνεύσεις πιθανότατα οδήγη-

σαν στην αύξηση του μέσου μεγέθους των επιχειρήσεων στο δείγμα μας. Αναφορικά με την απόδοση των ελληνικών επιχειρήσεων, η κερδοφορία τους εμφανίζεται κατά μέσο όρο θετική έως το 2010, αν και παρουσιάζει πτωτική τάση μετά το 2008, ενώ το 2010 η μέση κερδοφορία γίνεται αρνητική. Τα παρακρατηθέντα κέρδη εμφανίζονται κατά μέσο όρο αρνητικά σε όλη τη διάρκεια της επισκοπού-

Πίνακας 2 Βασικά χαρακτηριστικά των επιχειρήσεων με δανεισμό και των επιχειρήσεων χωρίς δανεισμό την περίοδο 2003-2011

	Ενεργητικό (σε ευρώ)	Ίδια κεφάλαια/ ενεργητικό	Κέρδη προ φόρων/ ενεργητικό	Παρακρατη- θέντα κέρδη/ ενεργητικό	Λειτουργικό κόστος/ ενεργητικό	Αριθμός παρατηρήσεων
Επιχειρήσεις με δανεισμό	10.300.000 (96.200.000)	0,353 (0,335)	0,017 (0,191)	-0,088 (0,554)	0,944 (0,874)	142.067
Επιχειρήσεις χωρίς δανεισμό	2.331.933 (11.400.000)	0,509 (0,599)	0,021 (0,409)	-0,223 (1,129)	1,047 (1,170)	66.499

Σημείωση: Ο πίνακας παρουσιάζει τους μέσους όρους για την περίοδο 2003-2011. Η τυπική απόκλιση παρουσιάζεται με πλάγια γραμματοσειρά και σε παρένθεση.

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων της ICAP Database.

μηνος περιόδου, εικόνα η οποία επιδεινώνεται ακόμη περισσότερο μετά το 2009. Αναφορικά με την αποτελεσματικότητα των ελληνικών επιχειρήσεων, ο δείκτης λειτουργικού κόστους ως προς το σύνολο του ενεργητικού ακολουθεί πτωτική πορεία σε όλη τη διάρκεια της υπό εξέταση περιόδου. Η μείωση του λειτουργικού κόστους εντείνεται μετά το 2008, καθώς οι επιχειρήσεις, ελλείψει ζήτησης, προσπαθούν να αυξήσουν την κερδοφορία τους μέσω μείωσης του κόστους. Παράλληλα, ο μέσος δείκτης μόχλευσης (χρέος προς μετοχικό κεφάλαιο) για το σύνολο του δείγματος εμφανίζει αυξητική τάση μέχρι το 2007 και στη συνέχεια βαίνει μειούμενος.

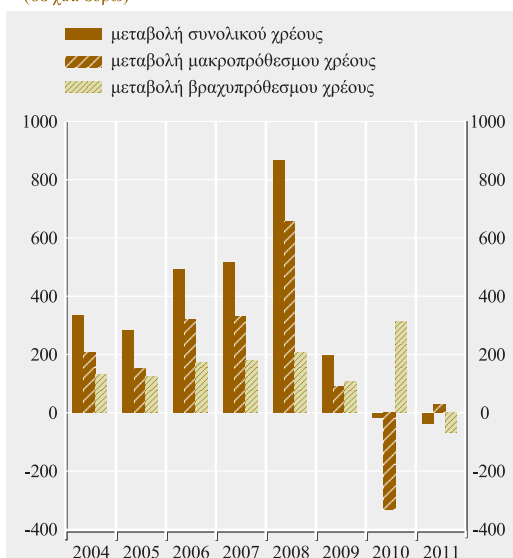
Όπως αναφέρθηκε και στην Ενότητα 2, περίπου τα 2/3 των ελληνικών επιχειρήσεων στο δείγμα εμφανίζουν κάποια μορφή εξωτερικού δανεισμού την περίοδο 2003-2011. Από αυτές, περίπου το 42% είναι μεγάλες επιχειρήσεις, ενώ το 36% είναι μεσαίες και το 22% μικρές. Αντίθετα, η κατηγορία των επιχειρήσεων χωρίς δανεισμό αποτελείται κυρίως από μικρές επιχειρήσεις, σε ποσοστό 58%. Οι επιχειρήσεις με δανεισμό δραστηριοποιούνται κυρίως στο εμπόριο (34%), στις υπηρεσίες (31%) και στη μεταποίηση (26%). Ο Πίνακας 2 παρουσιάζει μια σύγκριση των βασικών χαρακτηριστικών των επιχειρήσεων που έχουν πρόσβαση σε εξωτερικό δανεισμό και αυτών που δεν δανείζονται. Γενικότερα, από τον πίνακα προκύπτουν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στις δύο κατηγορίες επιχειρήσεων.

Συγκεκριμένα, οι επιχειρήσεις που δεν έχουν δανεισμό εμφανίζονται λιγότερο αποτελεσματικές, καθώς έχουν κατά μέσο όρο χαμηλότερη κερδοφορία και υψηλότερο λόγο λειτουργικού κόστους σε σχέση με τις επιχειρήσεις που έχουν πρόσβαση σε εξωτερικό δανεισμό. Ταυτόχρονα, οι επιχειρήσεις που δεν δανείζονται εμφανίζουν, κατά μέσο όρο, σχετικά μεγαλύτερη κεφαλαιοποίηση με βάση το λόγο ιδίων κεφαλαίων προς ενεργητικό. Αυτό ενδεχομένως οφείλεται στο γεγονός ότι οι επιχειρήσεις αυτές εξασφαλίζουν τη χρηματοδότησή τους μέσω ιδίων κεφαλαίων και όχι μέσω δανεισμού.

Στόχος της παρούσας μελέτης είναι η παρακολούθηση των αλλαγών στη χρηματοδότηση των επιχειρήσεων μετά την κρίση. Για το λόγο αυτό, στη συνέχεια, η ανάλυσή μας επικεντρώνεται αποκλειστικά στις επιχειρήσεις που έχουν κάποια μορφή εξωτερικού δανεισμού. Το Διάγραμμα 3 παρουσιάζει τη διαχρονική εξέλιξη της μεταβολής του συνολικού, του βραχυπρόθεσμου και του μακροπρόθεσμου δανεισμού των επιχειρήσεων. Στο διάγραμμα είναι εμφανής η έντονη πιστωτική επέκταση που σημειώθηκε στην ελληνική οικονομία πριν από την κρίση. Η θετική μεταβολή του συνολικού δανεισμού για την περίοδο προ της κρίσης οφείλεται κυρίως στην αύξηση του μακροπρόθεσμου δανεισμού, ενώ ο βραχυπρόθεσμος δανεισμός εμφανίζει σχετικά μικρότερη μεταβλητότητα διαχρονικά. Η επίπτωση της κρίσης στον εξωτερικό δανεισμό των επιχει-

Διάγραμμα 3 Διαχρονική εξέλιξη της μεταβολής του συνολικού, του μακροπρόθεσμου και του βραχυπρόθεσμου χρέους των επιχειρήσεων

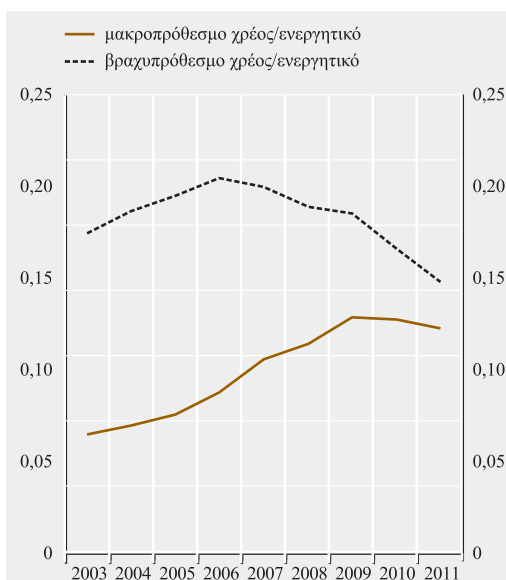
(σε χιλ. ευρώ)

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων της ICAP Database.

Σημείωση: Η μεταβολή του συνολικού χρέους για το έτος t ορίζεται ως η διαφορά του συνολικού χρέους το έτος t και του συνολικού χρέους το έτος t-1. Αντίστοιχα ορίζονται και οι μεταβολές του βραχυπρόθεσμου και του μακροπρόθεσμου χρέους. Το δείγμα περιλαμβάνει μόνο τις επιχειρήσεις που έχουν κάποια μορφή εξωτερικού δανεισμού.

Διάγραμμα 4 Διαχρονική εξέλιξη του βραχυπρόθεσμου και του μακροπρόθεσμου δανεισμού των επιχειρήσεων

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων της ICAP Database.

Σημείωση: Το διάγραμμα παρουσιάζει τη διαχρονική εξέλιξη του μέσου όρου του λόγου του βραχυπρόθεσμου χρέους προς το ενεργητικό και του λόγου του μακροπρόθεσμου χρέους προς το ενεργητικό για τις επιχειρήσεις που έχουν κάποια μορφή εξωτερικού δανεισμού την περίοδο 2003-2011.

ρήσεων γίνεται εμφανής την περίοδο από το 2009, κατά την οποία, παρότι συνεχίζεται η θετική μεταβολή του συνολικού δανεισμού των επιχειρήσεων, το μέγεθός της είναι σημαντικά μικρότερο σε σχέση με το 2008 και αντανακλά κυρίως την αντίστοιχη μεταβολή του μακροπρόθεσμου χρέους. Γενικότερα, παρατηρούμε ότι οι ελληνικές επιχειρήσεις συνέχισαν να έχουν πρόσβαση σε εξωτερικό δανεισμό τα πρώτα χρόνια της κρίσης. Η κατάσταση όμως αλλάζει δραματικά το 2010, όπου για πρώτη φορά η μεταβολή του συνολικού δανεισμού γίνεται αρνητική και παρατηρείται επιβράδυνση του συνολικού δανεισμού των επιχειρήσεων. Η εξέλιξη αυτή οφείλεται αποκλειστικά στη ραγδαία μείωση του μακροπρόθεσμου δανεισμού, ενώ ο βραχυπρόθεσμος δανεισμός, παρότι αυξάνεται σημαντικά, δεν αντισταθμίζει την αρνητική επίδραση της μείωσης του μακροπρόθεσμου δανεισμού. Το 2011 η πρόσβαση των επιχειρήσεων σε εξωτερικό δανεισμό γίνεται ακόμη δυσκολότερη,

καθώς η κρίση αρχίζει να επηρεάζει και το βραχυπρόθεσμο δανεισμό των επιχειρήσεων. Την ίδια χρονιά, η μικρή θετική μεταβολή που παρουσιάζει ο μακροπρόθεσμος δανεισμός οφείλεται σχεδόν αποκλειστικά στην έκδοση ομολογιακού δανείου από τον ΟΤΕ ύψους 1 δισεκ. ευρώ, ενώ, αν αποκλείσουμε τη συγκεκριμένη εταιρία από το δείγμα μας, παρατηρούμε ότι η αρνητική τάση στη μεταβολή του συνολικού δανεισμού συνεχίζεται και το 2011.

Από το Διάγραμμα 3 προκύπτει ότι οι επιπτώσεις της κρίσης, εκτός από τη ραγδαία μείωση του δανεισμού, εκδηλώνονται το 2010 και ως υποκατάσταση του μακροπρόθεσμου δανεισμού με βραχυπρόθεσμο. Αυτό ενδεχομένως οφείλεται στην προσπάθεια των επιχειρήσεων να καλύψουν τις δανειακές τους ανάγκες κυρίως με βραχυπρόθεσμο δανεισμό, εν μέσω αβεβαιότητας για τη μελλοντική πορεία της οικονομίας και αναβολής των επενδυτικών τους σχεδίων. Αυτό επιβεβαιώνεται και από τα

Πίνακας 3 Βασικά χρηματοοικονομικά μεγέθη των επιχειρήσεων που έχουν κάποια μορφή εξωτερικού δανεισμού

	Ενεργητικό (σε ευρώ)	Χρέος/ ενεργητικό	Ίδια κεφάλαια/ ενεργητικό	Χρέος/ Ίδια κεφάλαια	Κέρδη προ φόρων/ ενεργητικό	Παρακρατη- θέντα κέρδη/ ενεργητικό	Λειτουργικό κόστος/ ενεργητικό	Αριθμός παρατη- ρήσεων
2003	7.791.478 (83.100.000)	0,238 (0,203)	0,372 (0,297)	1,267 (2,120)	0,037 (0,176)	-0,070 (0,492)	1,055 (0,946)	14.781
2004	8.100.494 (78.700.000)	0,255 (0,208)	0,364 (0,313)	1,358 (2,248)	0,033 (0,199)	-0,071 (0,473)	1,058 (0,962)	16.168
2005	8.427.370 (80.700.000)	0,269 (0,212)	0,344 (0,356)	1,517 (2,451)	0,018 (0,243)	-0,088 (0,573)	0,996 (0,902)	17.008
2006	9.252.654 (85.200.000)	0,292 (0,215)	0,336 (0,308)	1,686 (2,610)	0,024 (0,193)	-0,080 (0,547)	0,970 (0,868)	16.896
2007	10.500.000 (96.600.000)	0,305 (0,221)	0,334 (0,344)	1,785 (2,715)	0,031 (0,144)	-0,079 (0,660)	0,953 (0,830)	16.800
2008	12.000.000 (106.000.000)	0,303 (0,226)	0,344 (0,325)	1,691 (2,617)	0,022 (0,146)	-0,073 (0,474)	0,933 (0,844)	16.519
2009	12.200.000 (108.000.000)	0,313 (0,224)	0,358 (0,339)	1,627 (2,550)	0,008 (0,210)	-0,082 (0,516)	0,859 (0,822)	15.776
2010	12.400.000 (109.000.000)	0,293 (0,230)	0,360 (0,339)	1,451 (2,534)	-0,009 (0,185)	-0,114 (0,490)	0,830 (0,821)	15.108
2011	13.000.000 (114.000.000)	0,270 (0,236)	0,374 (0,385)	1,234 (2,411)	-0,020 (0,197)	-0,145 (0,724)	0,813 (0,808)	13.011
2003-2008	9.381.476 (89.100.000)	0,278 (0,216)	0,348 (0,326)	1,557 (2,483)	0,027 (0,187)	-0,077 (0,542)	0,993 (0,893)	98,172
2009-2011	12.500.000 (110.000.000)	0,293 (0,231)	0,364 (0,353)	1,450 (2,509)	-0,006 (0,198)	-0,112 (0,578)	0,835 (0,818)	43,895

Σημείωση: Ο πίνακας παρουσιάζει τις μέσες τιμές ανά έτος για τις επιχειρήσεις που έχουν κάποια μορφή εξωτερικού δανεισμού, ενώ η τυπική απόκλιση παρουσιάζεται με πλάγια γραμματοσειρά και σε παρένθεση.

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων της ICAP Database.

αποτελέσματα της έρευνας που πραγματοποιεί η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα για τη χρηματοδότηση των μικρομεσαίων επιχειρήσεων (European Central Bank, 2013β), σύμφωνα με τα οποία τα τελευταία χρόνια οι επιχειρήσεις έχουν πρόσβαση κυρίως σε δάνεια για κεφάλαιο κίνησης και όχι για επενδύσεις. Η τάση υποκατάστασης του μακροπρόθεσμου δανεισμού με βραχυπρόθεσμο όμως διακόπτεται το 2011, όταν η κρίση αρχίζει να επηρεάζει αρνητικά και το βραχυπρόθεσμο δανεισμό των επιχειρήσεων. Από το Διάγραμμα 4, που παρουσιάζει τη διαχρονική εξέλιξη του λόγου του βραχυπρόθεσμου και του μακροπρόθεσμου

χρέους προς το σύνολο του ενεργητικού αντίστοιχα, παρατηρούμε ότι ο λόγος του μακροπρόθεσμου χρέους αυξάνεται μέχρι το 2009 και στη συνέχεια μειώνεται οριακά, ενώ αντίθετα ο λόγος του βραχυπρόθεσμου δανεισμού παρουσιάζει αρνητική τάση ήδη από το 2006, η οποία γίνεται ακόμη πιο έντονη κατά τη διάρκεια της κρίσης.

Ο Πίνακας 3 παρουσιάζει τη διαχρονική εξέλιξη ορισμένων βασικών χρηματοοικονομικών δεικτών για το δείγμα των επιχειρήσεων που έχουν κάποια μορφή δανεισμού. Γενικά παρατηρούμε ότι διαχρονικά η χρηματοοικονομική

Πίνακας 4 Βασικά χαρακτηριστικά των επιχειρήσεων που είχαν θετική/αρνητική κερδοφορία κατά τη διάρκεια της κρίσης την περίοδο 2009-2011

	Χρέος/ ενεργητικό	Ίδια κεφάλαια/ ενεργητικό	Χρέος/ ίδια κεφάλαια	Κέρδη προ φόρων/ ενεργητικό	Παρακρατη- θέντα κέρδη/ ενεργητικό	Λειτουργικό κόστος/ ενεργητικό
Επιχειρήσεις με θετική κερδοφορία	0,253 (0,199)	0,410 (0,236)	1,224 (1,908)	0,066 (0,087)	0,051 (0,152)	0,997 (0,854)
Επιχειρήσεις με αρνητική κερδοφορία	0,314 (0,243)	0,340 (0,399)	1,576 (2,778)	-0,044 (0,227)	-0,197 (0,691)	0,750 (0,785)

Σημείωση: Ορίζουμε ως επιχειρήσεις με θετική κερδοφορία τις επιχειρήσεις που είχαν θετικά κέρδη τα έτη 2009, 2010 και 2011. Ο πίνακας παρουσιάζει τις μέσες τιμές για την περίοδο 2009-2011, ενώ η τυπική απόκλιση παρουσιάζεται με πλάγια γραμματοσειρά και σε παρένθεση. Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων της ICAP Database.

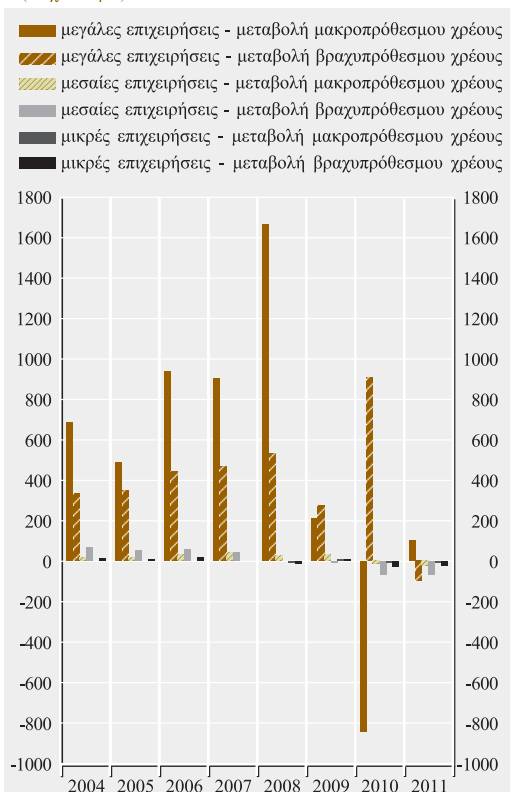
κατάσταση των επιχειρήσεων γίνεται σταδιακά δυσχερέστερη ως αποτέλεσμα της κρίσης. Συγκεκριμένα, διαπιστώνουμε ότι η κερδοφορία των επιχειρήσεων, όπως απεικονίζεται από το δείκτη των κερδών προ φόρων προς το σύνολο του ενεργητικού, παρουσιάζει καθοδική τάση από το 2007, ενώ το 2010 η μέση κερδοφορία γίνεται για πρώτη φορά αρνητική. Η αρνητική κερδοφορία των επιχειρήσεων ως αποτέλεσμα της οικονομικής κρίσης έχει ενδεχομένως επίπτωση και στην πρόσβασή τους σε εξωτερικό δανεισμό. Ταυτόχρονα παρατηρούμε ότι καθ' όλη τη διάρκεια της υπό εξέταση περιόδου τα παρακρατηθέντα κέρδη των επιχειρήσεων είναι κατά μέσο όρο αρνητικά και παρουσιάζουν σημαντική καθοδική τάση, η οποία γίνεται πολύ πιο έντονη μετά το 2009. Την ίδια περίοδο οι επιχειρήσεις, για να αντιμετωπίσουν τη μειωμένη κερδοφορία τους, προσπαθούν να συμπίεσουν το λειτουργικό τους κόστος, το οποίο μειώνεται διαχρονικά, ιδιαίτερα μετά το 2008. Πρέπει ωστόσο να τονίσουμε ότι οι επιχειρήσεις που κατάφεραν να διατηρήσουν θετική κερδοφορία κατά τη διάρκεια της κρίσης (βλ. Πίνακα 4) και οι οποίες αποτελούν περίπου το 1/3 του συνολικού δείγματος εμφανίζουν θετικό δείκτη παρακρατηθέντων κερδών προς ενεργητικό τόσο κατά την προ της κρίσης περίοδο όσο και κατά τη διάρκεια της κρίσης. Επιπλέον, οι επιχειρήσεις αυτές, εκτός από υψηλότερη κερδοφορία, έχουν μικρότερο λόγο χρέους προς ενεργητικό και καλύτερη κεφαλαιοποίηση σε σχέση με τις επιχειρήσεις

που δεν κατάφεραν να διατηρήσουν την κερδοφορία τους εν μέσω κρίσης.

Αναφορικά με τη χρηματοδότηση των επιχειρήσεων συνολικά, ο δείκτης μόχλευσης (χρέος προς ίδια κεφάλαια) εμφανίζει έντονη ανοδική τάση την περίοδο της πιστωτικής επέκτασης και έως το 2007, ενώ στη συνέχεια η τάση αυτή αντιστρέφεται και ο μέσος δείκτης μόχλευσης φθάνει στο κατώτερο σημείο του το 2011. Η σημαντική μείωση του μέσου δείκτη μόχλευσης των επιχειρήσεων οφείλεται τόσο στη μείωση του συνολικού δανεισμού (όπως φαίνεται από την πτωτική πορεία του δείκτη συνολικού δανεισμού ως προς το ενεργητικό, ο οποίος μειώνεται έντονα μετά το 2009) όσο και στην αύξηση της χρηματοδότησης των επιχειρήσεων μέσω ιδίων κεφαλαίων, όπως προκύπτει από την αυξητική τάση του δείκτη κεφαλαιοποίησης από το 2009 και μετά. Γενικότερα, παρατηρούμε ότι οι ελληνικές επιχειρήσεις εν μέσω της κρίσης και λόγω της απουσίας εξωτερικής χρηματοδότησης στράφηκαν στα ίδια κεφάλαια για τη χρηματοδότησή τους. Στα Διαγράμματα 5 και 6 απεικονίζεται η διαχρονική εξέλιξη του δανεισμού των επιχειρήσεων ανά κατηγορία μεγέθους. Διαπιστώνουμε ότι η πιστωτική επέκταση που παρατηρήθηκε πριν από την κρίση ωφέλησε κατά κύριο λόγο τις μεγάλες επιχειρήσεις, οι οποίες εμφανίζουν τη μεγαλύτερη μεταβολή στο συνολικό χρέος τους. Αυτό επιβεβαιώνεται και από το σημαντικά μεγαλύτερο δείκτη μόχλευσης που εμφανίζουν οι μεγάλες επι-

Διάγραμμα 5 Διαχρονική εξέλιξη της μεταβολής του μακροπρόθεσμου και του βραχυπρόθεσμου χρέους για τις μεγάλες επιχειρήσεις

(σε χιλ. ευρώ)

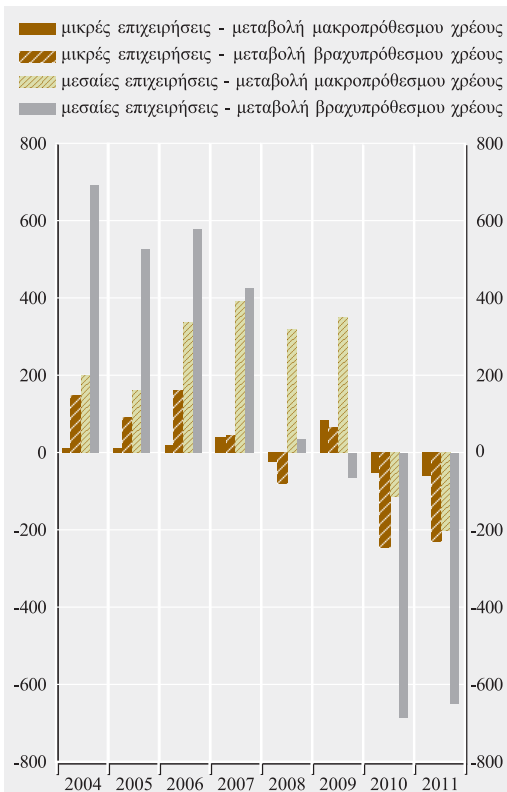

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων της ICAP Database.

Σημείωση: Η μεταβολή του συνολικού χρέους για το έτος t ορίζεται ως η διαφορά του συνολικού χρέους το έτος t και του συνολικού χρέους το έτος $t-1$. Αντίστοιχα ορίζονται και οι μεταβολές του βραχυπρόθεσμου και του μακροπρόθεσμου χρέους. Το δείγμα περιλαμβάνει μόνο τις επιχειρήσεις που έχουν κάποια μορφή εξωτερικού δανεισμού.

Διάγραμμα 6 Διαχρονική εξέλιξη της μεταβολής του μακροπρόθεσμου και του βραχυπρόθεσμου χρέους για τις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις

(σε χιλ. ευρώ)

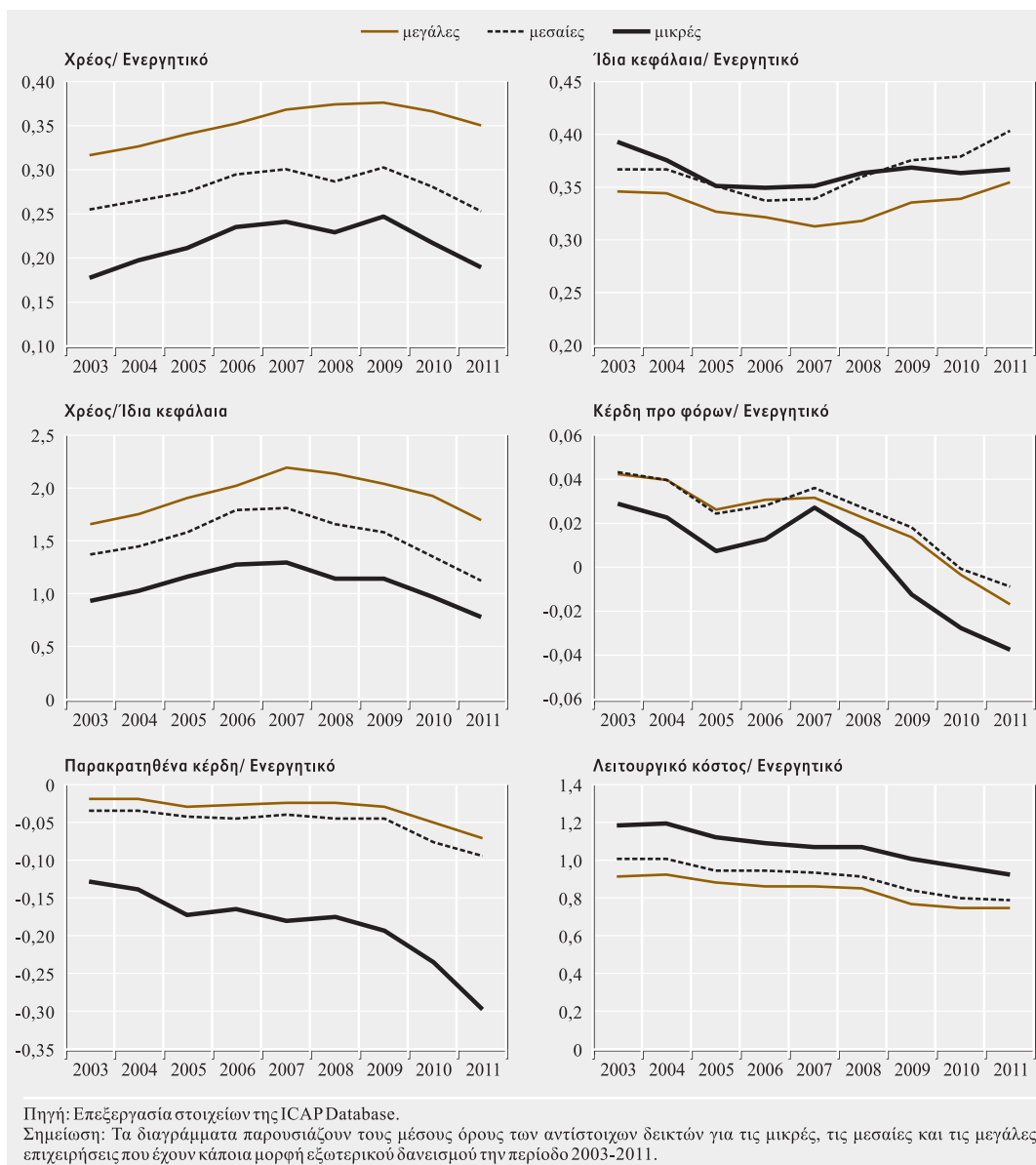
Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων της ICAP Database.

Σημείωση: Η μεταβολή του συνολικού χρέους για το έτος t ορίζεται ως η διαφορά του συνολικού χρέους το έτος t και του συνολικού χρέους το έτος $t-1$. Αντίστοιχα ορίζονται και οι μεταβολές του βραχυπρόθεσμου και του μακροπρόθεσμου χρέους. Το δείγμα περιλαμβάνει μόνο τις επιχειρήσεις που έχουν κάποια μορφή εξωτερικού δανεισμού.

χειρήσεις σε σχέση με τις μεσαίες και τις μικρές. Επιπλέον, ο εξωτερικός δανεισμός των μικρών και των μεσαίων επιχειρήσεων αποτελείται σε μεγαλύτερο ποσοστό από βραχυπρόθεσμο χρέος, σε αντίθεση με τις μεγάλες εταιρίες οι οποίες έχουν κατά μέσο όρο σημαντικά μεγαλύτερο λόγο μακροπρόθεσμου δανεισμού προς σύνολο ενεργητικού. Όπως προκύπτει από τα διαγράμματα, η εξωτερική χρηματοδότηση δυσχεραίνεται αισθητά για όλες τις επιχειρήσεις στο δείγμα από το 2009, κυρίως όμως για τις μικρές και τις μεσαίες επιχειρήσεις, των οποίων τόσο ο μακροπρόθεσμος όσο και ο βραχυπρόθεσμος δανεισμός εμφανίζουν αρνητική μεταβολή μετά το 2009.

Επιπλέον, σύμφωνα με την έρευνα συγκυρίας της Εθνικής Τράπεζας για τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις (Μυλωνάς και Τζάκου-Λαμπροπούλου, 2013) για το πρώτο εξάμηνο του 2013, το 1/3 του συνόλου των μικρομεσαίων επιχειρήσεων χρειάστηκε χρηματοδότηση αλλά δεν έλαβε τελικά (είτε γιατί δεν υπέβαλε αίτηση είτε γιατί η αίτηση απορρίφθηκε). Αντίθετα, οι μεγάλες επιχειρήσεις, όταν ο μακροπρόθεσμος δανεισμός τους αρχίζει να μειώνεται λόγω της κρίσης, καταφέρνουν να υποκαταστήσουν τη μείωση αυτή με αύξηση του βραχυπρόθεσμου δανεισμού τους. Επομένως, σε αντίθεση με τις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις που φαίνεται να αποκόπτονται πλήρως

Διάγραμμα 7 Διαχρονική εξέλιξη βασικών χαρακτηριστικών των μικρών, μεσαίων και μεγάλων επιχειρήσεων την περίοδο 2003-2011

από τον εξωτερικό δανεισμό λόγω της κρίσης, οι μεγάλες επιχειρήσεις εξακολουθούν να έχουν πρόσβαση σε κάποια μορφή χρηματοδότησης, καλύπτοντας έστω τις βραχυπρόθεσμες χρηματοδοτικές τους ανάγκες και πιθανότατα μεταθέτοντας τα μακροπρόθεσμα σχέδιά τους. Αυτό ενδεχομένως οφείλεται στο ότι οι μεγάλες εταιρίες εμφανίζουν κατά μέσο όρο μεγαλύτερη κερδοφορία και μικρότερο λόγο

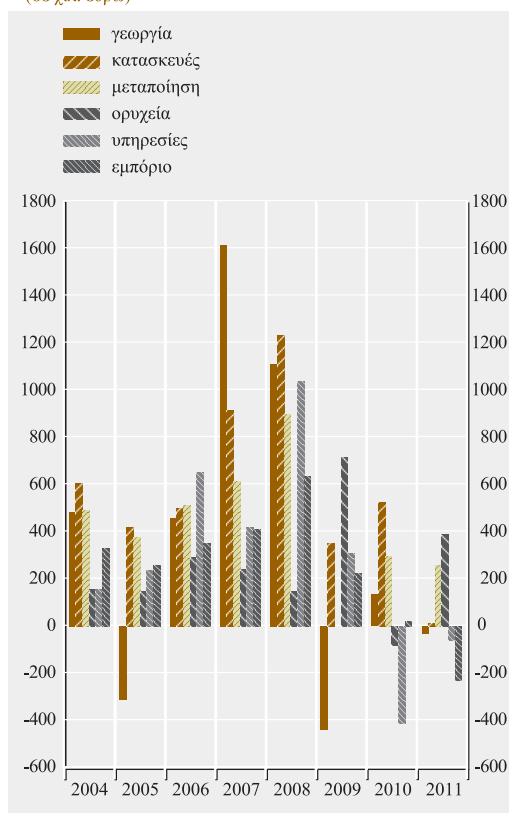
λειτουργικού κόστους σε σχέση με τις μικρές επιχειρήσεις στο δείγμα μας, γεγονός που τις καθιστά ενδεχομένως πιο ελκυστικούς υποψήφιους πελάτες για τις τράπεζες. Ταυτόχρονα, οι μεγάλες επιχειρήσεις έχουν πρόσβαση και σε άλλες πηγές χρηματοδότησης πέρα από τον τραπεζικό δανεισμό, όπως έκδοση ομολογιακών δανείων ή αύξηση μετοχικού κεφαλαίου (βλ. Διάγραμμα 7). Επι-

πλέον, σύμφωνα με το Διάγραμμα 7, παρατηρούμε ότι οι μεσαίες επιχειρήσεις κατά τη διάρκεια της κρίσης προσπαθούν να υποκαταστήσουν τη μειωμένη πρόσβαση που έχουν σε εξωτερικό δανεισμό μέσω της αύξησης των ιδίων κεφαλαίων τους, ενώ για τις μικρές επιχειρήσεις, των οποίων η κερδοφορία ήταν αρνητική ήδη από το 2009 και επιδεινώνεται ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της κρίσης, ο λόγος ιδίων κεφαλαίων προς ενεργητικό εμφανίζεται σχεδόν αμετάβλητος μετά το 2008.

Το Διάγραμμα 8 απεικονίζει τη διαχρονική μεταβολή του συνολικού δανεισμού ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας, ενώ το Διάγραμμα 9 παρουσιάζει τη μεταβολή του μακροπρόθεσμου και βραχυπρόθεσμου δανεισμού. Η κλαδική ανάλυση επιβεβαιώνει σε γενικές γραμμές τα συμπεράσματα από την επισκόπηση του συνολικού δείγματος, ενώ ταυτόχρονα αποκαλύπτει μια σχετική διαφοροποίηση στη χρηματοδότηση των επιχειρήσεων ανά κλάδο. Όπως είναι αναμενόμενο, την περίοδο πριν από την κρίση, οι περισσότεροι κλάδοι παρουσιάζουν σχετικά σταθερή πιστωτική επέκταση η οποία κλιμακώνεται το 2008. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο κλάδος της γεωργίας, όπου η αύξηση του δανεισμού των επιχειρήσεων είναι πολύ σημαντική το 2007 και το 2008, οφειλόμενη κατά κύριο λόγο στον κλάδο της ιχθυοκαλλιέργειας, ο οποίος αυξάνει σημαντικά τις δανειακές του υποχρεώσεις εκείνη την περίοδο. Επίσης, και ο τομέας των κατασκευών παρουσιάζει σημαντικές θετικές μεταβολές στο συνολικό δανεισμό του μέχρι το 2008. Μετά την έναρξη της κρίσης, οι περισσότεροι κλάδοι παρουσιάζουν αρνητική μεταβολή κυρίως στο μακροπρόθεσμο δανεισμό τους, όπως οι κλάδοι της μεταποίησης, των ορυχείων, των υπηρεσιών και των μεταφορών. Αντίθετα, οι κλάδοι της γεωργίας και των κατασκευών εμφανίζουν θετική μεταβολή στο μακροπρόθεσμο δανεισμό τους το 2010. Το 2011 παρατηρούμε ότι όλοι οι κλάδοι παρουσιάζουν μείωση στο μακροπρόθεσμο δανεισμό τους (με εξαίρεση τον κλάδο των υπηρεσιών που επηρεάζεται από την έκδοση εταιρικού ομολόγου από τον ΟΤΕ), όμως η μείωση αυτή σε αρκετές περι-

Διάγραμμα 8 Διαχρονική εξέλιξη της μεταβολής του συνολικού χρέους των επιχειρήσεων ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας

(σε χιλ. ευρώ)

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων της ICAP Database.

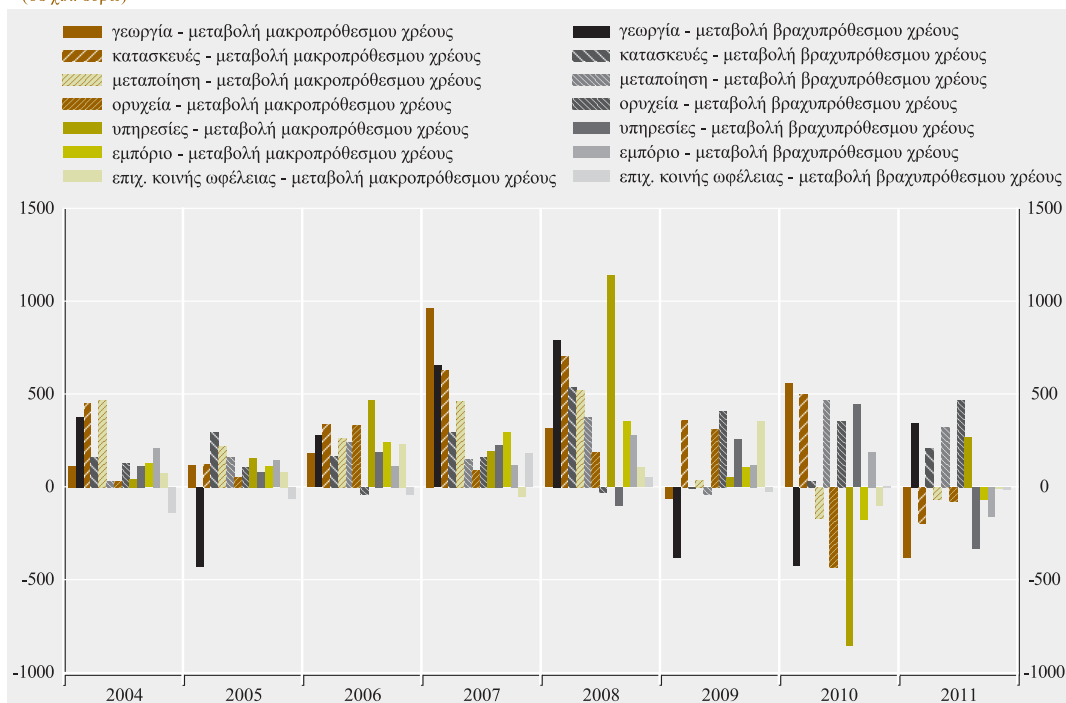
Σημείωση: Η μεταβολή του συνολικού χρέους για το έτος t ορίζεται ως η διαφορά του συνολικού χρέους το έτος t και του συνολικού χρέους το έτος $t-1$. Το δείγμα περιλαμβάνει μόνο τις επιχειρήσεις που έχουν κάποια μορφή εξωτερικού δανεισμού. Η κατηγοριοποίηση των επιχειρήσεων σε κλάδους γίνεται με βάση τον κωδικό NACE.

πτώσεις έχει αντισταθμιστεί από τη θετική μεταβολή του βραχυπρόθεσμου δανεισμού. Αντίθετα, ο κλάδος του εμπορίου παρουσιάζει το 2011 μείωση τόσο του βραχυπρόθεσμου όσο και του μακροπρόθεσμου δανεισμού του, γεγονός που υποδηλώνει τις σοβαρές δυσκολίες των επιχειρήσεων του κλάδου να χρηματοδοτηθούν με δανειακά κεφάλαια.

Το Διάγραμμα 10 απεικονίζει τη διαχρονική εξέλιξη του δείκτη μόχλευσης ανά κλάδο. Ως συνέπεια της ισχυρής πιστωτικής επέκτασης σε όλους τους κλάδους, τα ποσοστά μόχλευσης αυξάνονται διαχρονικά έως το 2007 ή και το 2008, με εξαίρεση τον κλάδο των ορυχείων,

Διάγραμμα 9 Διαχρονική εξέλιξη της μεταβολής του συνολικού χρέους των επιχειρήσεων ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας

(σε χιλ. ευρώ)

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων της ICAP Database.

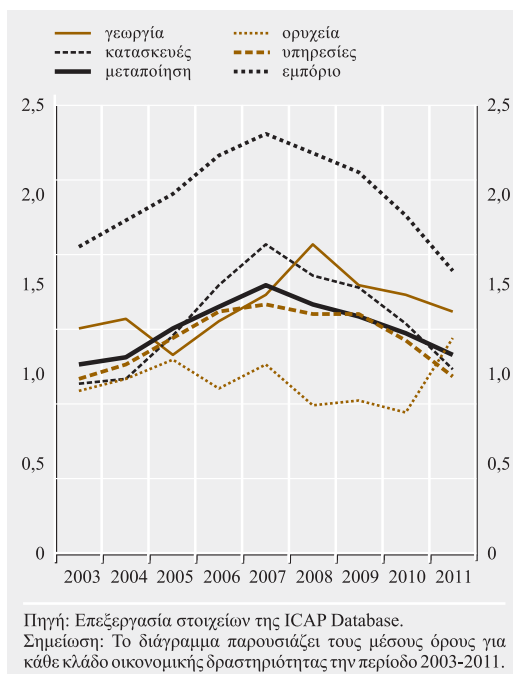
Σημείωση: Η μεταβολή του συνολικού χρέους για το έτος t ορίζεται ως η διαφορά του μακροπρόθεσμου ή βραχυπρόθεσμου χρέους το έτος t και του μακροπρόθεσμου ή βραχυπρόθεσμου χρέους το έτος $t-1$. Το δείγμα περιλαμβάνει μόνο τις επιχειρήσεις που έχουν κάποια μορφή εξωτερικού δανεισμού. Η κατηγοριοποίηση των επιχειρήσεων σε κλάδους γίνεται με βάση τον κωδικό NACE. Σύμφωνα με το NACE ως επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας χαρακτηρίζονται οι επιχειρήσεις διαχείρισης ηλεκτρικού ρεύματος, νερού και αποβλήτων.

όπου το ποσοστό μόχλευσης κορυφώνεται το 2005 και παραμένει κοντά στη μονάδα. Σε όλους τους υπόλοιπους κλάδους, το ποσοστό μόχλευσης είναι κατά πολύ μεγαλύτερο από τη μονάδα το 2007, πράγμα που συνάδει με την πιστωτική επέκταση που παρατηρείται στα χρόνια πριν από την κρίση. Αξιοσημείωτη είναι η πορεία του κλάδου του εμπορίου, ο οποίος εμφανίζει σημαντική και αυξανόμενη εξάρτηση από ξένα κεφάλαια ήδη από το 2003, με ποσοστό μόχλευσης που αυξάνεται καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου πριν από την κρίση και φθάνει στο 2,3% το 2007. Μετά την κρίση, η μόχλευση του κλάδου μειώνεται σταδιακά και το 2011 επανέρχεται σε επίπεδα παρόμοια με αυτά του 2003.

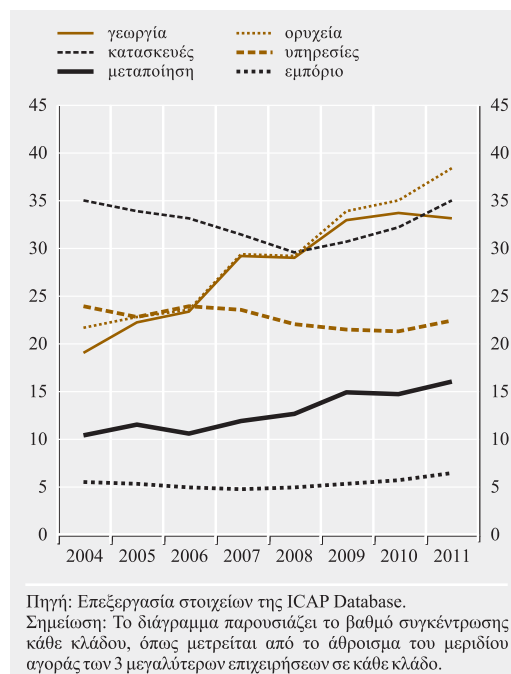
Παρόμοια προσαρμογή παρατηρείται και στους υπόλοιπους κλάδους από το 2009 και έπειτα. Η χρηματοδότηση μειώνεται στα-

διακά, ενώ τα ίδια κεφάλαια αυξάνονται, με αποτέλεσμα να μειώνεται η μόχλευση σχεδόν σε όλους τους κλάδους. Επιπλέον, συμπεραίνουμε ότι την περίοδο πριν από την κρίση οι επιχειρήσεις δεν χρησιμοποίησαν την κερδοφορία τους (η οποία ήταν κατά μέσο όρο θετική έως το 2009) για τη συσσώρευση αποθεματικού κεφαλαίου με στόχο την αντιμετώπιση μελλοντικών αναγκών χρηματοδότησης. Στο συμπέρασμα αυτό καταλήγουμε παρατηρώντας την εξέλιξη των παρακρατηθέντων κερδών, τα οποία παραμένουν αρνητικά για όλους τους κλάδους σε όλη τη διάρκεια της υπό εξέταση περιόδου. Πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι δεν ισχύει το ίδιο για τις επιχειρήσεις που κατάφεραν να διατηρήσουν θετική την κερδοφορία τους εν μέσω κρίσης, οι οποίες είχαν κατά μέσο όρο και θετικό δείκτη παρακρατηθέντων κερδών σε όλη την περίοδο. Το μεγαλύτερο ποσοστό αυτών των

Διάγραμμα 10 Διαχρονική εξέλιξη του λόγου του χρέους προς τα ίδια κεφάλαια των επιχειρήσεων ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας

Διάγραμμα 11 Διαχρονική εξέλιξη του λόγου του χρέους προς τα ίδια κεφάλαια των επιχειρήσεων ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας

επιχειρήσεων ανήκει στον κλάδο του εμπορίου, ενώ ακολουθούν οι κλάδοι της γεωργίας και της μεταποίησης.

Η μεγάλη αύξηση του δείκτη μόχλευσης κατά την προ κρίσης περίοδο ενδεχομένως οφείλεται στην αναπτυξιακή πορεία της οικονομίας, η οποία ευνοούσε τις επενδύσεις, καθώς και στην πιστωτική επέκταση, σε συνδυασμό με το χαμηλό κόστος χρηματοδότησης που επέτρεπε το δανεισμό των επιχειρήσεων με χαμηλό κόστος. Όμως, κατά την περίοδο της κρίσης, οπότε δυσχεραίνεται η πρόσβαση σε δανεισμό και η κερδοφορία σε αρκετές περιπτώσεις γίνεται αρνητική, οι επιχειρήσεις καταφεύγουν σε ίδια κεφάλαια για τη χρηματοδότησή τους. Ταυτόχρονα, λόγω της δυσμενούς οικονομικής συγκυρίας και των πιέσεων που δέχονται οι ελληνικές επιχειρήσεις, παρατηρείται μια προσπάθεια αναδιάρθρωσης σε όλους τους κλάδους της οικονομίας. Συγκεκριμένα, το Διάγραμμα 11 παρουσιάζει τη διαχρονική εξέλιξη του βαθμού

συγκέντρωσης ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας, όπως αυτός ορίζεται από το άθροισμα των μεριδίων αγοράς των τριών μεγαλύτερων επιχειρήσεων σε κάθε κλάδο. Συνολικά, παρατηρούμε τάση αύξησης του βαθμού συγκέντρωσης σε όλους τους κλάδους καθ' όλη τη διάρκεια της υπό εξέταση περιόδου, η οποία συνεχίζεται και κατά τη διάρκεια της κρίσης. Η τάση αυτή είναι ιδιαίτερα εμφανής στους κλάδους της γεωργίας και των ορυχείων, όπου παρατηρείται η μεγαλύτερη μείωση του αριθμού των επιχειρήσεων διαχρονικά, αλλά και η μεγαλύτερη αύξηση του βαθμού συγκέντρωσης. Πρέπει ωστόσο να τονιστεί ότι, καθώς οι μεταβολές στη δομή και το βαθμό συγκέντρωσης μιας αγοράς απαιτούν χρόνο για να πραγματοποιηθούν, ίσως είναι πρόωρο να μιλήσουμε για σαφή τάση αύξησης του βαθμού συγκέντρωσης ως αποτέλεσμα της κρίσης. Επιπλέον, δεδομένου ότι οι συγχωνεύσεις και οι εξαγορές τείνουν να εμφανίζουν υπερκυκλικότητα και είναι πιο συνηθισμένες σε περιόδους οικονομικής ανάπτυξης κατά τις

οποίες υπάρχουν αυξημένες χρηματοδοτικές δυνατότητες, δεν μπορούμε να καταλήξουμε σε ένα σαφές συμπέρασμα για το κατά πόσον η τάση αυτή θα συνεχιστεί ή και θα ενισχυθεί ως αποτέλεσμα της κρίσης.

4 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα συμπεράσματα που συνάγουμε από την παραπάνω ανάλυση είναι ότι η κρίση επέδρασε σημαντικά στο δανειακό προφίλ των επιχειρήσεων και οδήγησε στην αναπροσαρμογή του ύψους και του είδους της χρηματοδότησης για το σύνολο των επιχειρήσεων του δείγματος. Στην περίπτωση των μεγάλων επιχειρήσεων, οι δυσχερέστερες συνθήκες χρηματοδότησης από το 2009 και έπειτα μεταφράστηκαν σε αντικατάσταση του μακροπρόθεσμου δανεισμού με βραχυπρόθεσμο. Αντίθετα, οι μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις αντιμετώπισαν μεγαλύτερες δυσκολίες εξεύρεσης κεφαλαίων και, στο βαθμό που ήταν εφικτό, προσπάθησαν να υποκαταστήσουν την εξωτερική χρηματοδότηση με ίδια κεφάλαια. Ωστόσο, εμπειρικές ενδείξεις (Αθανάσογλου, Ασημακόπουλος και Συριόπουλος, 2006) καταδεικνύουν ότι η χρηματοδότηση της ανάπτυξης των ελληνικών επιχειρήσεων αποκλειστικά με τη χρήση εσωτερικών πόρων είναι εξαιρετικά δύσκολη. Οι συνέπειες της πιστωτικής στενότητας για τη βιωσιμότητα του ελληνικού επιχειρηματικού κλάδου είναι επομένως ιδιαίτερα σημαντικές.

Συμπερασματικά, το μέγεθος των επιχειρήσεων, η κερδοφορία και το χαμηλό λειτουργικό κόστος υπήρξαν σημαντικοί παράγοντες διατήρησης της πρόσβασης σε χρηματοδότηση σε ένα περιβάλλον αυξημένης αποφυγής κινδύνων και στενότητας χρηματοδοτικών πόρων.

Όσον αφορά τη χρηματοδότηση των επιμέρους κλάδων, παρατηρούμε ότι η κρίση είχε ως συνέπεια τη μείωση του δανεισμού για σχεδόν όλους τους κλάδους, με σημαντικότερες επιπτώσεις στον κλάδο του εμπορίου, όπου τόσο ο βραχυπρόθεσμος όσο και ο μακροπρόθεσμος δανεισμός εμφανίζονται αρνητι-

κοί. Ταυτόχρονα, ο βαθμός μόχλευσης μειώνεται σταδιακά σε όλους τους κλάδους από το 2009, μετά την αύξηση που είχε σημειώσει την περίοδο της πιστωτικής επέκτασης. Κατά συνέπεια, είναι επόμενο οι κλάδοι που εμφανίζουν μεγάλη εξάρτηση από ξένα κεφάλαια, όπως το εμπόριο, να αντιμετωπίζουν μεγαλύτερα προβλήματα επιβίωσης των επιχειρήσεων σε σχέση με κλάδους με μικρότερο βαθμό μόχλευσης και υγιέστερη χρηματοοικονομική κατάσταση.

Οι εξελίξεις που προέκυψαν λόγω της κρίσης αναφορικά με τις δυνατότητες χρηματοδότησης των επιχειρήσεων είναι πιθανόν να επιταχύνουν την κλαδική αναδιάρθρωση της οικονομίας. Καθώς η έλλειψη χρηματοδότησης και η συσσώρευση ζημιών συμπιέζουν τις δυνατότητες των επιχειρήσεων να υλοποιήσουν τα επιχειρηματικά τους σχέδια αλλά και να αντιμετωπίσουν τις ταμειακές τους ανάγκες, ένας αριθμός επιχειρήσεων είναι πιθανόν να οδηγείται σε πτώχευση. Ήδη παρατηρούμε στο δείγμα μας σημαντική μείωση του αριθμού των επιχειρήσεων και μικρή αύξηση του βαθμού συγκέντρωσης, η οποία συνεχίζεται και κατά τη διάρκεια της κρίσης. Αν και είναι πρόωρο να συναχθούν σαφή συμπεράσματα για το κατά πόσον η κρίση οδήγησε σε αύξηση του βαθμού συγκέντρωσης των αγορών, η υπό εξέλιξη αναδιάρθρωση ενδέχεται να βοηθήσει τις επιχειρήσεις που επιβιώνουν να αποκτήσουν μεγαλύτερη πρόσβαση σε εξωτερική χρηματοδότηση, καθώς θα έχουν αυξήσει το μέγεθός τους και θα έχουν βελτιώσει την κερδοφορία τους. Επιπλέον, δεδομένου ότι βραχυπρόθεσμα οι δυνατότητες για πιστωτική επέκταση ενδέχεται να παραμείνουν περιορισμένες, οι επιχειρήσεις θα πρέπει να στραφούν προς άλλες μορφές χρηματοδότησης (όπως ομόλογα, μετοχές, ιδιωτικές τοποθετήσεις και άλλα χρηματοοικονομικά εργαλεία) για να χρηματοδοτήσουν την ανάπτυξή τους.

Εν κατακλείδι, η ανάλυση της εξέλιξης της χρηματοδότησης των επιχειρήσεων ανά κλάδο που πραγματοποιήθηκε στην παρούσα μελέτη παρέχει μια πρώτη ένδειξη σχετικά με την

ανακατανομή των χρηματοδοτικών πόρων και τις πιθανές επιδράσεις της κρίσης στην αναδιάρθρωση της οικονομίας. Ωστόσο, για την εξαγωγή πιο συγκεκριμένων συμπερασμάτων απαιτούνται λεπτομερέστερη κλαδική ανά-

λυση, καθώς και στοιχεία για την οικονομική κατάσταση των επιχειρήσεων την περίοδο μετά το 2011, οπότε και κορυφώθηκε η κρίση, τα οποία δεν ήταν διαθέσιμα κατά τη συγγραφή της μελέτης αυτής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αθανάσογλου, Π., Ι. Ασημακόπουλος και Κ. Συριόπουλος (2006), “Εξωτερική χρηματοδότηση, ανάπτυξη και κεφαλαιακή δομή των επιχειρήσεων του Χρηματιστηρίου Αθηνών”, Τράπεζα της Ελλάδος, *Οικονομικό Δελτίο*, τεύχος 26, 67-90.
- Bain & Company and Institute of International Finance (2013), *Restoring financing and growth to Europe's SMEs*.
- European Central Bank (2013α), “Corporate finance and economic activity in the euro area”, *Occasional Paper Series*, No 151.
- European Central Bank (2013β), *Survey on the access to finance of small and medium-sized enterprises in the euro area*.
- European Commission (2012), SBA Factsheet 2012 Greece, http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/facts-figures-analysis/performance-review/files/countries-sheets/2012/greece_en.pdf.
- European Commission (2013), *SMEs' access to finance survey: Analytical report*, http://ec.europa.eu/enterprise/policies/finance/files/2013-safe-analytical-report_en.pdf.
- Eurostat (2008), *NACE Rev. 2: Statistical classification of economic activities in the European Community*, Eurostat Methodologies and Working Papers, European Commission.
- Hyz, A.B. (2011), “Small and medium enterprises (SMEs) in Greece – Barriers in access to banking services. An empirical investigation”, *International Journal of Business and Social Science*, 2(2), 161-165.
- Μυλωνάς, Π. και Ν. Τζάκου-Λαμπροπούλου (2013), *Μικρομεσαίες Επιχειρήσεις: Έρευνα συγκυρίας – Ειδικό θέμα: Απασχόληση*, Εθνική Τράπεζα, Διεύθυνση Στρατηγικής και Οικονομικής Ανάλυσης.
- Τράπεζα της Ελλάδος (2014), *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2013*, σελ. 24.

Η ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΟΝ ΙΔΙΩΤΙΚΟ ΤΟΜΕΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Κώστας Ν. Κανελλόπουλος*

Ειδικός Σύμβουλος στην Τράπεζα της Ελλάδος

Ι ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία έχει στόχο να εξετάσει τις εξελίξεις βασικών μεγεθών στην αγορά εργασίας στον ιδιωτικό τομέα της ελληνικής οικονομίας την τελευταία δεκαετία, με επίκεντρο την περίοδο της τρέχουσας οικονομικής κρίσης. Αξιοποιώντας κυρίως στατιστικά στοιχεία απασχόλησης και ημερομισθίων του ΙΚΑ, σε συνδυασμό με τις αλληλέπληλες νομοθετικές αλλαγές στο πλαίσιο λειτουργίας της αγοράς εργασίας που θεσπίστηκαν μετά την έναρξη της οικονομικής κρίσης, στοχεύουμε αφενός να αναλύσουμε τις δραματικές επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην αγορά εργασίας καθώς και τις πρόσφατες ενθαρρυντικές εξελίξεις και αφετέρου να αξιολογήσουμε προκαταρκτικά τις επιδράσεις των θεσμικών αλλαγών σε βασικά μεγέθη της αγοράς εργασίας. Βασική διαπίστωση είναι ότι από το καλοκαίρι του 2008 οι απασχολούμενοι που ήταν ασφαλισμένοι στο ΙΚΑ, καθώς και ο αριθμός των επιχειρήσεων με τέτοιους εργαζόμενους, εμφανίζουν πτωτική πορεία, η οποία έλαβε δραματικές διαστάσεις το 2011 και 2012, ωστόσο από τον Ιανουάριο του 2013 εμφανίζουν αξιόλογη ανάκαμψη. Ήδη μέχρι και το Νοέμβριο του 2013 που είναι δημοσιευμένα τα σχετικά στοιχεία παρατηρείται σαφής αύξηση στους απασχολούμενους και στον αριθμό των επιχειρήσεων, με την απασχόληση το καλοκαίρι του 2013 να υπερβαίνει την αντίστοιχη του 2012. Οι μεταβολές αυτές φαίνεται ότι έχουν επηρεαστεί αρκετά από τις θεσμικές μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας την περίοδο της κρίσης.

Το θέμα της εργασίας είναι πολλαπλώς ενδιαφέρον. Η Ελλάδα είναι η χώρα-μέλος της ζώνης του ευρώ η οποία από τα τέλη του 2009, όταν εμφανίσε δημοσιονομικό εκτροχιασμό και συνακόλουθα κρίση δημόσιου χρέους, έχει υποστεί τις περισσότερες απώλειες κατά την τρέχουσα οικονομική κρίση σε όρους προϊόντος και απασχόλησης και πρωταγωνιστεί σε

ποσοστά ανεργίας. Αυτά έγιναν παρόλο που η Ελλάδα το Μάιο του 2010 εντάχθηκε σε πρόγραμμα οικονομικής προσαρμογής που προέβλεπε τη χρηματοδότηση της χώρας μέσω διμερών δανείων από τα κράτη-μέλη της ζώνης του ευρώ και από το ΔΝΤ στο πλαίσιο μνημονίων συνεργασίας με την τριάδα ΕΕ, ΕΚΤ και ΔΝΤ που περιλάμβαναν θεσμικές μεταρρυθμίσεις σε διάφορους τομείς της ελληνικής οικονομίας, μεταξύ των οποίων ήταν και η αγορά εργασίας, ως προαπαιτούμενα για τη συνέχιση της χρηματοδότησης. Η κατανόηση των παραπάνω δραματικών εξελίξεων στην αγορά εργασίας, σε μια χώρα που έχει απολέσει την άσκηση αυτόνομης νομισματικής και συναλλαγματικής πολιτικής λόγω ένταξής της στο ευρώ και η οποία εμφάνιζε σχετικά περισσότερες διαρθρωτικές ακαμψίες στις αγορές της μεταξύ των χωρών του ΟΟΣΑ, δεν μπορεί να παραβλέπει το πώς αντιδρούν οι αγορές εργασίας στις όποιες διαταραχές ή μέτρα πολιτικής υφίστανται. Η ακαμψία των μισθών λόγω χάρη θεωρείται πιθανόν να δυσχεραίνει την προσαρμογή του κόστους των επιχειρήσεων στις μεταβολές της ζήτησης του παραγόμενου προϊόντος ή της παραγωγικότητας, οπότε οι επιχειρήσεις, επειδή δεν είναι δυνατόν να βοηθηθούν με νομισματικά ή συναλλαγματικά μέτρα ενώ υπόκεινται στον έντονο εξωτερικό ανταγωνισμό, στρέφονται σε προσαρμογή μέσω μεταβολών του προσωπικού τους. Επίσης, η διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση επιβεβαίωσε την αλληλεξάρτηση των χωρών της ζώνης του ευρώ και οι χώρες που αντιμετωπίζουν κρίση δημόσιου χρέους, όπως η Ελλάδα, πιέζονται για να υιοθετήσουν συγκεκριμένες μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας με στόχο τη βελτίωση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας, την αύξηση της απασχόλησης και τη δικαιότερη διάχυση του κόστους αντιμετώπισης της κρίσης στην κοινωνία.

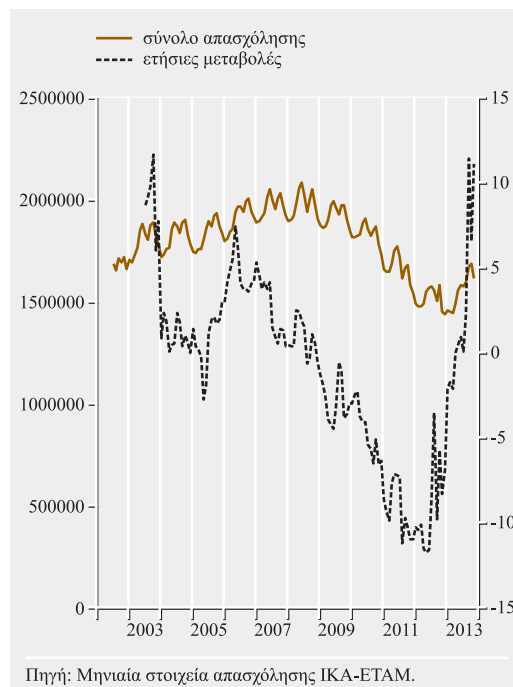
* Θερμές ευχαριστίες για συζητήσεις και σχόλια εκφράζονται στους Heather Gibson, Θεόδωρο Μητράκο, Δάφνη Νικολίτσα, Ισαάκ Σαμπεθάι και Γιώργο Συμγιάννη. Λάθη, παραλείψεις και κρίσεις βαρύνουν αποκλειστικά τον συγγραφέα.

Σε αυτό το πλαίσιο, στο επόμενο τμήμα παρουσιάζονται κριτικά οι εξελίξεις στο συνολικό αριθμό των ασφαλισμένων στο ΙΚΑ, που μπορούν να θεωρηθούν ως αξιόπιστη προσέγγιση της απασχόλησης στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας, στα ημερομίσθιά τους, καθώς και στον αριθμό των επιχειρήσεων που έχουν ασφαλισμένους στο ΙΚΑ. Η εξεταζόμενη περίοδος είναι η τελευταία περίπου δεκαετία, οπότε καλύπτεται χρονικά τόσο το πριν όσο και η κρίση, καταγράφοντας έτσι την πρωτοφανή κατάρρευση στην αγορά εργασίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι το ΙΚΑ είναι ο μόνος οργανισμός κοινωνικής ασφάλισης που δημοσιεύει σε τακτικές περιόδους αρκετά στατιστικά στοιχεία, ενώ οι υπόλοιποι, ιδιαίτερα μετά το 2009 που δημοσιεύθηκε ο τελευταίος Κοινωνικός Προϋπολογισμός, αποτελούν *terra incognita*. Ακολούθως (τμήμα 3) παρουσιάζονται συνοπτικά οι νομοθετικές παρεμβάσεις στη λειτουργία της αγοράς εργασίας που ανελήφθησαν ως αντίδραση στην οικονομική κρίση και γίνεται μια πρώτη αποτίμησή τους. Στο τμήμα 4 εξετάζεται αν και κατά πόσον οι παρατηρούμενες εξελίξεις διαφοροποιούνται ανάλογα με το μέγεθος επιχειρήσεων, τον κλάδο παραγωγής ή τη διεθνή εμπορευσιμότητα των παραγόμενων προϊόντων, ενώ στο τμήμα 5 διατυπώνονται τα συμπεράσματα της εργασίας.

2 ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ, ΣΤΟΝ ΑΡΙΘΜΟ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΣΤΑ ΗΜΕΡΟΜΙΣΘΙΑ

Ο αριθμός των ασφαλισμένων στο ΙΚΑ, ο οποίος μπορεί να θεωρηθεί ως προσέγγιση του συνόλου των απασχολούμενων μισθωτών στον ιδιωτικό τομέα, την περίοδο καλοκαίρι 2002-Ιούνιος 2008 εμφάνισε ανοδική τάση και από 1.680,4 χιλιάδες ανήλθε στις 2.084,3 χιλιάδες, εμφανίζοντας αύξηση κατά 24% ή περίπου 400 χιλιάδες νέες θέσεις εργασίας. Ακολούθησε μείωση των ασφαλισμένων του ΙΚΑ, η οποία επιταχύνθηκε το 2011 και 2012, και ο αριθμός τους έφθασε στο ελάχιστο (1.434,8 χιλ.) το Δεκέμβριο του 2012, οπότε και καταγράφεται μείωση της απασχόλησης κατά 31,2% από το υψηλότερό της επίπεδο τον Ιού-

Διάγραμμα 1 Συνολική απασχόληση ΙΚΑ

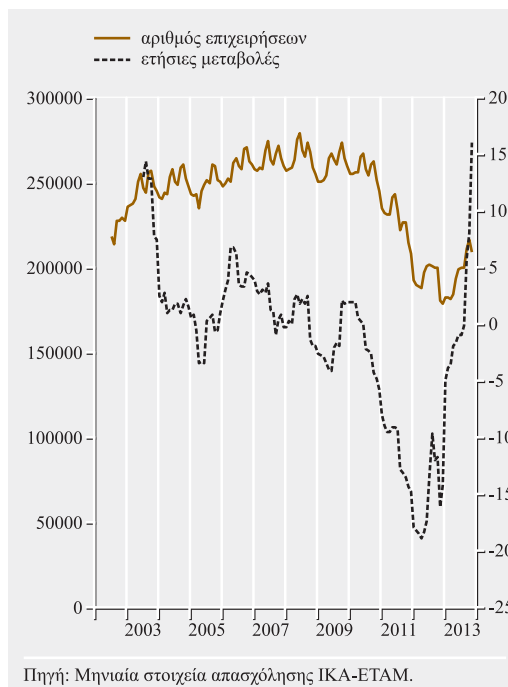
νιο του 2008 ή ισοδύναμα απώλεια σχεδόν 650 χιλιάδων θέσεων εργασίας, αρκετά περισσότερες από τις πρόσθετες θέσεις εργασίας την περίοδο της ανόδου. Έκτοτε η απασχόληση του ΙΚΑ εξελίσσεται ανοδικά και από το Μάιο του 2013 εμφανίζει θετικές μεταβολές έναντι του αντίστοιχου προηγούμενου μήνα. Το Νοέμβριο του 2013 η απασχόληση του ΙΚΑ είναι 1.610 χιλιάδες, η οποία είναι κατά 160,2 χιλιάδες υψηλότερη από το Νοέμβριο του 2012, αλλά κατά 106 χιλιάδες χαμηλότερη από την αντίστοιχη του Νοεμβρίου του 2002 (βλ. Διάγραμμα 1).

Οι υφιστάμενες ενδείξεις συνηγορούν στο ότι η αυξητική εξέλιξη της απασχόλησης στο ΙΚΑ θα συνεχιστεί σε ολόκληρο το 2013 και το 2014. Οι αναγγελίες προσλήψεων μισθωτών στον ΟΑΕΔ το 2013 υπερβαίνουν τις αναγγελίες αποχωρήσεων κατά 133,5 χιλιάδες, ενώ τα προηγούμενα έξι έτη το ισοζύγιο προσλήψεων-αποχωρήσεων ήταν αρνητικό, δείχνοντας ότι η απασχόληση των εργαζομένων με σχέση εργασίας ιδιωτικού δικαίου εμφανίζει

δυναμισμό που συνεχίζεται με αυξανόμενα θετικά ισοζύγια προσλήψεων-αποχωρήσεων και το πρώτο πεντάμηνο του 2014. Επίσης η Έρευνα Εργατικού Δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ, σύμφωνα με τις νέες πληθυσμιακές εκτιμήσεις βασισμένες στην απογραφή του 2011, δείχνει ότι η μείωση της συνολικής απασχόλησης σε μηνιαία βάση σταθεροποιήθηκε στα μέσα του 2012 και έκτοτε μειώνεται και ήδη το Μάρτιο του 2014 για πρώτη φορά από το 2008 παρατηρείται μικρή αύξηση (0,4%) της συνολικής απασχόλησης έναντι του Μαρτίου του 2013.

Παρόμοια εξέλιξη με τους ασφαλισμένους στο ΙΚΑ, αλλά με εντονότερη πτώση στην περίοδο της καθόδου της οικονομίας, εμφανίζει και ο συνολικός αριθμός των επιχειρήσεων που ασφαλίζουν απασχολούμενους τους στο ΙΚΑ. Την περίοδο 2004-Ιούνιος 2008 οι επιχειρήσεις συνολικά αυξήθηκαν κατά 30 χιλιάδες περίπου, φθάνοντας στις 287 χιλιάδες. Κατά την κάθοδο την περίοδο Ιούνιος 2008-Δεκέμβριος 2012, με ιδιαίτερα δραματικούς ρυθμούς το 2011 και 2012, οι επιχειρήσεις του ΙΚΑ μειώθηκαν κατά 100 χιλιάδες στις 178,7 χιλιάδες (-36%). Από τότε έως το φθινόπωρο του 2013 ο αριθμός των επιχειρήσεων έχει αυξηθεί κατά περίπου 30 χιλιάδες ή ειδικότερα κατά 16% σε ετήσια βάση το Νοέμβριο του 2013 (βλ. Διάγραμμα 2). Παρά ενδεχόμενες επιφυλάξεις για την ακρίβεια αυτών των εξελίξεων του αριθμού των επιχειρήσεων, λόγω πιθανής παραμονής κάποιων επιχειρήσεων εν λειτουργία χωρίς την υποβολή αναλυτικών περιοδικών καταστάσεων προσωπικού στο ΙΚΑ, οι καταγεγραμμένες μεταβολές είναι τόσο μεγάλες και η παρατήρηση των κλειστών επιχειρήσεων τόσο ορατή στη χώρα ώστε δύσκολα μπορούν να αμφισβητηθούν οι βασικές εξελίξεις. Εξάλλου εδώ πρόκειται για τις επιχειρήσεις που απλώς υποβάλλουν καταστάσεις ασφαλισμένου προσωπικού στο ΙΚΑ, αλλιώς μπορεί να διωχθούν ποινικά ανεξάρτητα από το αν και πότε καταβάλλουν και τις οφειλόμενες εισφορές. Η αύξηση του αριθμού των επιχειρήσεων το 2013 υποδηλώνει ότι παρά τη βαθιά κρίση είτε προϋπάρχουσες επιχειρήσεις επαναλειτουργούν είτε ότι δημιουργούνται αρκετές νέες.

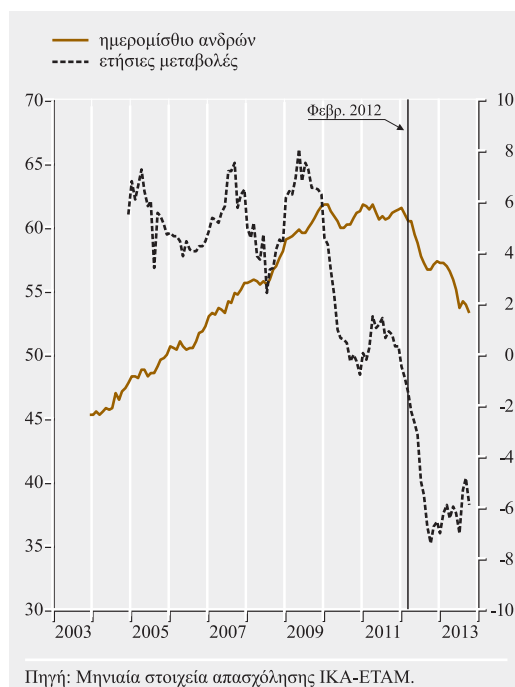
Διάγραμμα 2 Αριθμός επιχειρήσεων

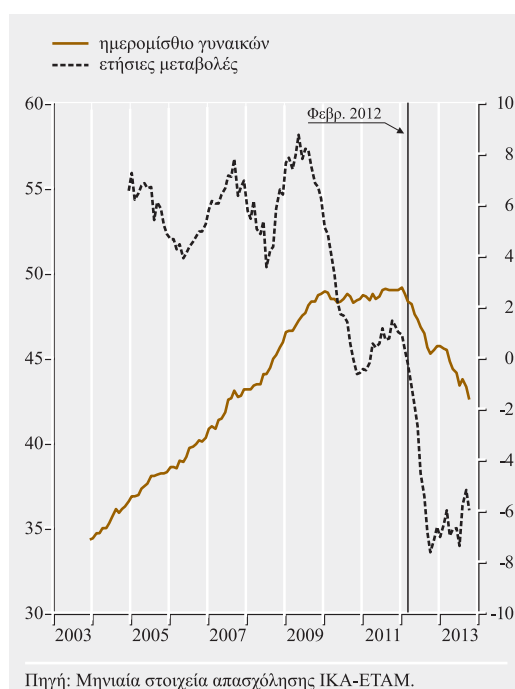
Οι παραπάνω εξελίξεις δείχνουν εναργώς τις δραματικές επιπτώσεις της βαθιάς και παρατεταμένης οικονομικής κρίσης — που μπορεί να μετρηθεί με την ταυτόχρονα παρατηρούμενη πρωτόγνωρη μείωση του ΑΕΠ (κατά 22,6% την περίοδο 2008-2013) — στην πραγματική οικονομία σε όρους απασχόλησης και λειτουργουσών επιχειρήσεων. Επίσης δείχνουν την αδυναμία του θεσμικού πλαισίου λειτουργίας της αγοράς εργασίας καθώς και της ασκηθείσας πολιτικής να μετριάσουν και εξουδετερώσουν σύντομα τις παραπάνω επώδυνες εξελίξεις. Παρ' όλα αυτά διαφαίνεται, όπως προαναφέρθηκε, ότι ήδη η αγορά εργασίας στον ιδιωτικό τομέα από τις αρχές του 2013 εμφανίζει σαφή χαρακτηριστικά ανάκαμψης, όπως εκδηλώνονται με την αύξηση της συνολικής απασχόλησης και του αριθμού των επιχειρήσεων.

Αξιοσημείωτο πάντως είναι ότι οι μέσες ημέρες εργασίας ή ακριβέστερα οι ημέρες ασφάλισης ανά μήνα, παρά την αξιολογη μείωση στην άνοδο και αύξηση στην κάθοδο στους μερικούς

Διάγραμμα 3 Ημερομίσθιο ανδρών

Διάγραμμα 4 Ημερομίσθιο γυναικών

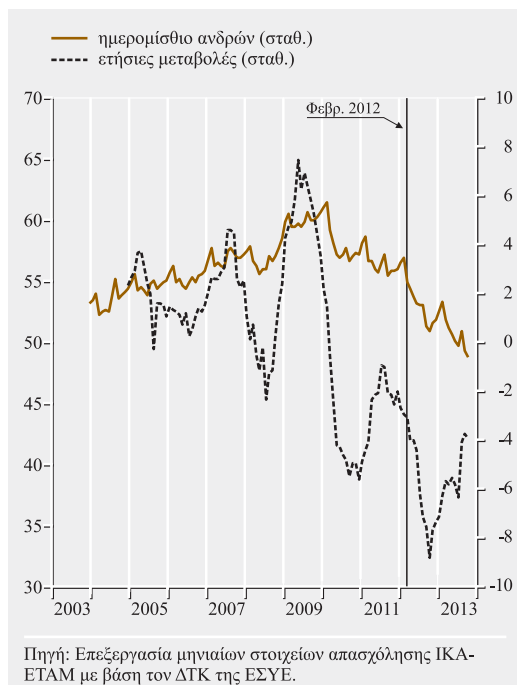
απασχολούμενους (βλ. Πίνακα 3 παρακάτω), δεν εμφάνισαν διαχρονικά αξιολογές μεταβολές, οπότε δεν φαίνεται γενικά να λειτούργησαν ως παράγοντας προσαρμογής της αγοράς εργασίας στην οικονομική κρίση. Για τους άνδρες μισθωτούς οι ημέρες εργασίας ανά μήνα από 23,5 την περίοδο της ανόδου (2002-2008) περιορίστηκαν στις 23,3 την περίοδο της καθόδου (2008-2012) και σε 22,9 ημέρες το 2013. Οι μέσες ημέρες εργασίας ανά μήνα για τις γυναίκες είναι 22,7, 22,7 και 22,4 αντίστοιχα.

Η εξέλιξη των τακτικών (δηλαδή των συνολικών χωρίς υπερωρίες και μπόνους) ονομαστικών ημερομισθίων του ΙΚΑ υπήρξε διαφορετική και χρονικά καθυστερημένη. Τα ημερομίσθια, τα οποία την περίοδο ανόδου της οικονομίας 2004-2008 αυξήθηκαν περισσότερο από ό,τι το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν ανά απασχολούμενο, συνέχισαν πρακτικά να αυξάνονται και το 2011 για να εμφανίσουν σημαντική μείωση μόλις το 2012. Προκειμένου για άνδρες μισθωτούς ασφαλισμένους στο ΙΚΑ, το μέσο ημερομίσθιο, μετά την αύξηση κατά 6,7% το 2009, κατά 1,3% το 2010 και κατά 0,7% το 2011, μειώθηκε κατά 4,1% το 2012 (βλ. Διάγραμμα 3).

Η εξέλιξη των ονομαστικών ημερομισθίων των γυναικών είναι παρόμοια με αυτή των ανδρών με τη διαφορά ότι εμφάνισαν μεγαλύτερη αύξηση στην άνοδο (κατά 37,5% έναντι 32,5% των ανδρών την περίοδο 2004-2011) αλλά και λίγο μικρότερη μείωση μετά τον Ιανουάριο του 2012 (-12,8%, έναντι -13,0% την περίοδο Ιανουαρίου 2012-Νοεμβρίου 2013). Πάντως το επίπεδο του ημερομισθίου των γυναικών παραμένει σαφώς χαμηλότερο από αυτό των ανδρών (42,9 ευρώ, έναντι 53,5 ευρώ το Νοέμβριο του 2013) (βλ. Διάγραμμα 4).

Εάν εξετάσουμε τα πραγματικά ημερομίσθια, δηλαδή τα παραπάνω αποπληθωρισμένα με το Δείκτη Τιμών Καταναλωτή, οι διαπιστώσεις δεν αλλάζουν ουσιαστικά. Τα πραγματικά ημερομίσθια των ανδρών μετά την αύξηση κατά 3% το 2007, το 2008 ουσιαστικά παρέμειναν αμετάβλητα, για να αυξηθούν κατά 5,5% το

Διάγραμμα 5 Ημερομίσθιο ανδρών σε σταθερές τιμές

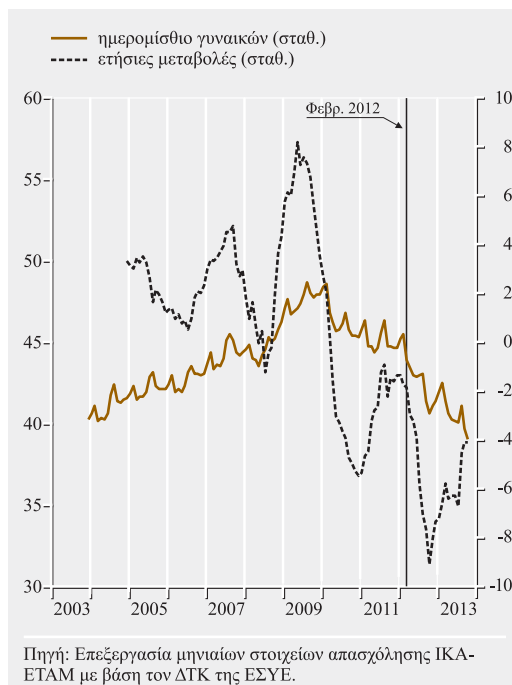

2009 και μόνο από το 2010 να εμφανίσουν ουσιαστική μείωση (-3,2% το 2010, -2,6% το 2011 και -5,5% το 2012). Εναλλακτικά, το πραγματικό ημερομίσθιο των ανδρών στον ιδιωτικό τομέα από το καλοκαίρι του 2008, που άρχισε η κάθοδος της απασχόλησης, μέχρι το Δεκέμβριο του 2012, που μπορεί να θεωρηθεί ως το ελάχιστο παρατηρούμενο επίπεδό της, μειώθηκε κατά 7,3% έναντι της παραπάνω αναφερθείσας μείωσης της συνολικής απασχόλησης κατά 31,2% (βλ. Διάγραμμα 5).

Η εξέλιξη των πραγματικών ημερομισθίων των γυναικών σε γενικές γραμμές είναι παρόμοια με αυτή των ανδρών, αλλά με ελαφρώς ηπιότερες μειώσεις, οι οποίες για την περίοδο της καθόδου ανήλθαν σωρευτικά στο -6,3% έναντι -7,2% για τους άνδρες (βλ. Διάγραμμα 6).

Είναι προφανές ότι η αξιοπιστία των παραπάνω εξελίξεων στα ημερομίσθια εξαρτάται από το πόσο κοντά είναι τα ημερομίσθια του ΙΚΑ στην πραγματικότητα. Όπως σημειώ-

Διάγραμμα 6 Ημερομίσθιο γυναικών σε σταθερές τιμές

θηκε, τα ημερομίσθια του ΙΚΑ εξ ορισμού δεν περιλαμβάνουν αμοιβές λόγω υπερωριών και επιδόματα επίτευξης στόχων (=μπόνους). Οι υπερωρίες ωστόσο δεν φαίνεται ότι αφορούν πολλούς εργαζόμενους ούτε πριν ούτε την περίοδο της κρίσης. Στην ερώτηση της ΕΕΔ “γιατί οι ώρες που εργαστήκατε την προηγούμενη εβδομάδα είναι περισσότερες από τις συνήθεις” το β’ τρίμηνο του 2007 περίπου 25 χιλιάδες (0,84% των απασχολούμενων μισθωτών) απάντησε “λόγω υπερωριών”, ενώ το β’ τρίμηνο του 2013 ο αντίστοιχος αριθμός ανέρχεται σε 20,5 χιλιάδες (0,92% των απασχολούμενων μισθωτών). Επίσης και τα στοιχεία του ΣΕΠΕ, από το οποίο οι επιχειρήσεις οφείλουν να παίρνουν προηγούμενη έγκριση για την υπερωριακή εργασία, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι γίνονται οπωσδήποτε οι αιτηθείσες υπερωρίες, προκύπτει ότι το 2010 ζητήθηκαν κατά μέσο όρο 74 ώρες υπερωριών για εργαζόμενους που αντιστοιχούν στο 15% των απασχολούμενων του ΙΚΑ. Για το 2011 και 2012 τα αντίστοιχα ποσοστά ανέρχονται σε 13,7% και 11,2%. Εξάλλου από τις λίγες έρευ-

νες της ΕΛΣΤΑΤ για τη “Διάρθρωση και κατανομή των αμοιβών στις επιχειρήσεις” προκύπτει ότι τα επιμίσθια που συνδέονται με την ατομική επίδοση και τη διάθεση κερδών είναι εξαιρετικά χαμηλό ποσοστό στο σύνολο των αποδοχών. Έτσι δεν φαίνεται η αξιοπιστία των ημερομισθίων του ΙΚΑ να αμφισβητείται σοβαρά από την εξαίρεση των μεταβλητών τμημάτων των αμοιβών. Ωστόσο κάποιες επιφυλάξεις μπορεί να διατυπωθούν επειδή τα δηλούμενα στο ΙΚΑ στοιχεία για το ύψος των ημερομισθίων κυρίως για μικρομεσαίες επιχειρήσεις ίσως ήταν προ της κρίσης κοντά στα κατώτατα υποχρεωτικά – για εξοικονόμηση ασφαλιστικών εισφορών – ανεξάρτητα από το πραγματικό ύψος των αποδοχών. Από την άλλη πλευρά, συγκεκριμένες επιπλέον αποδοχές προσωπικού την περίοδο των παχειών αγελάδων μπορεί να εμφανίζονταν σαν έξοδα άλλων κατηγοριών. Επομένως, με την έλευση της κρίσης, η μείωση των πράγματι καταβαλλόμενων αποδοχών ίσως δεν ήταν δυνατόν να αντανακλάται πλήρως σε μείωση των δηλούμενων στο ΙΚΑ.

Παρά αυτές τις επιφυλάξεις, με βάση τις παραπάνω εξελίξεις των ημερομισθίων, της απασχόλησης και των ημερών εργασίας μπορεί να υποστηριχθεί ότι η προσαρμογή της αγοράς εργασίας του ιδιωτικού τομέα στην οικονομική κρίση έγινε κυρίως με μείωση του αριθμού των απασχολούμενων, δηλαδή της απασχόλησης και όχι των ημερομισθίων ή των ημερών εργασίας. Αρχικά παρατηρήθηκε μείωση της απασχόλησης και στη συνέχεια αρκετά μικρότερη ποσοστιαία μείωση των μισθών ή, όπως λένε οι οικονομολόγοι, μειώθηκαν κυρίως οι ποσότητες στην αγορά και δευτερευόντως οι τιμές, υποδηλώνοντας ότι δεν πρόκειται ούτε για ανταγωνιστική ούτε για κοινωνικά δίκαιη αγορά εργασίας. Η μείωση της παραγωγής συνοδεύθηκε από υψηλή μείωση του αριθμού των απασχολούμενων και όχι από μείωση των ημερομισθίων ή των ημερών ή ωρών απασχόλησης. Με αυτή την έννοια, η αγορά εργασίας δεν φαίνεται να χαρακτηρίζεται από ελαστικότητα, επειδή δεν ξεπερνά τις κρίσεις με το μικρότερο δυνατό κοινωνικό κόστος ή ισοδύναμα με περιορι-

σμένες απώλειες στην ευημερία των εργαζομένων για δεδομένη μείωση της συνολικής ζήτησης. Αν και μειώσεις στην ευημερία των εργαζομένων θεωρείται ότι προξενούν αφενός η απώλεια της απασχόλησης και αφετέρου οι μειώσεις στο εισόδημά τους, είναι αποδεκτό ότι το κοινωνικό κόστος της ανεργίας υπερβαίνει το προξενούμενο από απώλειες εισοδήματος, επειδή η ανεργία επηρεάζει δυσμενώς και άλλα μεγέθη όπως η αυτοεκτίμηση, η υγεία και η εγκληματικότητα. Έτσι, οι αγορές εργασίας που είτε προσαρμόζονται στην κρίση κυρίως με (προσωρινές) μειώσεις των μισθών και ωρών εργασίας ή με μειώσεις στον αριθμό των απασχολούμενων που είναι σύντομες και επανέρχονται γρήγορα στην προηγούμενη κατάσταση χαρακτηρίζονται από ελαστικότητα ή αυτοεπαναφορά (resilience) και επιδεικνύουν σχετικά μικρό κοινωνικό κόστος (OECD, 2012).

Μια άλλη πηγή στοιχείων που σε γενικές γραμμές στηρίζει τη διαπίστωση ότι η αντίδραση στην κρίση έγινε αρχικά με μείωση της απασχόλησης και ακολούθως με μείωση στις αμοιβές προέρχεται από τα στοιχεία του ΣΕΠΕ. Τα απολογιστικά στοιχεία του ΣΕΠΕ δείχνουν δραματική μείωση των νέων προσλήψεων με συμβάσεις πλήρους απασχόλησης (βλ. Πίνακα 1), οι οποίες μειώθηκαν κατά 161 χιλιάδες το 2010, κατά 126 χιλιάδες το 2011 και κατά 85 χιλιάδες το 2012 ή εναλλακτικά την τριετία 2010-2012 οι νέες προσλήψεις πλήρους απασχόλησης από σχεδόν 750 χιλιάδες μειώθηκαν στο ήμισυ. Ταυτόχρονα, σχεδόν εξαφανίστηκαν οι περίπου 35 χιλιάδες συμβάσεις έργου ή παροχής ανεξάρτητων υπηρεσιών (το 2012 περιορίστηκαν στις 3 χιλιάδες), καθώς και η ούτως ή άλλως μικρή παραγωγή φασόν, η οποία ωστόσο φαίνεται να ανακάμπτει το 2012. Μικρό αντίβαρο σε αυτές τις μειώσεις υπήρξε η αύξηση των νέων συμβάσεων μερικής απασχόλησης, κυρίως το 2010 κατά 71 χιλιάδες και την τριετία 2010-2012 κατά 84 χιλιάδες, καθώς και των συμβάσεων εκ περιτροπής εργασίας κατά περίπου 25 χιλιάδες την ίδια τριετία. Πιο περιορισμένη, αν και αυξανόμενη, υπήρξε η μετατροπή συμβάσεων πλήρους απασχόλησης σε μερικής ή

Πίνακας Ι Νέες συμβάσεις εργασίας και μετατροπές υφιστάμενων συμβάσεων

(αριθμός συμβάσεων σε χιλιάδες)

	2009	2010	2011	2012
Νέες συμβάσεις για νέες προσλήψεις:				
Συμβάσεις πλήρους απασχόλησης	746,9	586,3	460,7	375,8
Συμβάσεις μερικής απασχόλησης	157,7	229,0	233,6	242
Συμβάσεις εκ περιτροπής εργασίας	40,5	60,7	68,3	66,6
Συμβάσεις έργου ή παροχής ανεξάρτητων υπηρεσιών	35,5	16,5	4,3	3,0
Παραγωγή φασόν και ανά μονάδα εργασίας	2,0	0,6	0,2	0,9
Μετατροπή συμβάσεων πλήρους απασχόλησης σε:				
Μερικής απασχόλησης	12,2	18,7	32,4	49,6
Εκ περιτροπής με συμφωνία εργαζομένου	4,1	6,5	19,1	21,5
Εκ περιτροπής μονομερώς	0,6	1,0	7,4	13,4

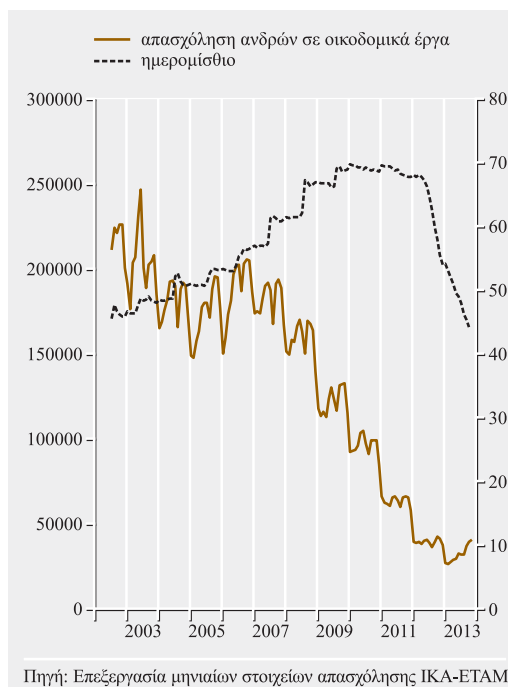
Πηγή: ΣΕΠΕ, Έκθεση Πεπραγμένων 2012.

εκ περιτροπής απασχόληση. Την τριετία 2010-2012 έγιναν περίπου 100 χιλιάδες μετατροπές συμβάσεων πλήρους σε μερικής και σχεδόν 70 χιλιάδες σε εκ περιτροπής. Από την άλλη πλευρά, οι μειώσεις αποδοχών από επιχειρησιακές συμβάσεις εργασίας το 2012 αφορούν 94 χιλιάδες εργαζομένους, ενώ οι μειώσεις σε συμβατικούς μισθούς, που επιβάλλεται να γνωστοποιούνται στο ΣΕΠΕ και οι οποίες πρακτικά δρομολογήθηκαν το 2012, περιορίστηκαν σε 261,3 χιλιάδες εργαζομένους και μάλιστα με μέσο όρο μείωσης 22,2% (περίπου όσο μειώθηκε και ο ελάχιστος μισθός) (Απολογισμός ΣΕΠΕ 2012, Πίνακας 16).

Ιδιαίτερη μνεία αξίζει να γίνει στην εξέλιξη της απασχόλησης και των ημερομισθίων στα οικοδομοτεχνικά έργα του ΙΚΑ, λόγω αφενός της υψηλής συμμετοχής τους παλαιότερα στα συνολικά μεγέθη της οικονομίας και αφετέρου της διασύνδεσής τους με άλλους κλάδους παραγωγής. Η απασχόληση στα οικοδομοτεχνικά έργα εμφάνισε υπολογίσιμη άνοδο της τάξεως των 20 χιλιάδων την περίοδο 2004-2006, οπότε και έφθασε στις 205 χιλιάδες. Από το 2006 άρχισε η κάμψη της και επακολούθησε η κατάρρευση από το 2009, και πλέον το φθινόπωρο του 2013 έχει περιοριστεί κοντά στις 40 χιλιάδες εργαζόμενους, με τις πρώτες ενδείξεις σταθεροποίησης. Από την άλλη πλευρά, τα ονομαστικά ημερομίσθια στα οικοδομικά

έργα εμφάνισαν σημεία υποχώρησης μόνο από τις αρχές του 2011 και από την άνοιξη του 2012 μειώνονται, αλλά με υψηλότερα σχετικά ποσοστά (-36,1% την περίοδο Μαρτίου 2012-Νοεμβρίου 2013 για τους άνδρες, -28,0% για τις γυναίκες) (βλ. Διάγραμμα 7). Στα οικοδομικά

Διάγραμμα 7 Απασχόληση και ημερομίσθιο ανδρών σε οικοδομικά έργα

έργα εμφανίστηκε επίσης μικρή μείωση των ημερών εργασίας διαχρονικά και από 14,5 ημέρες την περίοδο της ανόδου μειώθηκαν σε 12,9 ημέρες στην κάθοδο και σε 12,8 ημέρες τους 11 πρώτους μήνες του 2013. Έτσι, χωρίς να παραγνωρίζεται η επίδραση του πλεονάζοντος αποθέματος κατοικιών στην πτώση του κλάδου καθώς και ο συγκυριακός χαρακτήρας των κατασκευών, φαίνεται ότι και στις κατασκευές η προσαρμογή των μισθών ακολούθησε και ίσως επέτεινε μερικώς την πτώση της απασχόλησης.

Η συνοδεία της μείωσης της απασχόλησης από μείωση των εν λειτουργία επιχειρήσεων καταδεικνύει ότι οι επιχειρηματίες μάλλον δεν διέθεταν άμεσα άλλες βιώσιμες επιλογές. Από την έναρξη της καθόδου μέχρι το Δεκέμβριο του 2012 οι επιχειρήσεις με προσωπικό ασφαλισμένο στο ΙΚΑ (εξαιρουμένων των οικοδομικών επιχειρήσεων) μειώθηκαν κατά σχεδόν 36%, έναντι μείωσης κατά 31,2% της απασχόλησής τους και κατά 7,35% του πραγματικού ημερομισθίου. Εάν η δραματική μείωση της απασχόλησης υπέκρυπτε δόλιες απολύσεις εκ μέρους των επιχειρήσεων για να κερδοσκοπήσουν ή έστω να επιβιώσουν στην κρίση, δεν θα παρατηρούνταν τόσα πολλά λουκέτα. Αυτές οι εξελίξεις καταδεικνύουν επίσης ότι αποτελεί μύθο η θέση ότι η συμπεριφορά της ελληνικής εργοδοσίας είναι υπεύθυνη για την αύξηση της ανεργίας και τις μειώσεις των μισθών. Αντίθετα, φάνηκε ότι η δυνατότητα των επιχειρήσεων να διακρατήσουν το προσωπικό τους στην κρίση, μέσω της λεγόμενης συσσώρευσης εργαζομένων, παρά τη μείωση της ζήτησης και συνακόλουθα της παραγωγής και να παραμείνουν σε λειτουργία είχε καταστεί ανέφικτος στόχος, το πιθανότερο λόγω του μικρομεσαίου και οριακού χαρακτήρα τους. Ούτε φαίνεται να είχαν οι επιχειρήσεις κατά κανόνα την ευχέρεια σύντομης αύξησης της παραγωγικότητας ή άμεσης μείωσης άλλων στοιχείων του κόστους παραγωγής, εκτός ίσως από τα καταβαλλόμενα ενοίκια. Αντίθετα, αρκετά από αυτά, όπως το κόστος χρηματοδότησης λόγω εκτόπισης των ελληνικών τραπεζών από τις διεθνείς χρηματοπιστωτικές αγορές, μαζί με

την αύξηση της άμεσης, της έμμεσης και της ειδικής φορολογίας (και στην ενέργεια), κυρίως στο πλαίσιο του προγράμματος δημοσιονομικής προσαρμογής, αυξήθηκαν σημαντικά, επιβαρύνοντας κέρδη, επενδύσεις και απασχόληση. Εάν ωστόσο οι μισθοί είχαν μειωθεί ενωρίτερα ή οι ημέρες εργασίας εμφάνιζαν σημαντική μείωση, η πτώση της απασχόλησης και τα πολλά λουκέτα σε κλάδους με διεθνώς εμπορεύσιμα προϊόντα πιθανόν εν μέρει να είχαν αποφευχθεί, μειώνοντας το κόστος προσαρμογής στην κρίση και διαχέοντάς το σε περισσότερους εργαζόμενους, ακόμη και για τη δεδομένη δέσμη των άλλων μέτρων της αυστηρής λιτότητας της τρόικας.

Η επικρατούσα οικονομική εξήγηση για την προς τα κάτω ακαμψία των μισθών είναι ότι οι εργοδότες αποφεύγουν μειώσεις μισθών για πολλούς συμπληρωματικούς λόγους και κυρίως επειδή κάμπτουν το ηθικό των εργαζομένων. Καταφεύγουν ωστόσο σε αυτές ως έσχατο μέτρο εάν η επιχείρηση αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα (Bewley 1999). Επειδή η οικονομική κρίση στη χώρα μας προξένησε προβλήματα επιβίωσης σε πολλές ελληνικές επιχειρήσεις, οι οποίες ωστόσο δεν μείωσαν μονομερώς τους μισθούς, δείχνει ότι είναι σφόδρα πιθανό να υπήρχε και θεσμοθετημένη ακαμψία των μισθών προς τα κάτω.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις για τη διαχρονική εξέλιξη της απασχόλησης και των μισθών των μισθωτών του ιδιωτικού τομέα, που βασίζονται στα διοικητικά στοιχεία του ΙΚΑ, επιβεβαιώνονται από τα ευρήματα των εξαμηνιαίων Ερευνών Οικονομικού Κλίματος του ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ. Σε αυτές, το ποσοστό των μικρομεσαίων εργοδοτών που δήλωσε ότι μείωσε το προσωπικό του τα πρώτα έτη της κρίσης υπερβαίνει σημαντικά αυτό που μείωσε τις αποδοχές του προσωπικού, ενώ στη συνέχεια η σχέση αντιστρέφεται (βλ. Πίνακα 2). Για το δεύτερο εξάμηνο του 2010 σχεδόν η μία στις 4 επιχειρήσεις δηλώνει ότι μείωσε το προσωπικό της, αλλά μόνο η μία στις 13 τις αμοιβές όλου του προσωπικού της. Μόλις από το πρώτο εξάμηνο του 2012 και εντεύθεν το

Πίνακας 2 Αντιδράσεις επιχειρήσεων στην οικονομική κρίση

Μήνας έρευνας	Ποσοστό επιχειρήσεων που αντέδρασε το προηγούμενο εξάμηνο στην κρίση με:				
	Μείωση προσωπικού	Μείωση αποδοχών σε ορισμένους	Μείωση αποδοχών σε όλους	Μείωση αποδοχών συνολικά	Μείωση ωρών ή ημερών εργασίας
Φεβρουάριος 2010	21,1				
Ιούλιος 2010	21,9			15,0	30,0
Ιανουάριος 2011	24,1	8,0	7,6	15,6	30,2
Ιούλιος 2011	20,4	7,8	11,6	19,4	32,0
Ιανουάριος 2012	20,1	13,8	14,8	28,6	37,4
Ιούλιος 2012	18,7	9,8	23,4	33,2	40,5
Ιανουάριος 2013	16,6	8,8	34,8	43,6	47,7
Ιούλιος 2013	12,3	10,2	39,1	49,3	50,5

Πηγή: <http://www.imegsevee.gr/ereunes-gnwmis/703--2013>.

ποσοστό των επιχειρήσεων που δήλωσε ότι μείωσε τους μισθούς υπερβαίνει το ποσοστό αυτών που μείωσαν το προσωπικό τους. Ήδη το πρώτο εξάμηνο του 2013 το ποσοστό των επιχειρήσεων που δηλώνει μειώσεις στο προσωπικό περιορίστηκε στο 12,3%, ενώ το ποσοστό με μειώσεις αμοιβών σε όλο το προσωπικό έφθασε σχεδόν στο 49%.

Είναι εντυπωσιακό ότι οι επιχειρήσεις αντέδρασαν στην κρίση αρχικά με μείωση του προσωπικού και σταδιακά στράφηκαν στη μείωση των αμοιβών καθώς και στη μείωση των ωρών ή ημερών εργασίας. Παρόμοια συμπεριφορά επιχειρήσεων έχουν εξάλλου καταγράψει έρευνες ερωτηματολογίων σε επιχειρήσεις, όπου το ποσοστό αυτών που δήλωσαν ότι θα μειώσουν τους μισθούς για να μειώσουν το κόστος εργασίας είναι σαφώς μικρότερο από το ποσοστό εκείνων που δήλωσαν ότι θα προτιμήσουν να μειώσουν το προσωπικό ή τις ώρες εργασίας (Bertola et al. 2012). Αυτή η συμπεριφορά ωστόσο δεν είναι ούτε αναπόφευκτη ούτε παρατηρείται σε όλες τις χώρες σε περιόδους ύφεσης. Είναι ενδεικτικό ότι στη Γερμανία στην τελευταία κρίση, ενώ το παραγόμενο προϊόν μειώθηκε συνολικά πάνω από 5%, η προσαρμογή των επιχειρήσεων στις αναδουλειές έγινε με ευρεία χρήση της μείωσης των ωρών εργασίας ανά εργαζόμενο (μει-

ώθηκαν κατά 3,1% το 2009) και όχι με μείωση του αριθμού των απασχολούμενων ή ισοδύναμα με αύξηση της ανεργίας. Μέρους ωστόσο της μείωσης των μηνιαίων αμοιβών των απασχολούμενων που προήλθε από τη μείωση των ωρών εργασίας αναπληρώθηκε υπό προϋποθέσεις με πληρωμή από τον Ομοσπονδιακό Οργανισμό Απασχόλησης (Τράπεζα της Ελλάδος, Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2008, Πλαίσιο VI.1, Caliendo and Hogenacker 2012).

3 ΘΕΣΜΙΚΑ ΜΕΤΡΑ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Οι εξελίξεις αυτές προφανώς συνδέονται στενά και με το εκάστοτε ισχύον θεσμικό πλαίσιο καθορισμού και μεταβολών τόσο της απασχόλησης όσο και των μισθών (Babecký et al. 2010). Στο βαθμό που ο καθορισμός και η αναπροσαρμογή των μισθών είναι αποτέλεσμα πολύπλοκης και χρονοβόρου θεσμικής διαδικασίας που εμπλέκει κράτος, εργοδοτικές και εργατικές ενώσεις χωρίς να αφήνει πολλά περιθώρια στις δυνάμεις της αγοράς, η προσαρμογή των επιχειρήσεων στις συνθήκες ύφεσης καθίσταται αργή και αβέβαιη, αν όχι αδύνατη, με αποτέλεσμα την επιπρόσθετη αύξηση της ανεργίας.

Σημειώνεται συναφώς ότι τα πρώτα νομοθετικά μέτρα την άνοιξη του 2010 για την αντιμετώπιση του δημοσιονομικού εκτροχιασμού και τη συνακόλουθη εκτόπιση της χώρας από τις διεθνείς αγορές χρήματος και κεφαλαίων προέβλεπαν τη χρηματοδοτική στήριξη από την ΕΕ, την ΕΚΤ και το ΔΝΤ αλλά και βίαιες οριζόντιες περικοπές των μισθών στο δημόσιο και ευρύτερο δημόσιο τομέα και των συντάξεων, ενώ οι αμοιβές στον ιδιωτικό τομέα παρά τις σχετικές συζητήσεις με παρεμβάσεις των κοινωνικών εταίρων δεν μεταβλήθηκαν. Η συσσωρευμένη διάβρωση ωστόσο της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας, όπως εκδηλωνόταν με τα συστηματικά υψηλά ελλείμματα στο εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών, απαιτούσε και τη σύντομη μείωση του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος, το οποίο δεν επηρεάστηκε άμεσα από την τότε αυστηρή δημοσιονομική πολιτική. Ο μηχανισμός της αγοράς δεν επέδειξε αντίδραση στη βαθιά ύφεση μέσω προσαρμογής των τιμών (και μισθών), αλλά παρατηρήθηκε μείωση της παραγωγής και της απασχόλησης. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η αγορά εργασίας δεν επέδειξε επαρκή ευελιξία μισθών, η οποία, όπως έχει δείξει και ο Πισσαρίδης (Pissaridis 1997), αποτελεί αναγκαίο χαρακτηριστικό για την ομαλή λειτουργία των οικονομιών της ευρωζώνης από τις οποίες έχει αφαιρεθεί η νομισματική και περιοριστεί η δημοσιονομική πολιτική. Αυτό μπορεί να αποδοθεί στο ότι το ισχύον θεσμικό πλαίσιο καθόριζε σε μεγάλο βαθμό αυστηρά το μοναδιαίο κόστος εργασίας, ενώ η αλλαγή του απαιτούσε συναινετικές αποφάσεις των κοινωνικών εταίρων και της κυβέρνησης που δεν κατέστησαν δυνατές εγκαίρως, παρά τις σχετικές εκκλήσεις αρμόδιων υπουργών και των εκπροσώπων της τρόικας.

Έτσι ακολούθησαν, κυρίως το φθινόπωρο και το χειμώνα του 2011, διαδοχικές μονομερείς κρατικές θεσμικές παρεμβάσεις στην αγορά εργασίας του ιδιωτικού τομέα που είχαν κύριο στόχο τη μείωση του κόστους εργασίας για τη βελτίωση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της χώρας ή, όπως λέγεται στη γλώσσα των οικονομολόγων, για την επίτευξη εσωτερικής

υποτίμησης. Λόγω της συμμετοχής της Ελλάδος στη ζώνη του ευρώ, δεν υπήρχε περιθώριο προσφυγής στην εξωτερική υποτίμηση του εθνικού νομίσματος, η οποία θα καθιστούσε αμέσως τα εισαγόμενα προϊόντα ακριβότερα, μειώνοντας έτσι την αγοραστική δύναμη των μισθών και τα πραγματικά εισοδήματα χωρίς ωστόσο να αλλάξουν τα ονομαστικά εισοδήματα. Ταυτόχρονα, με την εξωτερική υποτίμηση τα εμπορεύσιμα προϊόντα της χώρας θα καθίσταντο σχετικά φθηνότερα, οπότε θα ενθαρρύνονταν οι εξαγωγές και η υποκατάσταση των ακριβότερων εισαγομένων από εγχωρίως παραγόμενα, στοχεύοντας έτσι σε αύξηση της παραγωγής και απασχόλησης, όπως είχε επιχειρηθεί χωρίς σημαντικές κοινωνικές αντιδράσεις κατ' επανάληψη στο παρελθόν στη χώρα. Η ανυπαρξία της δυνατότητας εξωτερικής υποτίμησης οδηγούσε στην αδήριτη ανάγκη άμεσης μείωσης των ονομαστικών στοιχείων του κόστους παραγωγής, με ένα από τα σημαντικότερα να είναι το κόστος εργασίας, και άρα των τιμών των παραγόμενων προϊόντων (εσωτερική υποτίμηση). Έτσι, οι μειώσεις του ονομαστικού κόστους εργασίας στην Ελλάδα, που συνεπάγονται και αντίστοιχη μείωση του εισοδήματος, θα ισοδυναμούσαν με την εξωτερική υποτίμηση, με αποτέλεσμα την ανάκτηση μέρους της απολεσθείσας τα έτη πριν την κρίση ανταγωνιστικότητας. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι αντιδράσεις του κοινού στην αργή διαδικασία της εσωτερικής υποτίμησης θεωρούνται εντονότερες, καθώς, πέρα από τη μείωση των πραγματικών εισοδημάτων που προκαλεί η εξωτερική υποτίμηση, αυτή συνεπάγεται και μείωση των ονομαστικών εισοδημάτων (και επομένως δεν λειτουργεί η αυταπάτη του χρήματος όπως στην εξωτερική υποτίμηση), και πιθανόν να κατέστησαν τη διαδικασία προσαρμογής βαθύτερη από ό,τι χρειαζόταν.

Οι νομοθετικές παρεμβάσεις στην εργατική νομοθεσία την περίοδο της κρίσης υπήρξαν πολλές, αλλεπάλληλες και με πολλούς στόχους (για συνοπτική παρουσίαση βλ. Τράπεζα της Ελλάδος, *Έκθεση του Διοικητή για το 2010 και το 2011*). Οι θεσμικές αυτές παρεμβάσεις ουσιαστικά αποτέλεσαν προαπαιτούμενα για

την εκάστοτε συνέχιση της χρηματοδότησης του προγράμματος εκ μέρους της τριτοκίας, γι' αυτό και ίσως προξένησαν περισσότερες αντιδράσεις από ό,τι εάν είχαν αποφασιστεί μονομερώς από τις αρχές της χώρας. Ορισμένες από αυτές απέβλεπαν στη διεύρυνση της ευχέρειας των εργοδοτών να προσαρμόζουν το προσωπικό τους στις ανάγκες της επιχείρησης μέσω μείωσης του κόστους απολύσεων και προσλήψεων, με στόχο αφενός να διατηρηθούν θέσεις εργασίας που βρίσκονταν σε κίνδυνο και αφετέρου να ενθαρρυνθούν νέες προσλήψεις. Εδώ εντάσσονται μέτρα όπως αύξηση του ορίου χαρακτηρισμού των απολύσεων ως ομαδικών, μείωση του χρόνου προειδοποίησης για απόλυση, αύξηση της δοκιμαστικής περιόδου απασχόλησης, μείωση των ωρών εργασίας πλήρως απασχολούμενου προσωπικού σε ώρες μερικώς απασχολούμενων. Άλλες νομοθετικές παρεμβάσεις επηρέασαν άμεσα το κόστος εργασίας. Εδώ εντάσσονται οι μειώσεις κατά 20% στην αμοιβή των υπερωριών, η κατάργηση των εργοδοτικών εισφορών υπέρ ειδικών κοινωνικών φορέων, μείωση της αποζημίωσης λόγω απόλυσης, αλλά κυρίως η μείωση στον κατώτατο μισθό και ημερομίσθιο της Εθνικής Συλλογικής Σύμβασης Εργασίας κατά 22% (κατά 32% για νέους μέχρι 24 ετών) από τις 14 Φεβρουαρίου 2012 και μέχρι το πέρας του προγράμματος δημοσιονομικής προσαρμογής, ούτως ώστε να ισούται με το 40% περίπου του μέσου ημερομισθίου. Τέλος, υπήρξαν και διαδοχικές παρεμβάσεις στη διαδικασία των συλλογικών διαπραγματεύσεων και στις αρμοδιότητες εκπροσώπων εργοδοτών και εργαζομένων με στόχο την αποκέντρωση των συλλογικών διαπραγματεύσεων και την ενθάρρυνσή τους σε επίπεδο επιχείρησης. Αρχικά εισήχθη ο θεσμός της Ειδικής Επιχειρησιακής Σύμβασης Εργασίας (ΕΕΣΕ), η οποία μπορούσε, τηρώντας κάποιες διατυπώσεις, να υστερεί σε όρους αμοιβών σε σχέση με την αντίστοιχη κλαδική, αλλά τηρώντας οπωσδήποτε τις προβλέψεις της Εθνικής. Οι ΕΕΣΕ δεν προχώρησαν λόγω των διατυπώσεων που προέβλεπαν (υποβολή στο Συμβούλιο Κοινωνικού Ελέγχου της Επιθεώρησης Εργασίας κοινής έκθεσης εργοδότη και συνδικάτου αιτιολόγησης της

Ειδικής Σύμβασης), αλλά και λόγω των δυσκολιών σύναψης σε επιχειρήσεις χωρίς επιχειρησιακό συνδικάτο. Τον Οκτώβριο του 2011 καταργήθηκε η ΕΕΣΕ και διευκολύνθηκε η υπογραφή επιχειρησιακών συμβάσεων εργασίας από τον εργοδότη και τη νεοδημιουργηθείσα "ένωση προσώπων" σε επιχειρήσεις όπου δεν υπήρχε συνδικάτο, ενώ οι κλαδικές δεν δεσμεύουν πλέον επιχειρήσεις που δεν συμμετέχουν στην κατάρτισή τους. Ταυτόχρονα θεσπίστηκε μέγιστη διάρκεια ισχύος των ΣΣΕ τα τρία έτη συν τρίμηνη (από εξάμηνη προηγουμένως) μετενέργεια, οπότε, αν δεν υπάρχει νέα ΣΣΕ, ο εργοδότης μπορεί να επιβάλλει τους όρους της Εθνικής ΣΣΕ διατηρώντας τέσσερα συγκεκριμένα επιδόματα. Ακόμη, η προσφυγή στη διαιτησία προϋποθέτει πλέον τη συναίνεση αμφοτέρων των πλευρών της συλλογικής διαπραγμάτευσης, με αποτέλεσμα τη μη ανανέωση πολλών κλαδικών και ομοιοεπαγγελματικών ΣΣΕ που γινόταν με μονομερή προσφυγή των συνδικάτων στη διαιτησία του Οργανισμού Μεσολάβησης και Διαιτησίας. Τέλος, είναι αξιοσημείωτο ότι έγινε μεταφορά της αρμοδιότητας καθορισμού του κατώτατου μισθού από τους φορείς της ΕΓΣΣΕ στον Υπουργό Εργασίας, που θα τον καθορίζει μετά από διαβούλευση με τους κοινωνικούς εταίρους, όπως ισχύει σε όλες σχεδόν τις ανεπτυγμένες χώρες στις οποίες υπάρχει ελάχιστος εθνικός μισθός.

Από αυτές τις καταγιστικές παρεμβάσεις στην εργατική νομοθεσία, τις οποίες ακόμη και πολλά στελέχη που καλούνται να τις εφαρμόσουν είναι αμφίβολο αν τις γνωρίζουν λεπτομερώς, μεγάλη απήχηση φαίνεται ότι έχουν η εφάπαξ μείωση του κατώτατου μισθού αλλά κυρίως η ευχέρεια των επιχειρηματιών σε συμφωνία με το συνδικαλιστικό φορέα της επιχείρησης να συνάπτουν επιχειρησιακές συλλογικές συμβάσεις εργασίας, που υποβοηθούν την προσαρμογή της επιχείρησης στις τυχόν επιδεινούμενες συνθήκες της αγοράς, ρυθμίζοντας είτε τις αμοιβές είτε την απασχόληση στην επιχείρηση, θέτοντας ωστόσο ως ελάχιστο όριο τα προβλεπόμενα από την ΕΓΣΣΕ. Οι Επιχειρησιακές Συλλογικές Συμβάσεις μπορούν πλέον, εάν κριθεί αναγκαίο από εργο-

δότη και συνδικάτο, να αγνοούν τους ευνοϊκότερους – για παράδειγμα – όρους αμοιβών των κλαδικών ή και ομοιοεπαγγελματικών συλλογικών συμβάσεων εργασίας, συμβάλλοντας έτσι, στη διατήρηση της απασχόλησης και ανταγωνιστικότητας της επιχείρησης. Επειδή οι κλαδικές συμβάσεις δεν αφήνουν περιθώρια ρύθμισης των μισθών ανάλογα με τις συνθήκες που αντιμετωπίζει η επιχείρηση, επιτρέπεται πλέον να εξαιρούνται από τις κλαδικές ρυθμίσεις, ενώ δεν αλλάζει η αρχή της επέκτασης των κλαδικών συμβάσεων σε όλες τις επιχειρήσεις. Ουσιαστικά, η αλλαγή επιτρέπει οι μισθοί να ευθυγραμμίζονται αρκετά με τις συνθήκες στις τοπικές αγορές εργασίας και την ανταγωνιστικότητα της επιχείρησης, να ενισχύεται η ζήτηση εργασίας και να διατηρούνται οι θέσεις απασχόλησης. Είναι ενδεικτικό ότι σχετικοί διεθνείς οργανισμοί συνιστούν τον καθορισμό των μισθών σε συμφωνία με την τάση της παραγωγικότητας (ILO, OECD, IMF and the World Bank 2013), ενώ με την Εθνική ΣΣΕ μπορούν να τεθούν όροι αμοιβών συμβατοί με τη νομισματική σταθερότητα και την προώθηση της απασχόλησης (Blanchard et al. 2013). Οι δε Dustman et al. (2014) αποδίδουν τις εξαιρετικές επιδόσεις της γερμανικής οικονομίας την τελευταία περίπου δεκαετία στην αποκέντρωση του προσδιορισμού των μισθών προς το επίπεδο της επιχείρησης. Περαιτέρω, η αποκέντρωση των ΣΣΕ είναι πιθανόν να επηρεάσει το πεδίο δράσης και επιρροής του συνδικαλιστικού κινήματος, καθώς ενδέχεται το κέντρο βάρους της αντιπροσώπευσης των συμφερόντων των εργαζομένων να μετατοπιστεί πλέον στο επίπεδο της επιχείρησης λαμβάνοντας υπόψη και τα ιδιαίτερα παραγωγικά χαρακτηριστικά της.

Από τη θεσμοθέτηση των επιχειρησιακών συλλογικών συμβάσεων στα τέλη Οκτωβρίου του 2011 επήλθε έκρηξη σύναψης επιχειρησιακών συμβάσεων εργασίας, οι οποίες προβλέπουν πάγωμα ή συνθηθέστερα μείωση των αμοιβών. Ενώ το 2011 υπογράφηκαν 179 επιχειρησιακές συμβάσεις, το 2012 υπογράφηκαν 976, οι οποίες εντοπίζονται κυρίως σε μεταποιητικές επιχειρήσεις (34,1%), στο εμπόριο (21,9%) και στα εστιατόρια και ξενοδοχεία (19,8%),

ενώ σχεδόν η μία στις δύο (47,8%) προβλέπει εφαρμογή των αποδοχών της Εθνικής ΣΣΕ (Ιωάννου και Παπαδημητρίου 2013). Για το 2013 οι επιχειρησιακές συμβάσεις υπολογίζονται πάνω από 410, με το ΣΕΠΕ να εκτιμά τη μέση μεταβολή των αμοιβών στο -5,6%.

Η δε νομοθετικά επιβληθείσα μείωση των κατώτατου ημερομισθίου φαίνεται εμφανώς στη διαχρονική εξέλιξη του μέσου ημερομισθίου των ασφαλισμένων στο ΙΚΑ (βλ. Διαγράμματα 3 και 4). Το υψηλότερο μέσο ημερομίσθιο ανδρών (61,45 ευρώ) παρατηρείται τον Ιανουάριο του 2012, ενώ από το Φεβρουάριο, στα μέσα του οποίου το ελάχιστο ημερομίσθιο μειώθηκε κατά 22%, ακολουθεί πτωτική τάση, με αποτέλεσμα ο μέσος ονομαστικός μισθός να εμφανίσει το 2012 μείωση κατά 3,6%, έναντι αύξησης 0,6% το 2011. Η συστηματική μείωση του μέσου ημερομισθίου το περιόρισε το Νοέμβριο του 2013 στα 53,49 ευρώ, εμφανίζοντας αθροιστικά μείωση κατά 13,0% έναντι του Ιανουαρίου του 2012. Από την άλλη πλευρά, οι μειώσεις του μέσου ημερομισθίου εμφανίζονται ήδη όλο και μικρότερες, δείχνοντας ότι η επίδραση της μείωσης του ελάχιστου ημερομισθίου στο μέσο έχει μάλλον ολοκληρώσει τον κύκλο της, διασκεδάζοντας έτσι τους φόβους για επικείμενο αποπληθωρισμό μισθών. Ενδεικτικό είναι ότι ο μέσος μισθός ανδρών τον Αύγουστο του 2013 (54,12 ευρώ) είναι ελαφρώς υψηλότερος από ό,τι τον προηγούμενο μήνα (53,66 ευρώ), ενώ τους μήνες Σεπτέμβριο-Νοέμβριο παραμένει πρακτικά ο ίδιος, γύρω στα 53 ευρώ.

Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ως προκαταρκτικό συμπέρασμα ότι οι παραπάνω αλλαγές ή κατ' άλλους μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας, συνδυαζόμενες με τις παρατηρούμενες αντίστοιχες εξελίξεις στα βασικά μεγέθη της αγοράς, με καθυστέρηση μείωσαν τα μέσα ημερομίσθια στον ιδιωτικό τομέα, συγκράτησαν την περαιτέρω απώλεια θέσεων εργασίας και το κλείσιμο επιχειρήσεων και συνέβαλαν στην ανάκαμψη της μισθωτής απασχόλησης του ιδιωτικού τομέα και του αριθμού των επιχειρήσεων στην ελληνική οικονομία από τις αρχές του 2013.

4 ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΚΑΤΑ ΜΕΓΕΘΟΣ ΚΑΙ ΚΛΑΔΟ

Η μέχρις εδώ εξέταση αναφέρεται στο σύνολο των επιχειρήσεων και απασχολούμενων του ΙΚΑ. Θεωρούμε ωστόσο ότι έχει ενδιαφέρον η εξέταση των παραπάνω μεγεθών για επιμέρους κατηγορίες επιχειρήσεων ή κλάδων. Έτσι, στον Πίνακα 3 παρουσιάζονται τα εξεταζόμενα μεγέθη χωριστά για τις επιχειρήσεις που το ΙΚΑ χαρακτηρίζει ως μεγάλες, δηλαδή με 10 τουλάχιστον ασφαλισμένους, και για τις μικρές, που έχουν λιγότερους από 10 ασφαλισμένους. Οι επιλεγέντες μήνες είναι ο Ιούλιος του 2002, ο παλαιότερος μήνας για τον οποίο υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία, ο Ιούνιος του 2008, ο μήνας με τον υψηλότερο αριθμό ασφαλισμένων στο ΙΚΑ, ο Δεκέμβριος του 2012 με την αντίστοιχη ελάχιστη απασχόληση, καθώς και ο Νοέμβριος του 2013, ο τελευταίος διαθέσιμος κατά τη συγγραφή της εργασίας. Από τον Πίνακα 3 προκύπτουν πολλές ενδιαφέρουσες διαπιστώσεις. Ενδεικτικά σημειώνονται:

- Φαίνεται ότι ο ρόλος των μεγάλων επιχειρήσεων στην απασχόληση διαχρονικά αυξάνεται, καθώς συγκεντρώνουν αυξανόμενο μερίδιο απασχόλησης. Αυτό δεν πρέπει να εκπλήσσει, εφόσον τα μέσα ημερομίσθια στις μεγάλες εμφανίζονται για τους πλήρως απασχολούμενους περίπου 50% υψηλότερα από ό,τι στις μικρές, υποδηλώνοντας αντίστοιχη υπεροχή και στην παραγωγικότητα.
- Ο αριθμός των μεγάλων επιχειρήσεων εμφανίζει υψηλότερη αύξηση στην άνοδο και μικρότερη μείωση στην κάθοδο από τις μικρές, αλλά και στην ανάκαμψη του 2013 οι μεγάλες επιχειρήσεις εμφανίζουν υψηλότερο ποσοστό αύξησης (22%) από ό,τι οι μικρές (16%). Το φθινόπωρο του 2013 οι σχεδόν 32 χιλιάδες μεγάλες επιχειρήσεις είναι σαφώς περισσότερες από τις αντίστοιχες το 2002, ενώ οι περίπου 190 χιλιάδες μικρές επιχειρήσεις είναι κατά 5% λιγότερες από ό,τι το 2002. Με αυτή την έννοια, φαίνεται ότι στην κρίση άντεξαν περισσότερο οι μεγάλες επιχειρήσεις από τις μικρές.

- Οι νέες θέσεις εργασίας την περίοδο της ανόδου συγκεντρώνονται στις μεγάλες (περίπου 550 χιλιάδες, έναντι 55 χιλιάδες στις μικρές), αλλά και οι απώλειες θέσεων εργασίας την περίοδο της κρίσης είναι σε αυτές σχεδόν τετραπλάσιες (340 χιλιάδες, έναντι 90 στις μικρές).
- Τα ημερομίσθια των πλήρως απασχολούμενων την περίοδο της ανόδου εμφάνισαν σχετικά υψηλότερη αύξηση στις μεγάλες επιχειρήσεις, στην κάθοδο οι συγκρατημένες αυξήσεις τους παρατηρούνται στις μεγάλες και μικρές επιχειρήσεις, ενώ οι μειώσεις το 2013 είναι σχετικά υψηλότερες στις μικρές. Τα ημερομίσθια των μερικώς απασχολούμενων αυξήθηκαν λιγότερο από των πλήρως απασχολούμενων στην άνοδο (ιδιαίτερα των ανδρών στις μεγάλες), ενώ η μείωσή τους επήλθε ενωρίτερα. Με αυτή την έννοια θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι τα δηλούμενα ημερομίσθια των μερικώς απασχολούμενων εμφανίζουν σχετικά μεγαλύτερη ευελιξία.
- Δεν παρατηρούνται εντυπωσιακές μεταβολές στις ημέρες εργασίας ανά μήνα για τους πλήρως απασχολούμενους. Η ελαφρά πτωτική τάση την περίοδο της ανόδου συνεχίστηκε στην κάθοδο αλλά και στην ανάκαμψη του 2013, με τις μικρές επιχειρήσεις να εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά μείωσης από τις μεγάλες. Για τους μερικώς απασχολούμενους οι ημέρες εργασίας εμφανίζουν επίσης πτωτική τάση, με σχετικά μεγαλύτερη μείωση στην άνοδο, ενώ κατ' εξαίρεση στην κάθοδο οι μερικώς απασχολούμενοι στις μεγάλες επιχειρήσεις αύξησαν τις ημέρες απασχόλησης σημαντικά.
- Η μερική απασχόληση, στην οποία το ΙΚΑ εντάσσει όσους εργάζονται λιγότερες ώρες από το σύνηθες ωράριο εργασίας των πλήρως απασχολούμενων ανεξάρτητα από τον αριθμό των ημερών εργασίας εβδομαδιαίως, εμφανίζει σημαντική αύξηση στην άνοδο (υπερδιπλασιάστηκε στις μεγάλες και αυξήθηκε περίπου κατά 25% στις μικρές). Στην κρίση υπήρξαν μικρές απώλειες της μερικής

Πίνακας 3 Απασχόληση και ημερομίσθια σε μεγάλες και μικρές επιχειρήσεις προ και κατά τη διάρκεια της κρίσης

	Ιούλιος 2002	Ιούνιος 2008	Δεκέμβριος 2012	Νοέμβριος 2013	Μεταβολή 2002-08 (%)	Μεταβολή 2008-12 (%)	Μεταβολή 2012-13 (%)
Μεγάλες επιχειρήσεις (10+ άτομα)							
Αριθμός επιχειρήσεων	26.854	37.717	26.011	31.735	40,4	-31,0	22,0
Απασχολούμενοι	953.672	1.402.534	1.060.771	1.180.210	47,0	-24,4	11,3
Άνδρες πλήρους	521.818	698.584	500.143	539.796	33,9	-28,4	7,9
Γυναίκες πλήρους	350.977	527.231	388.077	397.260	50,2	-26,4	2,4
Άνδρες μερικής	29.137	59.175	58.552	95.375	103,1	-1,1	62,9
Γυναίκες μερικής	51.740	117.544	113.999	147.779	127,2	-3,0	29,6
Μέσο ημερομίσθιο							
Άνδρες πλήρους	46,68	63,06	65,57	63,76	35,1	4,0	-2,8
Γυναίκες πλήρους	37,36	51,44	54,6	53,78	37,7	6,1	-1,5
Άνδρες μερικής	35,98	37,63	34,08	29,07	4,6	-9,4	-14,7
Γυναίκες μερικής	21,96	29,4	29,33	26,73	33,9	-0,2	-8,9
Ημέρες απασχόλησης							
Άνδρες πλήρους	24,63	24,16	23,82	23,55	-1,9	-1,4	-1,1
Γυναίκες πλήρους	24,15	23,89	23,65	23,37	-1,1	-1,0	-1,2
Άνδρες μερικής	19,65	16,78	18,43	16,56	-14,6	9,8	-10,2
Γυναίκες μερικής	20,11	17,62	19,56	18,53	-12,4	11,0	-5,3
Μικρές επιχειρήσεις (10- άτομα)							
Αριθμός επιχειρήσεων	202.086	257.025	163.854	189.926	27,2	-36,3	15,9
Απασχολούμενοι	510.418	553.925	361.539	440.078	8,5	-34,7	21,7
Άνδρες πλήρους	242.349	231.473	132.090	143.241	-4,5	-42,9	8,4
Γυναίκες πλήρους	181.006	200.355	106.804	114.675	10,7	-46,7	7,4
Άνδρες μερικής	37.175	44.676	50.803	80.102	20,2	13,7	57,7
Γυναίκες μερικής	49.888	77.421	71.842	102.060	55,2	-7,2	42,1
Μέσο ημερομίσθιο							
Άνδρες πλήρους	32,77	41,40	43,27	38,67	26,3	4,5	-10,6
Γυναίκες πλήρους	28,57	37,63	39,73	35,89	31,7	5,6	-9,7
Άνδρες μερικής	19,87	24,72	24,56	21,78	24,4	-0,6	-11,3
Γυναίκες μερικής	17,82	22,81	23,08	20,73	28,0	1,2	-10,2
Ημέρες απασχόλησης							
Άνδρες πλήρους	24,76	23,38	22,6	22,17	-5,6	-3,3	-1,9
Γυναίκες πλήρους	24,97	23,39	22,7	22,07	-6,3	-2,9	-2,8
Άνδρες μερικής	19,97	18,89	18,45	17,72	-5,4	-2,3	-3,9
Γυναίκες μερικής	20,04	18,57	18,24	17,48	-7,3	-1,8	-4,2

Πηγή: Μηνιαία Στοιχεία Απασχόλησης ΙΚΑ-ΕΤΑΜ.

απασχόλησης στις μεγάλες επιχειρήσεις, ενώ στις μικρές οι μερικώς απασχολούμενοι άνδρες εμφάνισαν αξιοσημείωτη αύξηση. Το 2013 η μερική απασχόληση ανέκαμψε εντυπωσιακά. Από τις σχεδόν 200 χιλιάδες αύξηση της απασχόλησης την περίοδο Δεκέμβριος 2012-Νοέμβριος 2013, οι 130 χιλιάδες είναι μερικώς απασχολούμενοι. Ήδη πάνω από ένας στους πέντε ασφαλισμένους στο ΙΚΑ (23,6% το Νοέμβριο του 2013) εμφανίζεται ως μερικώς απασχολούμενος, προκειμένου για γυναίκες πάνω από μία στις τρεις (33%) και στις μικρές επιχειρήσεις πάνω από τέσσερις στους δέκα (41,4%). Η πρόσφατη έκρηξη της μερικής απασχόλησης ίσως υποκρύπτει και κάποιες ελεγκτές μετατροπές συμβάσεων εργασίας πλήρους απασχόλησης σε μερικής (δηλαδή πλήρους ωραρίου σε μερικό ωράριο) για τη μείωση των καταβαλλόμενων εισφορών κοινωνικής ασφάλισης.

- Τέλος, είναι αξιοσημείωτο ότι η ανάκαμψη της απασχόλησης το 2013 εντοπίζεται σε συγκεκριμένους κλάδους. Από τη μεταποίηση σημειώνονται ο κλάδος των τροφίμων (5 χιλιάδες αύξηση της απασχόλησης), η παραγωγή χημικών προϊόντων και η παραγωγή πλαστικών, κλάδοι που είχαν σχετικά λιγότερες απώλειες στην κάθοδο, αλλά και η ένδυση και υπόδηση που κατέρρευσε στην κάθοδο. Από τις υπηρεσίες, ανάκαμψη εμφανίζουν τα ξενοδοχεία (εντυπωσιακή), οι βοηθητικές προς τις μεταφορές δραστηριότητες και τα ταξιδιωτικά πρακτορεία, η υγεία και κοινωνική μέριμνα, η διάθεση λυμάτων και απορριμμάτων, καθώς και οι κλάδοι της ενέργειας και των μεταφορών.

Μια άλλη προσέγγιση που αποκτά όλο και περισσότερο ενδιαφέρον είναι η εξέλιξη των εξεταζόμενων μεταβλητών ανάλογα με το αν εντοπίζονται στον τομέα που παράγει διεθνώς εμπορεύσιμα προϊόντα και υπηρεσίες ή στον τομέα των μη εμπορεύσιμων διεθνώς. Ο τομέας των διεθνώς εμπορεύσιμων μπορεί να προσεγγιστεί με τους παραγωγικούς κλάδους των οποίων τα παραγόμενα αγαθά ή υπηρεσίες αγοράζονται και (μετα)πωλούνται διε-

θνώς ή θα μπορούσαν να γίνουν αντικείμενο διεθνών εμπορικών συναλλαγών σε εύλογες σχετικές τιμές. Στον τομέα των εμπορεύσιμων συνήθως εντάσσονται οι μεταποιητικές βιομηχανίες και κάποιες υπηρεσίες αγοράς, όπως εναέριες ή υδάτινες μεταφορές, ελεγκτικές ή συμβουλευτικές υπηρεσίες, ενώ στα μη εμπορεύσιμα συγκεκριμένες υπηρεσίες οι οποίες μπορούν να παραχθούν μόνο εγχωρίως, όπως δημόσιες υπηρεσίες, υπηρεσίες υγείας ή εκπαίδευσης, εμπόριο, κατασκευές. Αντίστοιχα, οι εργαζόμενοι για την παραγωγή των διεθνώς εμπορεύσιμων μπορεί να δραστηριοποιούνται οπουδήποτε στον κόσμο, ενώ οι εργαζόμενοι για την παραγωγή των μη εμπορεύσιμων κατά κανόνα πρέπει να εργάζονται εντός της επικράτειας της χώρας. Είναι φανερό ότι οικονομίες με ανεπτυγμένο τον τομέα των διεθνώς εμπορεύσιμων προϊόντων εμφανίζουν εξωστρέφεια, ικανοποιητική διεθνή ανταγωνιστικότητα και καλές επιδόσεις στο διεθνές εμπόριο και το ισοζύγιο πληρωμών τους. Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό για μικρές οικονομίες όπως η ελληνική που δεν μπορούν παρά να είναι και ανοικτές και υποκειμένες στον διεθνή ανταγωνισμό. Ιδιαίτερα στη σημερινή συγκυρία, χωρίς την αύξηση των εξαγωγών ή την υποκατάσταση εισαγωγών, δηλαδή χωρίς την ενίσχυση των διεθνώς εμπορεύσιμων προϊόντων, είναι δύσκολο να υπάρξει βιώσιμη ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας. Ενδεχόμενη ενίσχυση της εγχώριας ζήτησης θα οδηγούσε σύντομα σε αύξηση των εισαγωγών, οι οποίες όμως πρέπει να χρηματοδοτηθούν κυρίως με εισπράξεις από αυξημένες εξαγωγές, επειδή δεν είναι δυνατόν να συσσωρεύεται επιπλέον εξωτερικό χρέος. Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι οι καλές οικονομικές επιδόσεις συγκεκριμένων χωρών, όπως της Γερμανίας, συμβαδίζουν με το ότι κλάδοι των διεθνώς εμπορεύσιμων προϊόντων τους αποτελούν και τους ηγέτες στους μισθούς (Dustman et al. 2014, Blanchard et al. 2013, Jimeno and Thomas 2013), σε αντίθεση με την Ελλάδα όπου το κράτος με την ασκούμενη εισοδηματική πολιτική του αλλά πολλές φορές και τα δικαστήρια έχουν αποτελέσει το παράδειγμα για τις αυξήσεις των μισθών τις οποίες αργά ή γρήγορα ακολουθεί

Πίνακας 4 Απασχόληση και ημερομίσθια σε κλάδους εμπορεύσιμων και μη προϊόντων προ και κατά τη διάρκεια της κρίσης

	Ιούλιος 2002	Ιούνιος 2008	Δεκέμβριος 2012	Νοέμβριος 2013	Μεταβολή 2002-08 (%)	Μεταβολή 2008-12 (%)	Μεταβολή 2012-13 (%)
<i>Μεγάλες επιχειρήσεις (10+ άτομα)</i>							
Εμπορεύσιμη βιομηχανία							
Αριθμός επιχειρήσεων	7.151	7.992	4.992	5.759	11,8	-37,5	15,4
Απασχολούμενοι	254,6	275,4	164,5	200,8	8,2	-40,3	22,1
Μέσο ημερομίσθιο (€)	41,8	58,8	63,1	63,6	40,7	7,3	0,8
Εμπορεύσιμες υπηρεσίες							
Αριθμός επιχειρήσεων	2.545	3.902	3.273	3.593	53,3	-16,1	9,8
Απασχολούμενοι	109,3	158,6	141,1	136,1	45,1	-11,0	-3,6
Μέσο ημερομίσθιο (€)	52,9	68,8	67,8	67,6	30,1	-1,5	-0,3
Μη εμπορεύσιμοι κλάδοι							
Αριθμός επιχειρήσεων	16.026	24.075	17.746	22.721	50,2	-26,3	28,0
Απασχολούμενοι	501,3	776,1	580,7	629	54,8	-25,2	8,3
Μέσο ημερομίσθιο	41,4	56,5	58	57,2	36,5	2,7	-1,4
Πηγή: Μηνιαία Στοιχεία Απασχόλησης ΙΚΑ-ΕΤΑΜ.							

αναπόφευκτα και ο ιδιωτικός τομέας (Demekas and Kontolemis 2000, Κανελλόπουλος και Ζερβού 2010, European Central Bank 2012, σελ. 58).

Σε αυτή την εργασία, υιοθετώντας σχετικά στενή έννοια των διεθνώς εμπορεύσιμων, ορίζουμε ως τομέα εμπορεύσιμων προϊόντων τους κλάδους των οποίων τουλάχιστον το 10% της τελικής παραγωγής τους, σύμφωνα με τους πίνακες εισροών-εκροών του 2010, εξάγεται. Το όριο αυτό επιλέχθηκε επειδή συνολικά περίπου το 15% της τελικής παραγωγής εξάγεται και τα συμπεράσματα δεν αλλάζουν με μικρές αλλαγές του 10%. Με αυτό το κριτήριο, στα εμπορεύσιμα προϊόντα εντάσσονται ο πρωτογενής τομέας (εκτός δασών) και η μεταποίηση (εκτός από τις εκδόσεις-εκτυπώσεις), ενώ ξεχωρίζουμε και τον τομέα των εμπορεύσιμων υπηρεσιών, όπου ανήκουν υπηρεσίες όπως οι υδάτινες και εναέρια μεταφορές, τα ταχυδρομεία και τηλεπικοινωνίες και ασφάλισεις. Οι υπόλοιποι κλάδοι εντάσσονται στα μη εμπορεύσιμα.

Από τον Πίνακα 4 φαίνεται ότι υπάρχει υψηλή συγκέντρωση εργαζομένων και επιχειρήσεων στον τομέα των μη εμπορεύσιμων διεθνώς προϊόντων, γεγονός που αντανάκλα και τις διαρθρωτικές αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας. Εναλλακτικά προκύπτει ότι οι επιδόσεις του τομέα των εμπορεύσιμων προϊόντων ως προς την απασχόληση υστερούν σημαντικά έναντι των άλλων δύο τομέων. Την περίοδο της ανόδου 2002-2008 η απασχόληση στα εμπορεύσιμα αυξήθηκε κατά 8,2%, έναντι 54,8% στα μη εμπορεύσιμα. Από τις σχεδόν 450 χιλιάδες νέες θέσεις την περίοδο της ανόδου, περίπου οι 380 χιλιάδες εντοπίζονται σε μη εμπορεύσιμα, όπου δεν υπάρχει ανταγωνισμός από το εξωτερικό αλλά ούτε και νέες (εξωτερικές) πηγές χρηματοδότησης της ανάπτυξής τους. Αντίστοιχα στην κρίση, οι απώλειες θέσεων εργασίας ήταν σημαντικά υψηλότερες στα εμπορεύσιμα (-40,3%) από τα μη εμπορεύσιμα (-25,2%). Ενθαρρυντικό είναι το ότι στην ανάκαμψη του 2013 η απασχόληση στα διεθνώς εμπορεύσιμα, που ωστόσο είναι σε χαμηλότερο επίπεδο, αυξήθηκε κατά 22,1%, έναντι

8,3% στα μη εμπορεύσιμα. Κοντά στα μη εμπορεύσιμα αγαθά είναι η εξέλιξη της απασχόλησης στις εμπορεύσιμες υπηρεσίες, οι οποίες φαίνεται ότι στην κρίση είχαν τις λιγότερες σχετικά απώλειες. Παρόμοια εξέλιξη με την απασχόληση εμφανίζει και ο αριθμός των επιχειρήσεων για τις τρεις εξεταζόμενες ομάδες.

Με αυτά τα στοιχεία, πέρα από τη σχετική αντοχή των διεθνώς εμπορεύσιμων υπηρεσιών, μπορεί να υποστηριχθεί ότι το 2013 παρατηρήθηκε αξιόλογη στροφή προς τα διεθνώς εμπορεύσιμα, εξέλιξη που επίσης ανιχνεύεται για αυτή την περίοδο με συγκεκριμένους δείκτες παραγωγής και επενδύσεων (Τράπεζα της Ελλάδος, Έκθεση του Διοικητή για το 2013, Πλαίσιο V.1). Είναι επίσης ενδιαφέρον ότι οι χαμηλές επιδόσεις των εμπορεύσιμων σε απασχόληση και αριθμό επιχειρήσεων συμβαδίζουν με τις σχετικά υψηλότερες αυξήσεις των ημερομισθίων, ενώ οι ικανοποιητικές αντίστοιχες επιδόσεις στις εμπορεύσιμες υπηρεσίες συνδέονται με τις μικρότερες σε αυτές αυξήσεις ημερομισθίων, τα οποία ωστόσο έχουν και υψηλότερο μέσο επίπεδο. Με αυτή την έννοια, ίσως είναι υπερβολικό να υποστηρίζεται ότι στη σημερινή παγκοσμιοποιημένη εποχή δεν έχουν σημασία τα ημερομίσθια και γενικότερα το κόστος εργασίας (=ανταγωνιστικότητα κόστους εργασίας) για τη δημιουργία ή διαφύλαξη θέσεων εργασίας.

Βέβαια οι προηγούμενες διαπιστώσεις αγνοούν το γεγονός ότι κάποιες από τις οριζόμενες ως μη εμπορεύσιμες υπηρεσίες στην πράξη μπορεί να είναι ή να γίνουν διεθνώς εμπορεύσιμες. Σημαντικός λ.χ. τουρισμός αλλοδαπών ενισχύει αρκετές θέσεις εργασίας στα ξενοδοχεία, εστιατόρια, ακόμη και εμπορικά καταστήματα. Με τους τουρίστες υγείας ή αλλοδαπούς σπουδαστές, οι μη εμπορεύσιμοι κλάδοι υγείας και εκπαίδευσης μπορούν να καταστούν διεθνώς εμπορεύσιμοι.

5 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η εργασία εξετάζει τις δραματικές επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην απασχόληση και στις επιχειρήσεις του ιδιωτικού τομέα της ελληνικής οικονομίας. Ενθαρρυντική διαπίστωση είναι ότι η αγορά εργασίας του ιδιωτικού τομέα, ύστερα από μια πενταετία συρρίκνωσης, από τις αρχές του 2013 βρίσκεται σε ανάκαμψη. Οι πρόσφατες θετικές εξελίξεις φαίνεται να συνδέονται με τις θεσμικές αλλαγές στον τρόπο διαπραγμάτευσης και καθορισμού των μισθών. Το βάθος και η διάρκεια των απωλειών απασχόλησης ίσως δεν θα ήταν τόσης έκτασης εάν η αγορά εργασίας εμφάνιζε περισσότερη ευελιξία στον καθορισμό είτε των μισθών είτε των ωρών ή ημερών εργασίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Babecký, J., P. Du Caju, T. Kosma, M. Lawless, J. Messina and T. Rõdm (2010), “Downward Nominal and Real Wage Rigidity: Survey Evidence from European Firms”, *Scandinavian Journal of Economics*, 112(4), 643-910.
- Bertola, G., A. Dabusinskas, M. Hoeberichts, M. Izquierdo, C. Kwapil, J. Montornès, and D. Radowski (2012), “Price, Wage and Employment Response to Shocks: Evidence from the WDN Survey”, *Labour Economics*, Vol. 19(5).
- Bewley, T. (1999), *Why Wages Don't Fall During a Recession*, Harvard University Press.
- Blanchard, O., F. Jaumotte and P. Loungani (2013), “Labour Market Policies and IMF Advice in Advanced Economies During The Great Recession”, IMF SDN/13/02.
- Caliendo, M. and J. Hogenacker (2012), “The German labor market after the Great Recession: successful reforms and future challenges”, *IZA Journal of European Labor Studies*, Vol. 1(3)
- Demekas, D. and Z. Kontolemis (2000), “Government employment, wages and labour market performance”, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, Vol. 62.
- Dustman C., B. Fitzenberger, U. Schönberg and A. Spitz-Oener (2014), “From Sick Man of Europe to Economic Superstar: Germany's Resurgent Economy”, *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 28 (1).
- European Central Bank (2012), *Euro Area Labour Markets and the Crisis: Structural Issues Report*, October.
- ILO, OECD, IMF and the World Bank (2013), *Boosting jobs and living standards in G20 countries: A joint report*.
- Ιωάννου, Χ. και Κ. Παπαδημητρίου (2013), *Οι συλλογικές διαπραγματεύσεις στην Ελλάδα τα έτη 2011 και 2012: Τάσεις, τομείς και προοπτικές*, ΟΜΕΔ.
- Jimeno, J.F. and C. Thomas (2013), “Collective bargaining, firm heterogeneity and unemployment”, *European Economic Review*, Vol. 59.
- Κανελλόπουλος, Κ. και Φ. Ζερβού (2010), *Μισθοί, συντάξιμος χρόνος και συνθήκες εργασίας δημόσιου και ιδιωτικού τομέα*, Εκθέσεις 64, Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών, Αθήνα.
- Martin, J. and S. Scarpetta (2012), “Setting It Right: Employment Protection, Labour Reallocation and Productivity”, *De Economist*, Vol. 160(2), 89-116.
- OECD (2012), *Employment Outlook*, OECD, Paris.
- Pissaridis, C. (1997), “The need for labor-market flexibility in a European economic and monetary union”, *Swedish Economic Policy*, Vol. 4.
- Τράπεζα της Ελλάδος, *Έκθεση του Διοικητή για τα έτη 2008, 2010, 2011 και 2013*.
- Τράπεζα της Ελλάδος, *Νομισματική Πολιτική και Ενδιάμεση Έκθεση*, έτη 2010-2013.
- Visser, J. (2013), “Wage Bargaining Institutions – from crisis to crisis”, *Economic Papers* 488, European Commission, Brussels.

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΤΡΑΠΕΖΙΚΗ ΕΝΩΣΗ: “ΕΞΕΥΡΩΠΑΪΣΜΟΣ” ΤΟΥ ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΠΛΕΓΜΑΤΟΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΤΩΝ ΤΡΑΠΕΖΩΝ

Φαίδων Καλφάογλου*

Διεύθυνση Οικονομικής Ανάλυσης και Μελετών

I ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Ο τραπεζικός τομέας διαδραματίζει κρίσιμο ρόλο στην οικονομία, καθώς η ομαλή λειτουργία της χρηματοοικονομικής διαμεσολάβησης είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την απρόσκοπτη διενέργεια των συναλλαγών και την οικονομική ανάπτυξη. Οι τράπεζες δρουν ως χρηματοοικονομικοί διαμεσολαβητές οι οποίοι μετατρέπουν τα κεφάλαια των καταθετών (συνήθως βραχυπρόθεσμα) σε δάνεια (συνήθως μακροπρόθεσμα), μια διαδικασία που τις εκθέτει σε κινδύνους. Η διακοπή της παροχής τραπεζικών υπηρεσιών ή η υπολειτουργία συνιστώσων της διαμεσολάβησης οδηγεί σε αρνητικές εξωτερικές οικονομίες (negative externalities), αφού το κόστος που φέρουν οι μέτοχοι από την πτώχευση μιας τράπεζας είναι μικρότερο από το συνολικό κόστος που υφίσταται η κοινωνία. Επίσης, οι τράπεζες είναι πολύ ευάλωτες σε διαταραχές ρευστότητας καθώς και στην πιθανότητα μετάδοσης μιας διαταραχής λόγω της αλληλοσύνδεσής τους. Για να προστατευθεί ο τραπεζικός τομέας και να ενισχυθεί η χρηματοπιστωτική σταθερότητα, έχει δημιουργηθεί ένα πλαίσιο κανόνων, ελέγχων και διαδικασιών το οποίο είναι γνωστό ως χρηματοοικονομικό πλέγμα ασφαλείας (financial safety net). Στις περισσότερες περιπτώσεις το πλέγμα ασφαλείας περιλαμβάνει οργανισμούς που είναι επιφορτισμένοι με την προληπτική εποπτεία των τραπεζών, παρέχουν υπηρεσίες διαχείρισης κρίσεων, επιβλέπουν τα συστήματα πληρωμών και παρέχουν εγγύηση των καταθέσεων.

Στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) το πλέγμα ασφαλείας εμπίπτει στην αρμοδιότητα των κρατών-μελών. Οι προσπάθειες εναρμόνισης των διαφόρων συνιστωσών του πλέγματος ασφαλείας έχουν ξεκινήσει από τα τέλη της δεκαετίας του '80, όταν εκδόθηκαν ειδικές οδηγίες για την άρση των εμποδίων εισόδου στον τραπεζικό κλάδο, την κεφαλαιακή επάρκεια των τραπεζών και την προστασία των

καταθέσεων. Όμως η πλήρης μεταφορά του πλέγματος ασφαλείας σε ευρωπαϊκό επίπεδο δεν είχε πολιτική στήριξη και για να μην καθυστερήσει η δημιουργία της Ενιαίας Αγοράς Χρηματοπιστωτικών Υπηρεσιών αποφασίστηκε ένα υποκατάστατο, η υλοποίηση του κανόνα της αμοιβαίας αναγνώρισης (mutual recognition), που σημαίνει ότι το πλέγμα ασφαλείας παρέμεινε στην αρμοδιότητα των εθνικών αρχών με την αμοιβαία αναγνώριση εθνικών κανόνων και πρακτικών. Βεβαίως, οι κανόνες αυτοί βασίζονταν σε κοινά πρότυπα που εξειδικεύονταν σε διάφορες ευρωπαϊκές οδηγίες. Παράλληλα καθιερώνεται η έννοια του ελέγχου του κράτους καταγωγής (home country control), που σημαίνει ότι τράπεζα που είχε λάβει άδεια λειτουργίας σε ένα κράτος-μέλος μπορεί να λειτουργήσει σε οποιοδήποτε άλλο κράτος-μέλος (κράτος υποδοχής) ως νέα τράπεζα ή ως υποκατάστημα ή χωρίς εγκατάσταση, χωρίς το κράτος υποδοχής να έχει το δικαίωμα να θέτει εμπόδια σε αυτή τη διαδικασία. Εφαρμόστηκε δηλαδή η “αρχή του κοινοτικού διαβατηρίου”, η οποία οδήγησε σε σημαντική διασυννοριακή επέκταση των τραπεζών. Η χώρα υποδοχής, αν και είχε το δικαίωμα να επιβάλει αυστηρότερο πλαίσιο ρυθμιστικών κανόνων, δεν αναμενόταν να το πράξει, καθώς με αυτό τον τρόπο θα είχε ανταγωνιστικό μειονέκτημα.

Στη συνέχεια, ήλθε ο καταλύτης της εισαγωγής του νέου νομίσματος, του ευρώ, που εξάφανισε ορισμένους “αυτόματους διορθωτικούς μηχανισμούς” οι οποίοι υπάρχουν σε κάθε οικονομία που έχει δικό της νόμισμα. Έτσι, δεν υπήρχε πλέον η δυνατότητα αυτόματης διόρθωσης ανισορροπιών. Όμως οι επιπτώσεις στη χρηματοπιστωτική αγορά ήταν σημαντικές, καθώς ενοποιήθηκε πλή-

* Οι απόψεις που παρουσιάζονται στο παρόν άρθρο είναι προσωπικές και δεν απηχούν απαραίτητα τις απόψεις της Τράπεζας της Ελλάδος. Ευχαριστώ τη Heather Gibson, τη Νατάσα Κουτσομανώλη και συναδέλφους από τη Μονάδα Εξυγίανσης Τραπεζών για τις χρήσιμες παρατηρήσεις τους.

ρως η διατραπεζική αγορά, η οποία έγινε “πανευρωπαϊκή”, ενώ αντίστοιχα φαινόμενα πλήρους ενοποίησης παρατηρούνται και στην αγορά (κρατικών) ομολόγων. Με τον τρόπο αυτό, η αγορά ομολόγων απέκτησε τεράστια ρευστότητα αλλά και αυξημένη εμπορευσιμότητα. Επίσης, ενοποιήθηκαν σε μεγάλο βαθμό οι χρηματοπιστωτικές υποδομές λόγω της δημιουργίας συστημάτων διατραπεζικών πληρωμών με την εισαγωγή του TARGET (Trans-European Automated Real-Time Gross Settlement Express Transfer System) και την εφαρμογή του ενιαίου χώρου πληρωμών (SEPA). Αντίθετα, δεν παρατηρήθηκε στον ίδιο βαθμό ενοποίηση των τραπεζικών πιστώσεων, όπου η αγορά παρέμεινε κυρίως εθνική.

Παρά τις ανωτέρω πολύ σημαντικές εξελίξεις προς την κατεύθυνση της ενοποίησης των αγορών, η εποπτεία παρέμεινε σε εθνικό επίπεδο. Ακόμη και ο συντονισμός των εθνικών εποπτικών αρχών αποδείχθηκε δύσκολος και προβληματικός, καθώς παρατηρήθηκαν φαινόμενα εθνικού προστατευτισμού. Καμία μεταβολή δεν συντελέστηκε στο χρηματοοικονομικό πλέγμα ασφαλείας, το οποίο παρέμεινε στην αρμοδιότητα των κρατών-μελών. Όταν την 1.1.1999 ξεκίνησε η Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ONE), η κοινή προσπάθεια εστιάστηκε στο πλαίσιο της νομισματικής πολιτικής και σε κάποιο βαθμό της δημοσιονομικής πολιτικής. Στην Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) ανατέθηκε η ενιαία νομισματική πολιτική αλλά όχι το πλέγμα ασφαλείας ή μέρος αυτού, π.χ. η εποπτεία των τραπεζών. Η Συνθήκη της Λισσαβώνας δεν έφερε αλλαγές στο συγκεκριμένο πεδίο. Από πολιτική άποψη τα κράτη-μέλη δεν ήταν προετοιμασμένα για πλήρη μεταφορά αρμοδιοτήτων σε κεντρικό επίπεδο.

Ο επόμενος καταλύτης είναι η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση του 2007-2008 και η κρίση χρέους της ευρωζώνης, που υποχρέωσαν τους ιθύνοντες σε ανασχεδιασμό της αρχιτεκτονικής του τραπεζικού συστήματος. Μεταξύ των μελετών και προτάσεων που υποβλήθηκαν, η έκθεση της ομάδας De Larosière

(De Larosière Report 2009)¹ αποτελεί τον οδηγό για τις μεταβολές που συντελούνται στην αρχιτεκτονική του ρυθμιστικού πλαισίου των τραπεζών στην ΕΕ. Η έκθεση περιέχει προτάσεις που παρεμβαίνουν στην καρδιά του πλέγματος ασφαλείας, όπως η πρόταση για μεταφορά της εποπτείας των τραπεζών από τις εθνικές αρχές σε υπερεθνικό οργανισμό ή η πρόταση για την καθιέρωση νέας διάστασης στην εποπτεία, της μακροπροληπτικής εποπτείας. Η εξέλιξη της κρίσης μετέβαλε τις πολιτικές προτεραιότητες και οδήγησε τη συζήτηση σε πιο ευρύ πεδίο, στην ευρωπαϊκή τραπεζική ένωση, που κατ’ ουσίαν σημαίνει ότι τα στοιχεία του χρηματοοικονομικού πλέγματος ασφαλείας μεταφέρονται από εθνικό σε πανευρωπαϊκό πλαίσιο. Η κρίση χρησιμοποιήθηκε ως ευκαιρία βάθυνσης της εσωτερικής αγοράς και άμβλυνσης των αντιθέσεων για μεταφορά αρμοδιοτήτων σε κεντρικό επίπεδο.

Στις 29.6.2012 το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο εξουσιοδότησε την Ευρωπαϊκή Επιτροπή² να δημιουργήσει οδικό χάρτη προς την τραπεζική ένωση ως σηματοδότηση της προσήλωσης στο κοινό νόμισμα και καταλύτη για περαιτέρω οικονομική και πολιτική ενοποίηση. Τέθηκε ως άμεσος επιτακτικός στόχος η διάρρηξη του φαύλου κύκλου³ της αλληλεξάρτησης υπερχρεωμένων κρατών-αδύναμων τραπεζών (sovereign-banking nexus). Στις 12.9.2012 δημοσιοποιήθηκε το σχέδιο που προέβλεπε τρεις πυλώνες, τον ενιαίο μηχανισμό εποπτείας των τραπεζών, τον ενιαίο μηχανισμό εξυγίανσης καθώς και τον ενιαίο μηχανισμό εγγύησης καταθέσεων, με διαδοχική υλοποίηση του κάθε πυλώνα. Για να είναι αξιόπιστη η προσπάθεια, αποφασίστηκε η δημιουργία ενός μόνιμου μηχανισμού αντιμετώπισης των κρίσεων, του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας (European Stability Mechanism –

1 Report of the High-Level Group on Financial Supervision in the EU chaired by Jacques de Larosière, Brussels, 25.2.2009.

2 Βλ. http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/131388.pdf.

3 “... to break the vicious cycle between banks and sovereigns”. Κεφάλαια ύψους περίπου 500 δισεκ. ευρώ έχουν αντληθεί από τις τράπεζες της ευρωζώνης από την αρχή της κρίσης μέχρι σήμερα, το ήμισυ από ιδιωτικά κεφάλαια και το υπόλοιπο από δημόσιους πόρους, που αντιστοιχεί περίπου στο 5% του ΑΕΠ της ευρωζώνης.

ESM)⁴, στον οποίο δόθηκε η δυνατότητα απευθείας ανακεφαλαιοποίησης των τραπεζών μέχρι του ποσού των 60 δισεκ. ευρώ, και η δημιουργία κοινών ρυθμιστικών κανόνων λειτουργίας και εποπτείας ώστε να εναρμονιστεί το πλαίσιο παροχής τραπεζικών υπηρεσιών.

Συνεπώς, όταν μιλάμε για υλοποίηση της τραπεζικής ένωσης στην ευρωζώνη, εννοούμε ότι τα κράτη-μέλη αποφάσισαν συντονισμό των τραπεζικών τους συστημάτων μέσω τριών πυλώνων και δύο δράσεων. Πιο συγκεκριμένα αποφάσισαν την υιοθέτηση:

1. κοινών κανόνων λειτουργίας και εποπτείας των τραπεζών (single rulebook),
2. κοινού πλαισίου εποπτείας των τραπεζών (single supervision),
3. κοινής διαδικασίας εξυγίανσης προβληματικών τραπεζών (single resolution),
4. εναρμονισμένου συστήματος εγγύησης καταθέσεων (harmonised deposit guarantee),
5. ενιαίου ταμείου υποστήριξης (common backstop arrangement).

Η πρώτη και η πέμπτη δράση θεωρούνται υποστηρικτικές (supportive), ο δεύτερος πυλώνας προληπτικός (preventive), ενώ οι άλλοι δύο πυλώνες διορθωτικοί (remedial). Οι υποστηρικτικές δράσεις έχουν στόχο να εδραιώσουν την πεποίθηση για προσήλωση στο εγχείρημα. Ο προληπτικός πυλώνας έχει στόχο να μειώσει την πιθανότητα εμφάνισης και την ένταση μιας τραπεζικής κρίσης, ενώ οι διορθωτικοί πυλώνες να ορθώσουν ένα μόνιμο τείχος προστασίας για την ευρωζώνη και να προστατέψουν τους εθνικούς προϋπολογισμούς. Αυτό υπονοεί μεγαλύτερη ευρωπαϊκή αλληλεγγύη, η οποία είναι η πολιτικά αποδεκτή πρόταση, και συνεπώς η τραπεζική ένωση έχει συνολική λογική και συνολική δομή υλοποίησης των παραπάνω πυλώνων και δράσεων.

2 ΑΙΤΙΕΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ ΤΡΑΠΕΖΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

Οι πολιτικές αποφάσεις για την υλοποίηση της τραπεζικής ένωσης έχουν ευρεία ακαδημαϊκή

υποστήριξη. Όταν οι οικονομολόγοι στη δεκαετία του '60 ανέπτυξαν τη θεωρία της άριστης νομισματικής περιοχής (optimum currency area), στην οποία στηρίχθηκε το εγχείρημα του ευρώ, θεώρησαν ότι απαιτούνται τρία βασικά στοιχεία (Mundell criteria) για να μπορεί να υλοποιηθεί: (α) ελεύθερη διακίνηση των συντελεστών παραγωγής και των προϊόντων, (β) παρόμοιο επίπεδο οικονομικής ολοκλήρωσης των συμμετεχόντων κρατών και (γ) ομοιόμορφη αντίδραση των οικονομιών σε εξωτερικές διαταραχές. Αν κάποιο από τα κριτήρια δεν ικανοποιείται πλήρως, απαιτείται η ύπαρξη δημοσιονομικών μέσων εξισορρόπησης (Kenen criteria) για να αντιμετωπιστούν οι αρνητικές εξωτερικές οικονομίες που ενδεχομένως δημιουργεί η νομισματική ένωση, ώστε η απώλεια της δυνατότητας προσαρμογής των συναλλαγματικών ισοτιμιών να υποκατασταθεί από δημοσιονομικές μεταβιβάσεις. Αυτό αναμενόταν να αμβλύνει τις επιδράσεις μιας απρόσμενης εξωτερικής ασύμμετρης διαταραχής. Αν πάλι η δημοσιονομική ολοκλήρωση δεν μπορεί να επιτευχθεί, αυτή μπορεί ατελώς να υποκατασταθεί από μηχανισμό κατανομής των κινδύνων (risk-sharing mechanism) μέσω της ολοκλήρωσης των χρηματοπιστωτικών αγορών. Αν και υπήρχαν ακαδημαϊκές αναφορές για την ανάγκη στήριξης (π.χ. με εγγύηση καταθέσεων ή δυνατότητα δανεισμού έσχατης ανάγκης) (βλ. Goodhart 2000)⁵, η τραπεζική ένωση δεν εθεωρείτο ως μια επιπλέον προϋπόθεση της άρι-

4 Ο Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας (ESM) είναι ένας διεθνής οργανισμός που εδρεύει στο Λουξεμβούργο και ο οποίος ιδρύθηκε στις 27 Σεπτεμβρίου 2012, ως μόνιμο τείχος προστασίας για να παρέχει άμεση πρόσβαση στα προγράμματα χρηματοδοτικής βοήθειας για τα κράτη-μέλη της ευρωζώνης που αντιμετωπίζουν οικονομικές δυσκολίες, με μέγιστη δανειοδοτική ικανότητα τα 500 δισεκ. ευρώ και με δυνατότητα παρέμβασης στη δευτερογενή αγορά κρατικών ομολόγων. Αντικατέστησε δύο προηγούμενα προγράμματα χρηματοδότησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (EFSF) και τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Χρηματοοικονομικής Σταθεροποίησης (EFSM). Όλες οι νέες διασώσεις κάθε μέλους της ευρωζώνης θα καλύπτονται πλέον από τον ESM, ενώ το EFSF και ο EFSM θα συνεχίσουν να χειρίζονται και να παρακολουθούν τα ήδη εγχευμένα προγράμματα διάσωσης.

5 Κατά την εξέλιξη της τρέχουσας κρίσης υπήρχαν και προτάσεις για δανειστή έσχατης ανάγκης για τα ομόλογα των κρατών-μελών (βλ. De Grauwe 2011). Αυτό εν μέρει υλοποιήθηκε με την απόφαση της ΕΚΤ για την ενεργοποίηση ενός νέου προγράμματος αγοράς κρατικών ομολόγων, των Οριστικών Νομισματικών Συναλλαγών (Outright Monetary Transactions), σύμφωνα με το οποίο μπορούν να πραγματοποιηθούν απεριόριστες αγορές κρατικών ομολόγων υπό ορισμένες προϋποθέσεις.

στης νομισματικής περιοχής (βλ. Krugman 2012). Γι' αυτό το λόγο, η οικοδόμηση της ευρωζώνης αρχικά δεν περιλάμβανε την τραπεζική ένωση.

Η απουσία αναφορών σε ενιαία τραπεζική αγορά σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στη διάρθρωση των οικονομιών στο στάδιο ανάπτυξης της θεωρίας, όπου η πραγματική οικονομία διαδραμάτιζε πολύ σημαντικότερο ρόλο, ενώ ο χρηματοπιστωτικός τομέας ήταν επικουρικός. Η παγκόσμια κίνηση κεφαλαίων αφορούσε κυρίως ροές στηριζόμενες σε πραγματικά αγαθά, ενώ τα κερδοσκοπικά κεφάλαια ήταν μικρά. Στις επόμενες δεκαετίες οι ρόλοι αντιστράφηκαν και ο χρηματοπιστωτικός τομέας άρχισε να διαδραματίζει πρωτεύοντα ρόλο. Αντιστράφηκε και η μορφή των κεφαλαίων που διακινούνται, αφού το σημαντικότερο μέρος αφορά πλέον βραχυπρόθεσμα κερδοσκοπικά κεφάλαια. Οι περισσότερες κρίσεις προήλθαν από το χρηματοπιστωτικό τομέα και οι αρνητικές επιπτώσεις στην πραγματική οικονομία ανέδειξαν την έννοια της χρηματοοικονομικής σταθερότητας. Παράλληλα προσαρμόστηκε και η οικονομική φιλοσοφία, καθώς η θεωρία μετεξελίχθηκε στην προσέγγιση του financial trilemma (βλ. Schoenmaker 2011) κατά την οποία (α) η χρηματοπιστωτική σταθερότητα, (β) η χρηματοπιστωτική ολοκλήρωση και (γ) οι εθνικές πολιτικές είναι ασύμβατοι στόχοι, καθώς δεν μπορούν να επιτευχθούν όλοι ταυτόχρονα σε μια συνδεδεμένη αγορά. Η οικονομική ολοκλήρωση και οι εθνικές πολιτικές θα οδηγήσουν σε αστάθεια, καθώς οι εθνικές πολιτικές έχουν επιδίωξη την εθνική ευημερία, αγνοώντας ή υποβαθμίζοντας τις εξωτερικές οικονομίες. Αυτό έχει ως συνέπεια το δημόσιο αγαθό της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας να μην παρέχεται στο άριστο επίπεδο.⁶ Συνεπώς, ένας από τους τρεις στόχους πρέπει να εγκαταλειφθεί. Αν εγκαταλειφθεί το (α), τότε υπάρχει ο κίνδυνος χρηματοπιστωτικής αστάθειας με αρνητικές επιπτώσεις στην οικονομική ανάπτυξη. Αν εγκαταλειφθεί το (β), σταματά η ενοποίηση των αγορών και όλα τα συνεπαγόμενα πλεονεκτήματα. Στην Ευρωπαϊκή Ένωση, με δεδομένη την πολιτική

θέση για βάθυνση της ολοκλήρωσης, ήταν σχεδόν μονόδρομος να εγκαταλειφθεί το (γ) και οι εθνικές πολιτικές να περάσουν σε υπερεθνικό επίπεδο.

Παράλληλα, αναβαθμίστηκε και η ακαδημαϊκή έρευνα και αναπτύχθηκαν υποδείγματα που δείχνουν την αναγκαιότητα της τραπεζικής ένωσης εντός μιας νομισματικής ένωσης (βλ. Bignon et al. 2013). Εξετάζοντας το κόστος των διασυνοριακών πιστώσεων, οι σχετικές μελέτες καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι τα πλεονεκτήματα μιας νομισματικής ένωσης μπορούν να μεγιστοποιηθούν όταν υπάρχει ενιαία αγορά τραπεζικών πιστώσεων. Η αγορά πρέπει να λειτουργεί ομαλά και οι εποπτικές αρχές μπορούν να συμβάλουν αποφεύγοντας ενέργειες που αυξάνουν το κόστος των διασυνοριακών πιστώσεων, διευκολύνοντας τη συλλογή πιστωτικών πληροφοριών και αντιμετωπίζοντας σε ίση νομική βάση τις διασυνοριακές απαιτήσεις. Όλα τα παραπάνω παραπέμπουν σε μια τραπεζική ένωση.

Εκτός από τη θεωρητική θεμελίωση της δημιουργίας τραπεζικής ένωσης, υπάρχει και η πρακτική αναγκαιότητα επίλυσης του προβλήματος των τραπεζών που είναι πολύ μεγάλες για να καταρρεύσουν (too big to fail). Το φαινόμενο διογκώθηκε παγκοσμίως και τα κράτη κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν τα φαινόμενα του ηθικού κινδύνου (moral hazard) και της δυσμενούς επιλογής (adverse selection) που παρουσιάστηκαν (βλ. Valiante 2012).

Ο ηθικός κίνδυνος είναι ένα θέμα που έχει μελετηθεί εκτενώς στην τραπεζική θεωρία, αλλά η τρέχουσα κρίση ανέδειξε δραματικά μια επιπλέον διάσταση, τις επιπτώσεις της αύξησης του μεγέθους των τραπεζών μέσω μόχλευσης. Η ένταση του ανταγωνισμού και ο περιορισμός των αποδόσεων οδήγησαν τις τράπεζες σε εξεύρεση εναλλακτικού τρόπου ενίσχυσης των αποδόσεων, και αυτό επιτεύχθηκε μέσω μόχλευσης. Η αύξηση του μεγέ-

⁶ Βλ. Vitor Constâncio, Vice-President of the ECB, "Banking Union and European integration", Speech at the OeNB Economics Conference, Vienna, 12 May 2014.

θους με δανειακά κεφάλαια κατ' ουσίαν σημαίνει ανάληψη μεγαλύτερων κινδύνων και μεταφορά τους σε αυτούς που παρέχουν τα κεφάλαια, δηλαδή στους καταθέτες και ομολογιούχους. Αυτό δεν θα δημιουργούσε πρόβλημα αν οι τελευταίοι είχαν τη δυνατότητα και το κίνητρο να επιβάλουν πειθαρχία στις τράπεζες σχετικά με την ανάληψη κινδύνων. Αλλά η ικανότητα επιβολής πειθαρχίας από τους καταθέτες και ομολογιούχους είναι αμφισβητήσιμη, καθώς έχουν περιορισμένη δυνατότητα κατανόησης της επικινδυνότητας μιας τράπεζας, καθώς και περιορισμένη δυνατότητα επηρεασμού των αποφάσεων μιας τράπεζας. Επίσης δεν έχουν και τα κατάλληλα κίνητρα, αφού η ύπαρξη συστήματος εγγύησης καταθέσεων αποστερεί οποιοδήποτε κίνητρο επιβολής πειθαρχίας, τουλάχιστον από τους καταθέτες που καλύπτονται από το ύψος της εγγύησης. Ο μηχανισμός που υποκαθιστά τη δυνατότητα επιβολής πειθαρχίας είναι η εποπτεία των τραπεζών από μια εποπτική αρχή, η οποία έχει τη δυνατότητα να ελέγχει και να περιορίζει την ανάληψη κινδύνων από τις τράπεζες και κυρίως τη μετακύλισή τους σε τρίτους (risk shifting). Αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία για τις διασυννοριακές τράπεζες όπου εμπλέκονται πολλές εποπτικές αρχές με διαφορετικά κίνητρα και επιδιώξεις. Μια ενιαία εποπτική αρχή μπορεί να είναι πιο παρεμβατική (intrusive) και να επιβάλλει τα κίνητρα πειθαρχίας πιο αποτελεσματικά.

Περαιτέρω, στην Ευρώπη παρουσιάστηκε μια άλλη διάσταση του ηθικού κινδύνου, η προεξόφληση της κρατικής στήριξης σε περίπτωση προβλημάτων, γεγονός που στρέβλωσε συμπεριφορές και πολλαπλασίασε τις επιπτώσεις της κρίσης (βλ. Nikolov and Popov 2014). Οι τράπεζες εκμεταλλεύθηκαν τη φθηνή χρηματοδότηση της ΕΚΤ και μετέφεραν την παρεχόμενη ρευστότητα προς επενδύσεις σε, κατά τεκμήριο ασφαλείς, κρατικούς τίτλους (carry trade) με υψηλότερες αποδόσεις. Οι επενδύσεις αυτές αφορούσαν πρωτίστως ομόλογα της χώρας καταγωγής (home country bias).⁷ Παράλληλα, παρατηρήθηκε αποεπένδυση από διασυννοριακές τοποθετήσεις, ιδιαίτερα

των τραπεζών των πιο αδύναμων χωρών,⁸ και εξάλειψη των ωφελειών της διεθνούς διαφοροποίησης. Με αυτό τον τρόπο ενισχύθηκε η κερδοφορία των τραπεζών και βοηθήθηκαν οι κυβερνήσεις να αντλήσουν κεφάλαια, ενώ η κρίση βρισκόταν σε εξέλιξη. Όμως καλλιεργήθηκε και η προσδοκία ότι οι κυβερνήσεις θα έσωζαν τις προβληματικές τράπεζες με οποιοδήποτε κόστος. Λόγω του μεγάλου μεγέθους των τραπεζών και των αρνητικών συνεπειών πιθανής πτώχευσης για την αγορά κρατικών ομολόγων και την πραγματική οικονομία, θεωρείτο σχεδόν δεδομένο⁹ ότι η κυβέρνηση θα σπεύσει σε βοήθεια (bail-out). Έτσι οι τράπεζες συνέδεσαν κατ' ουσίαν την τύχη τους με την τύχη των χωρών και δημιουργήθηκε ένας φαύλος κύκλος (doom loop) αλληλεξάρτησης, ο οποίος επιδείνωσε την αβεβαιότητα καθώς έκανε δυσκολότερο το διαχωρισμό του κινδύνου χώρας από τον κίνδυνο αντισυμβαλλομένου. Παρατηρήθηκε περιχαράκωση κάθε χώρας σε εθνικό επίπεδο και κατάτμηση της ευρωζώνης σε εθνικές αγορές προς “διαφύλαξη” της ρευστότητας (liquidity ring fencing). Η περιχαράκωση σε πολλές περιπτώσεις προήλθε από πολιτικές σκοπιμότητες και δεν ήταν αποτέλεσμα ορθολογικής οικονομικής επιλογής. Έτσι, περιορίστηκε η δυνατότητα των τραπεζών για διοχέτευση διασυννοριακής ρευστότητας εντός του ομίλου και πολλές τράπεζες οδηγήθηκαν σε αποεπένδυση ή προσαρμογή του επιχειρηματικού τους μοντέλου. Οι εθνικές εποπτικές αρχές δεν αντέδρασαν

7 Οι ευρωπαϊκές τράπεζες διακρατούν ομόλογα των χωρών καταγωγής αξίας περίπου 1,8 τρισεκ. ευρώ ή 6% του συνολικού ενεργητικού.

8 <http://www.bruegel.org/nc/blog/detail/article/1194-home-sweet-home-bias-and-other-stories/>.

9 Υπάρχει εκτεταμένη βιβλιογραφία που εξετάζει τη συμπεριφορά των επενδυτών των μεγάλων τραπεζών και ιδιαίτερα τη στρέβλωση των συμπεριφορών από τη θέωση ότι η τράπεζα είναι πολύ μεγάλη για να καταρρεύσει (too big to fail). Η ανάλυση συνήθως εξετάζει τα περιθώρια των τραπεζικών ομολόγων, τα περιθώρια των πιστωτικών παραγώγων, τις αποδόσεις των τραπεζικών μετοχών, την ανάλυση των τραπεζικών ισολογισμών κ.λπ. Σε πρόσφατη μελέτη οι Afonso et al. (2014) καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι μεγάλες και σύνθετες τράπεζες έχουν υψηλότερο βαθμό αποδοχής του κινδύνου και ότι, όσο πιο επικίνδυνες είναι οι τράπεζες, τόσο μεγαλύτερη είναι η πιθανότητα να εκμεταλλευθούν προς όφελός τους την “αναμενόμενη” κρατική στήριξη. Επίσης τα συμπεράσματα καταδεικνύουν ότι οι τράπεζες που αξιολογήθηκαν από οίκους αξιολόγησης ως μεγαλύτερης πιθανότητας να λάβουν κρατική στήριξη αναλαμβάνουν μεγαλύτερους κινδύνους. Σημειώνεται ότι ο οίκος αξιολόγησης Fitch άρχιζε να δημοσιοποιεί τη διαβάθμιση στήριξης (support rating) απ' όπου εξάγεται και η πιθανότητα στήριξης από την κυβέρνηση ή θεσμικούς επενδυτές.

στην “περιχαράκωση” σε εθνικό επίπεδο και στην κατάτμηση της ευρωζώνης σε “εθνικές τραπεζικές αγορές”. Μια εποπτική αρχή με πανευρωπαϊκή στόχευση πιθανότατα θα αντιδρούσε πιο άμεσα στον κατακερματισμό (fragmentation)¹⁰ και θα λάμβανε μέτρα περιορισμού του.

Ένα επιπλέον κίνητρο αντίδρασης στον κατακερματισμό της αγοράς είναι η επαναφορά της ομαλότητας στη λειτουργία της διατραπεζικής αγοράς και το πρόβλημα της ενιαίας μετάδοσης της νομισματικής πολιτικής. Από την αρχή της κρίσης παρουσιάστηκε για πρώτη φορά το φαινόμενο του “παγώματος” της διατραπεζικής αγοράς. Στην περίπτωση αυτή εφαρμόστηκε στην πράξη η θεωρία των υποβαθμισμένων προϊόντων (markets for lemons) λόγω ασύμμετρης πληροφόρησης. Η αδυναμία διάκρισης μεταξύ “καλών” και “κακών” τραπεζών οδήγησε τις καλές τράπεζες να μην μπορούν να χρηματοδοτηθούν με αποδεκτά επιτόκια, γεγονός που οδήγησε σε σταδιακή κατάρρευση της διατραπεζικής αγοράς, και η υπερβάλλουσα ρευστότητα κατευθύνθηκε στην ΕΚΤ. Για να αμβλύνει τα προβλήματα, η ΕΚΤ μείωνε συνεχώς τα επιτόκια της διευκόλυνσης αποδοχής καταθέσεων και υιοθέτησε την ιδέα των αρνητικών επιτοκίων, ενώ παράλληλα μετέβαλε το εύρος του “διαδρόμου” μεταξύ των επιτοκίων διευκόλυνσης οριακής χρηματοδότησης και διευκόλυνσης αποδοχής καταθέσεων για να περιορίσει τη διακύμανση των επιτοκίων ή να δώσει κίνητρα δραστηριοποίησης στη διατραπεζική αγορά.

Όμως την περιχαράκωση της ρευστότητας και τον κατακερματισμό των αγορών ενισχύει το υπάρχον ρυθμιστικό πλαίσιο των τραπεζών και ειδικότερα ο τρόπος μεταχείρισης των κρατικών ομολόγων και του κυβερνητικού κινδύνου (sovereign risk). Στις χρηματοπιστωτικές αγορές για μεγάλα χρονικά διαστήματα ο κυβερνητικός κίνδυνος είναι υποτιμημένος και η σύγχρονη χρηματοοικονομική θεωρία βασίζεται στην υπόθεση ότι τα κρατικά ομόλογα είναι μηδενικού κινδύνου. Αυτή την κατεύθυνση ακολουθεί και το πλαίσιο της Βασι-

λείας, αν και στην πρόσφατη ιστορία υπάρχουν παραδείγματα αθέτησης ή οιονεί αθέτησης υποχρεώσεων από κράτη. Η χρηματοπιστωτική αγορά άρχισε να μη θεωρεί τους τίτλους αυτούς μηδενικού κινδύνου, αλλά το κανονιστικό πλαίσιο της Βασιλείας δεν ακολούθησε τη μετεξέλιξη αυτή και χρησιμοποιεί μεν διαφορετικούς συντελεστές στάθμισης ανάλογα με την εξωτερική διαβάθμιση, αλλά διατηρεί προνομιακό καθεστώς με συντελεστή 0% για ανοίγματα έναντι κρατικών τίτλων που χρηματοδοτούνται στο ίδιο νόμισμα. Παράλληλα, επιτρέπει τη μόνιμη εξαίρεση των ανοιγμάτων έναντι κυβερνήσεων από τα εσωτερικά υποδείγματα και τη χρησιμοποίηση του προνομιακού συντελεστή, καθώς και εξαίρεση των ανοιγμάτων αυτών από τον υπολογισμό των μεγάλων χρηματοδοτικών ανοιγμάτων. Τέλος, το πλαίσιο της ρευστότητας δίνει έμφαση στα κρατικά ομόλογα ως στοιχεία υψηλής δυνατότητας ρευστοποίησης, τα οποία προτείνονται ως βασικά στοιχεία κάλυψης των υποχρεώσεων ρευστότητας των τραπεζών. Όλα τα παραπάνω υπονοούν ότι το κρατικό χρέος μεταξύ των χωρών της ευρωζώνης θεωρείται σε μεγάλο βαθμό αμοιβαίοιποιημένο και απαλλαγμένο από τους λοιπούς κινδύνους χώρας. Αυτό ενισχύει το κίνητρο για έκθεση σε κυβερνητικό κίνδυνο, κυρίως στον κίνδυνο από τη χώρα προέλευσης,¹¹ και δεν συμβάλλει στη διάρρηξη του δεσμού.

Τέλος, εμφανίστηκε διάρρηξη στην ενιαία μετάδοση της νομισματικής πολιτικής σε ολόκληρη την ευρωζώνη. Οι μεταβολές των επιτοκίων είχαν επίδραση σε ορισμένες χώρες, αφού μεταφέρονταν στην πραγματική οικονομία μέσω των τραπεζών, ενώ σε άλλες χώρες δεν είχαν καμία επίπτωση, καθώς οι

¹⁰ Ως κατακερματισμός της αγοράς νοείται η διακοπή των χρηματοοικονομικών ροών μεταξύ των μελών της αγοράς και η αύξηση του κόστους χρηματοδότησης για επιχειρήσεις και νοικοκυριά.

¹¹ Το νέο πλαίσιο της Βασιλείας III δεν αλλάζει το καθεστώς για τους κρατικούς τίτλους του τραπεζικού χαρτοφυλακίου, αν και υπάρχουν συζητήσεις για την τροποποίηση των κανόνων (βλ. “Banks face new rules about risk”, *The Wall Street Journal*, 7 July 2014). Βεβαίως, επιβάλλει επιπλέον κεφάλαια για τους τίτλους του χαρτοφυλακίου συναλλαγών ώστε να καλύψει την πιστωτική συνεισφορά του κινδύνου αγοράς (IRC – Incremental Risk Charge). Επίσης, με την καθιέρωση δείκτη μόχλευσης πραγματοποιείται ένα πρώτο βήμα απομάκρυνσης από το μηδενικό συντελεστή, αφού το σύνολο του χαρτοφυλακίου κρατικών τίτλων υπολογίζεται στον παρονομαστή του δείκτη.

τράπεζες των χωρών αυτών αντιμετώπιζαν προβλήματα χρηματοδότησης και δεν μπορούσαν να μεταδώσουν το στίγμα της νομισματικής πολιτικής. Έτσι, τα επιτόκια προς τον πραγματικό τομέα της οικονομίας είναι σημαντικά διαφοροποιημένα εντός της ευρωζώνης με διάκριση μεταξύ του βορρά και του νότου της ευρωζώνης. Οι επιχειρήσεις εντός της ευρωζώνης αντιμετώπιζαν και αντιμετωπίζουν διαφορετικές συνθήκες δανεισμού, οι οποίες επιδρούν άμεσα στην πραγματική οικονομία και επιτείνουν τον κατακερματισμό.

Η Ευρώπη και η ευρωζώνη ιδιαίτερα είναι μια οικονομία που βασίζεται στις τράπεζες. Ο τραπεζικός δανεισμός αποτελεί τη βασική πηγή του εξωτερικού δανεισμού των επιχειρήσεων, ιδιαίτερα των μικρομεσαίων επιχειρήσεων, και αυτό δεν αναμένεται να μεταβληθεί δραστικά (Bijlsma and Zwart 2013). Όπως αναφέρθηκε, στην ευρωζώνη παρατηρήθηκε ενοποίηση των χρηματαγορών και κεφαλαιαγορών αλλά οι τραπεζικές πιστώσεις παρέμειναν περιχαρακωμένες σε εθνικό επίπεδο. Υπό μια έννοια οι μεγάλες επιχειρήσεις, που σε πολλές περιπτώσεις έχουν διέξοδο προς τις κεφαλαιαγορές, επλήγησαν λιγότερο από την κρίση από ό,τι οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις που έχουν σχεδόν μοναδική διέξοδο την προσφυγή στις τράπεζες. Επίσης, η κρίση έπληξε τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις ασύμμετρα εντός της ευρωζώνης, καθώς οι επιχειρήσεις των χωρών της περιφέρειας επλήγησαν περισσότερο από ό,τι οι επιχειρήσεις των χωρών του κέντρου. Αυτό θα μπορούσε να ερμηνευθεί με όρους ανταγωνιστικότητας και επιχειρήματα δημιουργικής καταστροφής (creative destruction), αλλά οφείλεται και στην ασύμμετρη πρόσβαση σε χρηματοδότηση, που δημιούργησε εξωτερικές οικονομίες ανεξάρτητες από τον ιδιοσυγκρατικό κίνδυνο, και συνεπώς η πολιτική πρωτοβουλία ήταν επιβεβλημένη. Οι κυβερνήσεις έπρεπε να διορθώσουν την αποτυχία της αγοράς αλλά δεν είχαν όλες οι κυβερνήσεις την ίδια δημοσιονομική ικανότητα να επιβάλουν λύσεις. Συνεπώς, η προσήλωση στο εγχείρημα του ευρώ υπαγόρευσε τη μεταφορά αρμοδιο-

τήτων σε κεντρικό επίπεδο και η πολιτική επιλογή για προώθηση της τραπεζικής ένωσης θεωρήθηκε η ενδεδειγμένη λύση. Άλλωστε, η μεταβολή της χρηματοδότησης της οικονομίας θα προέλθει από τη διόρθωση των προβλημάτων του τραπεζικού τομέα, ώστε αυτός να αποκτήσει τα κατάλληλα κίνητρα για να κατευθύνει τα κεφάλαια σε παραγωγικές επενδύσεις.

Για να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα περιχαράκωσης και κατακερματισμού, έπρεπε να δημιουργηθούν ένας μηχανισμός διαχωρισμού του κινδύνου χώρας από τον κίνδυνο αντισυμβαλλομένου αλλά και ένας μηχανισμός σηματοδότησης του κινδύνου αντισυμβαλλομένου. Ο πρώτος μηχανισμός πρέπει να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της συλλογικής δράσης (collective action problem)¹² που απαιτεί την ανάληψη δράσης από έναν κοινό μηχανισμό στην ευρωζώνη (π.χ. ΕΚΤ). Πράγματι, η ΕΚΤ προσπάθησε με συμβατικά και μη συμβατικά μέτρα νομισματικής πολιτικής να εξισορροπήσει τις χρηματαγορές και κεφαλαιαγορές, πράγμα που κατόρθωσε σε μεγάλο βαθμό. Με την ομαλοποίηση της αγοράς κρατικών ομολόγων θα είναι δυνατή η ορθή αποτίμηση του κινδύνου χώρας και στη συνέχεια ο διαχωρισμός του από τον κίνδυνο αντισυμβαλλομένου. Αυτό θα εξομαλύνει και τις πιστωτικές συνθήκες εντός της ευρωζώνης και θα επιτρέψει τη χρηματοδότηση των επιχειρήσεων με βάση τα χαρακτηριστικά κινδύνου και όχι τη χώρα καταγωγής ή τη χώρα δραστηριοποίησης. Με αυτό τον τρόπο οι τράπεζες θα σταματήσουν να είναι τράπεζες των κρατών της ευρωζώνης αλλά τράπεζες της ζώνης του ευρώ (euro area banks).¹³ Όσον αφορά το μηχανισμό σηματοδότησης, πρέπει να έχει στόχο να ενισχύσει την εμπιστοσύνη στο ευρωπαϊκό τραπεζικό σύστημα και να

¹² Ο όρος “πρόβλημα συλλογικής δράσης” (collective action problem) αναφέρεται σε μια κατάσταση όπου τα μέλη μιας συλλογικότητας θα επωφελούνταν από μια συγκεκριμένη δράση αλλά το κόστος ανάληψης της δράσης καθιστά απαγορευτικό για κάθε μέλος να αναλάβει τη δράση ατομικά. Η ορθολογική επιλογή είναι να αναληφθεί συλλογική δράση και καταμερισμός του κόστους.

¹³ Βλ. Christian Noyer, “Why the economic and monetary union needs a banking union”, address at the conference “The euro dilemma: inside or outside”, Budapest 31.1.2014.

περιορίζει τις αμφιβολίες για την ευρωστία των τραπεζών και την πραγματική αξία του ενεργητικού τους. Οι πρωτοβουλίες για τη διενέργεια και τη δημοσιοποίηση των αποτελεσμάτων των πανευρωπαϊκών ασκήσεων προσομοίωσης ακραίων καταστάσεων (stress testing) καθώς και της διαδικασίας ανάλυσης της ποιότητας του ενεργητικού των τραπεζών της ευρωζώνης (Asset Quality Review) κατατείνουν προς αυτή την κατεύθυνση. Με αυτό τον τρόπο ενισχύεται και η εμπιστοσύνη των καταθετών για να περιοριστούν οι μετακινήσεις καταθέσεων από μια χώρα της ευρωζώνης σε άλλη. Το φαινόμενο έλαβε μεγάλες διαστάσεις κατά την εξέλιξη της κρίσης και οφειλόταν τόσο στην αδυναμία διάκρισης της ευρωστίας των τραπεζών όσο και στην έλλειψη εμπιστοσύνης στη δυνατότητα των κρατικών προϋπολογισμών να στηρίξουν πιθανή πτώχευση τραπεζών και να εξασφαλίσουν την εγγύηση των καταθέσεων. Παρατηρήθηκε μεταφορά καταθέσεων προς χώρες με πιο υγιή δημόσια οικονομικά, αν και σε πολλές περιπτώσεις προσέφεραν αρνητικές αποδόσεις. Σε αυτό το πλαίσιο, η εναρμόνιση των συστημάτων προστασίας των καταθέσεων θεωρείται ότι θα αμβλύνει τους ενδοιασμούς των καταθετών.

Παράλληλα όμως πρέπει να καταλαγιάσουν και οι ενδοιασμοί των αγορών, οι οποίες κατ' ουσίαν επιζητούν ταχείες λύσεις, σχετική βεβαιότητα για το ποιος θα υποστεί το κόστος μιας πτώχευσης και περιορισμό του συστημικού κινδύνου. Πρακτικά αποδείχθηκε ότι οι αποκλίνουσες εθνικές συμπεριφορές, ειδικά για τις διασυνοριακές τράπεζες, οδηγούν σε καθυστερήσεις στη λήψη αποφάσεων, ενώ η αβεβαιότητα για την κατανομή του κόστους οδηγεί σε αύξηση του βαθμού αποστροφής προς τον κίνδυνο. Οι ενδοιασμοί μπορούν να περιοριστούν με την υιοθέτηση ενός ενιαίου και οργανωμένου τρόπου εξυγίανσης των προβληματικών τραπεζών. Έτσι, τυχόν προβλήματα σε διασυνοριακές τράπεζες δεν θα δημιουργούν εντάσεις εντός ΕΕ και θα μπορούν να αποκομιστούν περαιτέρω οφέλη από την Ενιαία Αγορά Χρηματοπιστωτικών Υπηρεσιών.

3 ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΛΕΓΜΑ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ (FINANCIAL SAFETY NET)

3.1 ΣΥΣΤΑΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Η οικονομική θεωρία προβλέπει ότι απαιτείται κυβερνητική παρέμβαση όταν η αγορά αποτυγχάνει να παραγάγει το άριστο αποτέλεσμα και προσδιορίζει τρεις βασικές αιτίες, την ύπαρξη αρνητικών εξωτερικών οικονομικών, την ασύμμετρη πληροφόρηση και την ύπαρξη συστημικών προβλημάτων. Η ρυθμιστική παρέμβαση στην τραπεζική αγορά μπορεί να αιτιολογηθεί από τους παραπάνω λόγους και συνήθως σχεδιάζεται ένα χρηματοοικονομικό πλέγμα ασφαλείας που προστατεύει τις τράπεζες από διαταραχές και αμβλύνει τα προβλήματα. Ο βαθμός άμβλυνσης των προβλημάτων εξαρτάται από τον τρόπο σχεδιασμού του πλέγματος ασφαλείας. Οι ακαδημαϊκές μελέτες πριν από την κρίση πρότειναν το πλέγμα ασφαλείας να παρέχει τα κατάλληλα κίνητρα για την αποτροπή της επέκτασης των τραπεζικών προβλημάτων στην υπόλοιπη οικονομία λόγω του περιορισμού των πιστώσεων και της υπεραντίδρασης των καταθετών, ορθολογικής ή μη, που μπορεί να οδηγήσει στο φαινόμενο των μαζικών αναλήψεων (βλ. Calomiris 1999). Η κρίση όμως απέδειξε ότι το παραδοσιακό πλέγμα ασφαλείας δεν ήταν επαρκές, κυρίως ως προς το σκέλος της εξυγίανσης των τραπεζών με διασυνοριακή δραστηριότητα. Φάνηκε αναγκαίο να καθιερωθεί ένας εκ των προτέρων μηχανισμός κατανομής των ζημιών και άρχισαν οι πρώτες σκέψεις για συντονισμό των εθνικών μηχανισμών ή εισαγωγή υπερεθνικών μηχανισμών. Οι Schoenmaker and Gros (2012) προσαρμόζουν τα κριτήρια στα διδάγματα της κρίσης και προτείνουν ορισμένες βασικές αρχές σχεδιασμού ενός χρηματοοικονομικού πλέγματος ασφαλείας. Αυτές είναι:

- α) Η αντιμετώπιση των τραπεζικών προβλημάτων πρέπει, κατ' αρχήν, να γίνεται με τη χρησιμοποίηση ιδιωτικών λύσεων (π.χ. εξυγίανση με ίδια μέσα) πριν από τη χρησιμοποίηση κρατικής στήριξης.

- β) Το πλέγμα ασφαλείας πρέπει να καλύπτει όλο το γεωγραφικό εύρος των δραστηριοτήτων των τραπεζών.
- γ) Στην εξυγίανση των προβληματικών τραπεζών πρέπει να εφαρμόζεται η προσέγγιση του ελάχιστου κόστους τόσο για το σύστημα εγγύησης καταθέσεων όσο και για το σύστημα εξυγίανσης.
- δ) Οι μηχανισμοί εξυγίανσης και εγγύησης πρέπει να χρηματοδοτούνται εκ των προτέρων από τις τράπεζες τις οποίες καλύπτουν.
- ε) Πρέπει να υπάρχει ένα έσχατο εργαλείο στήριξης του πλέγματος ασφαλείας, και αυτό πρέπει να παρασχεθεί από την κυβέρνηση (fiscal backstop).
- σ) Η διαδικασία λήψης αποφάσεων εντός του πλέγματος ασφαλείας πρέπει να είναι ταχεία και άκρως εμπιστευτική.
- ζ) Η διαχείριση του πλέγματος ασφαλείας πρέπει να είναι εντός των ορίων των καθιερωμένων αρμοδιοτήτων και να προβλέπεται λογοδοσία σε αρμόδια όργανα.

Το πλέγμα ασφαλείας που δημιουργήθηκε στην ευρωζώνη βασίστηκε στις παραπάνω αρχές και περιλαμβάνει τρεις συνιστώσες.

1. Προληπτική εποπτεία

Οι εποπτικές αρχές λαμβάνουν προληπτικά μέτρα ώστε να διαγνώσουν όσο το δυνατόν πιο έγκαιρα τυχόν προβλήματα στις τράπεζες. Προς τούτο έχουν σχεδιάσει σειρά κανόνων προληπτικής εποπτείας με στόχο την ελαχιστοποίηση της πιθανότητας πτώχευσης των τραπεζών και της πιθανότητας μετάδοσης μιας κρίσης (για περαιτέρω ανάλυση βλ. στο Παράρτημα Α).

2. Διαχείριση κρίσεων

Οι αρχές διαχείρισης λαμβάνουν μέτρα για τη διευκόλυνση της ρευστότητας των τραπεζών, την ενεργοποίηση του δανειστή έσχατης ανάγκης, αν είναι αναγκαίο, και τη συντεταγμένη εξυγίανση των προβληματικών τραπεζών (για περαιτέρω ανάλυση βλ. στο Παράρτημα Β).

3. Εγγύηση καταθέσεων

Οι αρμόδιες αρχές έχουν αναπτύξει σύστημα εγγύησης καταθέσεων ώστε να αποτρέψουν τον κίνδυνο πανικού των καταθετών και τη μετεξέλιξή του σε μαζικές αναλήψεις (για περαιτέρω ανάλυση βλ. στο Παράρτημα Γ).

Η ακαδημαϊκή βιβλιογραφία προτείνει, με βάση την ανάλυση κινήτρων, ότι η προληπτική εποπτεία και η διαχείριση κρίσεων μπορεί να συνυπάρχει κάτω από την ίδια οργανωτική δομή, αλλά η εγγύηση καταθέσεων πρέπει να διαχωριστεί. Στην ευρωζώνη εφαρμόζεται σε μεγάλο βαθμό η πρόταση, καθώς ο φορέας προληπτικής εποπτείας (ΕΚΤ) έχει λόγο στην εξυγίανση των τραπεζών, κυρίως στη διαπίστωση της ανάγκης εξυγίανσης, παρότι δημιουργείται διακριτός φορέας εξυγίανσης. Επίσης προτείνεται (βλ. Schoenmaker and Gros 2012) το πλέγμα ασφαλείας να δραστηριοποιείται υπό το “πέπλο άγνοιας” (veil of ignorance), όπου ο καθένας θα επιθυμεί τη συμμετοχή στο πλέγμα αφού δεν θα είναι γνωστό εκ των προτέρων πού θα εμφανιστούν οι ζημιές. Αυτό όμως με την παρούσα κατάσταση της ευρωζώνης δεν είναι εφικτό να υλοποιηθεί, καθώς υπάρχει διαμορφωμένη άποψη για το πού ενδέχεται να εμφανιστούν ζημιές.

3.2 ΕΞΥΓΙΑΝΣΗ ΟΜΙΛΩΝ (GROUP RESOLUTION)

Το πλαίσιο διαχείρισης κρίσεων στην Ευρώπη ήταν συνάρτηση της φιλοσοφίας που έχει αναπτυχθεί μεταπολεμικά και μπορεί να συνοψιστεί σε δύο χαρακτηριστικά: (α) η πτώχευση μιας τράπεζας θεωρείται πολύ σημαντικό γεγονός και η ιστορική πραγματικότητα δείχνει ότι πολύ σπάνια μια τράπεζα αφήνεται να πτωχεύσει και (β) το σύνολο των καταθέσεων μιας τράπεζας είναι εγγυημένο. Αυτό οδήγησε σε σταθερότητα του συστήματος, αλλά διαχρονικά προκάλεσε και στρεβλώσεις στη συμπεριφορά των τραπεζών και των καταθετών, καθώς εκ των προτέρων προεξοφλούσαν την κρατική υποστήριξη. Όμως η ένταση της τρέχουσας κρίσης οδήγησε σε αναθεώρηση των παραπάνω στερεοτύπων και η Ευρώπη άρχισε να αναθεωρεί τον τρόπο

αντιμετώπισης των τραπεζικών κρίσεων, και ιδιαίτερα στις περιπτώσεις των διασυννοριακών τραπεζών. Έμφαση δόθηκε στην εξυγίανση των διασυννοριακών τραπεζών, καθώς έγινε προφανές ότι μια μη συντονισμένη εξυγίανση μπορεί να οδηγήσει σε σημαντική απομείωση της αξίας των τραπεζών¹⁴ (going concern value) και να απειληθεί η χρηματοπιστωτική σταθερότητα.

Παράλληλα, έγινε προφανές ότι, με δεδομένη την ιδιαίτερη φύση των τραπεζικών εργασιών και την πιθανότητα επέκτασης των προβλημάτων στο υπόλοιπο τραπεζικό σύστημα, οι διαδικασίες εξυγίανσης πρέπει να είναι σύντομες ώστε να προστατευθούν οι ευαίσθητες λειτουργίες, οι καταθέτες και η εμπιστοσύνη στο τραπεζικό σύστημα. Οι συνήθεις διαδικασίες πτώχευσης που προβλέπονται στον πτωχευτικό κώδικα στις περισσότερες περιπτώσεις δεν μπορούν να εξασφαλίσουν τα παραπάνω, λόγω της ειδικής φύσης των τραπεζικών υποχρεώσεων (βλ. Sommer 2014). Συχνά γίνεται διάκριση μεταξύ λειτουργικών υποχρεώσεων (operational liabilities) και χρηματοδοτικών υποχρεώσεων (funded capital), όπου οι πρώτες χρήζουν μεγαλύτερης προστασίας, συμφωνημένης εκ των προτέρων. Επίσης, οι συνήθεις διαδικασίες πτώχευσης είναι χρονοβόρες με αποτέλεσμα να είναι δυνατή η άσκηση περαιτέρω πιέσεων με απόσυρση των καταθέσεων και έτσι να μειώνεται ακόμη περισσότερο η πιθανότητα εξυγίανσης. Για το λόγο αυτό απαιτούνται ειδικές διαδικασίες (εξωδικαστικές) για την αντιμετώπιση της εξυγίανσης των τραπεζών. Όμως και αυτό δεν είναι επαρκές για τις διασυννοριακές τράπεζες, καθώς στις διαδικασίες εξυγίανσης εμπλέκονται πολλές αρχές που αντιμετωπίζουν το δίλημμα του φυλακισμένου (prisoner's dilemma), όπου η συλλογική δράση οδηγεί σε καλύτερα αποτελέσματα, η οποία όμως δεν μπορεί να προεξοφληθεί. Η έλλειψη ενός κοινού πλαισίου οδηγεί σε μη συλλογικές ενέργειες και συχνά αποκλίνουσες εθνικές λύσεις. Αυτές αντανakλούν εθνικές προτεραιότητες, οι οποίες σε πολλές περιπτώσεις ξεπερνούν τις εθνικές δυνατότητες και συνολικά ενέχουν μεγαλύτερο κόστος. Αυτό παρατηρήθηκε στην

Ευρώπη κατά τη διάρκεια της κρίσης χρέους και έγινε σαφές ότι απαιτείται σημαντική προετοιμασία για να υλοποιηθούν οι βέλτιστες λύσεις (οι συμβατικές τεχνικές εξυγίανσης παρουσιάζονται στο Πλαίσιο 1). Καθίσταται αναγκαία η δημιουργία ενός πλαισίου διαχείρισης κρίσεων, ώστε να υπάρχουν κανόνες και διαδικασίες γνωστές εκ των προτέρων και να αποτρέπεται η αβεβαιότητα και η αστάθεια. Πρέπει να αναπτυχθούν μηχανισμοί που επιτρέπουν την ταχεία λήψη αποφάσεων υπό καθεστώς μεγάλης κοινωνικής και πολιτικής πίεσης. Ταυτόχρονα, οι μηχανισμοί αυτοί πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τις ιδιαιτερότητες των διασυννοριακών τραπεζών και τις προκλήσεις της εξυγίανσης τραπεζικών ομίλων (βλ. Gleeson 2014 και Randell 2014). Η πλειοψηφία των συστημικά σημαντικών τραπεζών λειτουργεί με πολλές νομικές οντότητες, είτε ως θυγατρικές είτε ως υποκαταστήματα, ή ακόμη και με εξωχώριες δομές, και σε πολλές χώρες υποδοχής με διαφορετικά συστήματα και ποιότητα εποπτείας τραπεζών (ή χωρίς καθόλου εποπτεία). Σε περίπτωση ανάγκης εξυγίανσης η συνηθέστερη διαδικασία περιχαράκωνει τα εντός συνόρων περιουσιακά στοιχεία προς ικανοποίηση των εντός συνόρων πιστωτών¹⁵ χωρίς να λαμβάνονται υπόψη τα συμφέροντα του ομίλου. Αυτή η προσέγγιση (territorial approach) μπορεί να οδηγήσει σε απομείωση της αξίας του ομίλου, καθώς αποτρέπει την ενδοομιλική ενίσχυση και μεταφορά περιουσιακών στοιχείων. Παράλληλα, η πολυπλοκότητα των οργανωτικών δομών περιορίζει τη ροή πληροφορήσης προς τις εποπτικές αρχές σχετικά με το μέρος του ομίλου που χρειάζεται εξυγίανση, με αποτέλεσμα να συμπαρασύρεται ολόκληρος ο όμιλος. Έτσι, διακόπτονται σημαντικές δραστηριό-

¹⁴ Η εξυγίανση, για να υλοποιηθεί ως μέσο πολιτικής, πρέπει να οδηγήσει σε καλύτερο αποτέλεσμα με μικρότερη απομείωση της αξίας της τράπεζας σε σχέση με το κλείσιμο και τη ρευστοποίησή της. Γενικότερα πρέπει να ισχύει η αρχή ότι κανένας πιστωτής δεν θα είναι σε δυσμενέστερη θέση σε σχέση με την περίπτωση ρευστοποίησης (no creditor worse-off than in liquidation – NCWOL). Η επιτυχία ενός σχήματος εξυγίανσης εξαρτάται από το βαθμό υλοποίησης της αρχής αυτής. Συνεπώς, η εξυγίανση θέτει μεγαλύτερες προκλήσεις από την πτώχευση μιας τράπεζας, καθώς αυτό που πρέπει να διαφυλαχθεί είναι τα δικαιώματα ορισμένων πιστωτών και η αξία της τράπεζας.

¹⁵ Είναι γνωστή η ρήση του Διοικητή της Τράπεζας της Αγγλίας, “Global banking institutions are global in life but national in death”.

τητες της τράπεζας που ενδεχομένως είναι κρίσιμης σημασίας για τη χρηματοπιστωτική σταθερότητα. Το πρόβλημα επιτείνεται σε περίπτωση ανάπτυξης δραστηριοτήτων “σκιάδους” τραπεζικής που βρίσκονται εκτός του εύρους της εποπτείας. Το πρόβλημα επιτείνεται περαιτέρω όταν υπάρχουν ενδοομιλικές συμφωνίες για διασυννοριακή παροχή υπηρεσιών. Η διακοπή των λειτουργιών σε μία χώρα μπορεί να επηρεάσει συστημικές λειτουργίες σε άλλη χώρα.

Για την επίλυση όλων αυτών των θεμάτων, το Συμβούλιο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (Financial Stability Board) περιέγραψε τα βασικά χαρακτηριστικά που πρέπει να έχει ένα αποτελεσματικό σύστημα εξυγίανσης τραπεζών (βλ. Financial Stability Board 2011, 2012) και τα οποία πρέπει να ενσωματωθούν σε εθνικές νομοθεσίες. Στην Ευρώπη έχει ψηφιστεί η Οδηγία για την εξυγίανση πιστωτικών ιδρυμάτων (BRRD) που εξειδικεύει πολλά από τα παραπάνω θέματα.

Πλαίσιο I

ΣΥΜΒΑΤΙΚΕΣ ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΕΞΥΓΙΑΝΣΗΣ

(i) Αναδιάρθρωση (restructuring)

Η αναδιάρθρωση υπονοεί εποπτική ανεκτικότητα (forbearance) και χρησιμοποιείται όταν η τράπεζα έχει σημαντικά προβλήματα, αλλά εκτιμάται ότι μέσω αναδιάρθρωσης μπορεί να επανέλθει σε εύρωστη κατάσταση. Η αναδιάρθρωση περιλαμβάνει ριζικές μεταβολές σε πολλά επίπεδα και μπορεί να γίνει με ή χωρίς το διοικητικό σχήμα της τράπεζας. Περιλαμβάνει λειτουργική αναδιάρθρωση (π.χ. βελτίωση των συστημάτων εσωτερικού ελέγχου), οργανωτική αναδιάρθρωση (π.χ. αλλαγή μετοχικής σύνθεσης) και χρηματοοικονομική αναδιάρθρωση (π.χ. απομόχλευση).

(ii) Μεταβατικό πιστωτικό ίδρυμα (bridge bank)

Το μεταβατικό πιστωτικό ίδρυμα λαμβάνει άδεια να λειτουργήσει για περιορισμένο χρονικό διάστημα σε προσωρινή βάση. Μοναδικός στόχος του είναι να γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ της πτώχευσης μιας τράπεζας και του χρόνου που απαιτείται για να βρεθεί ο κατάλληλος αγοραστής ή να ακολουθηθεί μια εναλλακτική διαδικασία. Τα επιλεγμένα στοιχεία του ενεργητικού και του παθητικού της προβληματικής τράπεζας μεταφέρονται στο προσωρινό πιστωτικό ίδρυμα. Οι τραπεζικές λειτουργίες δεν διακόπτονται και οι πελάτες συνεχίζουν να έχουν πρόσβαση σε τραπεζικές υπηρεσίες μέσω του μεταβατικού ιδρύματος. Η προβληματική τράπεζα τίθεται σε εκκαθάριση διατηρώντας τα μη επιλεγμένα στοιχεία ενεργητικού, τα οποία μπορεί να ρευστοποιήσει η ίδια ή να τα μεταφέρει σε ειδική εταιρεία διαχείρισης ενεργητικού (asset management). Κατ' ουσίαν πρόκειται για διαχωρισμό (asset separation) σε καλή τράπεζα (good bank) και κακή τράπεζα (bad bank), με την πρώτη να συνεχίζει τις τραπεζικές λειτουργίες υπό τη μορφή μεταβατικού πιστωτικού ιδρύματος και τη δεύτερη να τίθεται υπό εκκαθάριση.

(iii) Μεταβίβαση περιουσιακών στοιχείων ενεργητικού/παθητικού (purchase and assumption)

Στη διαδικασία αυτή στοιχεία ενεργητικού/παθητικού της προβληματικής τράπεζας μεταβιβάζονται σε υγιή τράπεζα βάσει ανταγωνιστικών προσφορών. Η άδεια λειτουργίας της προβληματικής τράπεζας ανακαλείται και στην υγιή τράπεζα μεταβιβάζονται τα επιλεγμένα στοιχεία ενεργητικού και παθητικού χωρίς να μεταβιβάζεται η άδεια λειτουργίας της προβληματικής τράπεζας. Τα στοιχεία που δεν μεταβιβάζονται τίθενται σε διαδικασία εκκαθάρισης ή μεταβιβάζονται σε εταιρεία διαχείρισης ενεργητικού. Κατ' ουσίαν διενεργείται διαχωρισμός (asset separation) υγιών και μη υγιών στοιχείων.

(iv) Βοήθεια προς την τράπεζα (open bank assistance)

Πρόκειται για άμεση βοήθεια σε τράπεζα που έχει προβλήματα και η οποία σε διαφορετική περίπτωση θα πτώχευε με επιπτώσεις στο χρηματοπιστωτικό σύστημα. Η βοήθεια μπορεί να είναι πολλών μορφών και από πολλούς εναλλακτικούς φορείς. Μπορεί να είναι κεφαλαιακή ενίσχυση, ενίσχυση ρευστότητας, διαχείριση προβληματικού χαρτοφυλακίου, εγγυήσεις κ.λπ. Οποιαδήποτε μορφή και αν λάβει η βοήθεια, συνήθως συνοδεύεται με σχέδια αναδιάρθρωσης.

(v) Κρατικοποίηση (nationalisation)

Η τράπεζα κηρύσσεται σε πτώχευση, οι μέτοχοι χάνουν τα κεφάλαιά τους και η κυβέρνηση καθίσταται κύριος μέτοχος και συνεχίζει την τραπεζική δραστηριότητα. Μπορεί να αποτελεί μόνιμη ή προσωρινή λύση.

(vi) Εκκαθάριση (liquidation)

Περιλαμβάνει αναστολή όλων των λειτουργιών της τράπεζας, η οποία τίθεται σε εκκαθάριση σύμφωνα με τις διαδικασίες του πτωχευτικού κώδικα. Πωλούνται όλα τα στοιχεία ενεργητικού και με τα ανακτώμενα ποσά καλύπτονται οι υποχρεώσεις, ανάλογα με τη σειρά κατάταξης των πιστωτών.

3.3 ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΚΑΤΑΘΕΤΩΝ

Όταν μια τράπεζα πτωχεύσει και η αξία του ενεργητικού υπολείπεται της αξίας του παθητικού, τότε η ζημία πρέπει να κατανεμηθεί μεταξύ των πιστωτών της και οι συνήθεις διαδικασίες πτώχευσης προβλέπουν ότι όλοι οι πιστωτές της ίδιας τάξης πρέπει να τύχουν ίσης αντιμετώπισης. Παρ' όλα αυτά είναι ευρέως αποδεκτό ότι μερικοί πιστωτές (κυρίως οι καταθέτες λιανικής) πρέπει να απολαύουν μεγαλύτερης προστασίας σε καταστάσεις πτώχευσης (βλ. Hardy 2013). Γενικά, οι καταθέτες μπορούν να προστατευθούν με τρεις τρόπους:

- Άμεση εγγύηση (explicit guarantee): Οι καταθέσεις ασφαλιζονται από ειδικό οργανισμό και συνεπώς η ζημία επιμερίζεται μεταξύ αυτών που συμμετέχουν στον οργανισμό και καταβάλλουν εισφορά. Η κάλυψη μπορεί να είναι περιορισμένη ή απεριόριστη.
- Έμμεση εγγύηση (implicit guarantee): Οι καταθέσεις δεν είναι άμεσα ασφαλισμένες, αλλά η παρέμβαση του κράτους θεωρείται δεδομένη σε περίπτωση εμφάνισης προβλημάτων και συνεπώς η ζημία επιμερίζεται στο σύνολο των φορολογουμένων.
- Προνομιακή αντιμετώπιση καταθετών (depositor preference): Οι καταθέσεις δεν

είναι άμεσα ασφαλισμένες, αλλά οι καταθέτες έχουν προνομιακή αντιμετώπιση έναντι των υπόλοιπων πιστωτών στα ρευστοποιήσιμα περιουσιακά στοιχεία και συνεπώς η ζημία επιμερίζεται μεταξύ των υπόλοιπων πιστωτών της τράπεζας.

Υπάρχει διαφορά μεταξύ άμεσης και έμμεσης εγγύησης καταθέσεων. Η άμεση εγγύηση καταθέσεων πηγάζει από κανονιστικό πλαίσιο που καθορίζει τις προϋποθέσεις εγγύησης, τις διαδικασίες αποζημίωσης, καθώς και άλλα θέματα όπως τον τρόπο χρηματοδότησης, το ύψος της κάλυψης κ.λπ. Σε περίπτωση που δεν υφίσταται κανονιστικό πλαίσιο, η εγγύηση είναι έμμεση, δηλαδή οι καταθέτες καλύπτονται είτε από την ευρωστία των τραπεζών, την οποία “εξασφαλίζει” η εποπτεία που ασκούν οι αρμόδιες ρυθμιστικές αρχές, ή από την “κοινή πεποίθηση” ότι οι καταθέσεις είναι γενικώς καλυμμένες και σε κάθε περίπτωση η ζημία αναμένεται να καλυφθεί από το κράτος. Αυτή η πεποίθηση υπήρχε (και υπάρχει) σε πολλές χώρες, γεγονός που αποτρέπει μεν συστημικούς κινδύνους, αλλά εισάγει στρεβλώσεις στη συμπεριφορά των τραπεζών και των πιστωτών.

Η προνομιακή αντιμετώπιση των καταθετών ενδυναμώνει τα κίνητρα για επιβολή πειθαρχίας στις τράπεζες, αφού οι μη καλυμμένοι καταθέτες ενδέχεται να υποστούν ζημία εξαι-

τίας της μόχλευσης της τράπεζας. Συνεπώς, έχουν τα κατάλληλα κίνητρα να συναλλάσσονται με την τράπεζα με τρόπο που επιβάλλει πειθαρχία (ή να μη συναλλάσσονται καθόλου). Αντίθετα με την άμεση ή έμμεση εγγύηση, η επιβολή πειθαρχίας μεταφέρεται σε τρίτους που έχουν πιο περιορισμένες δυνατότητες παρέμβασης. Θεωρητικά η έμμεση προστασία και η προνομιακή αντιμετώπιση καταθετών είναι υποκατάστατα. Όμως η προνομιακή αντιμετώπιση από μόνη της δεν είναι αποτελεσματική, καθώς δεν εξασφαλίζει άμεσες και γρήγορες πληρωμές προς τους καταθέτες για να αποτραπούν φαινόμενα μαζικών αναλήψεων. Έχει επικρατήσει ο συνδυασμός άμεσης προστασίας και προνομιακής αντιμετώπισης καταθετών, όπου ο οργανισμός ασφάλισης καταθέσεων καλύπτει άμεσα τους ασφαλισμένους καταθέτες και υποκαθίσταται αντ' αυτών στη σειρά κατάταξης των πιστωτών. Οι μη ασφαλισμένοι καταθέτες προηγούνται των λοιπών πιστωτών, αλλά έπονται του οργανισμού ασφάλισης.

Ειδική μνεία απαιτείται για το καθεστώς της προνομιακής αντιμετώπισης εθνικών καταθετών (national depositor preference), όπου οι απαιτήσεις των καταθετών των τραπεζών προηγούνται των απαιτήσεων των καταστημάτων τραπεζών που εδρεύουν εκτός της χώρας, αν η τράπεζα καταστεί αφερέγγυα. Αν και οι προτάσεις του Συμβουλίου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας προβλέπουν ότι οι κανονιστικές ρυθμίσεις δεν πρέπει να κάνουν διακρίσεις με βάση την εθνικότητα, τη χώρα της κατάθεσης ή τη χώρα όπου είναι πληρωτέα η κατάθεση, πολλές χώρες, μεταξύ των οποίων οι ΗΠΑ και η Αυστραλία, έχουν θεσμοθετήσει το καθεστώς της προνομιακής αντιμετώπισης των εθνικών καταθετών.

4 ΕΝΙΑΙΟΣ ΕΠΟΠΤΙΚΟΣ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΣ (SINGLE SUPERVISORY MECHANISM – SSM)

4.1 ΕΝΙΑΙΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΕΠΟΠΤΕΙΑΣ

Αν και οι βασικοί κανόνες τραπεζικού δικαίου παράγονται σε ευρωπαϊκό επίπεδο, οι εθνικές

αρχές έχουν τη διακριτική ευχέρεια να τους προσαρμόζουν προς το αυστηρότερο και να τους ερμηνεύουν με βάση εθνικές ιδιαιτερότητες και προτεραιότητες. Αυτό έχει δημιουργήσει ένα συνονθύλευμα κανονιστικών ρυθμίσεων, που οδηγεί σε νομική αβεβαιότητα, επιτρέποντας στις τράπεζες να αξιοποιούν ρυθμιστικά κενά, στρεβλώνοντας τον ανταγωνισμό. Όσο προχωρεί η ενοποίηση των χρηματοπιστωτικών αγορών, οι αποκλίσεις αυτές μπορεί να έχουν αρνητικές συνέπειες, καθώς οποιαδήποτε διαταραχή μπορεί να εξαπλωθεί γρήγορα. Ένα από τα μέτρα ανάσχεσης του κατακερματισμού της αγοράς θεωρείται η χρησιμοποίηση ενιαίων ορισμών καθώς και ενιαίας μεθοδολογίας και εποπτικών πρακτικών. Παραδείγματος χάριν, τα κοινά πρότυπα ανάπτυξης εσωτερικών υποδειγμάτων για εποπτικούς σκοπούς θα αμβλύνουν διαφορές στον υπολογισμό του σταθμισμένου ενεργητικού. Την υλοποίηση των ενιαίων κανόνων και πρακτικών εποπτείας (single rulebook) στο πλαίσιο της ΕΕ έχει αναλάβει η Ευρωπαϊκή Αρχή Τραπεζών (European Banking Authority). Έχει εντολή να δημιουργήσει δεσμευτικά πρότυπα (binding technical standards) για τη Βασιλεία III (CRD IV-CRR) και άλλα εποπτικά θέματα, τα οποία θα έχουν νομική ισχύ και θα αποτελούν μέρος του εθνικού δικαίου των κρατών-μελών.

Η ολοκλήρωση του έργου αναμένεται ότι θα οδηγήσει έτσι σε έναν πιο ανθεκτικό, πιο διαφανή και πιο αποτελεσματικό ευρωπαϊκό τραπεζικό τομέα. Η ύπαρξη ενός ενιαίου εγγεγραμμένου κανόνων θα διασφαλίσει ότι οι κανόνες προληπτικής εποπτείας, στο μέτρο του δυνατού, εφαρμόζονται σε ολόκληρη την ΕΕ και ότι η οικονομική κατάσταση των τραπεζών είναι πιο διαφανής και συγκρίσιμη, ενώ θα περιοριστεί το κόστος συμμόρφωσης με τους εποπτικούς κανόνες για τις τράπεζες, αφού δεν θα χρειάζεται να συμμορφώνονται με διαφορετικά πλαίσια κανόνων. Επίσης, ενιαία αντιμετώπιση των τραπεζών σε πανευρωπαϊκό επίπεδο μπορεί να καθιερώσει κοινή εποπτική κουλτούρα και να θέσει τα θεμέλια της ισότιμης μεταχείρισης με θετικές επιπτώσεις στον ανταγωνισμό και περιορισμό της μεροληψίας

της χώρας καταγωγής (country bias). Έτσι αυξάνεται η αξιοπιστία του εποπτικού πλαισίου και μετριαζονται οι πιέσεις για επιλεκτική αντιμετώπιση (regulatory capture). Παρ' όλα αυτά, το νέο κανονιστικό πλαίσιο θα πρέπει να διαμορφωθεί με τέτοιο τρόπο ώστε να αφήσει ένα ορισμένο βαθμό εθνικής ευελιξίας, καθώς ο ίδιος κίνδυνος μπορεί να εκδηλωθεί με διαφορετικό τρόπο σε διάφορες χώρες, αφού διαφέρει η οικονομική κατάσταση κάθε χώρας. Επίσης πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι οι οικονομικοί και πιστωτικοί κύκλοι δεν είναι συγχρονισμένοι σε ολόκληρη την ΕΕ.

4.2 ΜΙΚΡΟΠΡΟΛΗΠΤΙΚΗ ΕΠΟΠΤΕΙΑ ΣΕ ΕΠΙΠΕΔΟ ΕΕ

Για το σχεδιασμό της εποπτείας σε επίπεδο ΕΕ έπρεπε να απαντηθούν πολλά ερωτήματα. Γιατί απαιτείται ενιαίος μηχανισμός εποπτείας; Ποιος πρέπει να είναι ο φορέας εποπτείας σε ευρωπαϊκό επίπεδο; Ποιες τράπεζες πρέπει να καλύπτονται; Ποια η σχέση εποπτείας τραπεζών και νομισματικής πολιτικής; Ποιος ο σχεδιασμός της ενιαίας εποπτείας; Θα επιχειρήσουμε μια μικρή ανάλυση των παραπάνω ερωτημάτων καθώς και των λύσεων που υιοθετήθηκαν.

(i) Ενιαίος εποπτικός μηχανισμός

Ο ενιαίος εποπτικός μηχανισμός αποτελεί μια συγκεντρωτική προσέγγιση της εποπτείας των τραπεζών, η οποία μπορεί να λάβει τρεις μορφές, (α) της διευρυμένης συνεργασίας μεταξύ των εθνικών εποπτικών αρχών, (β) της ενίσχυσης του βασικού επόπτη (lead supervisor) και (γ) της υιοθέτησης ενός υπερεθνικού οργανισμού εποπτείας. Τα (α) και (β) υπήρχαν στην Ευρώπη, αλλά αποδείχθηκαν λιγότερο αποτελεσματικά του αναμενομένου. Οι διασυνοριακές τράπεζες αναπτύσσονται μέσω υποκαταστημάτων ή θυγατρικών και η εποπτεία των πρώτων υπάγεται στη χώρα καταγωγής ενώ των δεύτερων στη χώρα υποδοχής. Η αποτελεσματική εποπτεία σε επίπεδο ομίλου απαιτεί τη συνεργασία όλων των εμπλεκόμενων εποπτικών αρχών. Όμως η εθελοντική συνεργασία είναι ένα ατελές συμβόλαιο που η ενεργοποίησή του δεν είναι εξασφαλισμένη. Η

εμπειρία έδειξε ότι η συνεργασία μεταξύ των εποπτικών αρχών είναι δύσκολη, ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσης, αφού εμπλέκονται θέματα υποχρεώσεων λογοδοσίας σε εθνικές αρχές και φορολογικά θέματα. Είναι σαφές ότι η αρχιτεκτονική που είχε υιοθετηθεί, προϊόν πολιτικού συμβιβασμού, δεν έλαβε υπόψη τις αρνητικές εξωτερικές οικονομίες της διασυνοριακής τραπεζικής, αφού η γεωγραφική περιφέρεια δραστηριοποίησης των τραπεζών δεν συνέπιπτε με την περιφέρεια εποπτείας.

Από τις τρεις εναλλακτικές επελέγη η συγκεντρωτική προσέγγιση της εποπτείας με βάση μια υπερεθνική αρχή που μειώνει τα προβλήματα συντονισμού μεταξύ της χώρας καταγωγής και των χωρών υποδοχής.¹⁶ Σε θεωρητικό επίπεδο η επιλογή της συγκεντρωτικής προσέγγισης μπορεί να στοιχειοθετηθεί με ανάπτυξη υποδείγματος κόστους-ωφέλειας, όπου το κόστος είναι η μεροληπτική συμπεριφορά των εθνικών εποπτικών αρχών,¹⁷ ενώ η ωφέλεια η καλύτερη πληροφόρησή τους για τις τράπεζες. Μπορεί ναδειχθεί ότι η άριστη αρχιτεκτονική του συστήματος εποπτείας εξαρτάται από τρεις παράγοντες (βλ. Colliard 2013): (α) την ένταση της σύγκρουσης συμφερόντων μεταξύ της υπερεθνικής αρχής και των εθνικών αρχών, (β) το βαθμό αδιαφάνειας των τραπεζών και (γ) την ιδιαιτερότητα των στοιχείων ενεργητικού. Όσο μεγαλύτερη είναι η ένταση στη σύγκρουση συμφερόντων ή/και όσο μικρότερη είναι η ιδιαιτερότητα των στοιχείων ενεργητικού, τόσο περισσότερο ενδείκνυται η υπερεθνική αρχή. Αντίθετα, η εθνική αρχή ενδείκνυται όταν υφίσταται αυξημένη αδιαφάνεια λόγω περίπλοκης δομής ή/και πολύπλοκων προϊόντων. Ένα επιπλέον συμπέρασμα της μελέτης είναι ότι μια τράπεζα μπο-

¹⁶ Υπήρχαν και προτάσεις που συνιστούσαν εναλλακτικές προσεγγίσεις των (α) και (β). Παραδείγματος χάριν, είχε προταθεί η ενίσχυση των εθνικών εποπτικών αρχών με την υποχρέωση όλων των τραπεζών να δρουν σε οποιαδήποτε χώρα μέσω θυγατρικών και να υπόκεινται στον έλεγχο της χώρας υποδοχής. Επίσης είχε προταθεί οι χώρες υποδοχής να έχουν τη δυνατότητα να εποπτεύουν τις διασυνοριακές τράπεζες ανάλογα με τις επιπτώσεις στην οικονομία της χώρας υποδοχής (effect-based regulation). Οι παραπάνω λύσεις δεν υιοθετήθηκαν, καθώς θα οδηγούσαν σε ανάσχεση της ολοκλήρωσης της εσωτερικής αγοράς στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

¹⁷ Σε πολλές μελέτες έχει τεκμηριωθεί ότι οι εθνικοί επόπτες έχουν στρεβλωμένα κίνητρα στην απόφαση να παρέμβουν σε προβληματική τράπεζα με δραστηριότητα εκτός χώρας (βλ. Beck et al. 2012).

ρεί ευκολότερα να χρηματοδοτηθεί από πηγές εκτός της χώρας καταγωγής όταν υπάρχει υπερεθνική εποπτική αρχή.

(ii) Φορέας εποπτείας

Οι επιλογές ήταν τρεις, (α) η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ), (β) η Ευρωπαϊκή Αρχή Τραπεζών (ΕΒΑ) και (γ) ένας νέος φορέας. Για πρακτικούς λόγους απορρίφθηκε η τρίτη επιλογή και για πολιτικούς η δεύτερη, καθώς η ΕΒΑ εδρεύει στο Λονδίνο. Η συμβιβαστική λύση ήταν η ΕΚΤ να δρα ως ενιαία εποπτική αρχή εντός του ενιαίου πλαισίου κανόνων εποπτείας (single rulebook) που καθορίζεται από την ΕΒΑ. Επίσης, η Οδηγία 1024/2013 (η ιδρυτική οδηγία του ενιαίου φορέα εποπτείας) επιβάλλει στην ΕΚΤ τον εσωτερικό διαχωρισμό της εποπτείας από τη νομισματική πολιτική και καθορίζει τις σχέσεις της ΕΚΤ με τις εθνικές εποπτικές αρχές. Χρησιμοποιείται ένα δισδιάστατο σύστημα (two-tiers system) όπου η ΕΚΤ έχει την αρμοδιότητα για τα κυριότερα θέματα της εποπτείας, όπως η χορήγηση και η ανάκληση άδειας λειτουργίας τραπεζών, η εξέταση εξαγορών και συγχωνεύσεων, η συμμόρφωση με το πλαίσιο κεφαλαιακών απαιτήσεων της Βασιλείας, η αποπομπή μέλους της διοίκησης των τραπεζών και η εποπτεία σε ενοποιημένη βάση. Οι εθνικές εποπτικές αρχές θα συνεχίσουν να υφίστανται, καθώς έχουν συσσωρευμένη εμπειρία και τεχνογνωσία. Θα συνδράμουν στο έργο της ΕΚΤ και θα διατηρήσουν ορισμένους τομείς εποπτείας, όπως η προστασία των καταναλωτών και η αποτροπή ξεπλύματος βρώμικου χρήματος.

Βεβαίως, η επιλογή της ΕΚΤ ως φορέα εποπτείας δεν είναι χωρίς κινδύνους. Κατ' αρχήν σε κάθε εκχώρηση αρμοδιοτήτων υπάρχει το πρόβλημα αντιπροσώπευσης (agency problem), που προκύπτει κυρίως από τη μη ευθυγράμμιση των κινήτρων. Η εποπτεία της ΕΚΤ μπορεί να είναι πιο παρεμβατική σε σχέση με την ανοχή που ενδεχομένως επιδείκνυαν οι εθνικές εποπτικές αρχές (regulatory forbearance), θα είναι όμως δύσκολο να αγνοηθούν παντελώς τα εθνικά συμφέροντα. Αν τα προ-

βλήματα της σύγκρουσης συμφερόντων αποδειχθούν ανυπέρβλητα, το κόστος θα είναι μεγάλο και μπορεί να επισκιάσει το ρόλο της ΕΚΤ στην άσκηση νομισματικής πολιτικής και να θέσει εν αμφιβόλω την εκχώρηση των εθνικών αρμοδιοτήτων τόσο στη νομισματική πολιτική όσο και στην εποπτεία των τραπεζών.

(iii) Τράπεζες που καλύπτονται

Στο ερώτημα αυτό οι επιλογές ήταν δύο, (α) το σύνολο των τραπεζών που εδρεύουν στην ευρωζώνη ή (β) μόνο οι συστημικά σημαντικές τράπεζες που εδρεύουν στην ευρωζώνη. Αν και η αρχική πρόταση συνηγορούσε υπέρ της πρώτης επιλογής, η πολιτική διεργασία εντός της ευρωζώνης οδήγησε στην υιοθέτηση της δεύτερης επιλογής. Τέθηκαν τα κριτήρια για τις συστημικά σημαντικές τράπεζες¹⁸ και επελέγησαν 128 τράπεζες¹⁹ — οι οποίες αντιπροσωπεύουν το 85% του συνολικού τραπεζικού ενεργητικού — που θα εποπτεύονται από την ΕΚΤ, αρχής γενομένης από το Νοέμβριο του 2014. Οι υπόλοιπες τράπεζες θα εποπτεύονται μέσω των εθνικών αρχών εποπτείας με βάση τα κοινά πρότυπα εποπτείας, ενώ η ΕΚΤ διατηρεί το δικαίωμα λήψης των περισσότερων αποφάσεων που αφορούν και σε αυτές ή το δικαίωμα ένταξης στην άμεση εποπτεία της οποιασδήποτε τράπεζας.

(iv) Εποπτεία τραπεζών και νομισματική πολιτική

Όπως αναφέρθηκε, η ιδρυτική απόφαση του ενιαίου μηχανισμού εποπτείας επιβάλλει το διαχωρισμό της εποπτείας από τη νομισματική πολιτική εντός της ΕΚΤ. Σε πολλές χώρες της Ευρώπης την τελευταία 15ετία αποφασίστηκε η δημιουργία ανεξάρτητου φορέα εποπτείας του συνόλου της αγοράς εκτός εθνικής κεντρικής τράπεζας, η οποία διατηρούσε τον έλεγχο της νομισματικής πολιτικής. Το κύριο επιχει-

¹⁸ Τα τέσσερα κριτήρια που υιοθετήθηκαν είναι (α) το ύψος του ενεργητικού, (β) η σημαντικότητα για τη χώρα εγκατάστασης ή την Ευρωπαϊκή Ένωση στο σύνολό της, (γ) η σημαντικότητα των διασυστοριακών δραστηριοτήτων και (δ) η αίτηση ή η χορήγηση βοήθειας από ευρωπαϊκούς μηχανισμούς (EFSF, ESM).

¹⁹ Στη λίστα περιλαμβάνονται οι τέσσερις συστημικά σημαντικές τράπεζες στην Ελλάδα: Εθνική Τράπεζα, Τράπεζα Πειραιώς, Alpha Bank και Eurobank.

ρημα του διαχωρισμού ήταν η άμβλυνση θεμάτων σύγκρουσης συμφερόντων, που θα μπορούσαν να ανακύψουν από την επιδίωξη δύο στόχων, της σταθερότητας των τιμών και της εποπτείας των τραπεζών. Γενικά όταν υπάρχουν δύο στόχοι απαιτούνται δύο μέσα πολιτικής. Αν οι συνέργειες υπερισχύουν των θεμάτων σύγκρουσης συμφερόντων, οι στόχοι ανατίθενται σε ενιαίο φορέα, ενώ σε αντίθετη περίπτωση σε διαφορετικούς φορείς. Η εφαρμογή της νομισματικής πολιτικής απαιτεί υψηλό βαθμό αξιοπιστίας και τυχόν αρνητικά γεγονότα στον τομέα της εποπτείας θα μπορούσαν να δημιουργήσουν κίνδυνο φήμης και να επηρεάσουν τη λειτουργία της νομισματικής πολιτικής. Η ανοχή έναντι μιας προβληματικής τράπεζας μπορεί να είναι μεγαλύτερη στο πλαίσιο της εποπτείας παρά της νομισματικής πολιτικής, π.χ. όταν απαιτείται αύξηση κεφαλαίων σε σχέση με την παροχή άμεσης ρευστότητας. Άλλωστε η αντιμετώπιση μιας κρίσης μπορεί να απαιτεί μέτρα νομισματικής πολιτικής που ενδεχομένως να αντιβαίνουν στο στόχο της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας, π.χ. η παροχή ρευστότητας μπορεί να οδηγήσει σε διόγκωση των τιμών των περιουσιακών στοιχείων. Όμως υπάρχουν και αντίθετα επιχειρήματα. Το πιο σημαντικό είναι η πληροφόρηση. Η άσκηση νομισματικής πολιτικής απαιτεί πληροφόρηση για τους αντισυμβαλλομένους που είναι διαθέσιμη στην εποπτεία, π.χ. ρευστότητα έκτακτης ανάγκης (ELA) μπορεί να δοθεί μόνο σε φερέγγυες τράπεζες. Η έννοια της φερέγγυας τράπεζας μπορεί όμως να καθοριστεί μόνο από την εποπτική αρχή. Επίσης, η σύγχρονη οικονομική θεωρία τεκμηριώνει τη στενή σχέση μεταξύ νομισματικής πολιτικής και χρηματοπιστωτικής σταθερότητας, καθώς ο βασικός δίαυλος μετάδοσης της νομισματικής πολιτικής προς τον πραγματικό τομέα είναι το τραπεζικό σύστημα. Η πληροφόρηση διαχέεται ευκολότερα αν η εποπτεία δεν είναι πολύ απομακρυσμένη από τη νομισματική πολιτική. Συνεπώς, μια διαχωρισμένη αλλά όχι χωριστή εποπτεία μπορεί να βοηθήσει στην άσκηση της νομισματικής πολιτικής. Αυτό το μοντέλο έχει αποφασιστεί για την ΕΕ όπου εντός της ΕΚΤ έχει ιδρυθεί Εποπτικό Συμβούλιο (Supervisory Board), διαχωρισμένο

από τις δομές της νομισματικής πολιτικής, του οποίου οι αποφάσεις θα υποβάλλονται στο Διοικητικό Συμβούλιο (Governing Council) το οποίο θα τις επικυρώνει με τη διαδικασία της μη αντίρρησης (non-objection procedure).

(ν) Σχεδιασμός ενιαίας εποπτείας

Πριν από την πλήρη ανάληψη καθηκόντων εποπτείας το Νοέμβριο του 2014, υπάρχει μια μεταβατική περίοδος κατά την οποία η ΕΚΤ θα προβεί σε μια συνολική αξιολόγηση (comprehensive assessment), η οποία αποτελεί την “ιδρυτική πράξη” του SSM. Η αξιολόγηση επιδιώκει τρεις βασικούς στόχους: (α) τη διαφάνεια, δηλαδή την ενίσχυση της ποιότητας της διαθέσιμης πληροφόρησης για την κατάσταση των τραπεζών, (β) την εξυγίανση των ισολογισμών, δηλαδή τον καθορισμό και την εφαρμογή των αναγκαίων διορθωτικών μέτρων, αν και όπου χρειάζονται, και (γ) οικοδόμηση εμπιστοσύνης, δηλαδή τη διαβεβαίωση όλων των ενδιαφερόμενων μερών ότι οι τράπεζες είναι εύρωστες και αξιόπιστες. Εφόσον διαπιστώνεται κεφαλαιακή ανεπάρκεια, οι τράπεζες θα υποχρεούνται να λάβουν μέτρα έγκαιρης παρέμβασης και η ΕΚΤ θα παρακολουθεί και θα επιβάλλει την εφαρμογή των μέτρων αυτών. Τέτοια μέτρα θα μπορούσαν να περιλαμβάνουν, για παράδειγμα, την ανακεφαλαιοποίηση μέσω διακράτησης κερδών, την έκδοση μετοχικών τίτλων, τον επαναπροσδιορισμό των πηγών χρηματοδότησης, το διαχωρισμό των περιουσιακών στοιχείων κ.λπ. Αν και οι ιθύνοντες έχουν δηλώσει ότι τα διορθωτικά μέτρα θα εφαρμοστούν με αυστηρότητα,²⁰ στη βιβλιογραφία διατυπώνονται αμφιβολίες με βάση την ανάλυση κινήτρων και τη δυνατότητα υποστήριξης των αποφάσεων (βλ. Valiante 2014).

4.3 ΜΑΚΡΟΠΡΟΛΗΠΤΙΚΗ ΕΠΟΠΤΕΙΑ ΣΕ ΕΠΙΠΕΔΟ ΕΕ

Η κρίση στο διεθνές οικονομικό σύστημα και την ευρωζώνη οδήγησε σε μεταβολές στην

20 Βλ. “Toward the European Banking Union: achievements and challenges”, Speech by Danièle Nouy, Chair of the Supervisory Board of the Single Supervisory Mechanism, at the OeNB Economics Conference, Vienna, 12 May 2014.

αρχιτεκτονική της εποπτείας. Το 2010 ιδρύθηκε το ESFS (European System of Financial Supervisors), το οποίο δεν είναι νομικό πρόσωπο, αλλά απλώς σηματοδοτεί τη δημιουργία των τριών νέων εποπτικών αρχών στην ΕΕ, της ΕΒΑ (για τον τραπεζικό τομέα – Οδηγία 1093/2010), της ΕΙΟΡΑ (για τον ασφαλιστικό τομέα – Οδηγία 1094/2010) και της ΕΣΜΑ (για τις κεφαλαιαγορές – Οδηγία 1095/2010). Ενώ οι τρεις παραπάνω φορείς είναι συνέχεια προηγούμενων ανάλογων φορέων, στο ESFS για πρώτη φορά εντάχθηκε και το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Συστημικού Κινδύνου (European Systemic Risk Board – ESRB) υπεύθυνο για τη μακροπροληπτική εποπτεία σε επίπεδο ΕΕ (Οδηγία 1092/2010),²¹ ενώ με βάση τον Κανονισμό της Ευρωπαϊκής Επιτροπής 1096/2010 ανατέθηκε στην ΕΚΤ η ειδική αποστολή της λειτουργίας του ESRB.

Η δημιουργία του ESRB μετέβαλε τη μέχρι τότε εποπτική φιλοσοφία (βλ. Brinkhoff et al. 2012), σύμφωνα με την οποία η ευρωστία των μερών του συστήματος, δηλαδή των φορέων χρηματοπιστωτικής διαμεσολάβησης, είναι αρκετή για να διασφαλίσει την ευρωστία ολόκληρου του συστήματος. Αυτό αποδείχθηκε λανθασμένο, καθώς η ατομική ευρωστία των τραπεζών μπορεί να οδηγήσει σε συμπεριφορές που θέτουν σε κίνδυνο ολόκληρο το σύστημα. Παραδείγματος χάριν, πώληση μετοχών όταν οι τιμές ανεβαίνουν φαίνεται ορθολογική από τη σκοπιά μιας τράπεζας. Αν όμως όλες οι τράπεζες προβούν στην ίδια ενέργεια, τότε οι τιμές θα καταρρεύσουν. Διορθωτικές ενέργειες από τις τράπεζες μπορεί να πολλαπλασιάσουν τις επιπτώσεις και με βάση τη συσχέτιση των τιμών είναι πιθανόν να οδηγηθούν και άλλες αγορές σε πτώση. Περαιτέρω, αν μία ή περισσότερες τράπεζες έχουν χαρτοφυλάκια συγκεντρωμένα σε ένα κλάδο, πιθανόν αυτό να μην αποτελεί πρόβλημα αν υπάρχουν τα απαιτούμενα κεφάλαια. Αν όμως η συγκέντρωση κινδύνων αφορά όλο το τραπεζικό σύστημα, μπορεί να δημιουργηθούν ανισορροπίες και αστάθεια. Συνεπώς, οι μικροπολιτικές μπορεί να έχουν αρνητικές μακροσυνέπειες, και είναι αυτό που οι οικονομολόγοι αποκαλούν “fallacy of composi-

tion”. Άρα η μακροπροληπτική επίβλεψη είναι χρήσιμη όταν μπορεί να επηρεάσει τη μικροπροληπτική εποπτεία, η οποία δεν μπορεί να θωρακίσει την ευρωστία των τραπεζών, αν δεν λάβει υπόψη μακροοικονομικούς παράγοντες.

Με βάση τα παραπάνω επιχειρήματα, το ESRB επιφορτίστηκε με την αναγνώριση των συστημικών κινδύνων και της συσσώρευσης κινδύνων στο σύστημα. Χρησιμοποιώντας ποιοτικά και ποσοτικά κριτήρια, δηλαδή την υποκειμενική κρίση, την ανάλυση διασυνδέσεων και την προσομοίωση ακραίων καταστάσεων, εντοπίζει και κατατάσσει τους συστημικούς κινδύνους βάσει προτεραιότητας και εκδίδει προειδοποιήσεις και συστάσεις για επανορθωτικές ενέργειες, στη βάση της συμμόρφωσης ή εξήγησης “comply or explain”. Επίσης, συνεργάζεται με τα υπόλοιπα μέλη του ESFS για την αναγνώριση των κινδύνων στο σύστημα και αποτελεί ένα forum συζητήσεων για θέματα χρηματοπιστωτικής σταθερότητας σε επίπεδο ΕΕ. Το ESRB δεν έχει την εξουσιοδότηση να εφαρμόζει μέτρα μακροπροληπτικής εποπτείας, καθώς η υλοποίησή τους εναπόκειται στα κράτη-μέλη. Αυτό είναι λογικό, καθώς οι οικονομικοί και πιστωτικοί κύκλοι στις χώρες της ΕΕ αλλά και η διάρθρωση των χρηματοπιστωτικών συστημάτων διαφέρουν.

Όμως και ο Ενιαίος Εποπτικός Μηχανισμός (SSM) έχει εισαγάγει στοιχεία συστημικού κινδύνου και εμπεριέχει στοιχεία μακροπροληπτικής εποπτείας, καθώς η ΕΚΤ έχει την ευθύνη των μέσων μακροπροληπτικής εποπτείας που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για μακροπροληπτικούς στόχους. Τα βασικότερα μέτρα μακροπροληπτικής εποπτείας που έχει στη διάθεσή της η ΕΚΤ είναι τα αποθέματα κεφαλαίων (capital buffers), οι επιπλέον απαιτήσεις για τις συστημικά σημαντικές τράπεζες και οι απαιτήσεις του Πυλώνα II. Τα παραπάνω κατ’ αρχήν εμπίπτουν στη δικαιοδοσία των εθνικών εποπτικών αρχών, αλλά η ΕΚΤ μπορεί να επιβάλει αυστηρότερα όρια.

²¹ Το 2010, με το νόμο Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act, δημιουργήθηκε στις ΗΠΑ το Financial Stability Oversight Council (FSOC), που διαθέτει παρόμοιες αρμοδιότητες με το ESRB.

5 ΕΝΙΑΙΟΣ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΣ ΕΞΥΓΙΑΝΣΗΣ (SINGLE RESOLUTION MECHANISM – SRM)

5.1 ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΗ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑ

Η δημιουργία του ενιαίου μηχανισμού εποπτείας είναι ένα σημαντικό βήμα για την Ευρωπαϊκή Τραπεζική Ένωση, αλλά πρέπει να συνοδεύεται από μία αξιόπιστη λύση για το χειρισμό των προβληματικών τραπεζών. Οι προσπάθειες επικεντρώθηκαν στη δημιουργία κοινών μηχανισμών και διαδικασιών εξυγίανσης των τραπεζών μέσω δύο νομοθετικών πρωτοβουλιών, της Οδηγίας για την ανάκαμψη και εξυγίανση πιστωτικών ιδρυμάτων (BRRD) σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης, και του Κανονισμού σχετικά με τον Ενιαίο Μηχανισμό Εξυγίανσης (Regulation on SRM), σε επίπεδο ευρωζώνης. Με την Οδηγία επιδιώκεται να διασφαλιστεί ότι οι αρμόδιες αρχές διαθέτουν τα αναγκαία μέσα για να παρεμβαίνουν προληπτικά, δηλαδή πριν οι τράπεζες παρουσιάσουν προβλήματα, και κατασταλτικά, δηλαδή όταν πρέπει να εφαρμοστούν μέτρα εξυγίανσης ώστε οι κρίσιμες σημασίας λειτουργίες της τράπεζας να μπορούν να συνεχιστούν, ενώ το κόστος της εξυγίανσης να μη βαρύνει σε υπερβολικό βαθμό τους φορολογουμένους. Σύμφωνα με τη BRRD, η εξυγίανση των τραπεζών παραμένει εθνική αρμοδιότητα και επιχειρείται η εισαγωγή ενιαίου πλαισίου, καθώς και συντονισμός ενεργειών μέσω ευρωπαϊκών “κολλεγίων” εξυγίανσης. Με τον Κανονισμό SRM επιδιώκεται η δημιουργία ενιαίου μηχανισμού στην ευρωζώνη με τη σύσταση Ενιαίου Συμβουλίου Εξυγίανσης και Ενιαίου Ταμείου Εξυγίανσης.

5.2 LIVING WILL

Η καινοτομία του νέου πλαισίου εξυγίανσης είναι η εισαγωγή της έννοιας “living will”, που έχει χαρακτηριστεί μια από τις βασικότερες εποπτικές παρεμβάσεις μετά την κρίση (βλ. Avgouleas et al. 2013) και θεωρήθηκε υπέρτερο άλλων εναλλακτικών λύσεων (βλ. Llewellyn 2013). Σηματοδοτεί τη “θέληση” των τραπεζών να παραμένουν “εν ζωή”,

ενδεχομένως με μικρότερο μέγεθος ή/και διαφορετικό επιχειρηματικό μοντέλο, και την προσήλωσή τους στην υλοποίηση των αναγκαίων πολιτικών για να επιτευχθεί αυτό. Η “θέληση” αυτή έχει δύο συνιστώσες, τις αναγκαίες ενέργειες για συνέχιση της λειτουργίας (going concern) και τις αναγκαίες ενέργειες για εξυγίανση (gone concern), οι οποίες πρέπει να απεικονίζονται σε ένα σχέδιο ανάκαμψης (recovery plan) και ένα σχέδιο εξυγίανσης (resolution plan) (βλ. Hüpkes 2014 και Otto 2014). Τα εν λόγω σχέδια αναδιτάξης σηματοδοτούν δύο διαφορετικές εκφάνσεις μιας κρίσης. Μια τράπεζα μπορεί να αντιμετωπίσει δυσχέρειες και έντονες πιέσεις και απαιτείται ένα σχέδιο εκτάκτου ανάγκης (contingency plan) για να ανακτήσει τη βιωσιμότητά της και την κανονική της λειτουργία. Το σχέδιο ανάκαμψης περιγράφει τις εναλλακτικές πολιτικές με τις οποίες αυτό μπορεί να πραγματοποιηθεί. Αν οι πολιτικές αυτές αποτύχουν, τότε πρέπει να ενεργοποιηθούν πολιτικές εξυγίανσης από τις αρμόδιες αρχές. Το σχέδιο εξυγίανσης παρέχει όλες τις αναγκαίες πληροφορίες στις αρμόδιες αρχές ώστε να προχωρήσουν σε συντεταγμένη εξυγίανση. Κατ’ ουσίαν, το σχέδιο ανάκαμψης έχει στόχο να μειώσει την πιθανότητα να απαιτηθεί παρέμβαση από τις αρμόδιες αρχές, ενώ το σχέδιο εξυγίανσης να μειώσει το κόστος παρέμβασης αν αυτό καταστεί αναγκαίο. Προφανώς το σχέδιο εξυγίανσης ενεργοποιείται αν αποτύχει το σχέδιο ανάκαμψης. Παράλληλα, ο στόχος των σχεδίων είναι να εισαγάγουν ένα βαθμό πειθαρχίας και να ενεργοποιήσουν τη διοίκηση της τράπεζας (και τις αρμόδιες αρχές) στην αναζήτηση των βέλτιστων λύσεων σε περίπτωση που η τράπεζα αντιμετωπίσει προβλήματα. Είναι επωφελέστερο ο σχεδιασμός αυτός να γίνει εκ των προτέρων, ιδιαίτερα για τράπεζες με διασυννοριακή δραστηριότητα, καθώς έχει παρατηρηθεί ότι η εκ των υστέρων διαβούλευση ενέχει προβλήματα συντονισμού (coordination failure), καθώς υπάρχει μεροληψία (και πολιτική πίεση) για εθνικές στρατηγικές (βλ. Angkinand and Wihlborg 2013).

Η εκ των προτέρων και αποτυπωμένη “θέληση” των τραπεζών για συντεταγμένη αναδιάταξη θεωρείται ότι μπορεί να συμβάλει στη μείωση του ηθικού κινδύνου, καθώς γίνονται γνωστές οι ενέργειες που απαιτούνται αν μια τράπεζα βρεθεί υπό πίεση. Δίνεται η δυνατότητα να απλοποιηθεί η οργανωτική της δομή και να γίνουν διαυγή τα συστατικά της μέρη ώστε να είναι εκ των προτέρων γνωστό ποια θα χρησιμοποιηθούν σε περίπτωση αναδιάταξης. Αυτό βοηθά στη μείωση της διασύνδεσης μεταξύ των τραπεζών και εν δυνάμει στη μείωση της συστημικής διάστασης κάθε τράπεζας.

Τέλος, είναι ιδιαίτερα σημαντικό το γεγονός ότι τα σχέδια ανάκαμψης και εξυγίανσης πρέπει να καταρτιστούν τόσο σε ατομικό επίπεδο όσο και σε επίπεδο ομίλου. Αυτό θα δώσει τη δυνατότητα διατήρησης της αξίας του ομίλου συνολικά και απομόνωσης των επιπτώσεων από τυχόν πτώχευση ενός μέλους του ομίλου. Αναγνωρίζεται η δυνατότητα ενδοομιλικής στήριξης που μπορεί να παρέχεται μεταξύ των μελών ενός ομίλου (π.χ. μητρική τράπεζα σε αλλοδαπό υποκατάστημα) με μορφή δανείου ή εγγυήσεων ή στοιχείων για εξασφαλίσεις. Τράπεζες που λειτουργούν εντός ομίλου έχουν τη δυνατότητα να έρχονται σε συμφωνία με άλλο μέλος του ομίλου για χρηματοοικονομική ενίσχυση και αυτό πρέπει να αποτελεί μέρος του σχεδίου αναδιάταξης. Για να συμβεί αυτό, πρέπει η ενίσχυση να είναι σχετικά βεβαία (presumably certain).

(i) Σχέδια ανάκαμψης (recovery plans)

Κάθε τράπεζα πρέπει να καταρτίζει και να επικαιροποιεί σχέδια ανάκαμψης ώστε να διασφαλίζεται ότι λαμβάνει μέτρα για την αντιμετώπιση προβλημάτων σε πρώιμο στάδιο. Τα σχέδια αυτά περιγράφουν τα μέτρα που σχεδιάζει να λάβει για την ανασυγκρότησή της σε περίπτωση ακραίων μακροοικονομικών και χρηματοοικονομικών πιέσεων και για την αντιμετώπιση των προβλημάτων ρευστότητας ή άντλησης κεφαλαίων. Πρέπει να είναι λεπτομερή και ρεαλιστικά, να βασίζονται στην υπόθεση της μη στήριξης από

κρατικούς πόρους και να περιγράφουν τον τρόπο χρησιμοποίησης των διευκολύνσεων ρευστότητας που παρέχονται από τις νομισματικές αρχές. Τα σχέδια ανάκαμψης δεν προβλέπουν τους παράγοντες που οδηγούν σε μια κρίση, αλλά τις εναλλακτικές πολιτικές που πρέπει να υλοποιηθούν αν εμφανιστούν διαταραχές διαφόρων μορφών και εντάσεων, ιδιαίτερα διαταραχών που οδηγούν σε κεφαλαιακή ανεπάρκεια και στενότητα ρευστότητας. Οι εναλλακτικές πολιτικές δεν είναι κοινά συμβατικά μέτρα, αλλά μέτρα που αναφέρονται σε ιδιάζουσες συνθήκες, όπως ανακεφαλαιοποίηση από την αγορά, αποεπένδυση με μείωση καταστημάτων, θυγατρικών κ.λπ., αναδιάρθρωση του παθητικού, απομόχλευση ή ενίσχυση της ρευστότητας. Επίσης, η ενεργοποίηση κάθε πολιτικής δεν μπορεί να είναι αυτόματη, π.χ. με τον καθορισμό κάποιου ορίου ενεργοποίησης, αλλά να βασίζονται σε δείκτες ανάκαμψης που ενεργοποιούν κάποια από τις εναλλακτικές πολιτικές (triggers). Οι δείκτες πρέπει να χρησιμοποιούνται ως σήμα έγκαιρου προσδιορισμού της καλύτερης εναλλακτικής και πρέπει να είναι ενσωματωμένοι στη διαδικασία διαχείρισης κινδύνων ή/και στον προγραμματισμό της κεφαλαιακής βάσης και να αναφέρονται σε θέματα φερεγγυότητας και ρευστότητας. Επίσης, για κάθε μία εναλλακτική πολιτική πρέπει να προσδιοριστούν η επίπτωση στη λειτουργία της τράπεζας, η επίπτωση στη συνολική χρηματοπιστωτική διαμεσολάβηση, καθώς και οι ενδεχόμενοι κίνδυνοι από την αδυναμία υλοποίησης κάθε εναλλακτικής. Είναι προφανές ότι τα σχέδια ανάκαμψης αποτελούν ένα επιπλέον εργαλείο στην εργαλειοθήκη της διαχείρισης κινδύνων μιας τράπεζας.

(ii) Σχέδια εξυγίανσης (resolution plans)

Σύμφωνα με την BRRD, τα σχέδια εξυγίανσης καταρτίζονται από τις αρχές εξυγίανσης και περιγράφουν τις ενέργειες στις οποίες πρέπει να προβεί η αρχή εξυγίανσης για τη συντεταγμένη εξυγίανση μιας τράπεζας, αν αυτό απαιτηθεί, ώστε να προστατευθεί η χρηματοπιστωτική σταθερότητα, οι καταθέτες και τα

περιουσιακά στοιχεία της τράπεζας, να ελαχιστοποιηθεί η εξάρτηση από δημόσια κεφάλαια και να διατηρηθούν οι βασικές λειτουργίες διαμεσολάβησης. Είναι προφανές ότι με την ενεργοποίηση των σχεδίων εξυγίανσης η τράπεζα χάνει την αυτονομία της και οι αναγκαίες ενέργειες καθορίζονται από την αρχή εξυγίανσης. Για να είναι όμως η παρέμβαση αποτελεσματική, η αρχή εξυγίανσης πρέπει να έχει στη διάθεσή της πλήθος πληροφοριών και η τράπεζα είναι υποχρεωμένη να έχει εκ των προτέρων συγκεντρώσει και υποβάλει τις αναγκαίες πληροφορίες. Με βάση τις πληροφορίες αυτές καταρτίζονται οι πλέον ενδεδειγμένες πολιτικές. Έτσι αποφεύγεται η συγκέντρωση πληροφοριών υπό την πίεση γεγονότων και καταστάσεων. Βεβαίως, η αρχή εξυγίανσης δεν δεσμεύεται από το σχέδιο και μπορεί να εφαρμόσει εναλλακτικό σχέδιο ανάλογα με τις περιστάσεις.

Βασικό σημείο ενός σχεδίου εξυγίανσης είναι η απλοποίηση των οργανωτικών δομών της τράπεζας και αυτό μπορεί να γίνει με (α) τον καθορισμό των κρίσιμων λειτουργιών (critical services) μιας τράπεζας και της στρατηγικής διατήρησής τους σε περίοδο διαταραχών, (β) τον καθορισμό κοινών λειτουργιών (shared services) στην περίπτωση ομίλου, π.χ. κοινών υποδομών ή κοινών δραστηριοτήτων, και (γ) τον καθορισμό ενδοομιλικών σχέσεων σε διάφορα επίπεδα, π.χ. αμοιβαίες εγγυήσεις ή αμοιβαία χρήση προσωπικού. Για τον καθορισμό των κρίσιμων λειτουργιών μπορεί να ληφθούν υπόψη οι αρνητικές επιπτώσεις μιας ξαφνικής διακοπής των λειτουργιών καθώς και οι αιτιάσεις της αγοράς για συγκεκριμένες λειτουργίες, κυρίως σε θέματα υποκατάστασης των λειτουργιών. Στη συνέχεια, απαιτείται ο προσδιορισμός των εναλλακτικών δυνατοτήτων εξυγίανσης ανά νομικό πρόσωπο/οντότητα, καθώς και ο προσδιορισμός των ενδεχόμενων εμποδίων για συντεταγμένη εξυγίανση. Μια τράπεζα είναι “εξυγιάνσιμη” (resolvable) αν μπορεί να εξυγιανθεί με προστασία των σημαντικών δραστηριοτήτων της και χωρίς να υπάρξουν επιπτώσεις στο χρηματοπιστωτικό σύστημα. Η εκτίμηση των δυνατοτήτων εξυγίανσης μπορεί

να θεωρηθεί ως μια διαδικασία δύο σταδίων. Στο πρώτο στάδιο (feasibility assessment) απαιτείται ο καθορισμός των στρατηγικών εξυγίανσης που είναι πραγματοποιήσιμες με δεδομένα τα εργαλεία εξυγίανσης και την ικανότητα των αρχών να τα εφαρμόσουν άμεσα. Στο δεύτερο στάδιο (systemic impact assessment) κρίνεται η αξιοπιστία των πραγματοποιήσιμων στρατηγικών εξυγίανσης με βάση τις συστημικές επιπτώσεις σε εγχώριο ή/και διεθνές επίπεδο.

Τέλος, πρέπει να επισημανθεί ότι, επειδή τα εργαλεία ενδέχεται να συνεπάγονται σημαντική παρεμβολή στα δικαιώματα ιδιοκτησίας των μετόχων και των πιστωτών, οι μηχανισμοί εξυγίανσης θα πρέπει να διασφαλίζουν ότι τα μέτρα εξυγίανσης λαμβάνονται μόνο εφόσον έχουν εξαντληθεί όλες οι άλλες ρεαλιστικές επιλογές ανάκαμψης.

5.3 Ο ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΣ ΕΞΥΓΙΑΝΣΗΣ

Η ακαδημαϊκή βιβλιογραφία έχει τεκμηριώσει ότι η εκ των υστέρων εξυγίανση διασυννοριακών τραπεζών φέρνει στην επιφάνεια προβλήματα συντονισμού, λόγω εθνικών στρατηγικών στη διαδικασία διαπραγματεύσεων. Αν εξεταστεί το θέμα σε όρους θεωρίας παιγνίων, η ισορροπία μη συνεργασίας επικρατεί σε μη επαναλαμβανόμενα παίγνια (π.χ. εξυγίανση), ενώ η ισορροπία συνεργασίας σε επαναλαμβανόμενα παίγνια (π.χ. εποπτεία) (βλ. Schoenmaker 2010). Συνεπώς, προτείνεται η εκ των προτέρων δημιουργία μηχανισμού εξυγίανσης, που σημαίνει εκ των προτέρων συγκέντρωση των πόρων (pooling of resources). Στην περίπτωση της ευρωζώνης τα ερωτήματα που έπρεπε να απαντηθούν σχετικά με το μηχανισμό εξυγίανσης αφορούσαν (α) το φορέα εξυγίανσης, (β) το μηχανισμό λήψης αποφάσεων και (γ) τη χρηματοδότηση του φορέα.

(i) Φορέας εξυγίανσης

Για να υλοποιηθεί το πλαίσιο εξυγίανσης έπρεπε να καθιερωθεί ένας ανεξάρτητος και ενιαίος φορέας εξυγίανσης. Οι εναλλακτικές επιλογές ήταν πολλές. Πρώτον, η Ευρωπαϊκή

Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) ή η Ευρωπαϊκή Αρχή Τραπεζών (ΕΒΑ), ως επέκταση των δυνατοτήτων προληπτικής εποπτικής παρέμβασης. Η επιλογή δεν έτυχε υποστήριξης, για να αποτραπεί μεγάλη συγκέντρωση εξουσίας, αλλά στους δύο οργανισμούς ανατέθηκε επικουρικός ρόλος, στην ΕΚΤ δόθηκε η δυνατότητα να εισηγείται ποια τράπεζα δεν είναι βιώσιμη και πρέπει να εξυγιανθεί, ενώ στην ΕΒΑ ανατέθηκε η δημιουργία εγχειριδίου κανόνων και πρακτικών για τις διαδικασίες αναδιάρθρωσης και εξυγίανσης. Δεύτερον, ο Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας (ESM), ο οποίος αποτελεί μίγμα πολιτικής και τεχνοκρατικής προσέγγισης, σχεδιάστηκε για να υποστηρίζει τα κράτη-μέλη που αντιμετωπίζουν προβλήματα και μπορεί να συμμετέχει στην ανακεφαλαιοποίηση προβληματικών τραπεζών όταν απειλείται η συστημική σταθερότητα. Αυτό θα μπορούσε να καταστήσει τον ESM σημαντικό υποψήφιο, όμως έρχεται σε αντίθεση με τη βασική πολιτική αντιμετώπισης της αλληλεξάρτησης υπερχρεωμένων κρατών-αδύναμων τραπεζών. Η σύγκρουση συμφερόντων που ενδεχομένως θα προέκυπτε απέτρεψε αυτή την επιλογή. Τρίτον, ο Μηχανισμός Εγγύησης Καταθέσεων, όπως ισχύει στις ΗΠΑ όπου το FDIC έχει εξουσίες εξυγίανσης παράλληλα με την εγγύηση καταθέσεων. Οι δύο δραστηριότητες έχουν παρόμοια χαρακτηριστικά, καθώς έχουν στόχο να προστατεύσουν τους καταθέτες και να αποτραπεί ο πανικός. Όμως, στην Ευρωπαϊκή Ένωση ο μηχανισμός για την εγγύηση των καταθέσεων, που αποτελεί τον τρίτο πυλώνα της τραπεζικής ενοποίησης, προβλέπεται να παραμείνει σε εθνικό επίπεδο και γενικά η συζήτηση δεν είναι ώριμη για το συνδυασμό των δύο μηχανισμών. Συνεπώς, επελέγη μια διαφορετική εναλλακτική, προϊόν πολιτικού συμβιβασμού, η δημιουργία ενός νέου οιοονεί Ενιαίου Φορέα Εξυγίανσης. Η λέξη οιοονεί υπονοεί ότι ο φορέας έχει μεν Συμβούλιο και Ταμείο (βλ. κατωτέρω), αλλά ο εκτελεστικός βραχίονας είναι οι εθνικές αρχές εξυγίανσης. Η λύση δεν είναι η άριστη αλλά έχει το πλεονέκτημα ότι δημιουργείται ένας νέος φορέας με αποκλειστικό στόχο την εξυγίανση των τραπεζών και έτσι παρακά-

μπτονται όλες οι συγκρούσεις συμφερόντων των άλλων λύσεων. Με αυτό τον τρόπο επιτυγχάνεται αμοιβαιοποίηση των κινδύνων καθώς και η αναγκαία ταχύτητα, ανεξαρτησία και διαφάνεια στη λήψη αποφάσεων. Το αρνητικό είναι ότι πρόκειται για ένα νέο οργανισμό, η συμπεριφορά του οποίου δεν έχει δοκιμαστεί στην πράξη σχετικά με τον τρόπο λήψης αποφάσεων. Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό, καθώς αναγκαστικά θα πρέπει να συνυπάρχει με άλλες δομές και σε πολλές περιπτώσεις η σύγκρουση συμφερόντων είναι ενδογενής.

(ii) Μηχανισμός λήψης αποφάσεων

Επελέγη ένας πολύπλοκος μηχανισμός, ως προϊόν συμβιβασμού μεταξύ διατήρησης εθνικών πολιτικών και κοινών ευρωπαϊκών πολιτικών. Δημιουργείται Ενιαίο Συμβούλιο Εξυγίανσης (Single Resolution Board – SRB), το οποίο, θα αρχίσει να λαμβάνει αποφάσεις εξυγίανσης από το 2016²² για τις τράπεζες που υπάγονται στη δικαιοδοσία του, μετά από πρωτοβουλία της ΕΚΤ ή του ίδιου του Συμβουλίου (υπό προϋποθέσεις). Η έναρξη της διαδικασίας μπορεί να γίνει όταν συντρέχει το σύνολο των παρακάτω προϋποθέσεων:

- (α) μια τράπεζα έχει πτωχεύσει ή είναι πιθανό να πτωχεύσει,
- (β) δεν υπάρχει εναλλακτικός τρόπος διάσωσης, με ιδιωτικά κεφάλαια ή εποπτικές παρεμβάσεις,
- (γ) η διάσωση είναι προς το κοινό συμφέρον.

Η πιθανότητα να πτωχεύσει μια τράπεζα καθορίζεται από συγκεκριμένους δείκτες, όπως παράβαση των εποπτικών απαιτήσεων (π.χ. ελάχιστα κεφάλαια), αρνητικά ίδια κεφάλαια και ενδεχόμενο αδυναμίας αποπληρωμής των καταθετών και ομολογιούχων. Το “κοινό συμφέρον” εξυπηρετείται αν οι πρακτικές εξυγίανσης είναι ανάλογες των στόχων της εξυγίανσης.

²² Η περίοδος προσαρμογής είναι αναγκαία, διότι σε διαφορετική περίπτωση η αμοιβαιοποίηση των κινδύνων θα συμπεριλάμβανε και παλαιούς κινδύνους που προϋπάρχουν του νέου μηχανισμού (legacy assets).

Όταν η διαδικασία εξυγίανσης ξεκινήσει, η τράπεζα χάνει την αυτονομία της και ενεργοποιείται το Ενιαίο Ταμείο Εξυγίανσης (βλ. κατωτέρω). Η απόφαση λαμβάνεται από το Συμβούλιο σε περιορισμένη ή διευρυμένη σύνθεση. Η εξυγίανση πρέπει να έχει ολοκληρωθεί εντός 48 ωρών και πάντοτε το σαββατοκύριακο. Η διαδικασία λήψης αποφάσεων είναι ένα σημαντικό θέμα, καθώς οποιαδήποτε αστοχία μπορεί να δημιουργήσει αστάθεια. Στις αποφάσεις του Συμβουλίου μπορεί να ασκήσει βέτο το Συμβούλιο ECOFIN, μετά από εισήγηση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, για λόγους δημοσίου συμφέροντος ή αν η Επιτροπή ζητήσει σημαντική μεταβολή της χρήσης του Ταμείου για συγκεκριμένη περίπτωση εξυγίανσης, γεγονός που εν μέρει πολιτικοποιεί τη διαδικασία. Οι εθνικές αρχές εξυγίανσης είναι υποχρεωμένες να εφαρμόσουν τις αποφάσεις του Συμβουλίου. Γενικά, η όλη διαδικασία έχει επικριθεί ως περίπλοκη που δεν συνάδει με την ανάγκη λήψης γρήγορων αποφάσεων με παράλληλη τήρηση της εμπιστευτικότητας.

(iii) Χρηματοδότηση

Αποφασίστηκε η δημιουργία Ενιαίου Ταμείου Εξυγίανσης (Single Resolution Fund – SRF) ώστε να συνδυαστούν οι εθνικοί πόροι και να μπορεί να αντιμετωπιστεί αποτελεσματικότερα μια τραπεζική κρίση. Η χρηματοδότηση του Ταμείου αποφασίστηκε να καλυφθεί εκ των προτέρων (ex ante funding), επιλογή η οποία μπορεί να γίνει ευκολότερα αποδεκτή σε πολιτικό επίπεδο και παρέχει τα σωστά κίνητρα προς τις τράπεζες για να ενσωματώσουν το κόστος στις αποφάσεις τους. Επιπλέον, προβλέπεται και εκ των υστέρων χρηματοδότηση (ex post funding), η οποία πρέπει να χρησιμοποιείται σε εξαιρετικές περιπτώσεις, καθώς έχει υπερκυκλικό χαρακτήρα.

Στο Ταμείο δόθηκε δετής περίοδος προσαρμογής με στόχο να αντληθούν περίπου 55 δισεκ. ευρώ με εισφορές των τραπεζών των χωρών που συμμετέχουν στο σύστημα ώστε να είναι λειτουργικό. Στην τελική φάση των

διαπραγματεύσεων αποφασίστηκε να επιταχυνθεί η αμοιβαιοποίηση²³ των πόρων και το 40% των κεφαλαίων να είναι διαθέσιμο από το πρώτο έτος, το 20% από το δεύτερο και τα υπόλοιπα να κατανεμηθούν στα υπόλοιπα 6 έτη. Αν στο ενδιάμεσο απαιτηθούν κεφάλαια που υπερβαίνουν τα σωρευμένα κεφάλαια, η διαφορά μπορεί να καλυφθεί από εναλλακτικές πηγές χρηματοδότησης (bridge financing). Βεβαίως, λαμβάνεται πρόνοια ώστε η συμμετοχή να διαφοροποιείται ανάλογα με το επιχειρηματικό μοντέλο της τράπεζας.

Τα θέματα που τίθενται ως προς τη χρηματοδότηση αφορούν (α) το ασφάλιστρο που πρέπει να καταβάλει η κάθε τράπεζα και (β) το ύψος της χρηματοδότησης. Όσον αφορά το ασφάλιστρο κάθε τράπεζας, υπάρχει θεωρητική τεκμηρίωση για διαφοροποίηση ανάλογα με τον κίνδυνο, καθώς σε διαφορετική περίπτωση θα επιδοτείτο η συμπεριφορά που ενέχει μεγάλο κίνδυνο. Αν και αυτό έχει αποφασιστεί, η εφαρμογή αυτής της πολιτικής είναι δύσκολη, καθώς ενέχει αναδιανεμητικές επιπτώσεις μεταξύ τραπεζών και τραπεζικών συστημάτων.

Όσον αφορά το ύψος της χρηματοδότησης, ο υπολογισμός προκύπτει από τη μέγιστη δυνατή ζημία που μπορεί να προκληθεί και τη χρονική περίοδο που απαιτείται για να συσσωρευθεί αυτό το ποσό. Επειδή αυτός ο υπολογισμός είναι δύσκολος, τέθηκε ως στόχος τα κεφάλαια να καλύπτουν το 1% των καλυμμένων καταθέσεων, δηλαδή περίπου 55 δισεκ. ευρώ. Υπάρχουν κριτικές ότι το ποσό είναι ανεπαρκές. Σημειώνεται όμως ότι το ποσό δεν αφορά την κάλυψη ζημιών, αλλά την υποστήριξη της διαδικασίας αναδιάρθρωσης και ανακεφαλαιοποίησης τραπεζών που προέρχονται από τη διαδικασία εξυγίανσης. Με τα σημερινά δεδομένα, το ποσό αυτό μπορεί να καλύψει προβλήματα στο τραπεζικό σύστημα της ευρωζώνης εκτός των πολύ μεγάλων τραπεζών και μπορεί να αντιμετωπίσει μια κρίση σε ένα μικρό ή μεσαίου μεγέθους

²³ Η διαδικασία αμοιβαιοποίησης περιγράφεται στη Διακυβερνητική Συμφωνία (IGA) της 21.5.2014 (βλ. δελτίο τύπου του ECOFIN).

τραπεζικό σύστημα.²⁴ Είναι προφανές ότι το Ενιαίο Ταμείο Εξυγίανσης δεν μπορεί να καλύψει συστημική κρίση μεγάλων διαστάσεων. Σ' αυτή την περίπτωση, για να διατηρηθούν οι βασικές λειτουργίες του συστήματος, π.χ. συστήματα πληρωμών, και να συνεχιστεί η πιστωτική ενίσχυση της οικονομίας, χρειάζεται δημοσιονομική υποστήριξη (fiscal backstop). Αυτό έχει αναγνωριστεί από τα κράτη-μέλη που έχουν δεσμευθεί για εξειδίκευση των λύσεων κατά την περίοδο προσαρμογής.²⁵

5.4 ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΣ ΚΑΤΑΝΟΜΗΣ ΤΟΥ ΚΟΣΤΟΥΣ ΕΞΥΓΙΑΝΣΗΣ

Το κόστος εξυγίανσης και η διαδικασία επιμερισμού του κόστους είναι από τα πιο δύσκολα, πολιτικά και οικονομικά θέματα ενός πλαισίου εξυγίανσης (βλ. Mayes 2004). Κατά την κρίση του 2008 και το σοκ από την κατάρρευση της Lehman Brothers, οι εθνικές κυβερνήσεις και η ΕΚΤ ήταν ενάντια σε κάθε επιβολή ζημίας στους πιστωτές μιας τράπεζας, πολύ δε περισσότερο στους καταθέτες. Όμως η διαδικασία απομείωσης της αξίας των ελληνικών ομολόγων (PSI) και η επιβολή ζημιών σε μη εγγυημένες καταθέσεις κυπριακών τραπεζών άλλαξαν την προσέγγιση αυτή. Σε επίπεδο ευρωζώνης έπρεπε να υιοθετηθεί ένας μηχανισμός κατανομής κόστους (burden sharing mechanism) α) σε διασυνοριακό επίπεδο και β) σε επίπεδο πιστωτών μιας τράπεζας. Επιπλέον, έπρεπε να εξειδικευθούν τα συστατικά στοιχεία αυτού του μηχανισμού.²⁶

(i) Κατανομή κόστους σε διασυνοριακό επίπεδο

Όσον αφορά την κατανομή του κόστους σε διασυνοριακό επίπεδο, υπάρχουν δύο προσεγγίσεις:

- Μοναδιαίο σημείο εξυγίανσης (single point of entry – SPOE), όπου οι τεχνικές εξυγίανσης εφαρμόζονται στο ανώτατο οργανωτικό επίπεδο μιας τράπεζας, συνήθως από την αρχή εξυγίανσης της χώρας καταγωγής. Τα περιουσιακά στοιχεία των θυγα-

τρικών διατηρούνται με δυνατότητα χρησιμοποίησής τους αν παραστεί ανάγκη (going concern) και δεν εφαρμόζονται οι τεχνικές εξυγίανσης σε χαμηλότερα οργανωτικά σχήματα εντός ενός ομίλου.

- Πολλαπλό σημείο εξυγίανσης (multiple point of entry – MPOE), όπου οι τεχνικές εξυγίανσης εφαρμόζονται, συνήθως συγχρονισμένα, από δύο ή περισσότερες αρχές που είναι αρμόδιες για τα αντίστοιχα μέρη ενός ομίλου. Ο διαχωρισμός μπορεί να γίνει με πολλούς τρόπους, σε εθνικό ή τοπικό επίπεδο, σε συγκεκριμένους τομείς δραστηριοτήτων ή με κάποιο συνδυασμό αυτών. Σ' αυτή την περίπτωση, η αρχή εξυγίανσης της χώρας καταγωγής έχει το ρόλο του συντονιστή. Οι διαδικασίες εξυγίανσης δεν είναι αναγκαίο να είναι παρόμοιες σε όλα τα μέρη και μπορούν να υλοποιηθούν με διαφορετικές τεχνικές.

Στην ευρωζώνη ακολουθείται η δεύτερη προσέγγιση, καθώς η εξυγίανση των τραπεζών ακολουθεί βασικά εθνικές προσεγγίσεις, και είναι αμφίβολο κατά πόσον υλοποιείται αποτελεσματικά η έννοια του συντονιστή. Το νέο πλαίσιο σηματοδοτεί τη μεταστροφή στην προσέγγιση του Μοναδιαίου Σημείου Εξυγίανσης για να αντιμετωπιστεί η πιθανότητα η εγχώρια αρχή εξυγίανσης να περιχαράκωνει (ring fencing) τα εγχώρια περιουσιακά

²⁴ Η Ισπανία άντλησε από τον ESM 40 δισεκ. ευρώ για τις τράπεζες και το πρόγραμμα ανακεφαλαιοποίησης των ελληνικών τραπεζών έφθασε στα 50 δισεκ. ευρώ.

²⁵ Βλ. Vanden Bosch, Xavier (2014), "Is the EMU ready for future shocks? An overview of available 'backstops'", BTDD, *Banking Union and beyond. Discussion Papers*.

²⁶ Γενικότερα, οι Goodhart and Schoenmaker (2009) προτείνουν ένα μηχανισμό κατανομής κόστους σε δύο επίπεδα, ένα γενικό και ένα ειδικό. Στο γενικό επίπεδο πρέπει να συμμετέχουν όλες οι χώρες, καθώς η σταθερότητα του ευρωπαϊκού χρηματοπιστωτικού συστήματος έχει τα χαρακτηριστικά δημόσιου αγαθού και όπως σε κάθε δημόσιο αγαθό υπάρχει ο κίνδυνος της ανεξόδης εκμετάλλευσης (free riding). Ένα επιπλέον αρνητικό σημείο είναι ότι απαιτούνται διασυνοριακές δημοσιονομικές ροές, γεγονός το οποίο δεν είναι πάντα εύκολα διαχειρίσιμο από πολιτικής απόψεως. Παράδειγμα του παραπάνω μηχανισμού μπορεί να θεωρηθεί η δημιουργία του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας (ESM) και η πιστωτική διευκόλυνση που παρέχει στην Ελλάδα. Στο ειδικό επίπεδο προτείνεται να συμμετέχουν μόνο οι χώρες που θίγονται άμεσα από τις επιπτώσεις μιας εξυγίανσης τραπεζών. Αυτός ο μηχανισμός μπορεί να θεωρηθεί συμβατός με κίνητρα, καθώς παρέχει στη φορολογική αρχή κίνητρα ώστε να ασκήσει πίεση για τη βέλτιστη εποπτική προσπάθεια.

στοιχεία μιας τράπεζας, με αποτέλεσμα να μη μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την εξυγίανση ενός ομίλου.²⁷

(ii) Κατανομή κόστους μεταξύ των πιστωτών

Όσον αφορά την κατανομή του κόστους μεταξύ των πιστωτών μιας τράπεζας, η επίσημα διακηρυγμένη πολιτική της ΕΕ είναι ότι, για να γίνει συνεισφορά κρατικών κεφαλαίων σε μια τράπεζα ή κεφαλαίων από τον ESM (bail-out), πρέπει πρώτα να έχουν εξαντληθεί όλες οι υπόλοιπες πηγές, δηλαδή τα κεφάλαια των μετόχων και των πιστωτών μιας τράπεζας έως το 8% των κεφαλαίων (bail-in), ενώ η συνεισφορά και του Ταμείου Εξυγίανσης δεν πρέπει να υπερβαίνει το 5% των συνολικών υποχρεώσεων (πλέον των ιδίων κεφαλαίων). Μετά τα παραπάνω ποσοστά η ενίσχυση δεν είναι υποχρεωτική και οι πιστωτές μπορεί να κληθούν να συμβάλουν περαιτέρω. Κατ' ουσίαν, ο μηχανισμός αποτελεί μια μορφή εγγύησης των πιστωτών έναντι της αφερεγγυότητας μιας τράπεζας, γεγονός που μπορεί να περιορίσει ή να αποτρέψει μαζικές αναλήψεις σε περιόδους κρίσης.

Όσον αφορά την κατανομή μεταξύ των πιστωτών, το σημαντικότερο θέμα είναι η σειρά ευθύνης των πιστωτών (pecking order). Η σειρά ευθύνης έχει προσδιοριστεί με σαφήνεια στο πλαίσιο και πρώτοι στη σειρά προτίμησης είναι οι κοινοί μέτοχοι (Common Tier 1, Additional Tier 1 και Tier 2), έπονται οι οιονει μέτοχοι (κάτοχοι τίτλων μειωμένης εξασφάλισης) και τελευταίοι είναι οι πιστωτές, ομολογιούχοι και καταθέτες. Από τους καταθέτες εξαιρούνται σαφώς αυτοί που καλύπτονται από το σύστημα εγγύησης καταθέσεων, το οποίο και καλείται να καλύψει τη ζημία αντ' αυτών χωρίς να απαιτείται να συνεισφέρει περαιτέρω σε ανακεφαλαιοποίηση. Το πλαίσιο παρέχει ένα βαθμό ευελιξίας στα κράτη-μέλη, καθώς παρέχεται στις εθνικές αρχές εξυγίανσης η δυνατότητα εκ των προτέρων εξαίρεσης ορισμένων κατηγοριών πιστωτών. Αυτό πιθανόν εισάγει μια μεροληψία για ορισμένες κατηγορίες καταθετών και ενδεχομένως συντελεί στην αύξηση

της αβεβαιότητας, αλλά επιτρέπει ο μηχανισμός να μην παρεμποδίζεται από π.χ. νομικής φύσεως θέματα. Σ' αυτή την περίπτωση το κόστος το υφίσταται ο φορέας εξυγίανσης, ο οποίος μπορεί να παρέμβει υπό προϋποθέσεις. Ένα γενικό πρόβλημα είναι ότι, αν η ανακεφαλαιοποίηση με ίδια μέσα εφαρμοστεί σε δύο τράπεζες, ενδέχεται να οδηγήσει σε διαφορετική κατανομή ζημιών, γεγονός που σημαίνει ότι δεν εξασφαλίζεται ίση μεταχείριση μεταξύ πιστωτών.

Πρέπει να σημειωθεί ότι η ανακεφαλαιοποίηση με ίδια μέσα (bail-in) θεωρείται εργαλείο εξυγίανσης (πιο αναλυτικά βλ. το Πλαίσιο 2 και το Πλαίσιο 3) και μπορεί να εφαρμοστεί μόνο όταν μια τράπεζα καλύπτει τα κριτήρια, δηλαδή (α) έχει πτωχεύσει ή είναι πιθανό να πτωχεύσει, (β) δεν υπάρχει εναλλακτικός τρόπος διάσωσης με ιδιωτικά κεφάλαια ή εποπτικές παρεμβάσεις και (γ) η εξυγίανση εξυπηρετεί το δημόσιο συμφέρον. Το πρώτο κριτήριο καθορίζεται από την ΕΚΤ, ενώ το Συμβούλιο Εξυγίανσης αποφαινεται για τα άλλα δύο. Αν συντρέχουν όλοι οι παραπάνω λόγοι το Συμβούλιο μπορεί να εφαρμόσει την ανακεφαλαιοποίηση με ίδια μέσα είτε μεμονωμένα είτε σε συνδυασμό με άλλες τεχνικές εξυγίανσης, όπως η δημιουργία μεταβατικής τράπεζας ή η μεταβίβαση στοιχείων ενεργητικού/παθητικού.

Το ζήτημα που προκάλεσε πολλές διαβουλεύσεις ήταν ο καθορισμός της έννοιας “πιθανό να πτωχεύσει”, καθώς μπορεί να λάβει πολλές ερμηνείες. Παραδείγματος χάριν, αν η τράπεζα βρίσκεται σε καθεστώς προ-εξυγίανσης (έγκαιρης παρέμβασης) και ο προγραμματισμός κεφαλαίων περιλαμβάνει την ανάγκη χρησιμοποίησης κρατικών κεφαλαίων, αυτό αποτελεί ένδειξη πιθανότητας πτώχευσης; Η Οδηγία δίνει μια δυνατότητα

²⁷ Στις ΗΠΑ το FDIC καθιέρωσε την προσέγγιση του Μοναδιαίου Σημείου Εξυγίανσης, αλλά αντί να επικεντρώνεται στο ανώτατο οργανωτικό επίπεδο μιας τράπεζας, δημιουργεί μια προσωρινή επιχείρηση (bridge company) στην οποία μεταφέρει όλα τα περιουσιακά στοιχεία και εκδίδει μετοχές της επιχείρησης τις οποίες ενεχυράζει υπέρ αυτών που έχουν απαιτήσεις έναντι της τράπεζας (βλ. “Resolution of Systemically Important Financial Institutions: The Single Point of Entry Strategy,” 78 Fed. Reg. 76614, Dec. 18, 2013).

ευελιξίας καθώς προβλέπει ότι σε ορισμένες περιπτώσεις η χρησιμοποίηση κρατικών κεφαλαίων δεν σημαίνει κατ' ανάγκη και ένδειξη πιθανότητας πτώχευσης. Αυτό αφορά μόνο φερέγγυες τράπεζες και υπό την προϋπόθεση συμμόρφωσης με τον κανονισμό της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για το πλαίσιο κρατικής βοήθειας προς το χρηματοπιστωτικό σύστημα (βλ. Banking Communication 2013/C, 216/01, 30 July 2013).²⁸ Πρακτικά αυτό σημαίνει ότι η χρησιμοποίηση κρατικών κεφαλαίων μπορεί να γίνει αποδεκτή αν είναι προληπτικού και προσωρινού χαρακτήρα και ανάλογου μεγέθους με τις επιπτώσεις μιας σοβαρής διαταραχής (βλ. Micossi et al. 2014).

28 Από το 2008 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υιοθέτησε σειρά αποφάσεων για πλαίσιο κρατικής βοήθειας προς το χρηματοπιστωτικό σύστημα. Η νομική βάση των αποφάσεων ήταν η πρόβλεψη της Συνθήκης (107-109 TFEU) για δυνατότητα λήψης έκτακτων μέτρων λόγω σοβαρών διαταραχών στις οικονομίες των κρατών-μελών. Καθώς η κρίση εξελισσόταν το πλαίσιο αναθεωρήθηκε πολλές φορές για να συμπεριλάβει τα νέα δεδομένα. Με την ανακοίνωση του εγχειρίματος της τραπεζικής ένωσης, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θεώρησε ότι απαιτείται ένα προσωρινό πλαίσιο μέχρι την ολοκλήρωση της ένωσης και προέβη στην δημοσιοποίηση της 30 Ιουλίου 2013. Η καινοτομία του νέου πλαισίου είναι ότι προβλέπεται η υποχρεωτική συμμετοχή των πιστωτών μιας τράπεζας στην ανακεφαλαιοποίηση, πριν την παροχή κρατικής βοήθειας. Πιο συγκεκριμένα προβλέπονται δύο περιπτώσεις: α) η τράπεζα να μην πληροί τις ελάχιστες κεφαλαιακές απαιτήσεις και β) η τράπεζα να πληροί τις ελάχιστες κεφαλαιακές απαιτήσεις αλλά να έχει προσδιοριστεί έλλειμμα κεφαλαίων από την εποπτική αρχή. Στην πρώτη περίπτωση η συμμετοχή των πιστωτών προηγείται της κρατικής βοήθειας, ενώ στη δεύτερη περίπτωση, που καλύπτει π.χ. τα αποτελέσματα μιας άσκησης προσομοίωσης ακραίων καταστάσεων, η συμμετοχή μπορεί να λάβει τη μορφή μετατροπής σε ίδια κεφάλαια μόνο αν δεν μπορεί να καλυφθεί το έλλειμμα κεφαλαίων με άλλο τρόπο.

Πλαίσιο 2

ΕΞΥΓΙΑΝΣΗ ΜΕ ΙΔΙΑ ΜΕΣΑ (BAIL-IN)

Η διάσωση με ίδια μέσα (bail-in) αποτελεί μια διαδικασία εξυγίανσης που στόχο έχει να διασφαλίσει ότι το κόστος μιας ενδεχόμενης πτώχευσης φέρουν οι επενδυτές σε μια τράπεζα. Μπορεί να επιτευχθεί με δύο τρόπους: (α) την υποχρεωτική μετατροπή των πιστωτών σε μετόχους (debt conversion) ή (β) τη διαγραφή της ονομαστικής αξίας των απαιτήσεων των πιστωτών (write-down) (βλ. IMF 2012). Για να μπορούν να εφαρμοστούν οι δύο προσεγγίσεις, πρέπει να υπάρχουν τα χρηματοοικονομικά μέσα που νοούνται ως οιονεί κεφάλαια με βάση τους εποπτικούς κανόνες. Το πλαίσιο της Βασιλείας III ορίζει επακριβώς τα μέσα και πώς αυτά μπορούν να χρησιμοποιηθούν όταν η τράπεζα προσεγγίσει ένα κρίσιμο σημείο βιωσιμότητας (point of non-viability).

Είναι πολύ σημαντικό να γίνει η διάκριση μεταξύ αυτόματων μετατροπών (automatic conversions) και θεσμικών μετατροπών (contractual conversions). Η πρώτη περίπτωση αφορά χρηματοοικονομικά μέσα με ρήτρα μετατροπής εφόσον επέλθει κάποιο καθορισμένο γεγονός κινδύνου που ενεργοποιεί τη μετατροπή (π.χ. Contingent Convertible Securities – CoCos). Σ' αυτή την περίπτωση, η μετατροπή σε ίδια κεφάλαια είναι αυτόματη. Αντίθετα, στην περίπτωση των θεσμικών μετατροπών η απόφαση δεν είναι αυτόματη και λαμβάνεται από την αρμόδια αρχή. Και στις δύο περιπτώσεις η κρίσιμη παράμετρος είναι το σημείο ενεργοποίησης της μετατροπής. Στόχος είναι να παραμείνει η τράπεζα σε λειτουργία και συνεπώς πρέπει να αποφευχθεί τυχόν καθυστερημένη μετατροπή. Η ισχύουσα μέθοδος ανακεφαλαιοποίησης των τραπεζών έχει το πλεονέκτημα ότι προστατεύεται η αξία των στοιχείων του ενεργητικού και δίνονται στην αρμόδια αρχή περισσότερες ευχέρειες υλοποίησης των συμβατικών μέτρων εξυγίανσης.¹ Και στις δύο πάντως περιπτώσεις η μετατροπή οδηγεί σε αύξηση των ιδίων κεφαλαίων τη στιγμή που χρειάζονται περισσότερο και γι' αυτό θεωρείται ένα κατ' εξοχήν αντικυκλικό μέτρο.

Για να συμβεί αυτό, κάθε τράπεζα πρέπει να έχει χρηματοοικονομικά μέσα τα οποία δύνανται να διαγραφούν προς απορρόφηση ζημιών ή/και να μετατραπούν σε μετοχικό κεφάλαιο υπό συγκεκρι-

¹ Βλ. ομιλία του Ben S. Bernanke στο Federal Deposit Insurance Corporation's Forum on Mortgage Lending for Low and Moderate Income Households, Arlington, Virginia, 8 Ιουλίου 2008 και κατάθεση της Committee on Financial Services, U.S. House of Representatives, 10 Ιουλίου 2008.

κριμένες προϋποθέσεις και συνθήκες (bail-inable instruments) ώστε να υπάρχει επαρκές απόθεμα για απορρόφηση ζημιών. Στο πλαίσιο του Ενιαίου Μηχανισμού Εξυγίανσης το Συμβούλιο, σε συνεργασία με τις εποπτικές αρχές, μπορεί να ορίζει το ποσοστό αυτών των μέσων στη διάθροση κεφαλαίων μιας τράπεζας (Minimum Requirement of Eligible Liabilities – MREL). Ο διαχωρισμός των χρηματοοικονομικών μέσων μπορεί να συμβάλει στη διαφάνεια, καθώς και στη δημιουργία χωριστών δευτερογενών αγορών (βλ. Kenadjian 2014).

Η επέκταση της διάσωσης με ίδια μέσα σε χρηματοοικονομικά μέσα που δεν θεωρούνται κεφάλαια ή οιονεί κεφάλαια δημιουργεί θέματα προς επίλυση. Υπάρχουν δύο προσεγγίσεις (βλ. Huetas 2014): πρώτον, η προσέγγιση του καταρράκτη (waterfall approach), όπου καθορίζεται μια επιπλέον ομάδα χρηματοοικονομικών μέσων που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για ανακεφαλαιοποίηση, και δεύτερον, η προσέγγιση της εξαίρεσης (carve-out approach), όπου τα μέσα στο σύνολό τους θεωρείται ότι μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε περίπτωση ανακεφαλαιοποίησης, με εξαίρεση ορισμένα συγκεκριμένα χρηματοοικονομικά μέσα. Κατ' ουσίαν, και οι δύο προσεγγίσεις επιχειρούν κάποια μορφή διάκρισης μεταξύ των πιστωτών της τράπεζας και συνήθως συνδυάζονται με την πολιτική της προτίμησης των καταθετών (depositor preference).

Πλαίσιο 3

ΠΕΙΘΑΡΧΙΑ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΚΑΤΑΘΕΤΕΣ (DEPOSITOR DISCIPLINE)

Με τη νέα Οδηγία για την εξυγίανση των τραπεζών, η Ευρωπαϊκή Ένωση επιχειρεί μια στροφή στην πολιτική εξυγίανσης των τραπεζών, εισάγοντας την έννοια της πειθαρχίας από τους καταθέτες (depositor discipline).

Η πειθαρχία της αγοράς (market discipline) είναι μια γενικότερη έννοια και νοείται ως το σύνολο των μέτρων που μπορούν να υιοθετήσουν ομαδικά οι παράγοντες της αγοράς σε περίπτωση υπερβολικής ανάληψης κινδύνων από μια τράπεζα. Η επιβολή πειθαρχίας όμως είναι συνάρτηση α) της δυνατότητας των παραγόντων να έχουν τεκμηριωμένη άποψη για την οικονομική κατάσταση της τράπεζας και β) της ικανότητάς τους να επηρεάζουν τις αποφάσεις της τράπεζας. Στη βιβλιογραφία όλα τα παραπάνω κωδικοποιούνται ως επιβολή πειθαρχίας από τους καταθέτες (depositor discipline), με συνιστώσες την ικανότητα παρακολούθησης (monitoring ability) και την ικανότητα επιρροής (influencing ability). Η πίεση που μπορούν να ασκήσουν οι παράγοντες της αγοράς μπορεί να εκδηλωθεί ως αποτέλεσμα τιμής (price effect), όπου απαιτούν επιπλέον ασφάλιστρο κινδύνου, ή ως αποτέλεσμα ποσότητας (quantity effect), όπου αποσύρουν τα κεφάλαιά τους από την τράπεζα.

Η ακαδημαϊκή βιβλιογραφία έχει μελετήσει το θέμα, αλλά τα συμπεράσματα είναι αλληλοσυγκρουόμενα. Γενικά, στις πιο ανεπτυγμένες αγορές φαίνεται ότι υπάρχει δυνατότητα επιβολής πειθαρχίας, αλλά σε λιγότερο ώριμες αγορές υπάρχουν πολλοί θεσμικοί παράγοντες που επηρεάζουν αρνητικά τα κίνητρα, όπως π.χ. η “κοινή πεποίθηση” ότι οι καταθέσεις είναι στο σύνολό τους διασφαλισμένες από τις πολιτικές εξυγίανσης που είχαν ακολουθηθεί στο παρελθόν, όπου διασφαλίστηκε το σύνολο των καταθέσεων. Οι Berger and Turk-Ariss (2013), σε μελέτη δείγματος τραπεζών από τις ΗΠΑ και την ΕΕ, εξέτασαν την επίδραση στην πειθαρχία από τους καταθέτες πριν και μετά την κρίση του 2007/08. Κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι υπήρχε πειθαρχία πριν από την κρίση, αλλά ότι ο βαθμός διαφοροποιείται μεταξύ ΗΠΑ και ΕΕ. Επίσης, ο βαθμός πει-

θαρχίας εξαρτάται από το μέγεθος της τράπεζας και από το αν είναι εισηγμένη ή όχι στο χρηματιστήριο. Μετά την κρίση οι καταθέτες είναι πιο ευαίσθητοι στα θεμελιώδη χαρακτηριστικά κινδύνου των τραπεζών, αλλά ο βαθμός πειθαρχίας που επιβάλλουν έχει μειωθεί ως αποτέλεσμα των κυβερνητικών παρεμβάσεων για τη διάσωση των τραπεζών.

Παρά τα αντικρουόμενα θεωρητικά αποτελέσματα, θεσμικά έχει οριστικοποιηθεί ότι οι καταθέτες που δεν καλύπτονται από το σύστημα εγγύησης καταθέσεων, δηλαδή οι μεγάλοι καταθέτες, ενδέχεται να υποστούν το κόστος εξυγίανσης μιας τράπεζας. Αυτό αλλάζει τη συμπεριφορά τους, καθώς πρέπει να “δρουν ως επενδυτές”, έννοια που πρώτη φορά χρησιμοποιήθηκε μετά τις νομοθετικές μεταβολές στις ΗΠΑ στις αρχές της δεκαετίας του '90.¹ Για να μπορέσει αυτό να υλοποιηθεί, πρέπει να συνοδευθεί με επιπλέον μέτρα που ενδυναμώνουν τη διαφάνεια των τραπεζών και βελτιώνουν την ικανότητα των καταθετών να προσδιορίσουν το προφίλ κινδύνου. Η επίπτωση της επιπλέον διαφάνειας έχει μελετηθεί από τους Gick and Pausch (2012), οι οποίοι εστιάζουν την ανάλυση σε ένα πολύ συγκεκριμένο γεγονός, τη δημοσιοποίηση της διαδικασίας και των αποτελεσμάτων των ασκήσεων προσομοίωσης ακραίων καταστάσεων που διενεργήθηκαν στις ΗΠΑ.² Χρησιμοποιώντας το πλαίσιο της θεωρίας των παιγνίων, αναπτύσσουν ένα υπόδειγμα πειθούς (persuasion game) με πομπό του μηνύματος τις εποπτικές αρχές και αποδέκτες τους παράγοντες της αγοράς. Οι αρχές έχουν κίνητρο άριστου σχεδιασμού της άσκησης με παράλληλη υλοποίηση ενός μηχανισμού δημοσιοποίησης. Η δημοσιοποίηση των μεθόδων και των αποτελεσμάτων επηρεάζει θετικά τις αποφάσεις των αποδεκτών των πληροφοριών.

1 Βλ. Jens, William G. and David F. Scott (1992), “Banks in distress: Depositors must act like investors”, *Business Forum*, 17(4).

2 Πριν από τη δημοσιοποίηση των αποτελεσμάτων υπήρξε σημαντική εσωτερική διαβούλευση στις εποπτικές αρχές για το βαθμό δημοσιοποίησης των επιπτώσεων. Τελικά αποφασίστηκε η δημοσιοποίηση με το παρακάτω σκεπτικό: “the decision to depart from the standard practice of keeping examination information confidential has led supervisors to take the unusual step of publicly reporting the findings of this supervisory exercise.”

6 ΕΝΑΡΜΟΝΙΣΜΟΣ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΣ ΕΓΓΥΗΣΗΣ ΚΑΤΑΘΕΣΕΩΝ (HARMONISED DEPOSIT GUARANTEE SCHEME – HDGS)

Το πλαίσιο εγγύησης καταθέσεων στην Ευρωπαϊκή Ένωση καθιερώθηκε το 1994 με στόχο την ενίσχυση της λιανικής τραπεζικής με την καθιέρωση ελάχιστων προτύπων για την ασφάλιση των καταθέσεων. Όμως η εναρμόνιση μεταξύ των κρατών-μελών υπήρξε πολύ μικρή. Εναλλακτικά σχήματα είχαν καθιερωθεί σε διάφορες χώρες με διάφορα επίπεδα κάλυψης, αποδεκτούς καταθέτες, χρόνο πληρωμής κ.λπ. Τα σχήματα αυτά αποδείχθηκαν ανεπαρκή στην κρίση, καθώς δεν ήταν προετοιμασμένα να αντιμετωπίσουν κρίσεις τέτοιων διαστάσεων, με συνέπεια την ανάγκη κυβερνητικής παρέμβασης (π.χ. Ηνωμένο Βασίλειο, Ισλανδία). Έτσι, ανελήφθη σειρά νομοθετικών πρωτοβουλιών²⁹ (βλ. Cariboni et al. 2008, Gerhardt and Lannoo 2011), με

τελευταία την εκ νέου αναθεώρηση της Οδηγίας στις 16.4.2014. Οι αναθεωρήσεις αποτελούν μια συνεχή διαδικασία με στόχο την εναρμόνιση των κανόνων και τη βελτίωση της προστασίας των καταθετών. Όμως η βασική διάρθρωση του ευρωπαϊκού συστήματος εγγύησης καταθέσεων δεν μεταβάλλεται δραστικά. Αν και υπάρχουν προτάσεις για αλλαγή του πλαισίου (βλ. Schoenmaker and Gros 2012) και παραχώρηση εποπτικών αρμοδιοτήτων ή αρμοδιοτήτων εξυγίανσης και ρευστοποίησης των τραπεζών κατά τα πρότυπα του FDIC, δεν υπάρχει η πολιτική βούληση για τόσο δραστικές αλλαγές.

29 Η αλλαγή του συστήματος εγγύησης καταθέσεων ήταν μεταξύ των προτάσεων της ομάδας de Larosière για την αναμόρφωση της αρχιτεκτονικής της τραπεζικής εποπτείας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Report of the High-Level Group on Financial Supervision in the EU chaired by Jacques de Larosière, Brussels, 25.2.2009. “Recommendation 14: Deposit Guarantee Schemes (DGS) in the EU should be harmonized and preferably be pre-funded by the private sector (in exceptional cases topped up by the State) and provide high, equal protection to all bank customers throughout the EU.”

Στη συνέχεια εξετάζονται τα βασικά χαρακτηριστικά του συστήματος εγγύησης καταθέσεων στην ΕΕ και ιδιαίτερα η εξέλιξη του κανονιστικού πλαισίου.

(i) Μορφή

Στην ΕΕ κάθε κράτος-μέλος είναι υποχρεωμένο να έχει τουλάχιστον ένα εθνικό σύστημα εγγύησης καταθέσεων. Η Οδηγία για την εγγύηση των καταθέσεων διατηρεί τα εθνικά συστήματα και επιδιώκει τη μεγαλύτερη εναρμόνισή τους. Η προσέγγιση αυτή μπορεί να εφαρμοστεί πιο εύκολα και χωρίς πολιτικές τριβές, αλλά δημιουργεί προβλήματα ανταγωνισμού και δεν αντιμετωπίζει καίρια το πρόβλημα της κίνησης των κεφαλαίων προς πιο εύρωστες χώρες και τράπεζες (fly to quality). Εντός της ΕΕ μια τράπεζα μπορεί να επεκταθεί με την ίδρυση θυγατρικής, η οποία υπόκειται στο σύστημα εγγύησης καταθέσεων της χώρας υποδοχής, ή με την ίδρυση καταστημάτων, τα οποία υπόκεινται στο σύστημα εγγύησης καταθέσεων της χώρας καταγωγής. Η διαφοροποίηση των δύο συστημάτων μπορεί να δημιουργήσει θέματα ανταγωνισμού. Όσον αφορά το θέμα της κίνησης κεφαλαίων εντός της ευρωζώνης, αυτό έλαβε σημαντικές διαστάσεις κατά τη διάρκεια της κρίσης χρέους. Κεφάλαια από τις χώρες της περιφέρειας κατευθύνθηκαν προς τις χώρες του κέντρου καθώς η κρίση εξελισσόταν. Υπό ορισμένες προϋποθέσεις θα μπορούσε να είχε αποφευχθεί, αν προβλεπόταν η δημιουργία ενός Ενιαίου Οργανισμού, ο οποίος θα κάλυπτε όλες τις καταθέσεις πανευρωπαϊκά. Όμως μια τέτοια απόφαση είναι πολιτικά δυσεφάρμοστη, καθώς οδηγεί σε πλήρη αμοιβαιοποίηση των κινδύνων. Η εναρμόνιση των συστημάτων είναι μερική λύση, καθώς κάθε εθνικό σύστημα έχει ως έσχατη υποστήριξη τους εθνικούς προϋπολογισμούς, που σε πολλές περιπτώσεις ήταν η αιτία της μετακίνησης κεφαλαίων. Επίσης, η δημιουργία Ενιαίου Οργανισμού δεν μπορεί να εξεταστεί μεμονωμένα, καθώς αποτελεί μέρος του χρηματοοικονομικού πλέγματος ασφαλείας και συναρτάται και με το μηχανισμό εξυγίανσης, ο οποίος παραμένει σε εθνικό επίπεδο. Στην ευρωζώνη, αν και είναι υπό

καθιέρωση ο Ενιαίος Μηχανισμός Εξυγίανσης, ο Ενιαίος Μηχανισμός Εγγύησης Καταθέσεων παραμένει μακροχρόνιος στόχος. Βραχυχρόνια ο πολιτικός συμβιβασμός κατέληξε στη λύση της διατήρησης των εθνικών σχημάτων εγγύησης καταθέσεων και στην επιδίωξη της περαιτέρω εναρμόνισής τους.

(ii) Συμμετοχή

Αρχικά η συμμετοχή στα εθνικά συστήματα εγγύησης καταθέσεων δεν ήταν υποχρεωτική για όλες τις τράπεζες, αν αυτές ήταν μέρος άλλων ισοδύναμων σχημάτων. Αυτό καταργήθηκε και η συμμετοχή είναι υποχρεωτική, ώστε όλοι οι καταθέτες να καλύπτονται από την πτώχευση οποιασδήποτε τράπεζας καλύπτεται από το σχήμα. Με αυτόν τον τρόπο το κόστος της πτώχευσης επιμερίζεται σε όλες τις τράπεζες και όχι σε όσες συμμετέχουν στο σύστημα.

(iii) Ύψος κάλυψης

Σε πανευρωπαϊκό επίπεδο η κάλυψη είχε οριστεί στο ελάχιστο των 20.000 ευρώ, αλλά υπήρχαν σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των εθνικών συστημάτων, οι οποίες αντανάκλυσαν ιστορικές συμπεριφορές και διαφορές στο κατά κεφαλήν εισόδημα, χωρίς να λαμβάνεται η πολιτική απόφαση για εναρμόνιση. Η προσέγγιση άλλαξε δραματικά το 2008, όταν το Συμβούλιο αύξησε το όριο στα 50.000 ευρώ με στόχο τα 100.000 ευρώ το 2010, ως όριο μέγιστης εναρμόνισης. Το όριο αυτό είναι σε ισχύ μέχρι σήμερα³⁰ και το σύνολο των εθνικών συστημάτων έχει προσαρμοστεί σε αυτό.

Το ύψος κάλυψης πρέπει να είναι μεγάλο για ψυχολογικούς και πολιτικούς λόγους ώστε να αποτρέπει τον πανικό και να δείχνει προσήλωση στο στόχο. Το ύψος των 100.000 ευρώ καλύπτει μεγάλο ποσοστό των καταθέσεων στην Ευρωπαϊκή Ένωση (95%) και κατ' ουσίαν το σύστημα έχει μετατραπεί σε οιονεί

³⁰ Σε ορισμένες ειδικές περιπτώσεις καλύπτονται για περιορισμένο χρονικό διάστημα και καταθέσεις μεγαλύτερες των 100.000 ευρώ.

απεριοριστής κάλυψης. Αν επιπλέον ληφθεί υπόψη ότι η κάλυψη είναι ανά καταθέτη ανά τράπεζα, προκύπτει ότι η πραγματική κάλυψη είναι μεγαλύτερη από το όριο που έχει θεσπιστεί.³¹

Τέλος, έχει καταργηθεί και η δυνατότητα της συννυευθυνότητας (coinsurance), η οποία όπου υπήρχε δεν εφαρμόστηκε. Παραδείγματος χάριν, συννυευθυνότητα μέχρι 10% ίσχυε στο Ηνωμένο Βασίλειο μέχρι την πτώχευση της Northern Rock, η οποία όμως δεν εφαρμόστηκε όταν η τράπεζα πτώχευσε.

(iv) Χρηματοδότηση

Ο μηχανισμός χρηματοδότησης καθώς και τα συνολικά κεφάλαια είναι θέματα που επηρεάζουν την εμπιστοσύνη των καταθετών στο σύστημα. Στην αρχική Οδηγία δεν υπήρχε αναφορά στα θέματα αυτά και υπήρχαν διαφοροποιήσεις ανά κράτος. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή σε έκθεσή της το 2008 υπολόγισε ότι στις περισσότερες χώρες τα κεφάλαια δεν κάλυπταν το 1% των επιλέξιμων καταθέσεων και κατά μέσο όρο ήταν 0,53% για την ΕΕ-15. Επίσης, σε άσκηση προσομοίωσης κρίσης φάνηκε ότι το σύστημα σε όλη την ΕΕ μπορεί να καλύψει ένα σενάριο τραπεζικής κρίσης μικρής κλίμακας. Ορισμένες χώρες μπορούν να καλύψουν κρίση μεσαίας κλίμακας αλλά καμία μεγάλης κλίμακας. Στην πράξη, αποδείχθηκε ότι και το σενάριο για μεγάλης κλίμακας κρίση (8,9 δισεκ. ευρώ ζημιά) ήταν ήπιο, αφού η κρίση της Northern Rock στο Ηνωμένο Βασίλειο δημιούργησε 25 δισεκ. λίρες ζημιά, γεγονός που υποχρέωσε την κυβέρνηση σε παρέμβαση.

Η νέα Οδηγία θέτει ως στόχο τα εθνικά συστήματα εγγύησης καταθέσεων να συγκεντρώσουν κεφάλαια ίσα με το 0,8% των επιλέξιμων καταθέσεων, εντός δεκαετίας με εκ των προτέρων εισφορές, οι οποίες υπολογίζονται με ένα μικτό σύστημα σταθερού ποσοστού και διαφοροποιημένου ποσοστού με βάση τον κίνδυνο. Αν, σε περίπτωση πτώχευσης μιας τράπεζας, τα κεφάλαια δεν επαρκούν, οι τράπεζες είναι υποχρεωμένες να

παρέχουν εκ των υστέρων χρηματοδότηση έως το 0,5% των επιλέξιμων καταθέσεων. Κατ' ουσίαν εισάγεται ο συνδυασμός 60%-40% εκ των προτέρων με εκ των υστέρων χρηματοδότηση, καθώς η τρέχουσα κερδοφορία των ευρωπαϊκών τραπεζών δεν είναι ιδιαίτερα ισχυρή. Επίσης εισάγεται και η δυνατότητα δανεισμού κεφαλαίων μεταξύ των εθνικών συστημάτων εγγύησης καταθέσεων.

(v) Επιλέξιμες καταθέσεις και χρόνος πληρωμής

Η βασική αρχή για να καταστεί ένα προϊόν επιλέξιμο είναι η πλήρης αποπληρωμή του, δηλαδή χωρίς έκπτωση στο κεφάλαιο. Οι απλές καταθέσεις, σε οποιοδήποτε νόμισμα, εμπίπτουν στον ορισμό, αλλά καταθέσεις με πιο περίπλοκα χαρακτηριστικά, όπως καταθέσεις η αξία των οποίων εξαρτάται από ένα χρηματιστηριακό δείκτη, δεν καλύπτονται. Επίσης, σε περίπτωση πτώχευσης η πληρωμή πρέπει να πραγματοποιηθεί εντός 20 ημερών, προθεσμία που προβλέπεται να μειωθεί σε 7 ημέρες μέχρι το 2024. Αυτό απαιτεί σημαντική απλοποίηση των διαδικασιών, καθώς μελέτη της ΕΕ έδειξε ότι σε ορισμένες χώρες η διαδικασία περιλαμβάνει μέχρι και 21 βήματα.³²

(vi) Διαφορές από το Ενιαίο Ταμείο Εξυγίανσης

Όπως αναλύθηκε, στη ευρωζώνη έχει αποφασιστεί η σύσταση Ενιαίου Ταμείου Εξυγίανσης. Παρόμοιο ταμείο δεν έχει αποφασιστεί για την εγγύηση των καταθέσεων, αν και αυτό παρα-

³¹ Με την εναρμόνιση στο ποσό των 100.000 ευρώ πάει να έχει νόημα η συμπληρωματική κάλυψη (topping-up) που μπορούσαν να παρέχουν καταστήματα τα οποία λειτουργούσαν σε χώρες υποδοχής με υψηλότερη κάλυψη. Αν ένα κατάστημα λειτουργούσε σε χώρα με υψηλότερη κάλυψη, οι καταθέτες απολάμβαναν την κάλυψη της χώρας καταγωγής καθώς και την επιπλέον κάλυψη της χώρας υποδοχής. Αυτή η δυνατότητα είχε το πλεονέκτημα της ίσης μεταχείρισης των καταθετών σε μια τράπεζα, αλλά το μειονέκτημα της άνισης μεταχείρισης των καταθετών σε μια χώρα. Επίσης, το σύστημα εγγύησης καταθέσεων, σε περίπτωση πτώχευσης, έπρεπε να καταβάλλει ποσά σε τράπεζα η οποία δεν τελούσε υπό την άμεση εποπτεία του. Ακόμη μεγαλύτερα προβλήματα δημιουργούνταν όταν μια κατηγορία καταθετών ήταν επιλέξιμη σε μια χώρα αλλά δεν ήταν επιλέξιμη σε άλλη.

³² Προβλέπεται ότι σε περίπτωση πτώχευσης ο καταθέτης δεν απαιτείται να υποβάλει αίτηση αποζημίωσης, αλλά η διαδικασία ενεργοποιείται αυτόματα. Επίσης, ο καταθέτης απευθύνεται στο εγχώριο σύστημα εγγύησης καταθέσεων (single point contact), χωρίς να απαιτείται επαφή με άλλα συστήματα, για να ικανοποιήσει τις απαιτήσεις του. Τα συστήματα είναι υποχρεωμένα να έχουν δημιουργήσει διαύλους επικοινωνίας.

μένει μακροχρόνιος στόχος και όλες οι παράμετροι θα εξεταστούν εντός του τρέχοντος έτους. Πρέπει να σημειωθεί ότι τα δύο ταμεία δεν είναι παρόμοια, αφού έχουν (ή θα έχουν) διαφορετικό στόχο. Το μεν ταμείο εγγύησης καταθέσεων καλύπτει μόνο τους επιλέξιμους καταθέτες, ενώ το ταμείο εξυγίανσης διασφαλίζει ότι μια τράπεζα μπορεί να ορθοποδήσει και καλύπτει το κόστος της εξυγίανσης.

7 ΕΠΙΛΟΓΕΣ

Η έκθεση των τεσσάρων προέδρων (βλ. Van Rompuy, H., J.M. Barroso, J.C. Juncker, and M. Draghi (2012), “Προς μια Γνήσια (genuine) Οικονομική και Νομισματική Ένωση”) περιγράφει τα βήματα για τη δημιουργία μιας σταθερής και ολοκληρωμένης αρχιτεκτονικής στο χρηματοπιστωτικό, το δημοσιονομικό, τον οικονομικό και τον πολιτικό τομέα, προκειμένου να διασφαλιστεί η σταθερότητα του ευρώ και της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο σύνολό της. Έχουν γίνει σημαντικά βήματα προς τη δημοσιονομική ενοποίηση και ορισμένα δειλά βήματα προς την πολιτική ενοποίηση, κυρίως με τη βελτίωση της οικονομικής διακυβέρνησης. Η μεγαλύτερη πρόοδος σημειώθηκε στην τραπεζική ενοποίηση, όπου οι εξελίξεις ήταν πολύ γοργές. Αποφασίστηκε η υλοποίηση της τραπεζικής ένωσης με τρεις πυλώνες, που αναπτύχθηκαν διεξοδικά στην παρούσα μελέτη, με στόχο τη διάρρηξη του δεσμού μεταξύ υπερχρεωμένων κρατών-αδύναμων τραπεζών, την ανάσχεση του κατακερματισμού των κεφαλαιαγορών, την αποκατάσταση της μετάδοσης της νομισματικής πολιτικής και την ομαλοποίηση της χρηματοδότησης των επιχειρήσεων. Η νομική προεργασία έχει ολοκληρωθεί και τώρα έχει αρχίσει η φάση της υλοποίησης, που αναμένεται δύσκολη και μακρά.

Η τραπεζική ένωση επιδιώκει να επιλύσει αυτά τα προβλήματα ξεκινώντας με την ομαλοποίηση της αγοράς κρατικών ομολόγων ώστε να διαχωριστεί ο κίνδυνος χώρας από τον κίνδυνο

αντισυμβαλλομένου. Επίσης, με τις πρωτοβουλίες για ενιαίους κανόνες και ενιαία εποπτεία επιχειρείται να σταλεί ένα σαφές μήνυμα για την ευρωστία των τραπεζών και να αρθούν όλες οι αμφιβολίες για την ποιότητα του ενεργητικού τους. Σε περιπτώσεις προβλημάτων, το ενιαίο πλαίσιο εξυγίανσης καθιερώνει διαδικασίες και αμοιβαιοποίηση των πόρων ώστε να περιοριστούν ενδεχόμενα συστημικά προβλήματα. Το πιο σημαντικό είναι ότι καθιερώνει εκ των προτέρων γνωστούς κανόνες κατανομής των ζημιών, όπου για πρώτη φορά προβλέπεται η συμμετοχή των μεγάλων καταθετών στην εξυγίανση των τραπεζών. Αυτό είναι βέβαιο ότι θα μεταβάλει τις συμπεριφορές από την πλευρά τόσο των καταθετών όσο και των τραπεζών. Για τους μικρούς καταθέτες ο εναρμονισμός των συστημάτων εγγύησης καταθέσεων αναμένεται να δημιουργήσει ένα μεγαλύτερο αίσθημα ασφάλειας και να περιορίσει τις κινήσεις καταθέσεων εντός της ΕΕ.

Τα παραπάνω αναμένεται να ομαλοποιήσουν την τραπεζική αγορά εντός της ευρωζώνης και να δημιουργήσουν ένα αποτελεσματικότερο τραπεζικό σύστημα, το οποίο θα είναι σε θέση να υποστηρίξει την οικονομική ανάπτυξη. Η διασυννοριακή τραπεζική θα ανακτήσει το δυναμισμό της και οι τράπεζες θα αναστρέψουν την αυξανόμενη αποστροφή προς τον κίνδυνο. Η νομισματική πολιτική θα μπορεί να είναι πιο αποτελεσματική και να μεταφέρει το στίγμα της στην πραγματική οικονομία. Οι συνθήκες αυτές θα δημιουργήσουν ευνοϊκές προϋποθέσεις για τη χρηματοδότηση των επιχειρήσεων. Τα επιτόκια θα ομαλοποιηθούν και δεν αναμένεται να παρατηρούνται μεγάλες αποκλίσεις μεταξύ των κρατών-μελών. Σημασία έχει τα επιτόκια να αντικατοπτρίζουν τον ιδιοσυγκρατικό κίνδυνο και όχι τη χώρα καταγωγής ή δραστηριοποίησης. Βεβαίως, ο κίνδυνος χώρας θα συνεχίζει να επηρεάζει το ασφάλιστρο κινδύνου και τα επιτόκια, όσο το ρυθμιστικό πλαίσιο μεροληπτεί υπέρ των κρατικών ομολόγων και δεν προχωρούν τα υπόλοιπα σκέλη της “γνήσιας” οικονομικής και νομισματικής ένωσης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Afonso, G., J. Santos and J. Traina (2014), “Do ‘Too-Big-to-Fail’ Banks Take On More Risk?”, Federal Reserve Bank of New York, *Economic Policy Review*, Vol. 20, No 2.
- Angkinand, P. and C. Wihlborg (2013), “Organization, Supervision and Resolution of Cross-border Banking”, *Handbook of Safeguarding Global Financial Stability*, Chapter 29, Elsevier.
- Avgouleas, E., C. Goodhart and D. Schoenmaker (2013), “Bank Resolution Plans as a catalyst for global financial reform”, *Journal of Financial Stability*, Vol. 9, 210-218.
- Babis, V. (2013), “European Bank Recovery and Resolution Directive: Recovery Proceedings for Cross-Border Banking Groups”, University of Cambridge Faculty of Law, Legal Studies Research Paper No 49.
- Beck, T. (ed.) (2012), *Banking Union in Europe: Risks and Challenges*, Centre for Economic Policy Research (CEPR).
- Beck, T., R. Todorov and W. Wagner (2012), “Supervising Cross-border Banks: Theory, Evidence and Policy”, European Banking Center Discussion Paper No 2012-015.
- Berger, A.N. and R. Turk-Ariss (2013), “Do Depositors Discipline Banks and Did Government Actions During the Recent Crisis Reduce this Discipline? An International Perspective”, Working Paper.
- Bignon, V., R. Breton and M. Rojas Breu (2013), “Currency Union with and without Banking Union”, Banque de France, Working Paper No 450.
- Bijlsma, M.J. and G.T.J. Zwart (2013), “The changing landscape of financial markets in Europe, the United States and Japan”, Bruegel Working Paper No 2013/02.
- Brinkhoff, J., S. Langfield, F. Mazzaferro, C. Salleo and O. Weeken (2012), “Risk management through the lens of macroprudential policy”, *Journal of Risk Management in Financial Institutions*, Vol. 6, No 2, 120-128.
- Calomiris, C.W. (1999), “Building an incentive-compatible safety net”, *Journal of Banking & Finance*, 23(10), 1499-1519.
- Cariboni, J., K. Vanden Branden, F. Campolongo and M. De Cesare (2008), “Deposit protection in the EU: State of play and future prospects”, *Journal of Banking Regulation*, Vol. 9(2), 82-101.
- Carmassi, J., C. Di Noia and S. Micossi (2012a), “Banking Union: A federal model for the European Union with prompt corrective action”, *CEPS Policy Briefs*, No 282.
- Carmassi, J., C. Di Noia and S. Micossi (2012b), “Banking Union in the Eurozone and the European Union”, CEPS Commentary.
- Colliard, J.E. (2013), “Monitoring the supervisors: optimal regulatory architecture in a banking union”, SSRN Working Paper.
- De Grauwe, P. (2011), “The governance of a fragile Eurozone”, CEPS Working Document No 346.
- Elliott, D.J. (2012), “Key issues on European Banking Union: Trade-offs and some recommendations”, *Global Economy and Development at Brookings*, Working Paper 52.
- Financial Stability Board (2011), *Key Attributes of Effective Resolution Regimes for Financial Institutions*, Basel.
- Financial Stability Board (2012), “Recovery and Resolution Planning: Making the Key Attributes Requirements Operational”, Consultative document, Basel.
- Ferrarini, G. and L. Chiarella (2013), “Common Banking Supervision in the Eurozone: Strengths and Weaknesses”, ECGI, Law Working Paper No 223.
- Gerhardt, M. and K. Lannoo (2011), “Options for reforming deposit protection schemes in the EU”, ECRI Policy Brief No 4.
- Gick, W. and T. Pausch (2012), “Persuasion by stress testing – optimal disclosure of supervisory information in the banking sector”, Deutsche Bundesbank, Discussion Paper No 32/2012.

- Gleeson, S. (2014), "The importance of group resolution", in A. Dombret and P.S. Kenadjian (eds), *The Bank Recovery and Resolution Directive: Europe's solution for "too big to fail"?*, ILF Series, De Gruyter.
- Goodhart, Ch. (ed.) (2000), *Which Lender of Last Resort for Europe?*, London: Central Banking Publications.
- Goodhart, C. and D. Schoenmaker (2009), "Fiscal Burden Sharing in Cross-Border Banking Crises", *International Journal of Central Banking*, 5:141-165.
- Gros, D. (2013), "The SRM and the dream to resolve banks without public money", CEPS Commentary.
- Hardy, D.C. (2013), "Bank Resolution Costs, Depositor Preference, and Asset Encumbrance", IMF Working Paper 13/172.
- Huertas, T.F. (2014), "The case for bail-ins", in A. Dombret and P.S. Kenadjian (eds), *The Bank Recovery and Resolution Directive: Europe's solution for "too big to fail"?*, ILF Series, De Gruyter.
- Hüpkens, E. (2014), " 'Living wills' – An international perspective", in A. Dombret and P.S. Kenadjian (eds), *The Bank Recovery and Resolution Directive: Europe's solution for "too big to fail"?*, ILF Series, De Gruyter.
- Hoggarth, G., P. Jackson and E. Nier (2005), "Banking crises and the design of safety nets", *Journal of Banking & Finance*, 29(1), 143-159.
- IMF (2012), "From Bail-out to Bail-in: Mandatory Debt Restructuring of Systemic Financial Institutions", IMF Staff Discussion Note 12/03.
- IMF (2013), "A Banking Union for the Euro Area", IMF Staff Discussion Note 13/01.
- Kenadjian, P.S. (2014), "CoCos and bail-ins", in A. Dombret and P.S. Kenadjian (eds), *The Bank Recovery and Resolution Directive: Europe's solution for "too big to fail"?*, ILF Series, De Gruyter.
- Krugman, P. (2012), "Revenge of the Optimum Currency Area", *NBER Macroeconomics Annual 2012*, Vol. 27.
- Llewellyn, D.T. (2013), "Role and scope of regulation and supervision", *Handbook of Safeguarding Global Financial Stability*, Chapter 43, Elsevier.
- Mayes, D.G. (2004), "Who pays for bank insolvency?", *Journal of International Money and Finance*, 23, 515-551.
- McAndrews, J., D.P. Morgan, J. Santos and T. Yorulmazer (2014), "What Makes Large Bank Failures So Messy and What to Do about It?", Federal Reserve Bank of New York, *Economic Policy Review*, Vol. 20, No 2.
- Micossi, S., G. Bruzzone and J. Carmassi (2013), "The New European Framework for Managing Bank Crises", CEPS Policy Brief No 304.
- Micossi, S., G. Bruzzone and M. Cassella (2014), "Bail-in Provisions in State Aid and Resolution Procedures: Are they consistent with systemic stability?", CEPS Policy Brief No 318.
- Nieto, M.J. and G.G. Garcia (2012), "The insufficiency of traditional safety nets: what bank resolution fund for Europe?", *Journal of Financial Regulation and Compliance*, Vol. 20, No. 2, 116-146.
- Nikolov, K. and A. Popov (2014), "The sovereign-bank nexus", ECB, *Research Bulletin*, No 20.
- Otto, M. (2014), "Living wills – The in-house perspective", in A. Dombret and P.S. Kenadjian (eds), *The Bank Recovery and Resolution Directive: Europe's solution for "too big to fail"?*, ILF Series, De Gruyter.
- Petitjean, M. (2013), "Bank failures and regulation: a critical review", *Journal of Financial Regulation and Compliance*, Vol. 21, No. 1, 16-38.
- Pisani-Ferry, J., A. Sapir, N. Véron and G.B. Wolff (2012), "What Kind of European Banking Union?", *Bruegel Policy Contribution*, Issue 2012/12.

- Randel, C., (2014), “Group resolution under the EU Resolution Directive”, in A. Dombret and P.S. Kenadjian (eds), *The Bank Recovery and Resolution Directive: Europe’s solution for “too big to fail”?*, ILF Series, De Gruyter.
- Schoenmaker, D. (2010), “Burden Sharing: From Theory to Practice”, Duisenberg School of Finance, Policy Paper No. 6.
- Schoenmaker, D. (2011), “The financial trilemma”, *Economic Letters*, 111, 57-59.
- Schoenmaker, D. and D. Gros (2012), “European Deposit Insurance and Resolution Fund”, CEPS Working Document 364.
- Singh, D. and J. Raymond (2012), “Developing a Framework for Effective Financial Crisis Management”, *OECD Journal: Financial Market Trends*, Vol. 2011(2).
- Sommer, J.H. (2014), “Why Bail-In? And How!”, Federal Reserve Bank of New York, *Economic Policy Review*, Vol. 20, No 2.
- Tröger, T.H. (2013), “The Single Supervisory Mechanism – Panacea or Quack Banking Regulation?” *SAFE Working Paper Series*, No. 27.
- Valiante, D. (2012), “Last call for a banking union in the euro area”, *Applied Economics Quarterly*, Vol. 58, No 2, 153-170.
- Valiante, D. (2014), “Framing Banking Union in the Euro Area: Some empirical evidence”, CEPS Working Document 388.
- Van Rompuy, H., J.M. Barroso, J.C. Juncker and M. Draghi (2012), “Towards a Genuine Economic and Monetary Union”, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/press-data/en/ec/134069.pdf.
- Véron, N. (2013), “A realistic bridge towards a European banking union”, *Bruegel Policy Contribution*, Issue 2013/09.
- Véron, N. and G.B. Wolff (2013), “From Supervision to resolution. Next steps on the road to European Banking Union”, *Bruegel Policy Contribution*, Issue 2013/04.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α

ΠΡΟΛΗΠΤΙΚΗ ΕΠΟΠΤΕΙΑ

Ο τραπεζικός τομέας είναι κεντρικής σημασίας για το ευρωπαϊκό χρηματοπιστωτικό σύστημα, καθώς παρέχει τα 2/3 των συνολικών πιστώσεων, και συνεπώς επηρεάζει τη λειτουργία της πραγματικής οικονομίας. Η εποπτεία του τραπεζικού τομέα δεν είναι ένα τεχνικό θέμα, καθώς απαιτεί σε σημαντικό βαθμό υποκειμενική κρίση. Ένα πλήρες και αποτελεσματικό σύστημα προληπτικής εποπτείας πρέπει να εξετάζει τον τραπεζικό κλάδο με δύο διαφορετικές προσεγγίσεις:

- Μικροπροληπτική εποπτεία
- Μακροπροληπτική εποπτεία

Ι ΜΙΚΡΟΠΡΟΛΗΠΤΙΚΗ ΕΠΟΠΤΕΙΑ

Η μικροπροληπτική εποπτεία των τραπεζών εξετάζει όλους εκείνους τους παράγοντες που επηρεάζουν την ασφάλεια και την ευρωστία των τραπεζών, με σκοπό την προστασία των καταθετών. Ο απώτερος στόχος είναι η ελαχιστοποίηση της πιθανότητας πτώχευσης μιας τράπεζας και τα εργαλεία που χρησιμοποιούνται παρέχουν εναλλακτικά επίπεδα (layers) προστασίας.

(i) Επάρκεια κεφαλαίων

Το πρώτο επίπεδο προστασίας αναφέρεται στα κεφάλαια της τράπεζας και ειδικότερα στο θέμα της κεφαλαιακής επάρκειας. Μια επαρκώς κεφαλαιοποιημένη τράπεζα σημαίνει ότι αναλαμβάνει κινδύνους με επαρκή ίδια μέσα. Έχει διεθνώς αναγνωριστεί ότι κάθε τράπεζα πρέπει να λειτουργεί με ορισμένα ελάχιστα ίδια κεφάλαια που αποτελούν εγγύηση για τους καταθέτες σε περίπτωση προβλημάτων.

(ii) Σύστημα εσωτερικού ελέγχου και διαχείριση κινδύνων

Το δεύτερο επίπεδο προστασίας αναφέρεται στα συστήματα εσωτερικού ελέγχου (ΣΕΕ) και ειδικότερα στα συστήματα διαχείρισης κινδύνων. Εξίσου σημαντικός παράγοντας με

την οικονομική ευρωστία είναι και η αποτελεσματική οργάνωση μιας τράπεζας, ώστε να έχει τη δυνατότητα αποτροπής προβλημάτων που σχετίζονται με συστήματα, διαδικασίες και ηθελημένα ή μη ανθρώπινα λάθη. Με άλλα λόγια, πρέπει να υπάρχει ένα αποτελεσματικό σύστημα εσωτερικού ελέγχου που να διασφαλίζει ότι η τράπεζα λειτουργεί σύμφωνα με καταγεγραμμένους κανόνες και διαδικασίες, καθώς και ότι υπάρχουν συστήματα προληπτικού ελέγχου για την αποτροπή δυσλειτουργιών και ζημιών.

(iii) Διαχείριση ρευστότητας

Το τρίτο επίπεδο προστασίας αναφέρεται στη διαχείριση της ρευστότητας. Η τρέχουσα κρίση ανέδειξε με δραματικό τρόπο τον κίνδυνο ρευστότητας, ο οποίος εν μέρει είχε παραμεληθεί, καθώς η επαρκής ρευστότητα εθεωρείτο σημάδι ευρωστίας. Όμως δεν διαγνώστηκε εγκαίρως ότι αυτό οδήγησε σε χαλάρωση των πιστωτικών κριτηρίων. Επίσης, τα σχήματα τιτλοποίησης που χρησιμοποιήθηκαν για άντληση ρευστότητας εισήγαγαν μια νέα διάσταση στη ρευστότητα που δεν έγινε απολύτως κατανοητή. Συνεπώς, στόχος είναι ο προσδιορισμός του επαρκούς “επιπέδου” ρευστότητας.

2 ΜΑΚΡΟΠΡΟΛΗΠΤΙΚΗ ΕΠΟΠΤΕΙΑ

Ως μακροπροληπτική εποπτεία νοείται η συστηματική παρακολούθηση των χαρακτηριστικών και των τάσεων που σημειώνονται στο χρηματοπιστωτικό σύστημα, στην πραγματική οικονομία και στους διαύλους που συνδέουν το χρηματοπιστωτικό σύστημα με την υπόλοιπη οικονομία. Η μακροπροληπτική εποπτεία, σε αντίθεση με τη μικροπροληπτική εποπτεία που εστιάζει σε επιμέρους εποπτευόμενους φορείς (π.χ. τράπεζες, ασφαλιστικές επιχειρήσεις κ.λπ.), μελετά τους κινδύνους και αξιολογεί την ανθεκτικότητα σε επίπεδο συστήματος, λαμβάνοντας υπόψη και τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των διαφόρων μερών του συστήματος. Τα βασικά εργαλεία μακροπροληπτικής διαχείρισης είναι τα εξής:

(i) Δείκτες μόχλευσης (leverage ratios)

Οι δείκτες κεφαλαιακής μόχλευσης, δηλαδή ο λόγος των ιδίων κεφαλαίων προς το σύνολο του ενεργητικού της τράπεζας, έχουν επανέλθει στο προσκήνιο ως μέτρο αντιμετώπισης της μόχλευσης. Όταν εφαρμόζονται στο σύνολο των τραπεζών, μπορούν να περιορίσουν τη συσσώρευση μόχλευσης σε επίπεδο συστήματος κατά τη διάρκεια της ανοδικής φάσης του οικονομικού κύκλου. Επίσης, οι δείκτες μόχλευσης μπορούν να λειτουργήσουν συμπληρωματικά με τους παραδοσιακούς δείκτες με βάση τον κίνδυνο και να ενσωματώσουν οποιαδήποτε υποεκτίμηση του κινδύνου, ανεξάρτητα από τις αιτίες που την προκαλούν (λανθασμένη υλοποίηση των εποπτικών κανόνων, κίνδυνος λανθασμένης ειδίκευσης υποδειγμάτων κ.λπ.).

(ii) Περιορισμοί στη διανομή κερδών

Ο περιορισμός στη διακριτική ευχέρεια των τραπεζών ως προς τη διανομή των κερδών είναι ουσιώδους σημασίας ιδίως σε περιόδους κρίσης, καθώς μπορεί να βοηθήσει την τράπεζα να αντεπεξέλθει στα προβλήματα και να συνεχίσει τη λειτουργία της. Η διακριτική ευχέρεια περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, τη διανομή μερίσματος, την επαναγορά μετοχών, τις έκτακτες παροχές προς το προσωπικό, πρόσθετες ασφαλιστικές παροχές ή την ενεργοποίηση του δικαιώματος αποπληρωμής υβριδικών τίτλων.

(iii) Αποθέματα κεφαλαίων (capital buffers)

Οι τράπεζες πρέπει να λειτουργούν με απόθεμα κεφαλαίου πέραν των ελάχιστων απαι-

τούμενων κεφαλαίων. Τα επιπλέον αυτά κεφάλαια στοχεύουν να καταστήσουν τις τράπεζες πιο ανθεκτικές σε περιόδους ύφεσης και καλύτερα προετοιμασμένες να απορροφήσουν τις επιπτώσεις διαταραχών. Αυτό επιτυγχάνεται με την αντιστροφή της υπερκυκλικής συμπεριφοράς που πολλαπλασιάζει τις επιπτώσεις μιας κρίσης. Το πλαίσιο κεφαλαιακών απαιτήσεων της Βασιλείας III καθορίζει τρία είδη αποθεμάτων: α) ένα απόθεμα διατήρησης (conservation buffer) ίσο με 2,5% του σταθμισμένου ενεργητικού με στόχο την αποτροπή διανομής κερδών αν δεν έχει αποκατασταθεί η κεφαλαιακή βάση, β) ένα αντικυκλικό απόθεμα (countercyclical buffer) ίσο με 0%-2,5% του σταθμισμένου ενεργητικού, που εξειδικεύεται σε εθνικό επίπεδο με βασικό κριτήριο την υπερβολική μεγέθυνση της πιστωτικής επέκτασης και με στόχο την αποτροπή υπερβολικής ανάληψης κινδύνων και τέλος γ) επιπλέον κεφαλαιακές απαιτήσεις που κλιμακώνονται μέχρι του 3,5% του σταθμισμένου ενεργητικού για τις συστημικά σημαντικές τράπεζες.

(iv) Δυναμικές προβλέψεις

Η πολιτική προβλέψεων συνδέεται και με την κερδοφορία των τραπεζών. Οι τράπεζες σε περιόδους ευνοϊκής συγκυρίας ενδέχεται να σχηματίζουν λιγότερες προβλέψεις από όσες απαιτούνται για να καλύψουν την αναμενόμενη ζημία, εμφανίζοντας έτσι αυξημένη κερδοφορία. Με ένα σύστημα δυναμικών προβλέψεων, οι τράπεζες θα ήταν υποχρεωμένες να προβαίνουν σε αυξημένες προβλέψεις στις περιόδους ευνοϊκής συγκυρίας, ώστε να μπορούν να τις χρησιμοποιήσουν στις περιόδους δυσμενούς συγκυρίας.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β

ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΚΡΙΣΕΩΝ

Ο σχεδιασμός ενός αποτελεσματικού πλαισίου διαχείρισης κρίσεων έχει στόχο την αποτροπή εμφάνισης εγχώριας ή διεθνούς κρίσης που θα έχει αρνητικές επιπτώσεις στην πραγματική οικονομία. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με την υλοποίηση ενός πλαισίου τριών σταδίων :

- Στάδιο πρόληψης
- Στάδιο πρώιμης παρέμβασης
- Στάδιο εξυγίανσης.

I ΣΤΑΔΙΟ ΠΡΟΛΗΨΗΣ

Το στάδιο της πρόληψης αποσκοπεί στην αύξηση των πιθανοτήτων πρώιμου εντοπισμού των προβλημάτων, καθώς και στην ενίσχυση της ετοιμότητας των τραπεζών σχετικά με την αντιμετώπιση σοβαρών δυσχερειών. Αυτό επιτυγχάνεται με:

(i) Ενίσχυση της τραπεζικής εποπτείας

Η ενίσχυση της τραπεζικής εποπτείας αποτέλεσε τον κύριο κορμό των μεταβολών. Εκτός από τη βελτίωση των παραδοσιακών μέσων εποπτείας, δύο εργαλεία απέκτησαν ιδιαίτερη σημασία, η ανάλυση του επιχειρηματικού μοντέλου (business model) και η άσκηση προσομοίωσης ακραίων καταστάσεων (stress testing).

Το επιχειρηματικό μοντέλο μιας τράπεζας είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με το κανονιστικό πλαίσιο λειτουργίας και η αιτιώδης σχέση είναι αμφίδρομη. Μπορούμε να διακρίνουμε τέσσερα μοντέλα λειτουργίας των τραπεζών: (α) καθολικής τραπεζικής (universal banking), (β) λιανικής τραπεζικής, (γ) επιχειρηματικής τραπεζικής και (δ) επενδυτικής τραπεζικής, κάθε ένα από τα οποία δημιουργεί διαφορετικές προοπτικές και κινδύνους. Η ανάλυση του επιχειρηματικού μοντέλου αναφέρεται τόσο στα σημεία ευαισθησίας και τη διατηρησιμότητα του υφιστάμενου μοντέλου, που είναι συνάρτηση του οικονομικού και λειτουργικού περιβάλλοντος στο οποίο δραστηριοποιείται μια τράπεζα,

όσο και στην κουλτούρα και την επιχειρηματική στρατηγική της τράπεζας. Το επιχειρηματικό μοντέλο μπορεί να αναλυθεί με βάση ποσοτικούς και ποιοτικούς παράγοντες. Οι ποσοτικοί παράγοντες αναφέρονται στη δυναμική της κερδοφορίας της τράπεζας, στην εξέλιξη των βασικών μεγεθών του ισολογισμού, καθώς και στο βαθμό αποδοχής των κινδύνων. Οι ποιοτικοί παράγοντες που πρέπει να αναλυθούν είναι οι σχέσεις με εξωτερικούς παράγοντες, η εσωτερική δομή της τράπεζας, η φήμη της, τα στοιχεία του συγκριτικού της πλεονεκτήματος, η εταιρική διακυβέρνηση, ο εσωτερικός έλεγχος και η ικανότητα διαχείρισης των κινδύνων.

Η άσκηση προσομοίωσης ακραίων καταστάσεων προσπαθεί να απαντήσει στο ερώτημα τι μπορεί να συμβεί σε μια τράπεζα, αν και όταν υλοποιηθούν ορισμένοι ακραίοι αλλά αληθοφανείς κίνδυνοι. Υπάρχουν δύο μεθοδολογίες, η ανάλυση ευαισθησίας (sensitivity approach) και η ανάλυση σεναρίου (scenario approach). Η ανάλυση ευαισθησίας υποθέτει μια αλλαγή σε ένα συγκεκριμένο παράγοντα κινδύνου, π.χ. υποτίμηση του νομίσματος αναφοράς, ανεξάρτητα από τους άλλους παράγοντες κινδύνου και χωρίς να διευκρινίζεται η αιτία της μεταβολής. Ο στόχος είναι να ποσοτικοποιηθούν οι επιπτώσεις αυτής της μεταβολής. Η ανάλυση σεναρίου εξετάζει πολλαπλούς παράγοντες κινδύνου, με έμφαση στην ταυτόχρονη εμφάνισή τους, οι οποίοι προέρχονται είτε από ένα συγκεκριμένο χαρτοφυλάκιο, π.χ. μεταβολές στο χαρτοφυλάκιο δανείων από ταυτόχρονη εμφάνιση πιέσεων στα επιτόκια και στις τιμές των ακινήτων, είτε από ένα συγκεκριμένο γεγονός που επηρεάζει οριζόντια την τράπεζα, π.χ. μεταβολές στα επιτόκια που ενδεχομένως επηρεάζουν το επιχειρηματικό χαρτοφυλάκιο, το λιανικό χαρτοφυλάκιο και τη σχέση μεταξύ στοιχείων ενεργητικού/παθητικού.

(ii) Συνεργασία μεταξύ των εποπτικών αρχών

Στις περιπτώσεις των διασυνοριακών τραπεζών η χώρα καταγωγής και οι χώρες υποδοχής

πρέπει να συνεργαστούν για να προσδιορίσουν τα πρακτικά εμπόδια στην επίτευξη συντονισμένης δράσης σε περίπτωση μιας οικονομικής κρίσης. Η συνεργασία αυτή καλύπτεται από κολλέγια εποπτών (supervisory colleges). Γενικά, τα κολλέγια είναι μόνιμοι θεσμοί που επιτρέπουν το συντονισμό, τη συνεργασία και την ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ των εποπτικών αρχών που είναι συνυπεύθυνες για μια τράπεζα με διασυννοριακή δραστηριότητα. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην ανάπτυξη μηχανισμών ανταλλαγής πληροφοριών και διαύλων επικοινωνίας μεταξύ των εμπλεκόμενων, καθώς και ενός πλαισίου που διευκολύνει τη διαχείριση κρίσεων. Προτείνεται η δημιουργία ομάδων αντιμετώπισης κρίσεων (crisis management groups) με βασική αρμοδιότητα την ανάπτυξη σχεδίων ανάκαμψης και σχεδίων εξυγίανσης ώστε να εξασφαλίζεται προετοιμασία για την αντιμετώπιση προβλημάτων.

2 ΣΤΑΔΙΟ ΠΡΩΙΜΗΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ

Στο δεύτερο στάδιο της πρώιμης παρέμβασης, οι μεν νομισματικές αρχές μπορούν να παρεμβαίνουν για έκτακτη χρηματοδότηση φερέγγυων τραπεζών μέσω του μηχανισμού του δανειστή έκτακτης ανάγκης (lender of last resort), ενώ οι εποπτικές αρχές μπορούν να παρεμβαίνουν προληπτικά ώστε να μετριαστούν κατά το δυνατόν οι επιπτώσεις. Και στις δύο περιπτώσεις πρέπει να υπάρχουν οι κατάλληλοι μηχανισμοί ώστε να ενεργοποιείται η παρέμβαση.

(i) Δανειστής έσχατης ανάγκης (lender of last resort)

Η χρηματοδότηση των τραπεζών υπό κανονικές συνθήκες λαμβάνει τη μορφή συνήθους χρηματοδότησης με το παρεμβατικό επιτόκιο (π.χ. διαδικασία κύριας αναχρηματοδότησης και πάγια διευκόλυνση οριακής χρηματοδότησης από την ΕΚΤ). Υπό συνθήκες πίεσης λαμβάνει τη μορφή έκτακτης χρηματοδότησης (π.χ. διαδικασία απεριορίστης χρηματοδότησης με σταθερό επιτόκιο που εισήγαγε η ΕΚΤ) και υπό συνθήκες ακραίας πίεσης λαμ-

βάνει τη μορφή παροχής έκτακτης ρευστότητας (Emergency Liquidity Assistance – ELA).³³ Η τελευταία παρέμβαση είναι αποτελεσματική όταν (α) η τράπεζα αντιμετωπίζει προσωρινά προβλήματα ρευστότητας αλλά είναι φερέγγυα, (β) υπάρχουν αποδεκτές εξασφαλίσεις, (γ) παρέχεται με επιτόκιο υψηλότερο από τα επιτόκια της αγοράς και (δ) παρέχεται απεριορίστη ρευστότητα προς τράπεζες που ικανοποιούν τα (α) και (β). Βεβαίως, ο ορισμός μιας φερέγγυας τράπεζας που αντιμετωπίζει προσωρινά προβλήματα ρευστότητας σε σχέση με μια αφερέγγυα τράπεζα είναι δύσκολος και δυσδιάκριτος. Σε πολλές περιπτώσεις, προβλήματα ρευστότητας μπορεί να οδηγήσουν σε αφερεγγυότητα, με συνέπεια τον αποκλεισμό από τις αγορές μέχρι να ληφθούν μέτρα εξυγίανσης. Από την άλλη πλευρά, για τις νομισματικές αρχές ο ακριβής ορισμός μπορεί να μην είναι επιθυμητός στο πλαίσιο της έννοιας της εποικοδομητικής ασάφειας (constructive ambiguity), ώστε να μετριαστούν ενδεχόμενα προβλήματα ηθικού κινδύνου.

Στην ευρωζώνη η παροχή έκτακτης ρευστότητας είναι αρμοδιότητα των εθνικών νομισματικών αρχών και οι κίνδυνοι βαρύνουν αυτές, καθώς η ενέργεια δεν εντάσσεται στο πλαίσιο άσκησης της ενιαίας νομισματικής πολιτικής. Αν και μέσω του Ενιαίου Εποπτικού Μηχανισμού η πληροφόρηση θα είναι πολύ πιο έγκαιρη και έγκυρη, η ΕΚΤ δεν φαίνεται να επιθυμεί να αυξήσει τον κίνδυνο του ισολογισμού της αλλά ούτε και οι εθνικές νομισματικές αρχές φαίνονται πρόθυμες να προσθέσουν έναν ακόμη μηχανισμό επιμερισμού των ζημιών (loss sharing mechanism). Βεβαίως, η ΕΚΤ μπορεί να απαγορεύσει την παροχή έκτακτης ρευστότητας σε περίπτωση που έρχεται σε αντίθεση με τους νομισματικούς στόχους, καθώς η ίδια παραμένει η μόνη αρμόδια να παρέχει ρευστότητα στο σύνολο του συστήματος μέσω των εργαλείων άσκησης νομισματικής πολιτικής.

³³ Βλ. Gonzales-Paramo, J.M. (2013), "Innovations in Lender of Last Resort Policy in Europe", *Handbook of Safeguarding Global Financial Stability*, Chapter 41, Elsevier.

(ii) Μηχανισμός παρέμβασης (triggers)

Η Οδηγία CRDIV-CRR (Βασιλεία III) παρέχει τις αναγκαίες εξουσίες πρώιμης παρέμβασης στις εποπτικές αρχές (Άρθρο 104) ώστε να επιβάλλουν μέτρα σε τράπεζες οι οποίες αδυνατούν να ικανοποιήσουν κάποια από τις απαιτήσεις της εν λόγω Οδηγίας. Συνεπώς, οι εποπτικές αρχές μπορούν να απαιτούν:

- Ίδια κεφάλαια μεγαλύτερα των ελάχιστων απαιτούμενων.
- Βελτίωση των διαδικασιών για τον υπολογισμό των εσωτερικών κεφαλαίων, καθώς και εκπόνηση των σχεδίων ανάκαμψης και εξυγίανσης.
- Βελτίωση των διαδικασιών κανονιστικής συμμόρφωσης.
- Συγκεκριμένη πολιτική προβλέψεων.
- Περιορισμό των δραστηριοτήτων των τραπεζών ή αποεπένδυση από δραστηριότητες υψηλού κινδύνου.
- Περιορισμό του κινδύνου που ενέχουν (inherent risk) δραστηριότητες ή προϊόντα της τράπεζας.
- Περιορισμό του μεταβλητού τμήματος των αμοιβών (bonus κ.λπ.).
- Αποθεματοποίηση κερδών για ενίσχυση των ιδίων κεφαλαίων.

- Περιορισμό των πληρωμών, μερισμάτων ή τοκομεριδίων, χωρίς αυτό να συνιστά αθέτηση.
- Πρόσθετη ή συχνότερη πληροφόρηση.
- Ειδικές απαιτήσεις ρευστότητας.

Εκτός από τα παραπάνω, η εποπτική αρχή μπορεί να παρεμβαίνει προληπτικά και να απαιτεί την υλοποίηση ή χρονοδιάγραμμα υλοποίησης των πολιτικών που έχουν προσδιοριστεί στα σχέδια ανάκαμψης και εξυγίανσης, την αλλαγή της διοίκησης της τράπεζας, τη σύγκληση γενικής συνέλευσης κ.λπ. Η εποπτική αρχή έχει επίσης τη δυνατότητα να τοποθετεί ειδικό διαχειριστή για περιορισμένο χρονικό διάστημα.

3 ΣΤΑΔΙΟ ΕΞΥΓΙΑΝΣΗΣ

Το τρίτο στάδιο της εξυγίανσης ξεκινά όταν (α) η τράπεζα έχει πτωχεύσει ή είναι στα πρόθυρα της πτώχευσης, (β) δεν υπάρχει η δυνατότητα ανάκαμψης με ιδιωτικά κεφάλαια ή εποπτικές παρεμβάσεις και (γ) οι ενέργειες εξυγίανσης είναι αναγκαίες για λόγους δημόσιου συμφέροντος. Αν συντρέχουν και οι τρεις παραπάνω προϋποθέσεις, η αρχή εξυγίανσης μπορεί να ενεργοποιήσει κάποια ή κάποιες από τις συμβατικές τεχνικές εξυγίανσης (βλ. Πλαίσιο 1).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ

ΣΥΣΤΗΜΑ ΕΓΓΥΗΣΗΣ ΚΑΤΑΘΕΣΕΩΝ

Ι ΛΟΓΟΙ ΥΠΑΡΞΗΣ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ ΕΓΓΥΗΣΗΣ ΚΑΤΑΘΕΣΕΩΝ

Συστήματα Εγγύησης Καταθέσεων βρίσκονται σε ισχύ στις περισσότερες χώρες του κόσμου. Καθιερώθηκαν για πρώτη φορά μετά τη μεγάλη κρίση του 1929-1933 με στόχο να ελαχιστοποιήσουν ή να εξαλείψουν τον κίνδυνο απώλειας των καταθέσεων σε περίπτωση πτώχευσης των τραπεζών.³⁴ Το αίσθημα της ασφάλειας είναι σημαντικό, αφού οι καταθέσεις για τα νοικοκυριά και τις μικρές επιχειρήσεις αντιπροσωπεύουν αποταμιεύσεις ή σημαντικά κεφάλαια για τη διενέργεια συναλλαγών. Πολλές φορές η αναγκαιότητα ενός συστήματος εγγύησης καταθέσεων υποεκτιμάται σε περιόδους ευφορίας και αναδεικνύεται σε περιόδους κρίσης. Ιστορικά αποδεικνύεται ότι τέτοια συστήματα καθιερώθηκαν ή προσαρμόστηκαν μετά από κάποια μεγάλη διαταραχή.

Γενικά, ένα σύστημα εγγύησης καταθέσεων πρέπει να ισορροπήσει μεταξύ δύο στόχων, την αποτροπή πανικού και την εξάλειψη του ηθικού κινδύνου. Οι καταθέτες μιας τράπεζας δεν έχουν τα μέσα ούτε τη δυνατότητα ανάλυσης της οικονομικής κατάστασης της τράπεζας και η αβεβαιότητα μπορεί εύκολα και γρήγορα να εξελιχθεί σε πανικό. Το πλαίσιο ανάλυσης του γνωστού υποδείγματος Diamond and Dybvig καταλήγει σε δύο μορφές ισορροπίας, την “καλή” και την “κακή”. Στην “καλή” ισορροπία οι μαζικές αναλήψεις περιορίζονται στις μη εύρωστες τράπεζες, αλλά αν η απώλεια της εμπιστοσύνης επεκταθεί και σε εύρωστες τράπεζες, επικρατεί η “κακή” ισορροπία και γενικεύεται το πρόβλημα του πανικού και των μαζικών αναλήψεων. Σ’ αυτή την περίπτωση υγιείς τράπεζες είναι πιθανόν να πτωχεύσουν. Όμως η πλήρης κάλυψη των καταθετών οδηγεί σε μείωση των κινήτρων για επιβολή πειθαρχίας. Οι καταθέτες, γνωρίζοντας ότι σε κάθε περίπτωση θα αποζημιωθούν, δεν έχουν κίνητρα να επιβάλουν σύνεση στην επικινδυνότητα των επενδύσεων της τράπεζας.

2 ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ ΕΓΓΥΗΣΗΣ ΚΑΤΑΘΕΣΕΩΝ

Τα χαρακτηριστικά που προσδιορίζουν ένα σύστημα εγγύησης καταθέσεων είναι τα εξής:³⁵

(i) Νομική μορφή, στόχος και συμμετοχή

Οι οργανισμοί εγγύησης καταθέσεων μπορεί να είναι δημόσιοι ή ιδιωτικοί. Η διάκριση έχει σημασία ως προς την υπευθυνότητα και τη λογοδοσία, καθώς στην πρώτη περίπτωση οι υποχρεώσεις αφορούν την κυβέρνηση, ενώ στη δεύτερη περίπτωση έναν ιδιωτικό οργανισμό. Όσον αφορά το στόχο, αυτός είναι συνάρτηση της ιστορικής εξέλιξης της οικονομίας και του τρόπου που μια οικονομία αντιμετωπίζει τα θέματα καταμερισμού του κόστους, καθώς αυτά πάντα ενέχουν σημεία σύγκρουσης συμφερόντων. Ο τρόπος επίλυσής τους προσδιορίζει και το ρόλο ενός συστήματος εγγύησης καταθέσεων. Όσον αφορά τη συμμετοχή, αυτή πρέπει να ορίζεται με τρόπο ώστε το σύστημα να παραμένει εύρωστο σε συνεχή βάση. Η συμμετοχή μπορεί να είναι υποχρεωτική ή προαιρετική. Όταν η συμμετοχή είναι προαιρετική, υπάρχει κίνητρο στις πιο εύρωστες τράπεζες να μη συμμετέχουν στο σύστημα, ενώ οι λιγότερο εύρωστες να συμμετέχουν.

(ii) Ύψος κάλυψης

Όσον αφορά το ύψος κάλυψης, υπάρχουν τρεις προσεγγίσεις: (α) απεριόριστη κάλυψη, (β) περιορισμένη κάλυψη και (γ) συνυπευθυνότητα. Στην περίπτωση της απεριόριστης κάλυψης είναι ενδεχόμενο να εμφανιστεί το φαινόμενο του ηθικού κινδύνου, ενώ στην περιορισμένη κάλυψη το φαινόμενο του κατακερματισμού των καταθέσεων σε ποσά μέχρι το ύψος της κάλυψης. Το ύψος της κάλυψης πρέπει να είναι τέτοιο ώστε να καλύπτει ένα

³⁴ Για μια ιστορική αναδρομή βλ. Bradley, Christine M. (2000), “A historical perspective on deposit insurance coverage”, *FDIC Banking Review*, 13(2).

³⁵ Βλ. Financial Stability Board (2012), “Thematic Review on Deposit Insurance Systems”, Basel.

μεγάλο μέρος των καταθέσεων, αλλά να απο-
τρέψει φαινόμενα αδιαφορίας για επιβολή
πειθαρχίας. Στην περίπτωση της συνυπευθυ-
νότητας, οι καταθέτες έχουν κάλυψη, αλλά
είναι συνυπεύθυνοι ως ένα ποσοστό και
ουσιαστικά είναι καλυμμένοι για το υπόλοιπο.
Εναλλακτικά, οι μικροί καταθέτες μπορεί να
έχουν πλήρη κάλυψη και η συνυπευθυνότητα
να περιορίζεται στους μεγαλύτερους καλυμ-
μένους καταθέτες.

(iii) Χρηματοδότηση

Η χρηματοδότηση μπορεί να είναι (α) εκ των
προτέρων (ex ante), (β) εκ των υστέρων (ex
post) ή (γ) συνδυασμός των δύο. Η εκ των
προτέρων χρηματοδότηση συνίσταται στην
καταβολή τακτικών εισφορών για τη δημι-
ουργία ενός ταμείου που ενεργοποιείται αν
κάποιο μέλος του συστήματος πτωχεύσει.
Στην εκ των υστέρων χρηματοδότηση τα
κεφάλαια συγκεντρώνονται αν και όταν
κάποιο μέλος του συστήματος πτωχεύσει. Το
πρώτο σύστημα έχει τα πλεονεκτήματα της
συνεχούς χρηματοδότησης από όλα τα μέλη,
συμπεριλαμβανομένων και των “προβλημα-
τικών” τραπεζών, καθώς και της διατήρησης
της σταθερότητας αν τα συσσωρευθέντα
κεφάλαια είναι επαρκή, αλλά και τα μειονε-
κτήματα του περιορισμού των κερδών των
τραπεζών. Το δεύτερο σύστημα έχει το πλε-
ονέκτημα της παροχής κινήτρων παρακολού-
θησης της συμπεριφοράς των τραπεζών, αλλά
το μειονέκτημα της υπερκυκλικότητας, καθώς
τα κεφάλαια που είναι αναγκαία αντλούνται
σε περίοδο διαταραχών και η πτωχεύσασα
τράπεζα δεν συνεισφέρει.

(iv) Εισφορές

Οι δύο εναλλακτικοί τρόποι υπολογισμού των
εισφορών είναι (α) ένα συγκεκριμένο ποσο-
στό των ασφαλισμένων καταθέσεων (flat rate)

και (β) ένα ποσοστό με βάση τον κίνδυνο
(risk-based rate). Η προσέγγιση του σταθερού
ποσοστού, ειδικά αν συνδυαστεί με μη υπο-
χρεωτική συμμετοχή, ενδέχεται να δημιουρ-
γήσει το πρόβλημα της δυσμενούς επιλογής
(adverse selection), καθώς μόνο οι λιγότερο
εύρωστες τράπεζες θα έχουν κίνητρο να συμ-
μετέχουν δεδομένου ότι θα επιδοτούνται από
τις πιο υγιείς τράπεζες. Η προσέγγιση της δια-
φοροποίησης ανάλογα με τον κίνδυνο υπερ-
τερεί, διότι παρέχει κίνητρα παρακολούθησης
της επικινδυνότητας των τραπεζών αλλά περι-
λαμβάνει πιο περίπλοκους υπολογισμούς,
καθώς πρέπει να αναπτυχθεί μια μεθοδολογία
υπολογισμού.

(v) Επιλέξιμοι καταθέτες

Η βασική αρχή για να καταστεί ένας καταθέ-
της επιλέξιμος, δηλαδή να καλύπτεται από το
σύστημα, είναι να μην έχει τη δυνατότητα να
κατανοεί την ευρωστία και την οικονομική
κατάσταση μιας τράπεζας αλλά ούτε τα μέσα
για να το επιτύχει. Με αυτό το σκεπτικό τα
συστήματα εγγύησης καταθέσεων συνήθως
καλύπτουν καταθέτες λιανικής (φυσικά πρό-
σωπα), αλλά μπορούν να καλύπτουν και
νομικά πρόσωπα, κυρίως μικρομεσαίες επι-
χειρήσεις. Οι καταθέσεις της διατραπεζικής
αγοράς καθώς και οι καταθέσεις που συνδέ-
ονται με ξέπλυμα χρήματος συνήθως εξαι-
ρούνται.

(vi) Χρόνος πληρωμής

Η βασική λειτουργία ενός συστήματος εγγύη-
σης καταθέσεων είναι η ταχεία πληρωμή των
καταθετών σε περίπτωση πτώχευσης μιας τρά-
πεζας. Συνήθως οι διαδικασίες είναι χρονο-
βόρες και ο χρόνος πληρωμής εξαρτάται από
(α) το χρόνο εξακρίβωσης της αδυναμίας
καταβολής των καταθέσεων και (β) το χρονικό
πρόγραμμα αποπληρωμής.

Η ΕΞΥΠΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ: “ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ” ΚΑΙ “ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΕΣ” ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ. ΜΠΟΡΟΥΝ ΝΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΟΥΝ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΕΞΟΔΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ;¹

Σοφία Λαζαρέτου

Διεύθυνση Οικονομικής Ανάλυσης και Μελετών

“Αν η καλλιτεχνική έκφραση εκτιμηθεί ως ενεργειακό δυναμικό που μπορεί να επενδυθεί και να αποδώσει καρπούς, τότε είναι σίγουρο ότι η οικονομική κρίση δεν μπορεί να καταβάλει τον ανήσυχο καλλιτεχνικό κόσμο”.

Αθηναϊκό Καλλιτεχνικό Δίκτυο (Οκτώβριος 2013)²

I ΕΙΣΑΓΟΝΤΑΣ ΤΗΝ “ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ”

Την άνοιξη του 2014 θα επιλεγεί η νικήτρια πόλη στον πρωτότυπο διαγωνισμό της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την ανάδειξη της πρώτης “Ευρωπαϊκής Πρωτεύουσας της Καινοτομίας”.³ Σκοπός του διαγωνισμού είναι να παροτρύνει τις αστικές περιοχές να αναπτύξουν ένα “βιώσιμο οικοσύστημα καινοτομίας” (sustainable innovation ecosystem), στο οποίο συμμετέχουν πολίτες, επιχειρήσεις, πανεπιστήμια και ερευνητικά κέντρα, δημόσιοι φορείς και χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί με ζητούμενο τη “δημιουργία ενός κατάλληλου δικτύου πόλεων που θα ανταλλάσσουν μεταξύ τους λαμπρές ιδέες για το μέλλον”.⁴ Η νικήτρια πόλη θα πρέπει αποδεδειγμένα να ακολουθεί μια συνολική στρατηγική που είναι (α) καινοτόμος (innovative) όσον αφορά τις ιδέες, τις διαδικασίες και τα εφαρμοζόμενα μέσα, (β) πηγή έμπνευσης (inspiring), προσελκύοντας ταλαντούχους δημιουργούς και χρηματοδοτικούς φορείς-επενδυτές, (γ) ολοκληρωμένη (integrated), δηλαδή να επιδιώκει μια έξυπνη, βιώσιμη και χωρίς αποκλεισμούς οικονομική ανάπτυξη σύμφωνα με τους στόχους της νέας οικονομικής στρατηγικής “Ευρώπη 2020”, και (δ) διαδραστική (interactive), δηλαδή να δημιουργεί κοινότητες καινοτομίας μέσα στην ίδια πόλη, αλλά και μεταξύ πόλεων.

Η προκήρυξη του συγκεκριμένου διαγωνισμού αποκαλύπτει περίτρανα τη στροφή του ενδιαφέροντος και της προσοχής της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στη νέα “οικονομία του πολιτισμού

και της δημιουργίας” και τον κομβικό ρόλο αυτής της νέας οικονομίας για την οικονομική ανάπτυξη και την ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων. Με τον τρόπο αυτό, προάγεται ο τελικός στόχος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής να καταστεί η ΕΕ “ένωση της καινοτομίας”.

Στην Ευρώπη, οι “βιομηχανίες” — όπως συνηθίζεται να λέγονται, και βεβαίως δεν πρόκειται για την κλασική έννοια της βιομηχανικής παραγωγής — που παράγουν αγαθά πολιτισμού και δημιουργίας (cultural and creative

¹ Το άρθρο αυτό αποτελεί τμήμα εκτενέστερης ομώνυμης μελέτης που ζητήθηκε από το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού και τα βασικά συμπεράσματά της παρουσιάστηκαν στη διημερίδα “Χρηματοδοτώντας τη Δημιουργικότητα” (20-21 Φεβρουαρίου 2014) στο πλαίσιο της Ελληνικής Προεδρίας του 2014. Θα ήθελα να ευχαριστήσω τη Λίνα Μενδώνη, τη Ζωή Καζαζάκη, τη Μόνικα Τσιλιμπέρδη και τη Μαρία-Ξένη Γαρέζου για την πολύτιμη συνδρομή τους σε όλη τη διάρκεια της συγγραφής. Ευχαριστίες επίσης οφείλονται στον Γρηγόρη Καραντινάκη, στον Μύρωνα Μιχαηλίδη και τη Μαρία Φασουλάκη για την ευγενική παραχώρηση των στατιστικών στοιχείων των φορέων που εκπροσωπούν. Ευχαριστώ θερμά τη Μάρλεν Μούλιου και τον Γιώργο Κλήμη, καθώς και τον Διονύση Ποτισολάκη για την εκτενή και εποικοδομητική συζήτηση και την ιδιαίτερα γόνιμη ανταλλαγή απόψεων που είχα μαζί τους. Με βοήθησαν στη σωστή κατανόηση βασικών εννοιών και στην καλύτερη αντίληψη της ελληνικής πραγματικότητας. Ευχαριστώ επίσης τον Δημήτρη Μαλλιαρόπουλο για τις εύστοχες παρατηρήσεις του και την ενθάρρυνσή του. Τέλος, μεταξύ των συναδέλφων μου στην Τράπεζα της Ελλάδος, είμαι υπόχρεη στον Χρίστο Κατηφόρη για τη βοήθειά του σε ορισμένες στατιστικές του εμπορίου και στην Πηνελόπη Τσαλαπάρτα για τη βοήθεια που μου προσέφερε στη συλλογή υλικού κατά το αρχικό στάδιο της εκπόνησης της μελέτης. Τυχόν λάθη ή παραλείψεις βαρύνουν αποκλειστικά τη συντάκτρια της μελέτης, ενώ οι απόψεις που εκφράζονται στην παρούσα δεν απηχούν κατ’ ανάγκην τις απόψεις της Τράπεζας της Ελλάδος.

² Το Αθηναϊκό Καλλιτεχνικό Δίκτυο είναι μια οργάνωση καλλιτεχνών που από το 2012 έχει ξεκινήσει ένα σχέδιο πολιτιστικής παρέμβασης στην πόλη των Αθηνών. Μορφή αυτής της παρέμβασης για το 2013 ήταν το “Μικρό Παρίσι των Αθηνών” (9-16 Οκτωβρίου).

³ IP/13/808, iCapital. Αξίζει να σημειωθεί ότι το ευρωπαϊκό πρόγραμμα *Ορίζοντας 2020* (2014-2020) θα εστιάξει περισσότερο στους τρόπους χρηματοδότησης της καινοτομίας σε όλα τα στάδια της ανάπτυξής της, από την επιστημονική ανακάλυψη μέχρι τη συνεργασία με την αγορά.

⁴ Máire Geoghegan-Quinn, Επίτροπος για την Έρευνα, την Καινοτομία και τις Επιστήμες, 3 Σεπτεμβρίου 2013.

industries) αποτελούν τα τελευταία χρόνια έναν από τους πιο δυναμικούς τομείς. Θεωρούνται “... καταλύτης καινοτόμων εξελίξεων στη βιομηχανία και στον τομέα των υπηρεσιών...” και ως εκ τούτου “... καταλαμβάνουν σημαντική θέση στη στρατηγική ‘Ευρώπη 2020’, δεδομένου ότι συμβάλλουν σε ένα νέο τύπο ανάπτυξης...”, ενισχύοντας τη διεθνή ανταγωνιστικότητα της ΕΕ και προωθώντας τη γνωστική και πολιτισμική της πολυμορφία.⁵ Συνδέονται στενά με την εκπαίδευση και την κατάρτιση και η δυναμική τους εξέλιξη αντανακλάται όχι μόνο στην οικονομική, αλλά και στην κοινωνική ανάπτυξη. “Ο πολιτισμός μπορεί να συμβάλλει στην ανάπτυξη χωρίς αποκλεισμούς μέσω της προώθησης του διαπολιτισμικού διαλόγου με πλήρη σεβασμό της πολιτισμικής ιδιαιτερότητας”. Αναγνωρίζεται ότι “... [οι δημιουργικές βιομηχανίες] δραματίζουν πλέον κεντρικό ρόλο για την αναπτυξιακή προοπτική, την ανταγωνιστικότητα και το μέλλον της ΕΕ-28 και των πολιτών της... Είναι φορείς συγκριτικού πλεονεκτήματος που δεν μπορεί να αντιγραφεί... είναι παράγοντες τοπικής ανάπτυξης και πρωτοπόροι βιομηχανικών αλλαγών... Ενισχύουν την κοινωνική συνοχή και την κοινωνική ανάπτυξη και επιτρέπουν σε άτομα και κοινότητες να συμμετάσχουν πλήρως στα κοινωνικά, πολιτιστικά και οικονομικά δρώμενα”.⁶

Οι κοινωνικές και πολιτισμικές αλλαγές, αλλά κυρίως οι τεχνολογικές εξελίξεις που σημειώθηκαν τις τελευταίες δεκαετίες στους τομείς της πληροφορίας και της επικοινωνίας,⁷ όπως οι νέες μορφές ψηφιοποίησης (digitisation), το διαδίκτυο (Internet), οι μορφές διασκευής (remix), ανάμειξης (mashing) και χρήσης (sampling) διαφορετικών έργων, ενίσχυσαν τη ζήτηση εκ μέρους των Ευρωπαίων πολιτών για πολιτιστικά αγαθά, πνευματικές δημιουργίες και νέες μορφές ψυχαγωγίας και τέρψης. Εξάλλου, η δημογραφική γήρανση του πληθυσμού στον ανεπτυγμένο κόσμο προσδιόρισε μια νέα ομάδα ενεργών καταναλωτών, τα άτομα της τρίτης ηλικίας, που διαθέτουν εισόδημα αλλά και χρόνο να δαπανήσουν για την απόλαυση εμπειριών και συγκινήσεων μέσω της κατανάλωσης αγαθών και

υπηρεσιών πολιτισμού και δημιουργίας. Στο άλλο άκρο της δημογραφικής κλίμακας, η νέα γενιά εξοικειώνεται ταχύτατα με τη νέα τεχνολογία της επικοινωνίας και πληροφορίας και αναδεικνύεται σε δυναμική αγορά που όχι μόνο καταναλώνει, αλλά με τη δραστική συμμετοχή της καθίσταται επίσης συμπαραγωγός και [συν]διαμορφωτής του τελικού προϊόντος.

Οι αλλαγές αυτές προσδιόρισαν τόσο την εξέλιξη νέων επιχειρηματικών προτύπων και την εμφάνιση νέων καινοτόμων βιομηχανιών (όπως π.χ. η δημιουργία παιχνιδιών για υπολογιστή και η σχεδίαση διαδικτυακών εφαρμογών) όσο και τον αναπροσανατολισμό των παραδοσιακών βιομηχανιών παραγωγής αγαθών πολιτισμού από την εξυπηρέτηση αποκλειστικά και μόνο των αναγκών της πνευματικής και οικονομικής ελίτ προς τη διοχέτευση των προϊόντων του πολιτισμού σε ευρύτερα κοινωνικά στρώματα και μαζικότερη κατανάλωση. Επέβαλαν εξάλλου στις βιομηχανίες παραγωγής καταναλωτικών αγαθών να επανασχεδιάσουν και να επαναπροσδιορίσουν τα βασικά χαρακτηριστικά των προϊόντων τους, τα δίκτυα παροχής και διανομής, καθώς και τους τρόπους χρηματοδότησης, ώστε να ικανοποιούν τις διαρκώς αυξανόμενες και μεταβαλλόμενες ανάγκες των πελατών τους. Έδωσαν δηλαδή στο ευρύ κοινό τη δυνατότητα ευκολότερης πρόσβασης στην τέχνη τόσο στις παραδοσιακές εκφράσεις της, όπως η ζωγραφική, η γλυπτική, η μουσική, η αρχιτεκτονική και το θέατρο, όσο και στις πιο

5 CCMI/098, Γνωμοδότηση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής με θέμα “Πρόταση κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για τη θέσπιση του προγράμματος *Δημιουργική Ευρώπη*”, 28 Μαρτίου 2012, σελ. 1.

6 Βλ. ΕΕ C51, 17 Φεβρουαρίου 2011, σελ. 43-49, και τα συμπεράσματα της συνόδου του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου για την εκπαίδευση και τον πολιτισμό, 19-20 Μαΐου 2011.

7 Σύμφωνα με την τελευταία έκθεση της Διεθνούς Ένωσης Τηλεπικοινωνιών, 2,7 δισεκατομμύρια άνθρωποι στον πλανήτη έχουν σήμερα πρόσβαση στο διαδίκτυο μέσω υπολογιστή ή κινητού τηλεφώνου, ενώ ο αριθμός των συνδέσεων κινητής τηλεφωνίας ανέρχεται σε 6,8 δισεκατομμύρια. Το 50% του πληθυσμού της γης καλύπτεται από το ευρυζωνικό δίκτυο 3G. Στην ΕΕ-28, το ποσοστό των νοικοκυριών που έχουν σύνδεση με το διαδίκτυο φθάνει το 79% (Eurostat, Δεκέμβριος 2013). Στην Ελλάδα, το ήμισυ του συνολικού πληθυσμού (ηλικίας 16-74 ετών) χρησιμοποιεί ηλεκτρονικό υπολογιστή ή έχει πρόσβαση στο διαδίκτυο. Το ποσοστό αυτό φθάνει το 86% στους νέους ηλικίας μέχρι 24 ετών. Βλ. έρευνα της ΕΛΣΤΑΤ για τη χρήση τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνίας από τα ελληνικά νοικοκυριά (Μάρτιος 2012).

σύγχρονες μορφές της, όπως η τηλεόραση και ο κινηματογράφος.

Η ύπαρξη ενός καταναλωτικού κοινού πρόθυμου να καταναλώσει πολιτιστικά αγαθά, η διάθεση επαρκών χρηματικών κεφαλαίων είτε με τη μορφή επιχορηγήσεων είτε με τη μορφή επενδύσεων-δανείων, το διαθέσιμο ανθρώπινο κεφάλαιο και η προσφορά δημιουργών συνετέλεσαν στη “συνάντηση” της παραδοσιακής βιομηχανίας και εν γένει της οικονομίας με τον πολιτισμό και τη δημιουργία. Με την αξιοποίηση της νέας τεχνολογίας και των εφαρμογών της, η επένδυση στο χώρο του πολιτισμού και της δημιουργίας δεν απαιτεί μεγάλα χρηματικά κεφάλαια. Απαιτεί όμως ευστροφία, φαντασία, δημιουργική αντίληψη, ποιότητα έκφρασης, εξωστρέφεια, δεξιότητες, ικανοποιητικό βαθμό προσαρμοστικότητας στις μεταβαλλόμενες συνθήκες, συνεχή εκπαίδευση και ενημέρωση. Η επάρκεια των προς επένδυση χρηματικών κεφαλαίων, το χαμηλό κόστος παραγωγής και η χαμηλή τιμή πώλησης δεν αποτελούν πλέον τους μόνους προσδιοριστικούς παράγοντες της επίδοσης της επιχειρηματικής δραστηριότητας στο χώρο αυτό. Η μοναδικότητα και η επωνυμία, η δυνατότητα αποκώμησης προσωπικών εμπειριών και συγκινήσεων είναι εξίσου σημαντικοί προσδιοριστικοί παράγοντες της παραγωγικότητας και του συγκριτικού πλεονεκτήματος.

Η ευρωπαϊκή βιομηχανία πολιτισμού και δημιουργίας αναδεικνύεται σήμερα παγκόσμιος ηγέτης, κατέχοντας το 70% της παγκόσμιας αγοράς.⁸ Έχοντας συγκριτικό πλεονέκτημα στο εξαγωγικό εμπόριο προς τις τρίτες χώρες, αποτελεί τον καλύτερο πρεσβευτή της ευρωπαϊκής βιομηχανίας, της κοινοτικής και εθνικής ταυτότητας και πολιτιστικής κληρονομιάς. Χρησιμοποιώντας ως βασικό συντελεστή παραγωγής τη γνώση, το συναίσθημα, τον πολιτισμό και την καινοτομία, διαδίδει στον υπόλοιπο κόσμο τις ευρωπαϊκές ηθικές αξίες και πολιτικές αρετές.

Σύμφωνα με τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία, ο τομέας αυτός συνεισφέρει το 3% του ΑΕΠ της ΕΕ-27 —μη συμπεριλαμβανομένου του

χρηματοπιστωτικού τομέα— και απασχολεί περισσότερους από 7 εκατομμύρια ανθρώπους, από τους οποίους περίπου 1 εκατομμύριο είναι αυτοαπασχολούμενοι και ελεύθεροι επαγγελματίες. Κατά την Πράσινη Βίβλο (Ευρωπαϊκή Επιτροπή 2010), συμβάλλει κατά 2,6% στο ΑΕΠ της ΕΕ-27 και προσφέρει θέσεις εργασίας σε περισσότερους από 5 εκατομμύρια ανθρώπους.⁹ Μεταξύ 2002 και 2011, οι εξαγωγές προϊόντων πολιτισμού και δημιουργίας από την Ευρώπη προς τον υπόλοιπο κόσμο αυξήθηκαν με μέσο ετήσιο ρυθμό 6,3%.

Ο τομέας αυτός φάνηκε μάλιστα ιδιαίτερα ανθεκτικός στην παρούσα κρίση χρέους και ύφεση όσον αφορά τις προοπτικές περαιτέρω ανάπτυξής του και ενίσχυσης της απασχόλησης, ιδιαίτερα των νέων.¹⁰

Ενώ την πρώτη δεκαετία της νέας χιλιετιδίας επέδειξε ένα σταθερό βηματισμό προς μια αναπτυξιακή τροχιά, από το 2010 και μετά ο ετήσιος ρυθμός ανάπτυξης ξεπέρασε το 10% και αναμένεται να παραμείνει σε αυτό το υψηλό ποσοστό τα επόμενα έτη.¹¹ Άλλωστε, έχει στατιστικά επαληθευθεί (Power 2011) η υψηλή συσχέτιση μεταξύ του κατά κεφαλήν εισοδήματος και του επιπέδου απασχόλησης στον τομέα του πολιτισμού και της δημιουργίας σε δείγμα 266 περιφερειών από 30 ευρωπαϊκές χώρες. Βρέθηκε ότι γύρω στο 50% της διαφοράς του κατά κεφαλήν εισοδήματος μεταξύ των περιφερειών μπορεί να εξηγηθεί από την ένταση απασχόλησης και το βαθμό εξειδίκευσης των εν λόγω περιφερειών στον τομέα αυτό.

8 European Commission, *Commission Staff Working Document on Competitiveness of the European High-End Industries*, SWD(2012) 286 final, 26 Σεπτεμβρίου 2012.

9 Βλ. Frontier Economics (2012) και Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2010). Το 2004 οι απασχολούμενοι στον κλάδο αριθμούσαν 5,9 εκατ. ή 3,1% του εργατικού δυναμικού στην ΕΕ-27, συμπεριλαμβανομένων των απασχολούμενων στον πολιτιστικό τουρισμό. Βλ. ΚΕΑ (2006). Μεταξύ 2004 και 2007, το ποσοστό απασχόλησης παρέμεινε σταθερό στο 2,5% του συνόλου, με μικρές αποκλίσεις μεταξύ των χωρών. Το 2009 εκτιμήθηκε εκ νέου σε 1,7% του συνόλου, με βάση όμως την κατηγοριοποίηση των επαγγελματιών ISCO-08 (2011). Η καταγεγραμμένη αυτή μείωση της απασχόλησης οφείλεται εν πολλοίς στην αλλαγή της στατιστικής μεθοδολογίας, καθώς και στην αναθεώρηση τόσο της κατηγοριοποίησης των δραστηριοτήτων όσο και των επαγγελματιών. Τα στοιχεία επομένως δεν είναι συγκρίσιμα διαχρονικά.

10 Βλ. *Πρωτοβουλία για την εργασία των νέων*, Σύνοδος Κορυφής του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, 7-8 Φεβρουαρίου 2013.

11 Για το 2012 εκτιμάται ότι ο ρυθμός ανάπτυξης κυμάνθηκε μεταξύ 7% και 9%. Βλ. Altgamma Monitor Update (2012).

1.1 ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ

Η σημασία της ανάπτυξης του νέου αυτού τομέα για την ελληνική οικονομία είναι πολύ μεγάλη. Η δομή της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας παρουσιάζει μια σειρά από ιδιαιτερότητες που παρέχουν συγκριτικό πλεονέκτημα στις ελληνικές επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στον τομέα, όπως:

- (i) το μεσαίο έως πολύ μικρό μέγεθος των επιχειρήσεων,
- (ii) ο υψηλός βαθμός έντασης εργασίας,
- (iii) η προσωπική ταυτότητα της δημιουργίας,
- (iv) η παραγωγική ή “δημιουργική” φαντασία, με την έννοια της ικανότητας επεξεργασίας νέων χρήσιμων εικόνων και εννοιών,
- (v) η ελευθεριότητα σκέψης και νόησης και η διάθεση κριτικής,
- (vi) η ευκολία προσαρμογής στο διαρκώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον,
- (vii) η αισθητική και η ποιότητα έκφρασης,
- (viii) η έμφαση στην καινοτομία,
- (ix) η πλεονεκτική γεωγραφική θέση της χώρας και οι ευνοϊκές καιρικές συνθήκες,
- (x) η μοναδικότητα της γλώσσας,
- (xi) το απόθεμα τεχνογνωσίας και εξειδικευμένου ανθρώπινου δυναμικού.

Αν και τα στατιστικά στοιχεία για την πορεία του τομέα στην Ελλάδα είναι από ελλιπή έως ανύπαρκτα, σύμφωνα με πρόσφατη μελέτη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Power 2011), η περιφέρεια της Αττικής συγκαταλέγεται για το 2007 μεταξύ των καλύτερων 25 περιφερειών με κριτήριο την επίδοση στην απασχόληση από

ένα σύνολο 266 περιφερειών 30 χωρών της Ευρώπης.¹² Συγκεκριμένα, συγκαταλέγεται μεταξύ των 10 περιφερειών με την καλύτερη επίδοση στο πεδίο των μέσων ενημέρωσης και στις 20 καλύτερες περιφέρειες στο πεδίο των εκδόσεων.¹³ Σε εθνικό επίπεδο, η Ελλάδα κατέχει τη 18η θέση σε σύνολο 30 χωρών με κριτήριο την απασχόληση (4,1%). Γίνεται επομένως εύκολα αντιληπτό ότι όχι μόνο η προοπτική ανάπτυξης του τομέα αυτού στην Ελλάδα, που αριθμεί πολλούς και διαφορετικούς κλάδους δραστηριότητας, είναι ιδιαίτερα καλή, αλλά και η συνεισφορά του ως εργαλείου οικονομικής ανάπτυξης σε τοπικό και εθνικό επίπεδο είναι σημαντική, αφού διαχέει σημαντικά οφέλη σε πολλούς άλλους τομείς της εθνικής οικονομίας. Και τούτο γιατί η μέχρι τώρα ευρωπαϊκή εμπειρία έχει δείξει ότι:

Πρώτον, το επιχειρηματικό μοντέλο που χρησιμοποιείται στον τομέα του πολιτισμού και της δημιουργίας κρίνεται ιδιαίτερα επιτυχημένο.¹⁴ Βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στη σημασία της επωνυμίας προέλευσης και του εμπορικού σήματος και στη συμβολική ή εσωτερική αξία (intrinsic value) του παρεχόμενου προϊόντος, επιτρέποντας την επιβολή υψηλότερης τιμής σε σχέση με τα μη επώνυμα και τυποποιημένα προϊόντα. Η υψηλότερη αυτή τιμή αποκρυσταλλώνει την “εκφραστική αξία” του προϊόντος (expressive value), τις υψηλές προδιαγραφές κατασκευής, όπως τα αυστηρά κριτήρια επιλογής των πρώτων υλών και ελέγχου της ποιότητας του τελικού παραγόμενου προϊόντος, την πρωτοτυπία στη σύλληψη της ιδέας και τη μοναδικότητα στο σχεδιασμό, την ιδιαίτερη φυσιογνωμία του δημιουργού, την αρμονική συνύπαρξη της παραδοσιακής τεχνοτροπίας με τη νέα τεχνολογία και την ευκολία προσαρμογής του προϊόντος στις απαιτήσεις του κάθε καταναλωτή χωριστά, ώστε το προϊόν να θεωρείται μοναδικό, προσδιορίζοντας με αυτό τον τρόπο μια σχετική

¹² Κατέχει την 9η καλύτερη θέση, αν και θεωρείται η 25η πολυπληθέστερη περιφέρεια.

¹³ Κατέχει τη 10η και 6η καλύτερη θέση αντίστοιχα.

¹⁴ Η ευρεία αντίληψη ότι ο πολιτισμός αποτελεί εργαλείο οικονομικής ανάπτυξης ενσωματώθηκε στην εθνική οικονομική πολιτική της Μεγάλης Βρετανίας από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, με άριστες οικονομικές επιδόσεις, όπως θα δούμε παρακάτω.

ανελαστική ζήτηση στις μεταβολές της τιμής. Τούτο σημαίνει ότι η παραγωγικότητα του τομέα του πολιτισμού και της δημιουργίας δεν εξαρτάται τόσο από το κόστος παραγωγής όσο από τη δεξιολογία, την έμπνευση και τη φαντασία, καθώς και από την ένταση των προσωπικών συγκινήσεων που η κατανάλωσή του προσφέρει στο άτομο.

Δεύτερον, η δεξιολογία και το ατομικό ταλέντο αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση για να καταστεί το προϊόν μοναδικό, πρωτότυπο και επώνυμο. Συνεπώς, ο τομέας αυτός ενθαρρύνει την υψηλή εξειδίκευση, τη διαρκή εκμάθηση και εκπαίδευση και την προστασία της γνώσης της παραδοσιακής τεχνοτροπίας. Παράλληλα, η διαρκής ανάγκη σχεδιασμού νέων προϊόντων ενθαρρύνει την καινοτομία τόσο στον τρόπο παραγωγής όσο και στη χρησιμοποίηση νέων πρώτων υλών.

Τρίτον, η παραγωγή, η παροχή και η διανομή των προϊόντων και των υπηρεσιών πολιτισμού απαιτούν ένα πλέγμα πολλών επιχειρήσεων, προμηθευτών, παρόχων και διανομέων, συνήθως μικρού ή μεσαίου μεγέθους, και πολλών επαγγελματιών (είτε χειρωνακτών είτε πνευματικών δημιουργών-καλλιτεχνών), εγκατεστημένων συχνά σε μικρότερα αστικά κέντρα ή οικονομικά φτωχότερες περιοχές. Η ανάπτυξη επομένως του πολιτισμού και της δημιουργίας συνεισφέρει στη συνολική ανάπτυξη της τοπικής οικονομίας και τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας στην περιοχή.

Τέταρτον, επειδή εξ ορισμού στηρίζεται στην αξιοποίηση των δυνατοτήτων που προσφέρει η καινοτομία, είτε αυτή συνδυάζεται με νέες τεχνολογίες είτε με νέες επιστημονικές ανακαλύψεις ή με την αισθητική και την καλλιτεχνική δημιουργία, ο πολιτισμός και η δημιουργία ως οικονομικές δραστηριότητες προάγουν την ευρεσιτεχνία σε ολόκληρη την οικονομία και συνεισφέρουν ενεργά στην υιοθέτηση και εφαρμογή τρόπων προστασίας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας.¹⁵

Τις τελευταίες δεκαετίες, η εθνική προσπάθεια για την ανάδειξη της χώρας σε κορυφαίο

πόλο έλξης ξένων επισκεπτών και κατ' επέκταση την ευρεία γνωστοποίηση των πολιτιστικών αξιών και του τρόπου ζωής της βασίστηκε εξ ολοκλήρου στο παραδοσιακό τρίπτυχο "ήλιος, θάλασσα, αρχαιότητες", που συνδύαζε την απόλαυση του ελεύθερου χρόνου, την ψυχαγωγία και την άνετη διαμονή με το φυσικό τοπίο και την ιστορία. Αν και το τρίπτυχο αυτό λειτούργησε, θα έλεγε κανείς, ικανοποιητικά έως τώρα, όπως αυτό αποδεικνύεται από την εκτίναξη του αριθμού των ξένων επισκεπτών και των τουριστικών εσόδων μετά από μια περίοδο παρατεταμένης βαθμιαίας πτώσης, θεωρείται σήμερα μάλλον ξεπερασμένο στο υπό διαμόρφωση νέο παγκόσμιο οικονομικό περιβάλλον.

Ήδη από τη δεκαετία του 1990 το παγκόσμιο βιομηχανικό παραγωγικό υπόδειγμα άλλαξε με την ενσωμάτωση της νέας οικονομίας της γνώσης και της πληροφορίας. Στην πρώτη δεκαετία της νέας χιλιετηρίδας, η νέα οικονομία αλλάζει εκ νέου με την ενσωμάτωση της δημιουργίας και του πολιτισμού ως παραγόντων παραγωγής πλούτου. Αφού ξεπεράστηκε η ταύτισή του αποκλειστικά με την πολιτιστική κληρονομιά και τις καλές τέχνες, ο πολιτισμός έλαβε μια πιο ευρεία ερμηνεία, αυτή του τρόπου ζωής και του συνόλου των κοινών αξιών και εμπειριών. Σε συνδυασμό δε με τη διεθνοποίηση των τηλεπικοινωνιών και την ψηφιακή τεχνολογία, η πολιτιστική δημιουργική έκφραση και ανταλλαγή έλαβε νέες μορφές. Από τη μια πλευρά, ο καταναλωτής άλλαξε συμπεριφορά και από παθητικός δέκτης πληροφοριών έγινε ενεργός [συν]διαμορφωτής του περιεχομένου του προϊόντος που ζητά να καταναλώσει. Από την άλλη, οι βιομηχανίες έστρεψαν το ενδιαφέρον τους από την απλή αναπαραγωγή προς την παραγωγή και διανομή σε στοχευόμενες αγορές καταναλωτικών αγαθών όπου η αισθητική, το ντιζάιν και ο νεωτερισμός έχουν πρωτεύοντα ρόλο. Περαιτέρω υπάρχει ανάγκη σύνδεσης των πολιτιστικών και δημιουργικών βιομηχανιών με τον πολιτιστικό τουρισμό που συνιστά

¹⁵ Για το πώς η καινοτομία, η έρευνα και η τεχνολογία μπορούν να συνεισφέρουν στην έξοδο της χώρας από την παρούσα δυσόωση συγκυρία, βλ. Herrmann and Kritikos (2013).

ασφαλές εργαλείο ανάδειξης των πολιτιστικών και δημιουργικών δυνάμεων που προσδιορίζουν την αναπτυξιακή προοπτική κάθε περιοχής.¹⁶

Τρεις επομένως είναι οι κινητήριες δυνάμεις της αναπτυξιακής πορείας της οικονομίας του πολιτισμού και της δημιουργίας: η τεχνολογία,¹⁷ η έντονη επιθυμία για απόκτηση εμπειριών και συγκινήσεων¹⁸ και ο τουρισμός.¹⁹

Με δεδομένο το νέο διεθνές αναπτυξιακό υπόδειγμα στο οποίο η οικονομία της γνώσης και της τεχνολογίας συγκεράζεται με την οικονομία του πολιτισμού και της δημιουργίας, η ελληνική πολιτεία, κατά την αναζήτηση ενός νέου βιώσιμου αναπτυξιακού παραδείγματος, θα πρέπει να εστιάσει την προσοχή της στα αντιληπτά πλέον οφέλη της έξυπνης οικονομίας, η οποία αναγνωρίζεται σήμερα ευρέως ως η επόμενη ατμομηχανή ανάπτυξης. Κατά συνέπεια, υπό το φως αυτών των εξελίξεων, η πρόκληση για την ελληνική κοινωνία και οικονομία σήμερα δεν είναι μόνο η προστασία και συντήρηση της υφιστάμενης εθνικής πολιτιστικής κληρονομιάς και του ιστορικού παρελθόντος, αλλά και η δημιουργία νέων μορφών πολιτισμού, που ενθαρρύνουν όλους τους πολίτες να συμμετάσχουν στη διαδικασία παραγωγής γνώσης και νέων ιδεών, προάγοντας την πρωτοτυπία, την προσωπική έκφραση και την καινοτομία και εν τέλει τον πολιτισμό αυτόν καθ'αυτόν. Με άλλα λόγια, η πρόκληση που αντιμετωπίζει σήμερα η τρέχουσα πολιτική πολιτιστικής διαχείρισης είναι η μεταστροφή της από τη στατική προσέγγιση (κληροδότηση) του πολιτισμού προς τη δυναμική του θεώρηση (παραγωγή νέων μορφών). Η εμμονή στη στατική προσέγγιση μετατρέπει την κοινωνία σε παθητικό καταναλωτή προϊόντων πολιτισμού, που κατά κανόνα εισάγονται. Αντίθετα, η στροφή της στη δυναμική προσέγγιση την καθιστά κοινωνία δημιουργική, με θετικές συνέπειες για το σύνολο της οικονομίας.²⁰

Η στροφή αυτή συνιστά και το βασικό στόχο της παρούσας μελέτης. Πέραν του ότι αποτελεί μια πρώτη πειραματική προσπάθεια ποσο-

τικής καταγραφής των ελληνικών επιδόσεων στο νέο αυτό τομέα οικονομικής δραστηριότητας, αφού τα ισχύα στατιστικά στοιχεία δεν μας επιτρέπουν ακόμη μια ασφαλή και ευκρινή απεικόνισή του, η παρούσα μελέτη αποσκοπεί κυρίως στην πληροφόρηση των ενδιαφερομένων (που είναι οικονομικοί και κοινωνικοί φορείς, ιδιωτικοί και δημόσιοι φορείς, υπεύθυνοι χάραξης οικονομικής πολιτικής, κοινή γνώμη) σχετικά με το ότι αυτός ο τομέας είναι ανάγκη να συμπεριληφθεί στις τρέχουσες συζητήσεις για το υπό διαμόρφωση νέο παραγωγικό μοντέλο της χώρας, που θα είναι καλύτερα προσαρμοσμένο στις απαιτήσεις και ανάγκες της σύγχρονης διεθνοποιημένης ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας. Τονίζεται δηλαδή η ανάγκη για μια ολιστική θεώρηση της νέας αναπτυξιακής στρατηγικής, η οποία θα δίνει έμφαση στον εντοπισμό και την καλλιέργεια της ιδιαίτερης πολιτιστικής φυσιογνωμίας της χώρας, που μπορεί να αποτελέσει ένα ασφαλές συστατικό του συγκριτικού πλεονεκτήματός της. Μια τέτοια θεώρηση θα πρέπει να εκμεταλλεύεται το πλέγμα σχέσεων (creative nexus) που συνδέουν τον πολιτισμό και τη δημιουργία με την ανάπτυξη και την τεχνολογία, την ενθάρρυνση των επενδύσεων και τη διεύρυνση των διεθνών εμπορικών συναλλαγών, με τελικό αποτέλεσμα την αύξηση της απασχόλησης και την καταπολέμηση ιδιαίτερα της ανεργίας των νέων και του κοινωνικού τους αποκλεισμού.

¹⁶ Για τη σημασία του πολιτιστικού τουρισμού, βλ. Khouanova-Rubicondo (2011) και ΥΠΠΟ (2010).

¹⁷ Η ψηφιακή τεχνολογία έχει επιφέρει τεράστια ανάπτυξη των μέσων με τα οποία μεταφέρεται το περιεχόμενο ενός προϊόντος στον καταναλωτή, όπως η καλωδιακή, δορυφορική και ψηφιακή τηλεόραση, τα ηλεκτρονικά παιχνίδια, οι εφαρμογές μετάδοσης, αποθήκευσης και αναμετάδοσης οποιουδήποτε ηχητικού υλικού (podcasting, streaming).

¹⁸ Η αύξηση του παγκόσμιου πληθυσμού σε 9 δισεκατομμύρια μέχρι το 2050, η επέκταση του προσδόκιμου ορίου ζωής και η μείωση της τιμής λόγω της βελτίωσης της τεχνολογίας είναι παράγοντες που αυξάνουν τη ζήτηση για αγαθά πολιτισμού και δημιουργίας.

¹⁹ Αν και η τρέχουσα παγκόσμια χρηματοοικονομική κρίση έληξε όλους τους τομείς παραγωγής, ο τουρισμός ανέκαμψε διεθνώς ταχύτερα. Κατά τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού (UNWTO 2009), εκτιμάται ότι ο αριθμός των αφίξεων διεθνώς θα αυξάνεται κατά 4% ετησίως, προσεγγίζοντας τα 1,6 δισεκατομμύρια μέχρι το 2020.

²⁰ Εμφανείς είναι οι διασυνδέσεις μεταξύ πολιτισμού και τουρισμού, “δημιουργικών” και “συμβατικών” παραγωγικών τομέων, περιφερειακής και τοπικής οικονομίας. Βλ. http://www.ceanet.eu/report/BISC_creative_industries.pdf και <http://www.europe-innova.eu/creative>.

Οι σκέψεις αυτές κρίνονται επίκαιρες και ιδιαίτερα χρήσιμες στην παρούσα δυσμενή ελληνική συγκυρία. Ευελπιστούμε ότι η πρώτη αυτή προσπάθεια ενασχόλησης με την οικονομική του πολιτισμού και της δημιουργίας θα δώσει το εναρκτήριο λάκτισμα αφενός για τη συστηματική καταγραφή, τη μελέτη των ιδιαιτεροτήτων και την παρακολούθηση των επιδόσεων της “νέας οικονομίας”, που παραμένει εν πολλοίς αχαρτογράφητη, και αφετέρου για την ανάληψη συγκεκριμένων πρωτοβουλιών στο πεδίο της οικονομικής πολιτικής για την ενίσχυσή της.

Ειδικότερα, επιχειρούμε έναν πρώτο απολογισμό της ελληνικής εμπειρίας μέχρι σήμερα και μια ακτινογραφία της αναπτυξιακής προοπτικής και των προκλήσεων που αντιμετωπίζει. Ερωτήματα που θα μας απασχολήσουν είναι: Πρώτον, μπορεί να καταστεί μοχλός ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας; Δεύτερον, μπορεί να συνεισφέρει στον αναπροσανατολισμό του χαρακτήρα του εθνικού οικονομικού υποδείγματος από μια εσωστρεφή καταναλωτική οικονομία, που βασίζεται κυρίως στο λιανικό εμπόριο και τις κατασκευές, σε μια “έξυπνη” και εξωστρεφή οικονομία, με έμφαση στην απόκτηση ισχυρού συγκριτικού πλεονεκτήματος στη δεξιοτεχνία, τεχνολογία και καινοτομία; Τρίτον, ποιες είναι οι προκλήσεις που αντιμετωπίζει ο τομέας του πολιτισμού και της δημιουργίας λειτουργώντας σε ένα εγγύριο περιβάλλον βαθιάς και παρατεταμένης ύφεσης, υπερβάλλουσας και φθηνής πλέον προσφοράς εργασίας, οικονομικής αβεβαιότητας και πιστωτικής στενότητας, αλλά και σε ένα διεθνές περιβάλλον στασιμότητας, αποπληθωρισμού και έντονου ανταγωνισμού;

Το υπόλοιπο άρθρο αποτελείται από τα παρακάτω τμήματα. Στο τμήμα 2 διατυπώνουμε έναν ορισμό της “οικονομίας του πολιτισμού και της δημιουργίας”, αναφέρουμε τα προαπαιτούμενα για την ανάπτυξή της και παρουσιάζουμε την πολύπλευρη διάστασή της. Στο τμήμα 3 επιχειρούμε για πρώτη φορά μια παρουσίαση του προφίλ της Ελλάδος στον τομέα αυτό. Αξιολογούμε τις επιδόσεις της

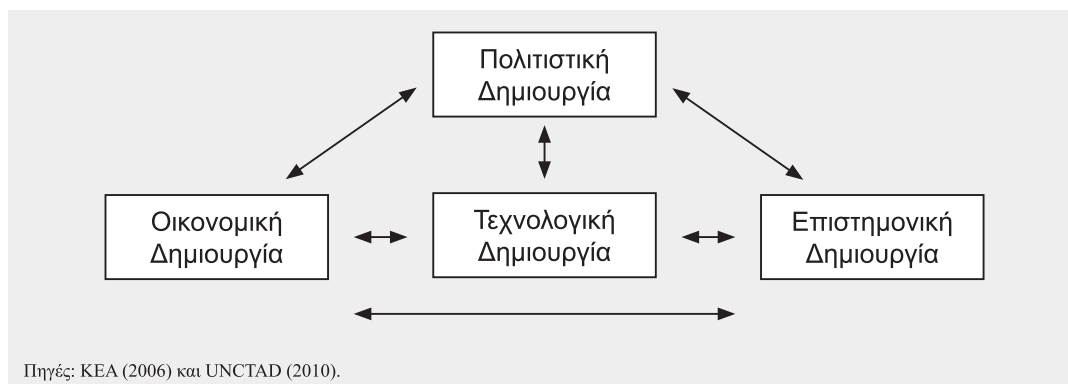
χώρας κατά την τελευταία δεκαετία, δίνοντας έμφαση στις προκλήσεις που καλείται να αντιμετωπίσει ως αναπόσπαστο μέλος της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας. Αναλυτικότερα, πειραματιζόμαστε με τον ορισμό, τη μέτρηση και την ταξινόμηση του πολιτισμού και της δημιουργίας σε ένα εννοιολογικό πλαίσιο χρήσιμο για το στατιστικό εντοπισμό της έξυπνης οικονομίας. Ορίζουμε εκείνες τις στατιστικές που είναι αναγκαίες για την παρακολούθηση, αξιολόγηση και αποτίμηση των επιδόσεών της και επιχειρούμε την παρουσίαση του πολιτισμού και της δημιουργίας σε αριθμούς. Στο τμήμα 4 καταγράφουμε τις ιδιαιτερότητες του τομέα πολιτισμού και δημιουργίας στην Ελλάδα και προτείνουμε έντεκα πρακτικές προτάσεις εργασίας που βοηθούν στην εμφάνιση ενός νέου ενάρετου κύκλου πολιτισμού-δημιουργίας-οικονομίας.

2 ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ: ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΟΡΙΣΜΟ

Στην παραδοσιακή θεωρία και πολιτική της βιομηχανικής οργάνωσης, οι όροι “πολιτιστικές βιομηχανίες” (cultural industries) και “δημιουργικές βιομηχανίες” (creative industries) συχνά αναφέρονται σε παραγωγικούς τομείς που βρίσκονται στην περιφέρεια του ενδιαφέροντος της οικονομικής και βιομηχανικής ανάλυσης και συνήθως καλύπτουν το χώρο του πολιτισμού, του θεάματος και των τεχνών.²¹ Ο αρμονικός συγκερασμός της έννοιας του πολιτισμού και της καλλιτεχνικής και πνευματικής δημιουργίας με την έννοια της οικονομίας της αγοράς δημιούργησε ένα νέο τομέα, τον “τομέα του πολιτισμού και της δημιουργίας”, και ανέδειξε ένα νέο πεδίο ενδιαφέροντος για την οικονομική επιστήμη,

²¹ Μόλις πριν από 15 έτη, ο όρος “πολιτιστικές και δημιουργικές οικονομίες ή βιομηχανίες” ήταν παντελώς άγνωστος στους οικονομολόγους, κοινωνιολόγους, στατιστολόγους και διαχειριστές του πολιτισμού. Το βρετανικό παράδειγμα, που χρονολογείται από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, εισήγαγε τον όρο για να περιγράψει, να εντοπίσει, να απεικονίσει και να μετρήσει το συγκεκριμένο τομέα της βρετανικής οικονομίας. Συναφείς όροι είναι “δημιουργική οικονομία”, “δημιουργική κοινωνία”, “δημιουργική τάξη”, “δημιουργικοί εργαζόμενοι”. Βλ. British Council (2010).

Σχήμα Ι Η έννοια της δημιουργίας στη σύγχρονη οικονομία

τα “οικονομικά του πολιτισμού”²² και τη “δημιουργική οικονομία”.²³

Η γρήγορη άλλωστε ανάπτυξη που σημείωσε ο τομέας τα τελευταία χρόνια διεθνώς οδήγησε στην αναγνώρισή του ως αυτοτελούς κλάδου της οικονομίας, που περιλαμβάνει πολλές και σημαντικές δραστηριότητες παραγωγικού ενδιαφέροντος, όπως η διαφήμιση, η αρχιτεκτονική, το σχέδιο, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και κοινωνικής δικτύωσης, ο κινηματογράφος, τα εικαστικά, η λογοτεχνία και το θέατρο, το λογισμικό, η μουσική, η φωτογραφία, οι βιβλιοθήκες και τα αρχεία, τα μουσεία και οι αρχαιολογικοί χώροι, και γενικότερα μορφές πολιτισμικής και λαογραφικής κληρονομιάς, οι εκδόσεις και οι αίθουσες τέχνης. Καλύπτει δηλαδή ένα ευρύ και ετερόκλητο φάσμα δραστηριοτήτων συναφών με τον πολιτισμό γενικότερα. Ωστόσο, όπως φαίνεται από το Σχήμα 1, έντονες είναι οι ομοιότητες, οι αλληλεξαρτήσεις και οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ πολιτιστικής, οικονομικής, επιστημονικής και τεχνολογικής δημιουργίας. *Πολιτιστική δημιουργία* είναι η ικανότητα της σύλληψης μιας πρωτότυπης εκφραστικής ιδέας ή ενός διαφορετικού τρόπου αισθητικής ερμηνείας του κόσμου γύρω μας. *Επιστημονική δημιουργία* είναι η επιθυμία για μελέτη και πειραματισμό με στόχο την απόκτηση συστηματικής γνώσης και την εξεύρεση νέων τρόπων επίλυσης προβλημάτων. *Οικονομική δημιουργία* είναι η ικανότητα αξιοποίησης του

συγκριτικού πλεονεκτήματος προς όφελος της οικονομικής ανάπτυξης, της απασχόλησης και της ενισχυμένης συμμετοχής της χώρας στο διεθνές εμπόριο. *Τεχνολογική δημιουργία*, τέλος, είναι η δυνατότητα υιοθέτησης νέων τρόπων παραγωγής, διανομής και διάδοσης.

Οι “δημιουργικοί επιχειρηματίες” καλούνται να καλύψουν το κενό μεταξύ των καλλιτεχνών-δημιουργών και του ακροατηρίου-καταναλωτών. Σε όλο το φάσμα της δημιουργίας, από τις εκδόσεις και την επικοινωνία, τους μουσικούς παραγωγούς έως τους κινηματογραφικούς παραγωγούς, τους προγραμματιστές διαδραστικών παιχνιδιών και τη χειροτεχνία, οι “δημιουργικοί επιχειρηματίες” προσδιορίζουν το είδος του πολιτισμού που καταναλώνουμε και πώς τον καταναλώνουμε, φροντίζοντας όμως παράλληλα η επιχείρησή τους να είναι βιώσιμη με χρηματοοικονομικά κριτήρια.

Ο όρος “δημιουργικές βιομηχανίες” (Mato 2009, Miller 2009, UNCTAD 2010, Throsby 2001) περιλαμβάνει όλες τις επιχειρήσεις που έχουν ως πυρήνα της δραστηριότητάς τους την

²² Κατά το έγκριτο διεθνές περιοδικό *Journal of Cultural Economics*, η οικονομική του πολιτισμού αποτελεί “πεδίο εφαρμογής της οικονομικής θεωρίας και ανάλυσης στις τέχνες του θεάματος και στον πολιτισμό. Ασχολείται με την οικονομική και επιχειρηματική οργάνωση του τομέα του πολιτισμού και τη συμπεριφορά των παραγωγών-δημιουργών, καταναλωτών και κυβερνητικών φορέων σε θέματα πολιτισμού”. <http://www.springer.com/economics/microeconomics/journal/10824>.

²³ Κατά τον Howkins (2005), ο όρος περιγράφει τη σύνδεση της ικανότητας για δημιουργία με τα οικονομικά της παραγωγής πλούτου.

“ικανότητα για δημιουργία” (creation), με την έννοια της διανοητικής και κοινωνικής διεργασίας για την παραγωγή νέων ιδεών, εννοιών, σχεδίων, συνδέσμων, διαδικασιών και clusters.²⁴ Η νέα ιδέα πρέπει να είναι πρωτότυπη, προσωπική, με περιεχόμενο, και να είναι χρήσιμη (Howkins 2005) και ικανή να οδηγήσει σε ένα συγκριτικό οικονομικό πλεονέκτημα (Florida 2002, 2005). Εναλλακτικά, κατά το βρετανικό παράδειγμα (βλ. DCMS 2001), στην προσπάθεια ποσοτικοποίησης της προστιθέμενης αξίας του τομέα των τεχνών και του πολιτισμού (arts and culture), που ήταν έως και τα μέσα της δεκαετίας του 1990 άμεσα οικονομικά εξαρτώμενος από την κρατική επιχορήγηση, ως “δημιουργικές βιομηχανίες ορίζονται αυτές που έχουν ως κέντρο αναφοράς την ατομική δεξιοτεχνία, το ταλέντο και τη δημιουργικότητα και έχουν δυνατότητες παραγωγής πλούτου και δημιουργίας νέων βιώσιμων θέσεων εργασίας μέσω της οικονομικής εκμετάλλευσης της πνευματικής ιδιοκτησίας” (σελ. 4). Με άλλα λόγια, έμφαση δίνεται στη γνώση και στο ταλέντο ως βασική εισροή παραγωγής και λιγότερο στο τελικό προϊόν αυτό καθαυτό, το οποίο ενδιαφέρει πρωτίστως την πολιτιστική βιομηχανία (Power 2009). Οι δημιουργικές βιομηχανίες δηλαδή καλύπτουν ένα ευρύτερο πεδίο από ό,τι οι πολιτιστικές βιομηχανίες, κατά τρόπο ώστε να αναδεικνύονται νέες δυναμικές που δεν είχαν γίνει άμεσα και ευρέως αντιληπτές στο χώρο της πολιτικής για τον πολιτισμό, την απασχόληση και την εκπαίδευση.

Την τελευταία δεκαετία, η ακαδημαϊκή οικονομική και καλλιτεχνική φιλολογία έχει κατακλυστεί από διάφορους όρους και έννοιες που προσπαθούν να περιγράψουν την “οικονομία του πολιτισμού και της δημιουργίας”. Ποικίλες έννοιες και ιδέες εναλλάσσονται γύρω από όρους όπως “πολιτιστικές βιομηχανίες”, “δημιουργικές βιομηχανίες”, “οικονομία της δημιουργίας”, “οικονομία των αισθήσεων, συγκινήσεων και εμπειριών”.²⁵ Ζωηρή επίσης είναι η συζήτηση για το αν αποτελεί τομέα (sector) ή βιομηχανία (industry) ή δραστηριότητα (activity), αλλά και αν θα πρέπει να χρησιμοποιείται ένας αμιγώς

οικονομικός όρος όπως αυτός της “οικονομίας της αγοράς”, που παραπέμπει άμεσα σε δραστηριότητες εμπορευματικού χαρακτήρα (for-profit), για να περιγράψει εν πολλοίς δράσεις μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα (not for-profit).

Αν και στην ακαδημαϊκή βιβλιογραφία η διατύπωση απλών και λειτουργικών ορισμών χαρακτηρίστηκε από έντονη αντιπαράθεση²⁶ εξαιτίας της δυσδιάκριτης διαφοράς των εν λόγω κλάδων, στην πράξη λόγω της μεγάλης επικάλυψης της παραγωγικής τους δραστηριότητας έχει επικρατήσει η από κοινού θεώρηση των πολιτιστικών και δημιουργικών βιομηχανιών (Jeffcutt and Pratt 2009, Power and Scott 2004) και η εναλλακτική χρήση των δύο όρων για την περιγραφή εκείνων των επιχειρήσεων σύλληψης, παραγωγής, διάδοσης και διανομής εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών που χρησιμοποιούν εκτενώς τη γνώση, την καινοτομία, τη δημιουργία και τον πολιτισμό ως βασική εισροή παραγωγής. Προσεγγίζοντας το παράδειγμα των ΗΠΑ,²⁷ κρίσιμο στοιχείο για τη συμπερίληψη μιας επιχείρησης στον τομέα αυτό αποτελεί ο προσανατολισμός της στην αγορά έτσι ώστε να έχει τη δυνατότητα αυτοχρηματοδότησης και να είναι σε θέση να καταβάλλει φόρους κύκλου εργασιών (Söndermann et al. 2009). Συνεπώς, βασικά στοιχεία του τελικού προϊόντος πρέπει να είναι:

- (i) το στοιχείο της καινοτομίας που εμπεριέχει,
- (ii) ο συμβολισμός,

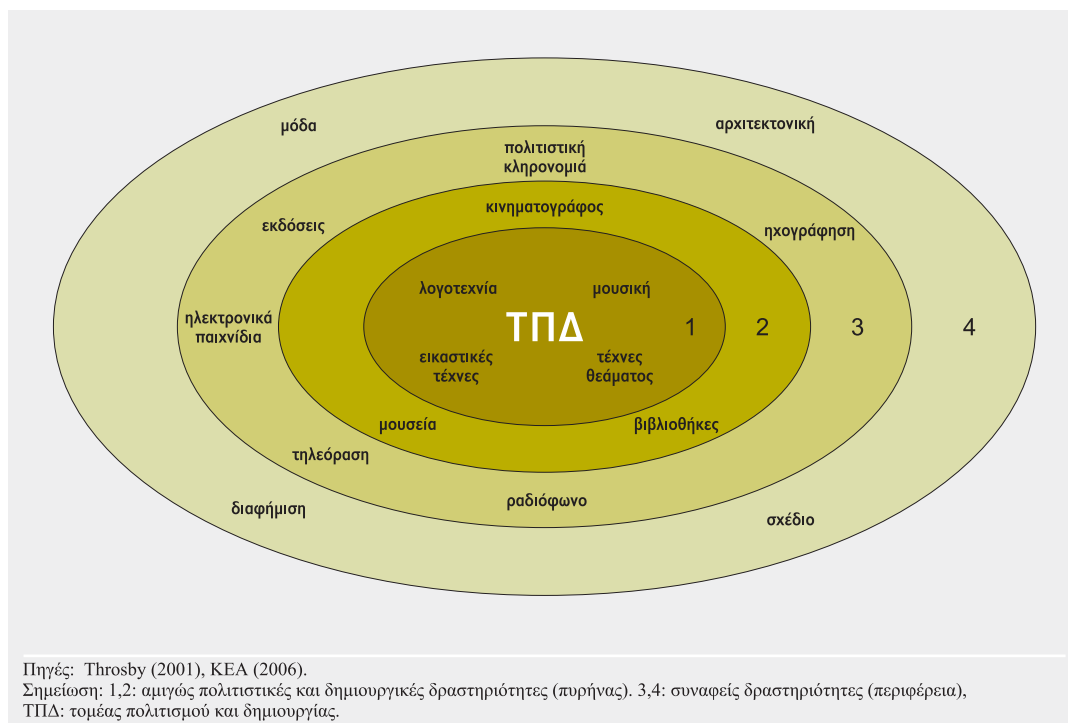
²⁴ Ορίζονται ως ένα γεωγραφικά συγκεντρωμένο, σύνθετο σύνολο ισχυρά αλληλεξαρτώμενων εταιριών, προμηθευτών, παρόχων και σχετιζόμενων θεσμών που προωθούν την καινοτόμο σκέψη και τον ανταγωνισμό (Porter 2005).

²⁵ Με αυτό τον όρο (experience economy) υιοθετείται η άποψη ότι ο καταναλωτής είναι διατεθειμένος να δαπανήσει ένα ολόένα μεγαλύτερο τμήμα του διαθέσιμου εισοδήματός του για την απόκτηση συναισθηματικών εμπειριών και συγκινήσεων, με αποτέλεσμα την ενίσχυση της ζήτησης για πολιτιστικά και δημιουργικά προϊόντα (Pine and Gilmore 1999).

²⁶ Βλ. για παράδειγμα Kroeber and Kluckhohn (1952), που κατέγραψαν περισσότερους από 150 ορισμούς για τον πολιτισμό. Βλ. επίσης Flew and Cunningham (2010).

²⁷ Το παράδειγμα των ΗΠΑ αναφέρεται στη συγχρότηση ενός τομέα πολιτισμού-δημιουργίας ελάχιστα εξαρτώμενου από την κρατική επιχορήγηση με σαφή προσανατολισμό στην αγορά και επιδίωξη κερδοφορίας και άνετης αυτοχρηματοδότησης.

Σχήμα 2 Τομέας πολιτισμού και δημιουργίας: το υπόδειγμα των ομόκεντρων κύκλων

(iii) η κατοχύρωση της ονομασίας προέλευσης και επωνυμίας,

(iv) ο πειραματισμός και η πρωτοτυπία και

(v) η υψηλή αξία χρήσης, δηλαδή πρέπει το προϊόν να καλύπτει συγκεκριμένες ατομικές ανάγκες και να αποκτά έτσι ανταλλακτική αξία σε όρους αγοράς.

Η Πράσινη Βίβλος, ωστόσο, υιοθετεί έναν πιο ευέλικτο ορισμό, προσπαθώντας να συνδυάσει δραστηριότητες τόσο με εμπορικό όσο και με κοινωνικό χαρακτήρα. Συγκεκριμένα, στο άρθρο 2 της πρότασης του προγράμματος-πλαisiού “Δημιουργική Ευρώπη”, ως πολιτιστικός και δημιουργικός τομέας ορίζεται κάθε τομέας του οποίου οι δραστηριότητες “... βασίζονται σε πολιτιστικές αξίες και/ή αποτελούν προϊόν καλλιτεχνικής και δημιουργικής έκφρασης ανεξάρτητα από το αν αυτές οι δραστηριότητες έχουν ή όχι ως γνώμονα την αγορά και ανεξάρτητα από το είδος της δομής

που τις ασκεί” (Ευρωπαϊκή Επιτροπή 2011).²⁸

Ο ορισμός αυτός βασίζεται στο “υπόδειγμα των ομόκεντρων κύκλων” (Throsby 2001, ΚΕΑ 2006, ESSnet-Culture 2012): όσο πιο έντονο είναι το περιεχόμενο της καλλιτεχνικής, πολιτιστικής και δημιουργικής έκφρασης ενός προϊόντος, τόσο περισσότερο νομιμοποιείται να συμπεριληφθεί στο σκληρό πυρήνα της πολιτιστικής και δημιουργικής οικονομίας (βλ. Σχήμα 2). Γίνεται άμεσα αντιληπτό ότι οι βιομηχανίες που δραστηριοποιούνται στον ευρύτερο χώρο του πολιτισμού και της δημιουργίας συνιστούν ένα ποικιλόμορφο σύνολο δραστηριοτήτων. Έχουν εντούτοις ένα κοινό χαρακτηριστικό. Αντλούν έσοδα και παράγουν κέρδη πρώτον, από την εκμετάλλευση της δημιουργικής έμπνευσης του εργατικού δυνα-

²⁸ Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή χαρακτηρίζει ως επιχειρήσεις πολιτισμού και δημιουργίας με προσανατολισμό στην αγορά ή με εμπορικό χαρακτήρα εκείνες τις επιχειρήσεις που για μια σειρά ετών τα έσοδα από την πώληση του προϊόντος τους αναλογούν σε ποσοστό όχι μικρότερο από το 50% των συνολικών εσόδων (πωλήσεις, επιχορηγήσεις, χορηγίες, δωρεές). Βλ. ESSnet-Culture (2012, σελ. 172).

μικού τους και δεύτερον, από την αποκλειστική οικονομική διαχείριση των πνευματικών δικαιωμάτων. Η ύπαρξη αυτή καθαυτή της προστασίας των δικαιωμάτων του δημιουργού είναι σημαντική, γιατί μετασχηματίζει το προϊόν από απλή ερασιτεχνική ασχολία ή μεμονωμένη παραγωγική δραστηριότητα σε βιομηχανία.

2.1 ΠΡΟΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΑ ΚΑΙ ΑΛΛΗΛΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ

Πέντε είναι τα προαπαιτούμενα για την ανάπτυξη της οικονομίας του πολιτισμού και της δημιουργίας, γνωστά στη βιβλιογραφία ως η προσέγγιση των τεσσάρων “t” συν ένα (Florida 2002, British Council 2010, Levickaité 2011):

- (i) η τεχνολογία (technology), δηλαδή η εφαρμοσμένη ανθρώπινη γνώση,
- (ii) το ταλέντο (talent) και η ιδιαίτερη ταυτότητα, δηλαδή το ανθρώπινο κεφάλαιο,
- (iii) η ανεκτικότητα (tolerance), δηλαδή η άρση κάθε φυσικού ή άλλου εμποδίου μεταξύ κοινοτήτων, πόλεων και περιφερειών που περιορίζει ή αποθαρρύνει την πρόσβαση και τη συμμετοχή του πολίτη στην κοινωνία της γνώσης, της πληροφορίας και της καινοτομίας,
- (iv) η επιλογή του χώρου εγκατάστασης (territory) και
- (v) ο πειραματισμός (experimentation), δηλαδή η εμπειρία από τη διαρκή εισαγωγή νέων ιδεών, προϊόντων και διαδικασιών παραγωγής.

Ένα άλλο σημαντικό προαπαιτούμενο είναι οι “δημιουργικοί εργαζόμενοι”, που χαρακτηρίζονται από (i) διαφοροποίηση, εξειδίκευση, ανεξάρτητη σκέψη, ποιοτική εκπαίδευση²⁹ και διά βίου κατάρτιση, (ii) υψηλή κινητικότητα μεταξύ επαγγελματιών και γεωγραφικών περιοχών, (iii) πολλαπλή απασχόληση και ταύτιση ρόλων εργαζομένου-δημιουργού-παραγωγού-επιχειρηματία, (iv) αποδυνά-

μωση των συλλογικών-συντεχνιακών σχηματισμών και ενώσεων στην αγορά εργασίας και (v) μείωση της εξάρτησης από παραδοσιακά χαρακτηριστικά όπως η κοινωνική τάξη και η καταγωγή (McRobbie 2005).

Θα πρέπει να σημειωθεί εξάλλου ότι οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν στην επιχειρηματική σφαίρα οι εκφραστές πολιτισμού και πρωτότυπων ιδεών είναι πολλές.³⁰ Πρώτον, σε αντίθεση με τις παραδοσιακές βιομηχανίες, οι “δημιουργικές επιχειρήσεις” δεν μπορούν εύκολα να εξηγήσουν στο καταναλωτικό κοινό και να πείσουν για την αξία του προϊόντος που παράγουν, αφού η αναπαραγωγή της ιδέας δεν συνιστά απλή επανάληψη, αλλά νέα παραγωγή που το αποτέλεσμα και η απόδοσή της δεν είναι γνωστά εκ των προτέρων.

Δεύτερον, η παραγωγή γνώσης και νέων ιδεών συνήθως ευδοκιμεί στο πλαίσιο δικτύων ελεύθερων επαγγελματιών-δημιουργών μικρού μεγέθους με χαλαρούς κανόνες λειτουργίας και σπανιότερα σε μεγάλους και δυσκίνητους οργανισμούς.

Τρίτον, που συνδέεται με το προηγούμενο, το μικρό μέγεθος της επιχείρησης³¹ και η ανάπτυξη διαύλων επικοινωνίας μεταξύ πολλών, μικρών και διαφορετικών μερών δυσκολεύει την εκμετάλλευση οικονομικών κλίμακας, την πρόσβαση σε χρηματοδότηση, την προστασία των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, τη διεύθυνση σε ξένες αγορές, το συντονισμό δράσεων και τη διασύνδεση με άλλους παραγωγικούς τομείς καθώς και την κινητικότητα των καλλιτεχνών-δημιουργών τόσο μεταξύ γεωγραφικών περιοχών όσο και εντός και εκτός του πολιτιστικού και δημιουργικού χώρου. Από την άλλη, ο ολιγοπωλιακός χαρακτήρας κάποιων δημιουργι-

²⁹ Προϋπόθεση για την επίτευξη της ποιοτικής εκπαίδευσης είναι η αλλαγή του χαρακτήρα της βασικής εκπαίδευσης ώστε να στερηθεί από τη μμητική και στεία μάθηση στην καλλιέργεια της διανοητικής, δημιουργικής ελευθερίας και επιδεξιότητας.

³⁰ Βλ. Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή 2013.

³¹ Ισχυρή είναι η παρουσία πολύ μικρών, μικρών και μεσαίων μεγέθους επιχειρήσεων, που αποτελούν σχεδόν το 80% του συνόλου. Βλ. Γνωμοδότηση 2011/C 51/09 της Ευρωπαϊκής Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής με θέμα “Πράσινη Βίβλος – Απελευθέρωση του δυναμικού των κλάδων του πολιτισμού και της δημιουργικότητας” COM(2010) 183 τελικό (17 Φεβρουαρίου 2011).

κών κλάδων όπως τα μέσα επικοινωνίας και η διαφήμιση περιορίζει τον ανταγωνισμό.

Τέταρτον, με κύριο χαρακτηριστικό την ελεύθερη σκέψη και έκφραση, η δημιουργία και ο πολιτισμός πολλές φορές έρχονται σε αντίθεση με την καθεστηκυία κοινωνική και οικονομική τάξη.

Πέμπτον, η ιδιαίτερα κατακερματισμένη ευρωπαϊκή αγορά, η απουσία ενός κοινά αποδεκτού ορισμού των βιομηχανιών πολιτισμού και δημιουργίας που θα διευκόλυνε τον εντοπισμό τους σε τοπικό, εθνικό και περιφερειακό επίπεδο και η ανεπάρκεια ασφαλών ποσοτικών δεδομένων όσον αφορά τη συμβολή τους στην εθνική και ευρωπαϊκή αναπτυξιακή διαδικασία εγείρουν σημαντικά εμπόδια στη δημιουργία ενός φορέα στρατηγικού σχεδιασμού και συντονισμού δράσεων.

Έκτον, η γρήγορη διάδοση των νέων τεχνολογιών στις διαδικασίες παραγωγής και διανομής επιφέρουν την ταχεία απαξίωση των δεξιοτήτων και καθιστούν επιτακτική την ανάγκη τόσο για άμεση συνέργεια των ανθρώπων του πολιτισμού και της δημιουργίας με τη νέα τεχνολογία όσο και για σύμπραξη της εκπαίδευσης και της επαγγελματικής κατάρτισης με τον επιχειρηματικό κόσμο.

Έβδομον, οι εγγενείς δυσκολίες, η ανεπαρκής εξοικείωση ή ακόμη και η επιφυλακτικότητα των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων σε ό,τι αφορά την αξιολόγηση των επιχειρήσεων που βασίζονται σε άυλα κεφάλαια και συνεπώς η αδυναμία τους να διαβαθμίσουν τον πιστωτικό κίνδυνο που αυτές εμπεριέχουν, αλλά και η αβεβαιότητα για τη ζήτηση των προϊόντων τους, είχαν ως αποτέλεσμα τη δύσκολη πρόσβαση ή ακόμη και τον αποκλεισμό τους από την αγορά δανειακών κεφαλαίων και την πλήρη εξάρτησή τους από την κρατική επιχορήγηση.

2.2 Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΚΑΙ Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΜΠΕΙΡΙΑ

Παρ' όλη την προεργασία που έχει γίνει μέχρι σήμερα στην ΕΕ, η οριοθέτηση των επαγγελ-

ματικών πεδίων που καλύπτει ο τομέας του πολιτισμού και της δημιουργίας παραμένει εν πολλοίς ασαφής, με αποτέλεσμα την αδυναμία να εκτιμηθεί επακριβώς η συμβολή του στο εθνικό προϊόν και τη συνολική απασχόληση, αλλά και να διαμορφωθεί ένα κοινοτικό κανονιστικό/ρυθμιστικό πλαίσιο που θα αναγνωρίζει και θα αντιμετωπίζει τις ιδιαιτερότητές του.³²

Ωστόσο, για την πορεία και τη συμβολή του τομέα στο διεθνές εμπόριο έχουμε σαφέστερη εικόνα. Αν και το 2009, το πρώτο έτος μετά το ξέσπασμα της κρίσης, ο όγκος του συνολικού παγκόσμιου εμπορίου συρρικνώθηκε απότομα κατά 10,6%,³³ το παγκόσμιο εξαγωγικό εμπόριο αγαθών και υπηρεσιών πολιτισμού και δημιουργίας συνέχισε να αυξάνεται, με ρυθμό 14,4% κατά μέσο όρο ετησίως την περίοδο 2002-2008. Το 2008 οι εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών του τομέα αποτελούσαν το 2,7% και 4,8% αντίστοιχα του παγκόσμιου όγκου εξαγωγικού εμπορίου. Στην περίοδο της κρίσης 2007-2011, σύμφωνα με τα τελευταία διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία,³⁴ οι εξαγωγές αγαθών του τομέα συνέχισαν την ανοδική τους πορεία, καταγράφοντας μέσο ετήσιο ρυθμό 3,7%, ενώ οι αντίστοιχες εισαγωγές παρουσίασαν μικρή συρρίκνωση κατά -0,08%.

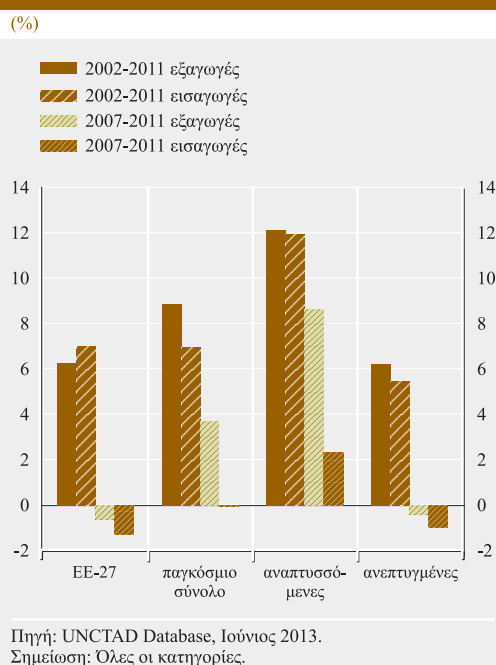
Το Διάγραμμα 1 παρουσιάζει τις εξελίξεις. Κατά την περίοδο 2002-2011 το παγκόσμιο εμπόριο προϊόντων πολιτισμού και δημιουργίας σημείωσε ραγδαία ανάπτυξη. Ο μέσος ετήσιος ρυθμός ανόδου των παγκόσμιων εξαγωγών ήταν 8,8% και των εισαγωγών 7%. Η ΕΕ-27 παρουσίασε αύξηση κατά 6,2% και 7% αντίστοιχα. Στα χρόνια της κρίσης, ωστόσο, το εμπόριο στην ΕΕ-27 και στον ανεπτυγμένο κόσμο είτε παρέμεινε στάσιμο είτε συρρικνώθηκε ελαφρά. Αν και ο ρυθμός αύξησης του εξαγωγών σε παγκόσμιο επίπεδο έπεσε στο μισό, παρέμεινε θετικός και ισχυρός, κυρίως εξαιτίας της αύξησης των εξαγωγών

³² Μόλις πρόσφατα η ΕΕ συμπεριέλαβε στον τομέα του πολιτισμού και της δημιουργίας τα μουσεία και τη μόδα (υψηλή ραπτική). Βλ. Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή 2013.

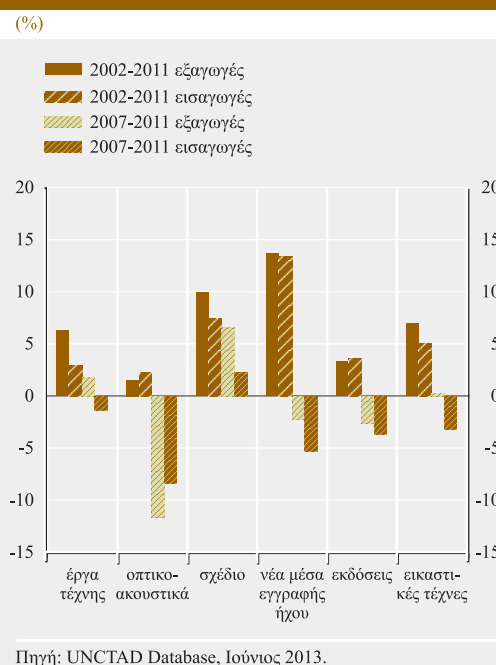
³³ Βλ. IMF, *World Economic Outlook*, Οκτώβριος 2013.

³⁴ <http://unctadstat.unctad.org/ReportFolders/reportFolders.aspx>.

Διάγραμμα 1 Μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής του διεθνούς εμπορίου προϊόντων πολιτισμού και δημιουργίας (2002-2011 και 2007-2011)

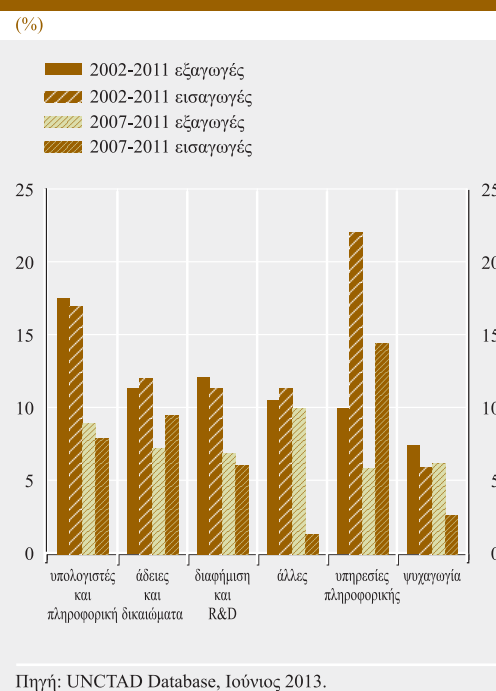
Διάγραμμα 2 Μέσος ρυθμός μεταβολής του διεθνούς εμπορίου προϊόντων πολιτισμού και δημιουργίας ανά κατηγορία (2002-2011 και 2007-2011)

από την Κίνα και την Ινδία. Οι κλάδοι που σημείωσαν τη μεγαλύτερη άνοδο σε όλη τη δεκαετία 2002-2011 και τη μικρότερη πτώση στα χρόνια της κρίσης ήταν τα έργα τέχνης, το σχέδιο (μόδα, έπιπλο) και τα νέα μέσα εγγραφής ήχου και ηλεκτρονικών παιχνιδιών (βλ. Διάγραμμα 2). Αντίθετα, οι εκδόσεις και τα οπτικοακουστικά μέσα (κινηματογράφος) κατέγραψαν τη μεγαλύτερη πτώση.

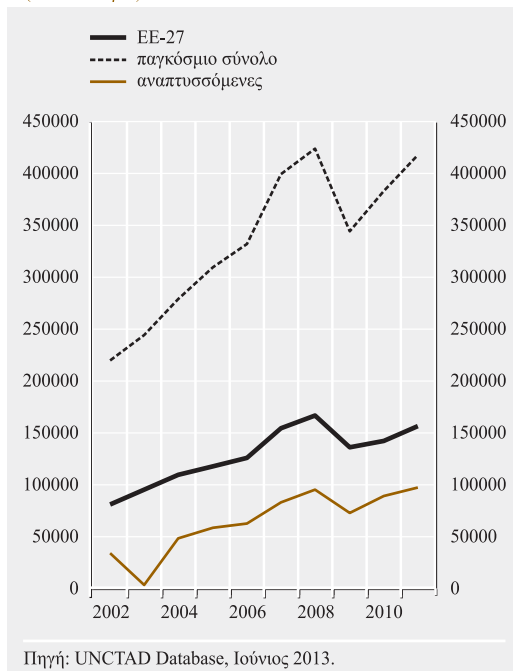
Όσον αφορά τις υπηρεσίες (βλ. Διάγραμμα 3), οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές και η πληροφορική, καθώς και η διαφήμιση και τα δικαιώματα εκμετάλλευσης και άδειας χαρακτηρίζονται ως οι πλέον δυναμικοί κλάδοι παγκοσμίως. Η αξία εξάλλου των εισαγωγών και εξαγωγών προϊόντων πολιτισμού και δημιουργίας ήταν από 1,5 έως 2 φορές μεγαλύτερη το 2011 σε σχέση με το 2002, ενώ για τις αναπτυσσόμενες χώρες ήταν σχεδόν 3 φορές μεγαλύτερη (βλ. Διαγράμματα 4α και 4β). Περισσότερο από το 1/3 της αξίας του παγκόσμιου εμπορίου αναλογεί στην ΕΕ-27 (Διαγράμματα 3, 4α, 4β, 5).

Διάγραμμα 3 Μέσος ρυθμός μεταβολής του διεθνούς εμπορίου υπηρεσιών πολιτισμού και δημιουργίας (2002-2011 και 2007-2011)

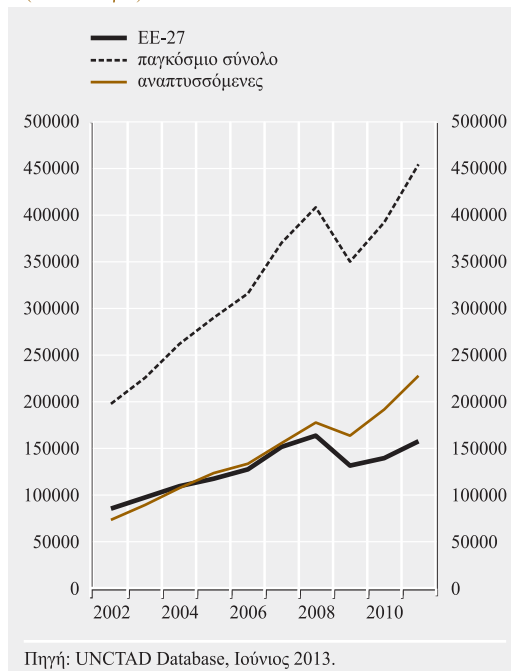
Διάγραμμα 4α Εισαγωγές προϊόντων πολιτισμού και δημιουργίας (2002-2011)

(εκατ. δολάρια)

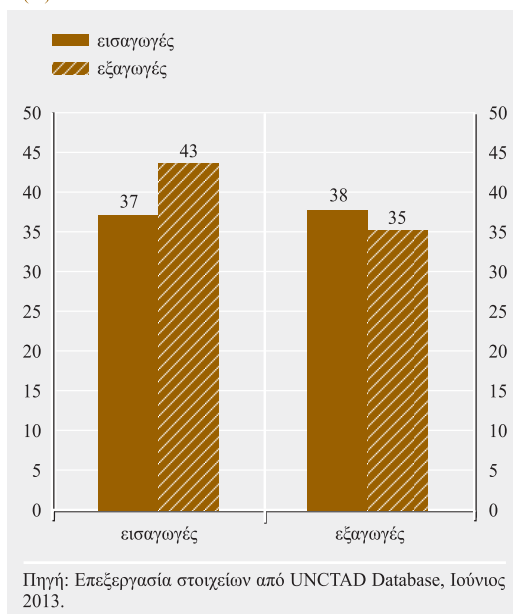
Διάγραμμα 4β Εξαγωγές προϊόντων πολιτισμού και δημιουργίας (2002-2011)

(εκατ. δολάρια)

Διάγραμμα 5 Μερίδιο της ΕΕ-27 στο παγκόσμιο εμπόριο προϊόντων πολιτισμού και δημιουργίας (2002 και 2011)

(%)

3 Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ: ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

Η Ελλάδα στις αρχές του 21ου αιώνα, ως αναπόσπαστο μέλος της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας και κοινωνίας, καλείται να αντιμετωπίσει σύνθετες προκλήσεις που πηγάζουν από την παρατεταμένη παγκόσμια υφεσιακή διαταραχή, την αναδίπλωση της παγκόσμιας κοινωνίας σε ανώφελους εθνικισμούς και τη διεύρυνση της ανισότητας τόσο μεταξύ των κοινωνικών ομάδων στο εσωτερικό μιας χώρας όσο και μεταξύ χωρών. Υπεύθυνη η ίδια για την εθνική ολιγωρία της, τη διαμόρφωση δηλαδή και τη διατήρηση ενός μη βιώσιμου οικονομικού υποδείγματος που αρνήθηκε να προσαρμοστεί στις απαιτήσεις της διεθνούς οικονομίας, καλείται σήμερα να αναλάβει την πρωτοβουλία της εθνικής οικονομικής ανασυγκρότησης στο νέο παγκόσμιο οικονομικό σκηνικό που αναδύεται μετά την κρίση.

Στη νέα αυτή εθνική αναπτυξιακή προοπτική, ο τομέας του πολιτισμού και της δημιουργίας αποτελεί το συνδετικό κρίκο (creative nexus) μεταξύ του πολιτισμού, της οικονομίας και της τεχνολογίας. Ο σύγχρονος κόσμος είναι γεμάτος από εικόνες, ήχους, χρώματα, σύμβολα και ιδέες που δημιουργούν απασχόληση, εισόδημα και πλούτο, αλλά και νέες μορφές πολιτισμού που είναι εμπορεύσιμες. Στις μέρες μας, κανείς δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι κατέχει το αποκλειστικό προνόμιο της γνώσης, της πληροφορίας και της δημιουργικής έκφρασης, καθώς οι δημιουργοί της πνευματικής και καλλιτεχνικής έκφρασης αλλάζουν διαρκώς τον τρόπο με τον οποίο παράγουμε και ανταλλάσσουμε μεταξύ μας αγαθά, υπηρεσίες και γνώσεις, και γενικότερα τον τρόπο ζωής και επικοινωνίας.

Τρία είναι τα προαπαιτούμενα για την επιτυχή και αξιόπιστη διαμόρφωση μιας εθνικής αναπτυξιακής στρατηγικής για τον τομέα αυτό:

Πρώτον, η αναγνώριση της θεσμικής μορφής, της δομής και των οργανωτικών ιδιαιτεροτήτων του τομέα του πολιτισμού και της δημιουργίας: ποια είναι τα ενδιαφερόμενα μέρη; πώς σχετίζονται μεταξύ τους; ποια είναι η επίδρασή του στους άλλους τομείς της οικονομίας;

Δεύτερον, η συστηματική ανάλυση της λειτουργίας του τομέα και του πώς επηρεάζει βασικά εθνικά οικονομικά και κοινωνικά μεγέθη και

Τρίτον, η συλλογή και επεξεργασία περιεκτικών στατιστικών σειρών για την ποσοτική μέτρηση της επίδρασής του στο προϊόν, την απασχόληση και το εμπόριο.

3.1 ΟΡΙΣΜΟΣ, ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΚΑΙ ΜΕΤΡΗΣΗ

Ο ορισμός, η μέτρηση και η ταξινόμηση του πολιτισμού και της δημιουργίας σε ένα εννοιολογικό πλαίσιο χρήσιμο για το στατιστικό εντοπισμό του συνιστούν εξαιρετικά δύσκολες διαδικασίες. Και τούτο διότι πρώτον, ο πολιτισμός και η δημιουργία δεν είναι το

τελικό αποτέλεσμα ενός μόνο συγκεκριμένου κλάδου ενός τομέα παραγωγής ή διανομής ενός προϊόντος. Δεν χαρακτηρίζονται από τον ίδιο βαθμό συνοχής που χαρακτηρίζει τους “κλασικούς” παραγωγικούς τομείς τόσο ως προς τη διάρθρωση όσο και ως προς την ταυτότητα του παραγόμενου προϊόντος. Αντίθετα, ο τομέας αυτός χαρακτηρίζεται από ετερογενείς δράσεις που διαχέονται ή είναι καλά κρυμμένες σε πολλούς άλλους τομείς, όπως ο τομέας της μεταποίησης ή ο τομέας των υπηρεσιών, οι κλάδοι της επικοινωνίας ή του εμπορίου. Δεύτερον, ο πολιτισμός περιλαμβάνει ποικίλες εκφάνσεις της κοινωνικής ζωής που δεν εμπεριέχονται σε μία μόνο κοινωνική ομάδα. Αντιπροσωπεύει ατομικές αξίες, μορφές αισθητικής και ηθικής, πνευματικές αξίες, συμπεριφορές και αντιλήψεις, συνήθειες και πρακτικές που καθορίζουν την ταυτότητα κάθε ατόμου.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή μόλις πρόσφατα (βλ. ESSnet-Culture 2012)³⁵ διατύπωσε τέσσερα βασικά κριτήρια που πρέπει να ικανοποιεί ο ορισμός του πολιτισμού και της δημιουργίας: (i) διαβάθμιση της έντασης του πολιτισμού και της δημιουργίας (culture-based feature), δηλαδή της ικανότητας δημιουργίας, εφεύρεσης και πρωτοτυπίας, (ii) διασφάλιση του δικαιώματος ιδιοκτησίας (εμπορικό σήμα, πνευματικά δικαιώματα), (iii) μέθοδος παραγωγής (κόστος, δυνατότητα και ευκολία αναπαραγωγής, εκμετάλλευση οικονομιών κλίμακας) και (iv) χρηστική αξία, δηλαδή ποια είναι η συμβολική ή εσωτερική αξία που έχει το προϊόν για τον κάθε καταναλωτή χωριστά.³⁶

Με βάση αυτά τα κριτήρια, η ΕΕ παρουσίασε ένα γενικό πλαίσιο οριοθέτησης του τομέα του πολιτισμού και της δημιουργίας που προσαρμόζεται στα ιδιαίτερα εθνολογικά, θρησκευτικά και ηλικιακά χαρακτηριστικά κάθε

³⁵ Η ΕΕ ξεκίνησε την προσπάθεια οριοθέτησης και στατιστικής απεικόνισης με πρωτοβουλία της Γαλλίας το 1997. Η προσπάθεια συστηματοποιήθηκε το 2000 (Leadership Group LEG-Culture 1997-2000) και εντάχθηκε το 2009 με τη σύσταση ειδικής επιτροπής μελέτης στο πλαίσιο της στρατηγικής *Ευρώπη 2020* (ESSnet-Culture 2009-2011). Η τελική προς διαβούλευση πρόταση παρουσιάστηκε το Μάιο του 2012. Βλ. επίσης WIFO (2010).

³⁶ Κερδοσκοπικού (market sector) και μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα επιχειρήσεις (non-market, social, third, non-profit sector).

χώρας-μέλους (βλ. Σχήμα 3). Καλύπτει 10 πεδία οικονομικής δραστηριότητας που βασίζονται σε 6 διαδοχικές οικονομικές λειτουργίες³⁷ οι οποίες συνθέτουν την “αλυσίδα αξίας” (value chain) του τομέα, και εμπεριέχει, σε μια πρώτη προσπάθεια ποσοτικής απεικόνισής του, 4 οικονομικές και κοινωνικές στατιστικές και 4 γενικές κατηγορίες δεικτών οικονομικής επίδοσης και διάχυσης της επίδρασης στο σύνολο της οικονομίας.³⁸

Σήμερα, στην Ελλάδα της κρίσης ξέρουμε ελάχιστα για τον τομέα του πολιτισμού και της δημιουργίας:³⁹ ποια είναι η οριοθέτησή του τόσο στο χώρο της οικονομίας όσο και στο γεωγραφικό χώρο, ποιο είναι το μέγεθός του, ποιες είναι οι μορφές απασχόλησης, ποια είναι η συνεισφορά του στο εθνικό προϊόν και στο εξαγωγικό εμπόριο της χώρας. Ακόμη λιγότερα ξέρουμε για τις ιδιαιτερότητές του και τις ανάγκες του.

Πρώτο βήμα στη διαδικασία της χαρτογράφησης είναι η πιστοποίηση των επαγγελματιών και η κατηγοριοποίησή τους με ευκρινή διαχωρισμό τους από άλλες κατηγορίες που χαρακτηρίζονται από μικρότερη ένταση πολιτιστικής και δημιουργικής έκφρασης. Συγκεκριμένα, θα πρέπει να ληφθεί απόφαση σε διοικητικό και πρακτικό επίπεδο σχετικά με την ταυτότητα και την τελική επιλογή εκείνων των μονάδων παραγωγής που δυνητικά θα αποτελέσουν τον τομέα πολιτισμού και δημιουργίας. Είναι επομένως εμφανής η ανάγκη διατύπωσης και υιοθέτησης ενός ευέλικτου αλλά συνάμα ευδιάκριτου ορισμού, ο οποίος θα πρέπει:

(i) να είναι συμβατός με τις ιδιαιτερότητες και τις ανάγκες της χώρας,

(ii) να δίνει έμφαση στην πολιτιστική, πνευματική και καλλιτεχνική δημιουργία αυτή καθαυτή,

(iii) να εξαιρεί δραστηριότητες και επαγγέλματα που σχετίζονται περισσότερο με το λιανικό εμπόριο και λιγότερο με την παραγωγή και

(iv) να καταγράφει μορφές πολιτιστικής και δημιουργικής παραγωγής που βρίσκονται κρυμμένες σε άλλους “παραδοσιακούς” και “μη δημιουργικούς” τομείς παραγωγής.

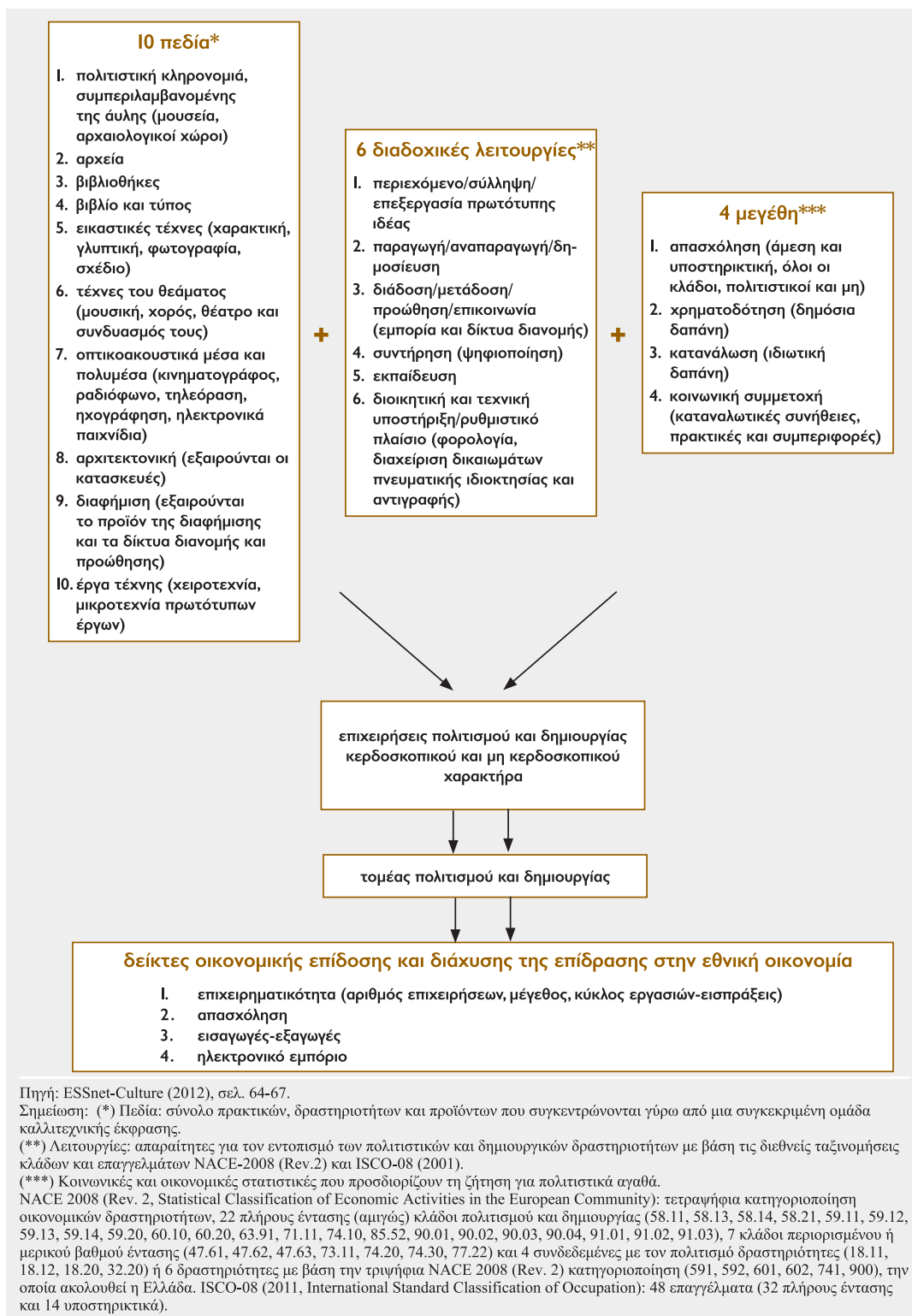
Δεύτερο βήμα είναι η σύνταξη της έκθεσης χαρτογράφησης του τομέα (mapping report document). Αναλυτικότερα, με βάση τον ορισμό που έχει διατυπωθεί στο πρώτο βήμα, θα πρέπει να καταγραφούν όλες οι επιχειρήσεις, οι κατηγορίες επαγγελματιών και οι μορφές απασχόλησης που δραστηριοποιούνται πλήρως ή μερικώς στο συγκεκριμένο τομέα. Στο στάδιο αυτό, η άμεση επαφή με όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη μέσω ερωτηματολογίου αποτελεί ασφαλή διαδικασία για την άντληση πλήρους και αξιόπιστης πληροφόρησης. Η έκθεση χαρτογράφησης βοηθά να διαμορφωθεί μια ασφαλής και ακριβής εικόνα του μεγέθους και του κύκλου εργασιών του αναδυόμενου τομέα σε μετρήσιμους όρους. Περαιτέρω, με τη χαρτογράφηση όλων των μορφών οικονομικής δραστηριότητας και απασχόλησης στον τομέα αποκαλύπτεται το ανάγλυφο της αγοράς των προϊόντων και υπηρεσιών πολιτισμού και δημιουργίας, όπως για παράδειγμα *(i)* η συνύπαρξη ενός ιδιαίτερα μεγάλου αριθμού παραγωγικών μονάδων πολύ μικρού μεγέθους με έναν απασχολούμενο, που είναι συγχρόνως και ο δημιουργός, και ενός ελάχιστου αριθμού εθνικών ή πολυεθνικών εταιριών ιδιαίτερα μεγάλου μεγέθους, *(ii)* η τοποθεσία (αστικά ή ημιαστικά κέντρα), *(iii)* οι μορφές απασχόλησης (ελεύθεροι επαγγελματίες, επιχειρηματίες-παραγωγοί, μισθωτοί, ερασιτέχνες, μερικώς απασχολούμενοι), *(iv)* το είδος συμμετοχής (επιχειρηματικότητα νέων και γυναικών),

³⁷ Είναι εν πολλοίς διαφορετικές από τις δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης που καθορίζουν τη λειτουργία της αγοράς των “κλασικών” αγαθών και υπηρεσιών.

³⁸ Στο βρετανικό παράδειγμα, ως πολιτιστική ή δημιουργική επιχείρηση ταξινομείται εκείνη η μονάδα παραγωγής ή διάθεσης, μικρού ή μεγάλου μεγέθους, που απασχολεί ένα σημαντικό αριθμό “δημιουργικών” εργαζομένων στο σύνολο των εργαζομένων της επιχείρησης. Ο αριθμός αυτός σε κάθε μορφή απασχόλησης και δραστηριότητας δεν μπορεί να είναι μικρότερος από το 30% του συνόλου των εργαζομένων στην απασχόληση αυτή. Με βάση το κριτήριο της έντασης, οι εργαζόμενοι στον τομέα του πολιτισμού και της δημιουργίας στη Μεγάλη Βρετανία υπολογίστηκαν το 2012 σε πάνω από 2 εκατ. άτομα, αντιπροσωπεύοντας το 5,1% της συνολικής απασχόλησης (DCMS 2013).

³⁹ Ανύπαρκτη είναι και η εκπόνηση εμπειριστατωμένης μελέτης για την ελληνική περίπτωση. Μόνες αναφορές είναι: Λουρή (2007), Κυριαζίδης (2007) και Καραμπάτσου-Παχάκη (2000).

Σχήμα 3 Το προτεινόμενο αναθεωρημένο ευρωπαϊκό πλαίσιο στατιστικής απεικόνισης του τομέα του πολιτισμού και της δημιουργίας

(v) τα πρότυπα καταναλωτικής συμπεριφοράς, (vi) το ύψος της δημόσιας δαπάνης σε επενδύσεις πολιτισμού και (vii) το ύψος της ιδιωτικής δαπάνης, επιχειρηματικής και καταναλωτικής. Τα στοιχεία αυτά αποτυπώνουν τις πρακτικές συμμετοχής της κοινωνίας στον πολιτισμό, είτε με την ιδιότητα του δημιουργού-παραγωγού-επιχειρηματία είτε με αυτήν του καταναλωτή.

Τρίτο βήμα, στο πλαίσιο της ανάγκης για χάραξη πολιτικής βάσει καταγεγραμμένων στοιχείων (evidence-based policy), είναι η εκπόνηση μιας περιοδικής απολογιστικής έκθεσης (ενδεικτικά ανά τριετία), που όχι μόνο θα παρακολουθεί, θα καταγράφει και θα αξιολογεί την επίδοση του τομέα, αλλά και θα εκτιμά ποσοτικά τη διάχυση της επίδρασής του στην εθνική οικονομία και κοινωνία χρησιμοποιώντας οικονομικές και κοινωνικές στατιστικές. Εκτός των οικονομικών στατιστικών (όπως το εθνικό προϊόν ή η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία, το ποσοστό ανεργίας ή απασχόλησης και ο όγκος του εξαγωγικού εμπορίου) κρίσιμες στατιστικές είναι η συχνότητα των φαινομένων βίας και τα ποσοστά εγκληματικότητας, οι μαθησιακές επιδόσεις, τα ποσοστά πρόωρης εγκατάλειψης του σχολείου και οι κοινωνικοί δείκτες ανισότητας, φτώχειας και κοινωνικής συνοχής.⁴⁰

3.2 ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

Ο τομέας του πολιτισμού στην Ελλάδα δεν υποβλήθηκε ποτέ σε διαδικασία παρακολούθησης, αξιολόγησης και αποτίμησης. Οι δράσεις σπανίως επιλέγονταν με βάση τη σύγκριση κόστους-οφέλους σε οικονομικούς όρους και σχεδόν ποτέ δεν είχε επιχειρηθεί η αποτίμηση της απόδοσης. Ο πολιτισμός θεωρούνταν ως κοινωνική αξία που ένα κράτος ευημερίας και πρόνοιας υποχρεούται να χρηματοδοτεί και να προασπίζει. Βεβαίως, το ύψος αυτό καθαυτό της δημόσιας δαπάνης για τον πολιτισμό και τις τέχνες σε ένα συγκεκριμένο έτος ή για μια σειρά ετών δεν προσδιορίζει σε καμία περίπτωση από μόνο του το μέγεθος και την ποιότητα του παραγόμενου

προϊόντος. Ο σχεδιασμός, η προοπτική, η σωστή οργάνωση και εφαρμογή, η διαρκής αναζήτηση τρόπων που να καθιστούν πραγματικά χρήσιμους τους φορείς του πολιτισμού και της δημιουργίας και να δικαιολογούν την ύπαρξή τους, η γνώση και η προσαρμογή στις ανάγκες της εποχής, ο δυναμισμός και η εξωστρέφεια είναι παράγοντες που, εκτός των χρηματοδοτικών, προσδιορίζουν εξίσου την υγιή και βιώσιμη δραστηριότητα.⁴¹

Κρίσιμα ερωτήματα που τίθενται είναι:

Πρώτον, κατά πόσον η ιδιωτική χρηματοδότηση είναι θεμιτή, δεδομένου ότι ο τομέας του πολιτισμού και της δημιουργίας παράγει πολιτιστικά προϊόντα που προάγουν την κουλτούρα του τόπου και συμβάλλουν στην κοινωνική ανάπτυξη και γι' αυτό το λόγο έχουν έντονο χαρακτήρα δημόσιου αγαθού.

Δεύτερον, πώς θα επιτευχθεί η ποσοτική μέτρηση της πολιτιστικής και κοινωνικής ανάπτυξης;

Τρίτον, πώς θα απεικονιστεί στατιστικά μια δραστηριότητα όπως ο τομέας του πολιτισμού και της δημιουργίας που διαρκώς αλλάζει μορφές και σχήματα παραγωγής παρακολουθώντας τις συνεχείς αλλαγές της τεχνολογίας;

Για να απαντήσουμε στα ερωτήματα αυτά απαραίτητη προϋπόθεση είναι η ύπαρξη ευκρινών στατιστικών στοιχείων όσον αφορά κρίσιμα μεγέθη, όπως η δαπάνη, δημόσια και

⁴⁰ Σύμφωνα με την τελευταία μελέτη του ΟΟΣΑ (OECD 2013) για την εκπαίδευση, οι μαθησιακές επιδόσεις των Ελλήνων μαθητών χειροτέρευσαν την τελευταία τριετία, ανξήθηκε το ποσοστό των “κακών” μαθητών, καθώς και το ποσοστό πρόωρης εγκατάλειψης της υποχρεωτικής εγκύκλιας εκπαίδευσης. Εξάλλου, τα πρόσφατα δημοσιευμένα στοιχεία της Eurostat για τη φτώχεια στην Ελλάδα (Δεκέμβριος 2013) αποκαλύπτουν το φάσμα της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού που βιώνει περισσότερο από το 30% του πληθυσμού της χώρας (3,8 εκατ. άτομα). Ένας στους τρεις Έλληνες με βάση τα στοιχεία του 2012 αντιμετώπιζε μία από τις ακόλουθες τρεις συνθήκες: (α) το διαθέσιμο εισόδημα του νοικοκυριού στο οποίο ζει είναι κάτω από το όριο της φτώχειας, (β) έχει σοβαρή έλλειψη βασικών πόρων διαβίωσης και (γ) ζει σε οικογένειες όπου δεν υπάρχει εργαζόμενος πλήρους απασχόλησης.

⁴¹ Βλ. ACE (2010). Τρανταχτή απόδειξη αποτελεί το πρόσφατο παράδειγμα της δυναμικής επιστροφής της Εθνικής Λυρικής Σκηνής, η Biennale της Αθήνας (Οκτώβριος-Νοέμβριος 2013) και της Θεσσαλονίκης (Δεκέμβριος 2013) και το νέο υπό κατασκευή κέντρο πολιτισμού στο Φαληρικό Δέλτα.

ιδιωτική, η απασχόληση, η παραγωγικότητα και η κερδοφορία. Η συλλογή και επεξεργασία αυτών των στατιστικών στοιχείων θα επιτρέψει την ποσοτική μέτρηση της επίδρασης του τομέα στην υπόλοιπη οικονομία, η γνώση της οποίας είναι αναγκαία όχι μόνο για τους επιχειρηματίες-επενδυτές, αλλά και για τους υπεύθυνους χάραξης της οικονομικής πολιτικής. Επιμέρους ερωτήματα που πρέπει να απαντηθούν με τη χρήση αυτής της στατιστικής βάσης είναι:

(i) Ποια είναι η συμμετοχή του τομέα στη συνολική απασχόληση και ποια τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των απασχολούμενων στον τομέα, όπως είδος απασχόλησης, φύλο, μορφωτικό επίπεδο και επίπεδο επαγγελματικής εκπαίδευσης;

(ii) Ποια είναι η συμβολή του στη μείωση του ποσοστού των νέων που εγκαταλείπουν πρόωρα το σχολείο και στην αύξηση του ποσοστού των συμμετεχόντων στη διά βίου εκπαίδευση και κατάρτιση;

(iii) Ποια είναι η συμβολή του στη βελτίωση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της χώρας μέσω της προώθησης της έρευνας και της τεχνολογίας;

(iv) Ποια είναι η συμβολή του στη μείωση των ποσοστών φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού, της μακροχρόνιας ανεργίας, και στην επιτυχή επανένταξη μειονεκτικών και φθινουσών οικονομικά και κοινωνικά περιοχών και ομάδων;⁴²

Στην προσπάθεια καταγραφής της ελληνικής εμπειρίας παρουσιάζονται μια σειρά από σημαντικά προβλήματα:

Πρώτον, η έλλειψη ενός κοινά αποδεκτού ορισμού του τομέα του πολιτισμού και της δημιουργίας.

Δεύτερον, η έλλειψη μιας στατιστικής βάσης δεδομένων που περιέχει ποσοτικά στοιχεία τουλάχιστον για τις βασικές οικονομικές και κοινωνικές στατιστικές, όπως κύκλος εργα-

σιών και προστιθέμενη αξία, αριθμός και μέγεθος επιχειρήσεων, αριθμός απασχολούμενων, αξία και όγκος εξαγωγικού εμπορίου, δαπάνη (δημόσια και ιδιωτική, καταναλωτική και επενδυτική), καταναλωτικές πρακτικές (ποσοστό συμμετοχής και χρόνος χρήσης του προϊόντος).

Τρίτον, ακόμη και αν καταβληθεί προσπάθεια υιοθέτησης της προτεινόμενης από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή μεθοδολογίας (βλ. Σχήμα 3), δεν είναι δυνατή η λήψη μιας ακριβούς ποσοτικής μέτρησης και στατιστικής απεικόνισης του τομέα, αφού στην Ελλάδα ακολουθείται η τριψήφια κατηγοριοποίηση δραστηριοτήτων (NACE Rev. 2) και επαγγελμάτων (ISCO-08),⁴³ με αποτέλεσμα να μην είναι δυνατή η διάκριση μεταξύ μορφών δραστηριότητας – πλήρης και αμιγής δραστηριότητα, μερικώς ασκούμενη και συνδεδεμένες δραστηριότητες – και επαγγελμάτων διαφορετικής έντασης πολιτισμού και δημιουργίας. Επιβάλλεται συνεπώς ο επιμερισμός και η ανάλυση των συνιστωσών των κατηγοριών των δραστηριοτήτων και των επαγγελμάτων με τη χρήση της τετραψήφιας κατηγοριοποίησης, αφού στην αντίθετη περίπτωση αλλού υπερεκτιμάται και αλλού υποεκτιμάται το μέγεθος και η σημασία τους.

Τέταρτον, στα χρόνια πριν από την κρίση ο πολιτισμός στην Ελλάδα χρηματοδοτούνταν σε πολύ μεγάλο βαθμό σε κεντρικό, περιφερειακό ή αυτοδιοικητικό επίπεδο με χρήματα των φορολογουμένων. Η επιλογή των σχεδίων προς χρηματοδότηση γινόταν με κριτήρια που πολύ μικρή σχέση είχαν με την αποδοτικότητα και αποτελεσματικότητά τους στην τοπική και

⁴² Όπως έδειξε η προσπάθεια ποσοτικοποίησης του νέου αναπτυξιακού τομέα στη Βρετανία που ξεκίνησε στις αρχές της πρώτης δεκαετίας του νέου αιώνα, ο αντίκτυπος όχι μόνο σε οικονομικό αλλά και σε κοινωνικό-πολιτιστικό επίπεδο ήταν θετικός και ανξάνομενος. Θετική ήταν η αποτίμηση της σύνδεσης του πολιτιστικού τομέα με άλλες δημόσιες πολιτικές, όπως η αστική αναβάθμιση, η καταπολέμηση της εγκληματικότητας, ο τρόπος επίλυσης διενέξεων και η προώθηση της πολυπολιτισμικότητας. Άμεσο επακόλουθο ήταν η μεταφορά δημόσιων επενδυτικών πόρων από περισσότερο παραδοσιακούς τομείς της βρετανικής οικονομίας στον ευρύτερο τομέα των τεχνών και του πολιτισμού. Βλ. Pembroke (2013), DCMS (2011), ACE (2011) και McMaster (2008).

⁴³ Κατηγορίες δραστηριοτήτων που έχουν σχέση με τον πολιτισμό, τις τέχνες και τη δημιουργία: 591, 592, 601, 601, 602, 741, 900. Κατηγορίες επαγγελμάτων: 216, 235, 262, 264, 265, 343, 352, 731.

εθνική οικονομία και κοινωνία. Ο εκ των υστέρων έλεγχος και η αποτίμηση του παραγόμενου προϊόντος ήταν διαδικασίες ανύπαρκτες. Τα αυστηρά μέτρα λιτότητας που εφαρμόστηκαν κατά τη διάρκεια της κρίσης περιλάμβαναν σημαντικές περικοπές της δημόσιας δαπάνης και στον τομέα του πολιτισμού. Το σημαντικότερο όμως είναι ότι η περιορισμένη δημόσια χρηματοδότηση ανέδειξε την αδήριτη ανάγκη επιλογής των δράσεων προς δημόσια χρηματοδότηση με κυρίαρχο πλέον κριτήριο την αποτίμηση (evidence-based argument) των δράσεων σε όρους κοινωνικής και οικονομικής αποτελεσματικότητας.

3.3 ΤΟ ΠΡΟΦΙΛ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

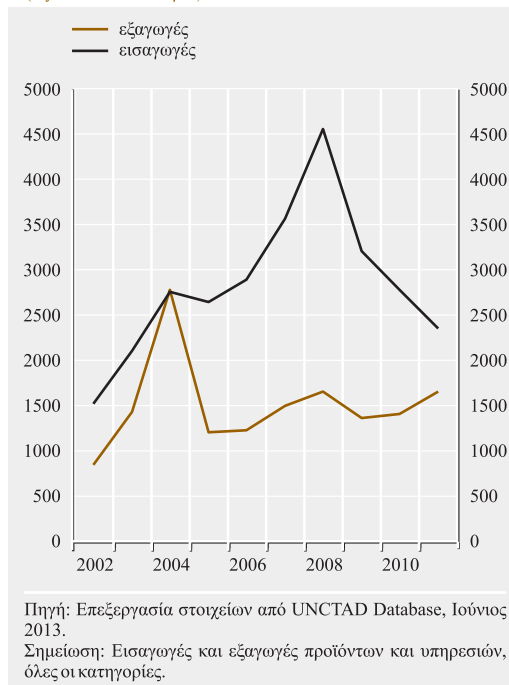
Αν και τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία που αφορούν τη νέα οικονομία του πολιτισμού και της δημιουργίας στην Ελλάδα είναι εξαιρετικά περιορισμένα και ελλιπή, στο τμήμα αυτό θα επιχειρήσουμε μια πρώτη προσπάθεια παρουσίασης του προφίλ της χώρας.

Εμπορικές επιδόσεις

Αξιοποιώντας τις στατιστικές σειρές του διεθνούς εμπορίου, που εν πολλοίς είναι οι μόνες πλήρεις και συγκρίσιμες,⁴⁴ συμπεραίνουμε ότι, αν και μεταξύ των ετών 2002 και 2011 η αξία του διεθνούς εμπορίου της Ελλάδος σε προϊόντα και υπηρεσίες πολιτισμού και δημιουργίας αυξήθηκε ραγδαία, το ισοζύγιο παρέμεινε αρνητικό, όπως αυτό φαίνεται από τον Πίνακα 1 και το Διάγραμμα 6, που παρουσιάζουν τις εμπορικές επιδόσεις της χώρας τόσο στο σκέλος των εξαγωγών όσο και στο σκέλος των

Διάγραμμα 6 Εμπορικές επιδόσεις (2002-2011)

(αξία σε εκατ. δολάρια)

εισαγωγών. Η ελλειμματική θέση προσδιορίζεται από το εμπορικό έλλειμμα στην κατηγορία των προϊόντων, ενώ το μικρό – αν και αυξανόμενο διαχρονικά – πλεόνασμα στο σκέλος των υπηρεσιών δεν είναι αρκετό για την ανατροπή του αρνητικού ισοζυγίου.

Τα Διαγράμματα 7-10 απεικονίζουν τις εμπορικές επιδόσεις της χώρας ανά κατηγο-

⁴⁴ Ακολουθείται η κατηγοριοποίηση της UNCTAD (2010, σελ. 283-284).

Πίνακας 1 Ο τομέας πολιτισμού και δημιουργίας στην Ελλάδα: εμπορικές επιδόσεις

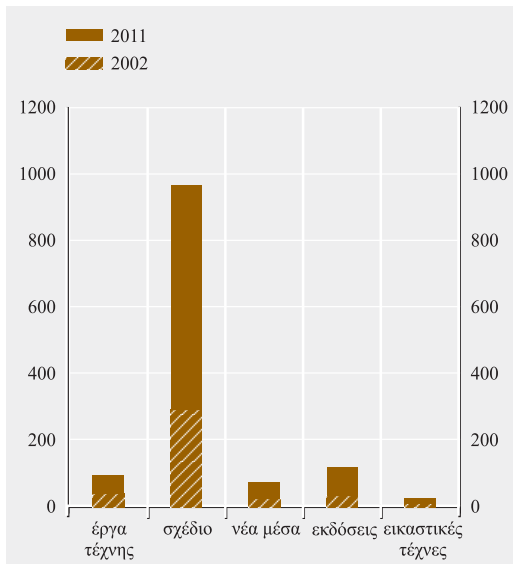
(αξία σε εκατ. δολάρια)

	2002			2011		
	Εξαγωγές	Εισαγωγές	Ισοζύγιο	Εξαγωγές	Εισαγωγές	Ισοζύγιο
Όλες οι κατηγορίες	836	1.517	-681	1.646	2.348	-702
Προϊόντα	413	1.146	-733	875	1.712	-837
Υπηρεσίες	423	371	52	771	636	135

Σημείωση: Το αρνητικό πρόσημο δηλώνει έλλειμμα.
Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων από UNCTAD Database, Ιούνιος 2013.

Διάγραμμα 7 Εξαγωγές προϊόντων ανά κατηγορία (2002 και 2011)

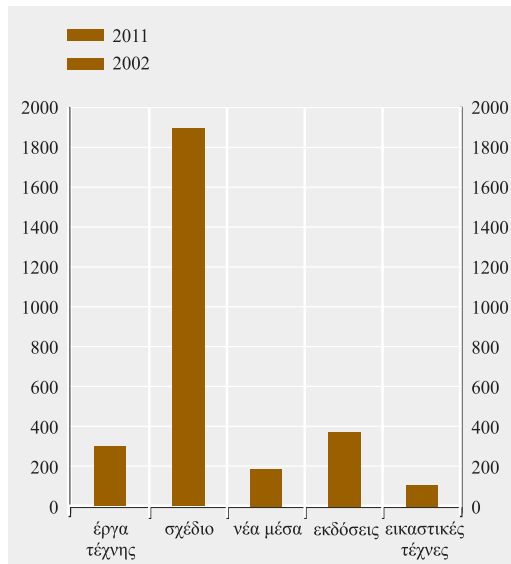
(αξία σε εκατ. δολάρια)

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων από UNCTAD Database, Ιούνιος 2013.

Διάγραμμα 8 Εισαγωγές προϊόντων ανά κατηγορία (2002 και 2011)

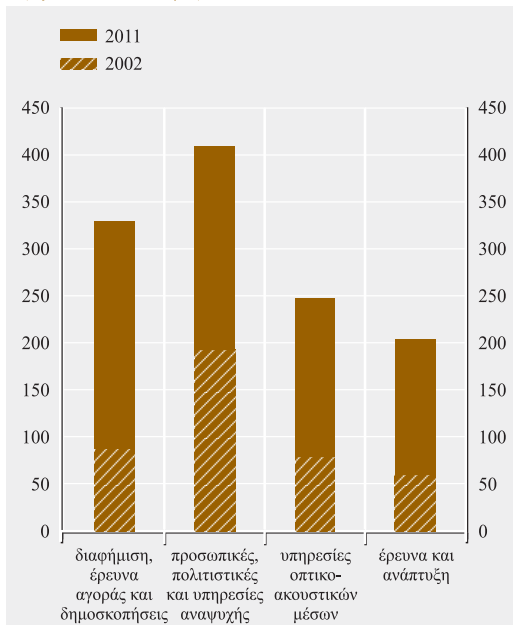
(αξία, σε εκατ. δολάρια)

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων από UNCTAD Database, Ιούνιος 2013.

Διάγραμμα 9 Εξαγωγές υπηρεσιών ανά κατηγορία (2002 και 2011)

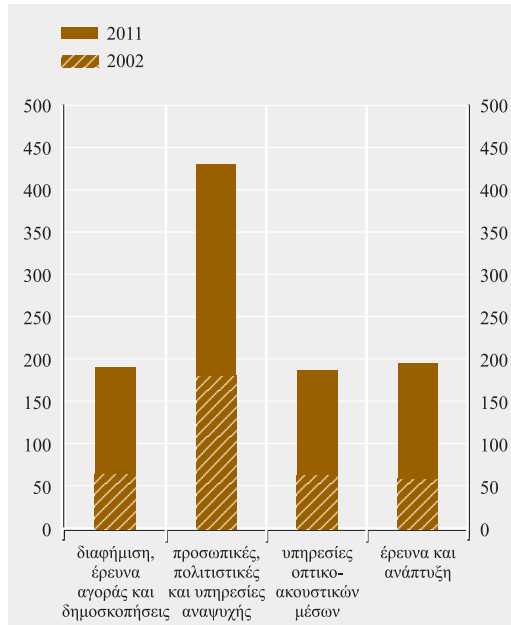
(αξία, σε εκατ. δολάρια)

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων από UNCTAD Database, Ιούνιος 2013.

Διάγραμμα 10 Εισαγωγές υπηρεσιών ανά κατηγορία (2002 και 2011)

(αξία σε εκατ. δολάρια)

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων από UNCTAD Database, Ιούνιος 2013.

Πίνακας 2 Εξαγωγές και εισαγωγές προϊόντων πολιτισμού και δημιουργίας: μερίδιο συμμετοχής ανά κατηγορία (2002 και 2011)

	Εισαγωγές (%)		Εξαγωγές (%)	
	2002	2011	2002	2011
Όλες οι κατηγορίες	100,0	100,0	100,0	100,0
Έργα τέχνης	13,32	8,42	9,68	6,30
Οπτικοακουστικά μέσα	0,14	0,11	0,12	0,05
Σχέδιο	65,31	66,83	70,98	76,79
Νέα μέσα εγγραφής ήχου και ηλεκτρονικά παιχνίδια	5,09	7,40	6,36	5,51
Εκδόσεις	12,65	13,09	9,07	9,62
Εικαστικές τέχνες	2,81	4,14	2,11	1,70

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων από UNCTAD Database, Ιούνιος 2013.

ρία προϊόντων και υπηρεσιών μεταξύ των ετών 2002 και 2011. Όλες οι κατηγορίες προϊόντων και υπηρεσιών σημείωσαν ραγδαία ανάπτυξη. Περισσότερο εξωστρεφείς ήταν οι δραστηριότητες του σχεδίου (μόδα και επίπλο), οι εκδόσεις βιβλίων, τα ηλεκτρονικά παιχνίδια, η διαφήμιση και η έρευνα αγοράς. Όπως φαίνεται από τον Πίνακα 2, το 76,8% του συνόλου των εξαγόμενων προϊόντων πολιτισμού και δημιουργίας για το έτος 2011 αφορούσε προϊόντα σχεδίου, κυρίως μόδας και επίπλου. Το ποσοστό των εισαγωγών για τα ίδια προϊόντα είναι το υψηλότερο (66%). Οι λιγότερο εξωστρεφείς κλάδοι ήταν αυτοί των οπτικοακουστικών μέσων και των εικαστικών

τεχνών. Ο Πίνακας 3 αποτυπώνει την ίδια εικόνα για τον κλάδο των υπηρεσιών. Ο πιο εξωστρεφής κλάδος ήταν της διαφήμισης, έρευνας αγοράς και δημοσκοπήσεων, ενώ αυτός των υπηρεσιών έρευνας και τεχνολογίας παρέμενε ο περισσότερο εσωστρεφής.

Περαιτέρω, το μερίδιο της Ελλάδος στη συνολική αξία του παγκόσμιου εμπορίου των προϊόντων πολιτισμού και δημιουργίας, καθώς και του εμπορίου της ΕΕ-27 είναι μικρό, χωρίς εμφανή σημάδια μεγαλύτερης διείσδυσης τόσο στη διεθνή όσο και στην ευρωπαϊκή αγορά (βλ. Πίνακες 4 και 5 και Διαγράμματα 11α και 11β). Οι ελληνικές εισαγωγές αντιπροσωπεύουν το

Πίνακας 3 Εξαγωγές και εισαγωγές υπηρεσιών πολιτισμού και δημιουργίας: μερίδιο συμμετοχής ανά κατηγορία (2002 και 2011)

	Εισαγωγές (%)		Εξαγωγές (%)	
	2002	2011	2002	2011
Διαφήμιση, έρευνα αγοράς και δημοσκοπήσεις	17,79	19,81	21,04	31,26
Υπηρεσίες παραγωγής οπτικοακουστικών έργων και συναφείς υπηρεσίες	16,98	19,65	18,91	21,92
Προσωπικές, πολιτιστικές και υπηρεσίες αναψυχής	49,06	39,15	45,86	28,02
Έρευνα και ανάπτυξη	16,17	21,38	14,18	18,81

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων από UNCTAD Database, Ιούνιος 2013.

Πίνακας 4 Η θέση της Ελλάδος στο παγκόσμιο εμπόριο προϊόντων πολιτισμού και δημιουργίας (2002 και 2011)

(% της συνολικής αξίας)

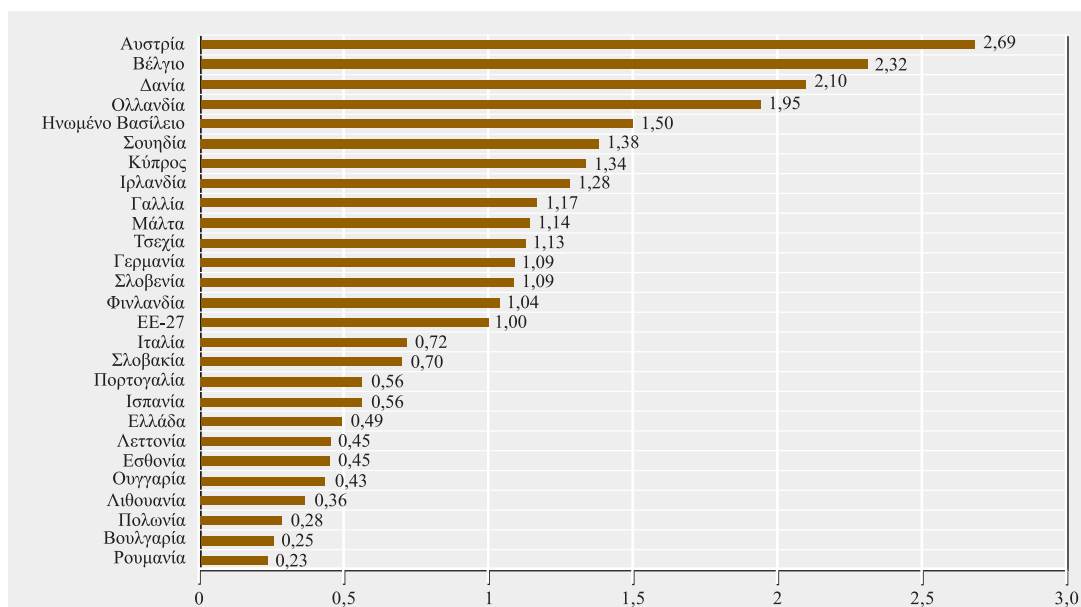
	Εισαγωγές		Εξαγωγές	
	2002	2011	2002	2011
Όλες οι κατηγορίες	0,521	0,410	0,208	0,193
Έργα τέχνης	0,751	0,495	0,228	0,161
Οπτικοακουστικά μέσα	0,377	0,388	0,110	0,097
Σχέδιο	0,579	0,424	0,256	0,223
Νέα μέσα εγγραφής ήχου και ηλεκτρονικά παιχνίδια	0,292	0,271	0,150	0,110
Εκδόσεις	0,489	0,523	0,125	0,195
Εικαστικές τέχνες	0,188	0,250	0,057	0,048

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων από UNCTAD Database, Ιούνιος 2013.

0,86% του συνόλου των εισαγωγών και οι εξαγωγές μόλις το 0,4% του συνόλου των εξαγωγών της ΕΕ-27 (αστάθμητες όσον αφορά το μέγεθος της χώρας). Σταθμίζοντας με τον πληθυσμό της χώρας, η κατά κεφαλήν αξία των εξαγωγών είναι τέσσερις φορές μικρότερη από την κατά κεφαλήν αξία του συνόλου των εξα-

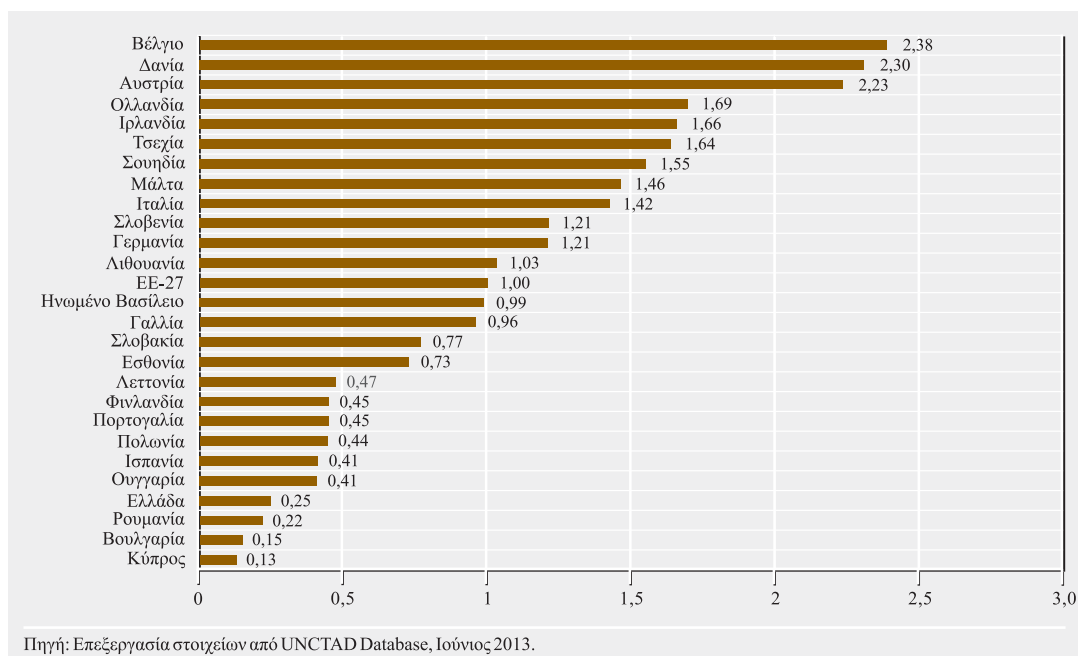
γωγών της ΕΕ-27. Η επίδοση αυτή είναι η τέταρτη χειρότερη επίδοση μετά τη Ρουμανία, τη Βουλγαρία και την Κύπρο και κατατάσσει τη χώρα τέσσερις θέσεις χαμηλότερα από την Πορτογαλία. Ομοίως, η κατά κεφαλήν αξία των εισαγωγών είναι δύο φορές μικρότερη από την κεφαλήν αξία των εισαγωγών της ΕΕ-27.

Διάγραμμα 11α Μερίδια χωρών στο σύνολο των εισαγωγών προϊόντων πολιτισμού (2011, κατά κεφαλήν αξία εισαγωγών)

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων από UNCTAD Database, Ιούνιος 2013.

Διάγραμμα ΙΙβ Μερίδια χωρών στο σύνολο των εξαγωγών προϊόντων πολιτισμού της ΕΕ (2011, κατά κεφαλήν αξία εξαγωγών)

Απασχόληση

Αν και δεν έχει ολοκληρωθεί η διαδικασία διαβούλευσης και εφαρμογής μιας συγκρίσιμης σε ενωσιακό επίπεδο μεθοδολογίας για την κατάρτιση πλήρων στατιστικών σειρών απασχόλησης στον τομέα του πολιτισμού και της δημιουργίας, είναι χρήσιμη η παρουσίαση,

αν και ατελής, της στατιστικής απεικόνισης του τομέα αυτού στην Ελλάδα όσον αφορά την απασχόληση. Με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία της Eurostat για το έτος 2009, που είναι και τα πλέον πρόσφατα (Cultural Statistics 2011), το ποσοστό απασχόλησης σε πέντε συγκρίσιμες επαγγελματικές κατηγορίες του τομέα πολιτισμού και δημιουργίας ανήλθε σε 1,2% της

Πίνακας 5 Η θέση της Ελλάδος στο εμπόριο προϊόντων πολιτισμού και δημιουργίας της ΕΕ-27 (2002 και 2011)

(% της συνολικής αξίας)

	Εισαγωγές		Εξαγωγές	
	2002	2011	2002	2011
Όλες οι κατηγορίες	0,95	0,86	0,28	0,40
Έργα τέχνης	1,61	0,81	0,55	0,57
Οπτικοακουστικά μέσα	0,79	2,03	0,22	0,46
Σχέδιο	1,26	1,01	0,31	0,49
Νέα μέσα εγγραφής ήχου και ηλεκτρονικά παιχνίδια	0,64	0,66	0,23	0,23
Εκδόσεις	0,69	0,98	0,20	0,32
Εικαστικές τέχνες	0,14	0,11	0,11	0,10

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων από UNCTAD Database, Ιούνιος 2013.

Πίνακας 6 Απασχόληση (2009)

	Ελλάδα		ΕΕ-27	
	αριθμός σε χιλ. άτομα	%	αριθμός σε χιλ. άτομα	%
Όλες οι κατηγορίες	52,6	1,2	3.638,5	1,7
Εκδόσεις	16,1	30,6	1.251,7	34,4
Κινηματογράφος, τηλεόραση, εγγραφή μουσικής	5,4	10,3	402,3	11,1
Προγραμματισμός και ραδιοτηλεοπτικές εκπομπές	11,7	22,2	348,6	9,6
Δημιουργικές τέχνες και διασκέδαση	9,1	17,3	1.045,6	28,7
Βιβλιοθήκες, μουσεία, αρχεία	10,2	19,4	590,3	16,2
Γυναίκες		36,1		43,9
Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης		49,8		68,6
Αυτοαπασχολούμενοι		28,5		42,2
Εργαζόμενοι κατ' οίκον		20,1		45,9

Σημείωση: Επαγγελματικές κατηγορίες και κλάδοι με βάση την ταξινόμηση NACE Rev. 2 (58, 59, 60, 90, 91) και ISCO-88 (243, 245).
Πηγή: Eurostat pocketbooks, *Cultural Statistics*, 2011.

συνολικής απασχόλησης στη χώρα μας, έναντι 1,7% στην ΕΕ-27. Το ποσοστό αυτό αντιστοιχούσε σε 52,6 χιλιάδες εργαζομένους στις κατηγορίες αυτές το 2009.

Όπως φαίνεται από τον Πίνακα 6, που αποτυπώνει την εικόνα της απασχόλησης για το συγκεκριμένο έτος στην Ελλάδα και στην ΕΕ-27, στην Ελλάδα ο κλάδος των εκδόσεων συγκεντρώνει το μεγαλύτερο ποσοστό απασχόλησης (30,6%). Εξάλλου, η απασχόληση των γυναικών προσεγγίζει το 40% της συνολικής απασχόλησης στον τομέα και ο αριθμός των απασχολούμενων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης είναι 1,5 φορές και πλέον μεγαλύτερος από το συνολικό αριθμό των απασχολούμενων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στην εθνική οικονομία. Ποσοστό κοντά στο 30% ήταν αυτοαπασχολούμενοι ή εργάζονταν σε οικογενειακή επιχείρηση, πάνω από 10% απασχολούνταν ευκαιριακά ή μερικώς και πάνω από 20% εργάζονταν κατ' οίκον. Συμπερασματικά, η εικόνα της απασχόλησης στην Ελλάδα προσομοίαζε σε μεγάλο βαθμό με την αντίστοιχη στην ΕΕ-27.

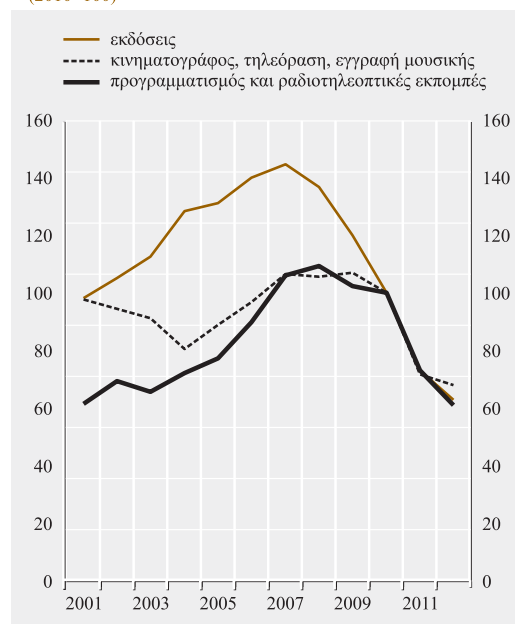
Δείκτης κύκλου εργασιών

Το Διάγραμμα 12 παριστάνει τη διαχρονική εξέλιξη του δείκτη κύκλου εργασιών σε τρεις

κλάδους του τομέα πολιτισμού και δημιουργίας για την περίοδο 2001-2012. Όλοι οι κλάδοι σημείωσαν σημαντική και γρήγορη ανά-

Διάγραμμα 12 Δείκτης κύκλου εργασιών (2001-2012)

(2010=100)

Πηγή: Eurostat, sts_setu_a.
Σημείωση: Τρεις κλάδοι με βάση τη NACE Rev. 2, J58, J59, J60. Ετήσια στοιχεία, διορθωμένα με βάση τον αριθμό των εργασιμών ημερών.

πτυξη μεταξύ των ετών 2004 και 2008, με προ-
εξέχοντα αυτόν των εκδόσεων. Από το 2009,
ωστόσο, ο δείκτης ακολουθεί μια πορεία
κατακόρυφης πτώσης λόγω της δυσμενούς
εθνικής και διεθνούς συγκυρίας. Το 2012, ο
δείκτης έχει μειωθεί σχεδόν στο μισό σε σχέση
με την τιμή που είχε το 2008.

Συμμετοχή καταναλωτών

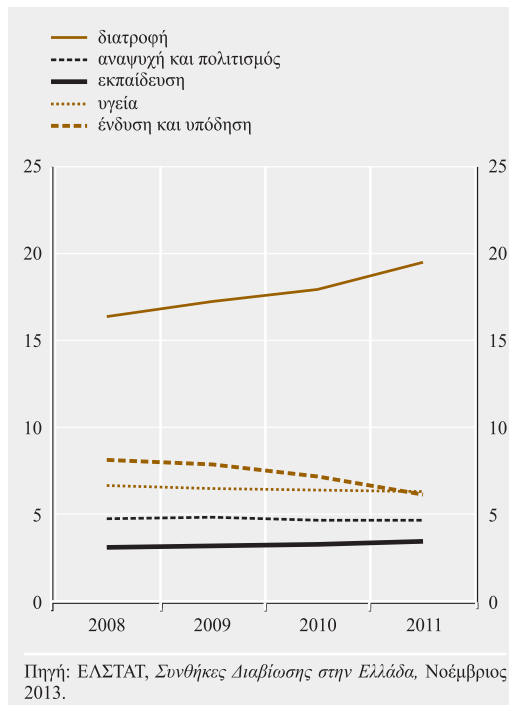
Δείκτη της συμμετοχής των καταναλωτών στον
πολιτισμό αποτελεί η δαπάνη των νοικοκυριών
σε αγαθά και υπηρεσίες πολιτισμού. Όπως
φαίνεται από το Διάγραμμα 13, η ποσοστιαία
συμμετοχή της μέσης μηνιαίας δαπάνης των
ελληνικών νοικοκυριών για αγαθά και υπηρε-
σίες πολιτισμού και αναψυχής παρέμεινε σχε-
δόν σταθερή τα χρόνια της κρίσης, σε αντίθεση
με τη μεγάλη μείωση της ποσοστιαίας δαπάνης
για ένδυση και υπόδηση. Άλλος δείκτης είναι
ο συνολικός αριθμός των εισιτηρίων από ελλη-
νικές αίθουσες κινηματογράφου: από 9,7 εκατ.
το 2008 αυξήθηκε σε 12,5 εκατ. το 2009, 11,7
εκατ. το 2010, 10,9 εκατ. το 2011, για να μειω-
θεί στα επίπεδα του 2008 (9,9) το 2012.⁴⁵

4 ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Κάθε χώρα είναι διαφορετική, κάθε αγορά
είναι ιδιαίτερη και κάθε προϊόν πολιτιστικού
και δημιουργικού χαρακτήρα προσφέρει
ξεχωριστό άγγιγμα και μοναδική αίσθηση στον
καταναλωτή. Κάθε χώρα επομένως θα πρέπει
να προσδιορίσει τα ιδιαίτερα εκείνα χαρα-
κτηριστικά της πολιτιστικής και δημιουργικής
ικανότητας των πολιτών της και να αναπτύξει
πρωτοβουλίες για τη διαμόρφωση μιας στρα-
τηγικής για την προώθηση της οικονομίας του
πολιτισμού και της δημιουργίας αξιοποιώντας
τα συγκριτικά της πλεονεκτήματα και ξεπερ-
νώντας τις αδυναμίες της.

Ιστορικά και παραδοσιακά στην Ελλάδα,
όπως και σε άλλες ανεπτυγμένες χώρες, η
πολιτική πολιτισμού εξαντλούνταν σε θέματα
επιχορήγησης, φορολογικών απαλλαγών ή
ελαφρύνσεων και εκπαίδευσης στο χώρο του
θεάματος και των καλών τεχνών. Με την ανά-

**Διάγραμμα 13 Ποσοστιαία κατανομή της μέσης
μηνιαίας δαπάνης των νοικοκυριών (2008-2011)**

δυση όμως μιας νέας οικονομίας διατομεακού
και πολυδιάστατου χαρακτήρα όπως είναι η
οικονομία του πολιτισμού και της δημιουρ-
γίας, επιτακτική κρίνεται η ανάγκη αλλαγής
προσανατολισμού της τρέχουσας πολιτικής για
τον πολιτισμό προς μια ενιαία εθνική στρα-
τηγική αναπτυξιακού χαρακτήρα.

Ειδικότερα, εξαιτίας της πολύπλευρης επί-
δρασης της στρατηγικής αυτής στην πολιτι-
στική, οικονομική, τουριστική και εκπαιδευ-
τική ανάπτυξη της χώρας, είναι λογικό η
ευθύνη να είναι διαθεματική σε πολιτικό και
διοικητικό επίπεδο, αλλά και να υπάρχει μια
ανάλογη πολλαπλότητα των φορέων που συμ-
μετέχουν.⁴⁶ Ο αναπόφευκτος κατακερματι-
σμός της στρατηγικής και η αποσπασματική

⁴⁵ Τα στοιχεία παραχωρήθηκαν από το Ελληνικό Κέντρο Κινηματογράφου (ΕΚΚ), Νοέμβριος 2013.

⁴⁶ Ετερόκλητο σύνολο από δημόσιους φορείς, μη κερδοσκοπικούς φορείς (κάποιοι από τους οποίους λαμβάνουν δημόσια επιχορήγηση), ιδιωτικούς φορείς κερδοσκοπικού χαρακτήρα, φορείς της κοινωνίας των πολιτών, ιδρύματα, ακαδημίες, επαγγελματικές και καλλιτεχνικές ενώσεις και σωματεία.

εφαρμογή μέτρων ώθησης της νέας αυτής οικονομίας κάνει ορατό τον κίνδυνο της συχνής αυτοαναιρέσης των μέτρων πολιτικής, το δισταγμό και τις αδικαιολόγητες καθυστερήσεις (Caves 2000). Απαιτείται επομένως σε κεντρικό επίπεδο η υιοθέτηση μιας ολιστικής θεώρησης του τομέα και των επιπτώσεών του, καθώς και η χάραξη ενιαίας και ολοκληρωμένης αναπτυξιακής πολιτικής. Εν όψει της ανάγκης αυτής, απαιτείται η λειτουργία ενός αποτελεσματικού θεσμικού φορέα για το συντονισμό των επιμέρους δράσεων όλων των φορέων και η θέσπιση ενός καλά σχεδιασμένου, οργανωμένου και ευκρινούς ρυθμιστικού/κανονιστικού πλαισίου.

Συγκεκριμένα, προτείνεται:

– **Κράτος και υποδομές.** Το κράτος θα πρέπει να συνεχίσει να παρέχει τις αναγκαίες υποδομές (εγκατάστασης, μεταφοράς, διανομής, πρόσβασης στην τεχνολογία και επικοινωνίας) που είναι απαραίτητες για τη λειτουργία του τομέα. Περαιτέρω, μέσω των δημόσιων επενδύσεων θα πρέπει να προστατεύει και να διατηρεί το πολιτιστικό κεφάλαιο που αποτελεί τη βασική εισροή παραγωγής των προϊόντων πολιτισμού.

– **Διυπουργικό Παρατηρητήριο για τον πολιτισμό και τη δημιουργία.** Ο νέος αυτός θεσμικός φορέας θα έχει γνωμοδοτικό, εκτελεστικό και εποπτικό ρόλο. Θα εστιάζει *πρώτον*, στη χάραξη μιας συνολικής εθνικής στρατηγικής για τον πολιτισμό με μεσοπρόθεσμο και μακροπρόθεσμο ορίζοντα. *Δεύτερον*, στην έναρξη και διατήρηση ενός οργανωμένου διαλόγου (βλ. παρακάτω αναλυτικά) που θα διεξάγεται περιοδικά μεταξύ όλων των ενδιαφερόμενων μερών. Ο διάλογος θα ενισχύεται με τη σύνταξη περιοδικής απολογιστικής έκθεσης των δράσεων. Και *τρίτον*, στην πρωτοβουλία για τη λειτουργία μιας ηλεκτρονικής πλατφόρμας, ενός κέντρου ελεύθερης και απρόσκοπτης πρόσβασης όλων στην επικοινωνία και στην πληροφόρηση. Το τελευταίο έχει ιδιαίτερη σημασία στις μειονεκτικές γεωγραφικές περιο-

χές ή σε περιοχές ή ομάδες πολιτών με χαμηλό εισόδημα.

4.1 ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΕΣ

Ο τομέας του πολιτισμού και της δημιουργίας στην Ελλάδα εμφανίζει λίγο ως πολύ τις ίδιες ιδιαιτερότητες που εμφανίζει και παγκοσμίως:

– **Αισθητή έλλειψη του “μεσαίου μεγέθους” στην παραγωγική διαδικασία.** Η αγορά κυριαρχείται από τη συνύπαρξη ενός πολύ μικρού αριθμού πολύ μεγάλων επιχειρήσεων, συνήθως πολυεθνικού χαρακτήρα, και πολυάριθμων πολύ μικρών μονάδων τοπικού ή περιφερειακού χαρακτήρα, που τις περισσότερες φορές εκπροσωπούνται από ένα μόνο άτομο και λειτουργούν με το πρότυπο της κάθετης παραγωγής.⁴⁷

– **Κατακερματισμός της εθνικής αγοράς** με έντονη την ατομική δημιουργική συμβολή, την έλλειψη επαγγελματισμού και τους περιορισμένους οικονομικούς πόρους. Η αγορά συνήθως οργανώνεται γύρω από καλλιτέχνες και δημιουργούς που θεωρούνται ευπώλητοι. Και αυτό γιατί η χρήση της τεχνολογίας επιτρέπει τη μαζική παραγωγή του προϊόντος και την απευθείας διάθεσή του με ελαχιστοποίηση του κόστους αναπαραγωγής και διανομής και ταχεία απόσβεση της αρχικής επένδυσης. Οι μεγάλες εταιρίες αποκομίζουν μεγάλα κέρδη, ενώ οι μικροί παραγωγοί και μεμονωμένοι καλλιτέχνες είναι σε θέση απλώς και μόνο να καλύψουν το κόστος της επένδυσης.

– **Η πιθανότητα αποτυχίας σε οικονομικούς όρους είναι πολύ μεγάλη.** Η χρονική στιγμή εμφάνισης και διάδοσης του προϊόντος στην αγορά πρέπει να συμπίπτει με τη χρονική στιγμή εκδήλωσης της επιθυμίας από την πλευρά του καταναλωτή, με αποτέλεσμα ο κύκλος παραγωγής να είναι ασταθής και ασαφής. Η πρόωρη ή αργοπορημένη εμφάνιση προσδιορίζει το μέγεθος της

⁴⁷ Αυτή η μορφή οργάνωσης απαντάται τόσο στις ανεπτυγμένες όσο και στις αναπτυσσόμενες οικονομίες, αν και τα απόλυτα μεγέθη διαφέρουν μεταξύ χωρών (βλ. KEA 2006, Higgs et al. 2007).

εμπορικής αποτυχίας ανεξαρτήτως ποιότητας. Επιπλέον, η αβεβαιότητα της ζήτησης⁴⁸ για το προϊόν είναι μεγάλη, αφού οι αντιδράσεις των καταναλωτών στην πρώτη εμφάνιση ενός προϊόντος δεν είναι γνωστές εκ των προτέρων, ούτε μπορούν να εκτιμηθούν ή να ερμηνευθούν με ασφάλεια.

– **Απουσία αυστηρών τυπικών μορφών σχέσεων εργασίας.** Η πιο συνηθισμένη μορφή είναι αυτή του “project”, δηλαδή ο σχηματισμός μιας ομάδας εργασίας ή ενός δικτύου ορισμένου χρόνου για την εκπόνηση ενός συγκεκριμένου έργου. Τα μέλη της ομάδας ή του δικτύου στη συντριπτική τους πλειοψηφία λειτουργούν ως ελεύθεροι επαγγελματίες (freelancers) ή ως αυτοαπασχολούμενοι (self-employed). Με την ολοκλήρωση του έργου, η ομάδα ή το δίκτυο διαλύεται. Μεγάλη προσοχή επομένως απαιτείται στη μελέτη της ιδιόμορφης αυτής αγοράς εργασίας και στο σχεδιασμό και την εφαρμογή πρωτοβουλιών πολιτικής.

– **Ομαδοποίηση (clustering) και συστέγασση (co-location).** Απόρροια των ιδιομορφιών του τομέα είναι η ομαδοποίηση, συγκέντρωση και συστέγασση σε συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο με σκοπό την εκμετάλλευση των ωφελειών που προκύπτουν από τη συνύπαρξη, συνεργασία, αλληλεξάρτηση, εξειδίκευση και ανταγωνισμό μεταξύ των δημιουργών-παραγωγών, καθώς και από το γεωγραφικό προσδιορισμό μιας δεξαμενής “δημιουργικών” εργαζομένων και ενός καταναλωτικού κέντρου. Με άλλα λόγια, τα clusters λειτουργούν ως τόπος συνάντησης μεταξύ δημιουργών, καλλιτεχνών, παραγωγών, επιχειρηματιών, “δημιουργικών” εργαζομένων και καταναλωτών και ως τόπος ανταλλαγής εμπειριών, συναισθημάτων και τεχνογνωσίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Αθήνα.

– **Η χρήση των εργαλείων κοινωνικής δικτύωσης** αποτελεί βασικό προσδιοριστικό παράγοντα της ανάπτυξης και μεγέθυνσης του τομέα, αφού φέρνει σε επαφή τον καλλιτέ-

χνη-δημιουργό με τον επιχειρηματία και τον καταναλωτή, ενημερώνει, προβάλλει και καθιερώνει το εμπορικό σήμα.

4.2 ΣΥΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, προτείνουμε ένα ελάχιστο πλαίσιο πρακτικών προτάσεων εργασίας που βοηθούν στην εμφάνιση ενός νέου ενάρετου κύκλου πολιτισμού-δημιουργίας-οικονομίας, όπως περιγράφεται στο Σχήμα 4. Αυτός ο ενάρετος κύκλος αποτυπώνει τις εξωτερικές οικονομίες στην ιδιωτική επενδυτική πρωτοβουλία, στη γνώση, την καινοτομία και την τεχνολογία, στην καλλιέργεια της επιχειρηματικότητας και στον εξωστρεφή προσανατολισμό της εθνικής οικονομίας με ποσοτικό αντίκτυπο στο προϊόν, την απασχόληση και το εμπόριο. Ο ρόλος του κράτους αναπροσανατολίζεται προς την πρωτοβουλία ανάληψης συντονισμένης δράσης στο πλαίσιο του *Διυπουργικού Παρατηρητηρίου* σε τέσσερις βασικούς τομείς:

Πρώτον, στην παροχή ισχυρών κινήτρων για την προσέλκυση επενδυτικών κεφαλαίων.

Δεύτερον, στην παροχή επαρκούς υποδομής για την αξιοποίηση των πλεονεκτημάτων της ψηφιακής τεχνολογίας και των εφαρμογών της.

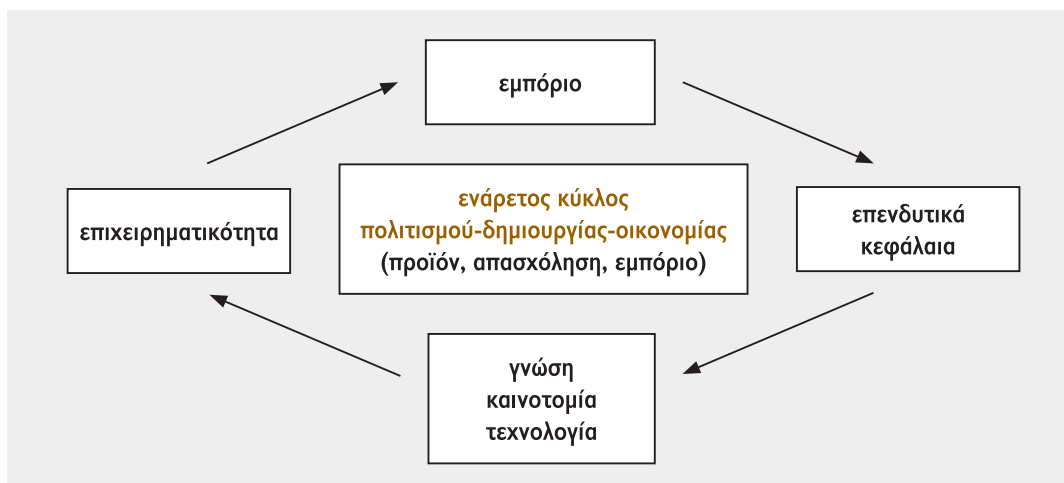
Τρίτον, στην παροχή κινήτρων για την ανάδειξη του επιχειρηματικού ταλέντου μέσω της εκπαίδευσης και της κοινωνικής αναγνώρισης του “επιχειρείν”.

Τέταρτον, στη χάραξη πολιτικής με γνώμονα την εξωστρέφεια της οικονομίας, δίνοντας έμφαση στον εκσυγχρονισμό και την απλοποίηση της πολιτικής για την προώθηση των εξαγωγών.

Πέμπτον, στη θέσπιση και αξιόπιστη εφαρμογή του ρυθμιστικού/κανονιστικού πλαισίου λειτουργίας της νέας οικονομίας

⁴⁸ Γνωστή ως υπόθεση “nobody knows”.

Σχήμα 4 Ο ενάρτεος κύκλος πολιτισμού-δημιουργίας-οικονομίας

(νομική προστασία των πνευματικών δικαιωμάτων, ίση φορολογική μεταχείριση, ρύθμιση των σχέσεων εργασίας, ενίσχυση του ανταγωνισμού).

ιδιωτικών εταιριών τηλεοπτικών σταθμών για την παραγωγή ή τη συμπαραγωγή ελληνικών κινηματογραφικών έργων (βλ. ν. 1866/89 και ν. 3905/2010).⁵⁰

Ενδεικτικά, προτείνουμε **έντεκα δράσεις πολιτικής**:

1. Φορολογική μεταχείριση. Μπορεί η φορολογική πολιτική να προάγει την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη; Εάν η απάντηση στο ερώτημα είναι καταφατική, τότε οι φόροι αποτελούν εργαλείο προώθησης του πολιτισμού και της δημιουργίας. Συνήθως, αν και εσφαλμένη, είναι η άποψη ότι τα προϊόντα πολιτισμού και δημιουργίας αποτελούν αγαθά πολυτελείας και ως τέτοια θα πρέπει να φορολογούνται με υψηλούς συντελεστές. Η σημερινή διάρθρωση των συντελεστών του ΦΠΑ θα πρέπει να επανεξεταστεί με βάση την αρχή ότι παρόμοια αγαθά θα πρέπει να υπόκεινται στον ίδιο φορολογικό συντελεστή.⁴⁹ Άλλο ένα θέμα είναι η επιβάρυνση από τη διπλή φορολόγηση σε προϊόντα διεθνούς συμπαραγωγής, καθώς και το θέμα των φορολογικών εκπτώσεων (tax rebates). Κρίσιμης σημασίας επίσης ζήτημα είναι η εισφορά 1,5% επί των ετήσιων διαφημιστικών εσόδων όλων των

2. Εκπαίδευση. Άμεση είναι η ανάγκη επαναπροσδιορισμού της εκπαίδευσης τόσο στο σκέλος της διά βίου μάθησης και κατάρτισης όσο και στο σκέλος της εγκύκλιας βασικής εκπαίδευσης. Και τούτο διότι: (i) η σύνδεση της εκπαίδευσης και των επιχειρήσεων είναι ατελής έως ανύπαρκτη, με αποτέλεσμα την ατελή καλλιέργεια της “δημιουργικής επιχειρηματι-

⁴⁹ Αναφέρουμε ως παράδειγμα τη διαφορετική φορολογική μεταχείριση του θεάτρου και της μουσικής. Το θέατρο υπόκειται στο μειωμένο συντελεστή ΦΠΑ 6,5% επί του εισιτηρίου, ενώ η μουσική στο συντελεστή 13%. Εάν σε αυτόν προσθέσουμε το φόρο 7% υπέρ της ΑΕΠΠ, της εταιρίας δηλαδή που διαχειρίζεται τα πνευματικά δικαιώματα των μουσικών καλλιτεχνών, καθώς και τον ειδικό φόρο επί των θεαμάτων με συντελεστή 5% επί του μικτού κέρδους κάθε συναυλίας στην περιφέρεια της Αττικής και Θεσσαλονίκης (γνωστός ως φόρος του 1950 για τις άπορες κορασίδες), το μουσικό προϊόν επιβαρύνεται δυσανάλογα με συνολικό συντελεστή 25% σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη και 20% στην επαρχία. Εάν προσθέσουμε και το φόρο 15% επί του κύκλου εργασιών για τη χρήση αθλητικών εγκαταστάσεων, τότε η συνολική φορολογική επιβάρυνση για τα μουσικά προϊόντα ανέρχεται σε 35% ή 40%.

⁵⁰ Η δημόσια τηλεόραση, οι εταιρίες συνδρομητικής τηλεόρασης και οι εταιρίες παροχής τηλεπικοινωνιακών υπηρεσιών και νέων τεχνολογιών υποχρεούνται να συνεισφέρουν το 1,5% του ετήσιου κύκλου εργασιών τους. Τα έσοδα από τον ειδικό φόρο διατίθενται κατά 80% στο ΕΚΚ και κατά 20% στο Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού. Μέχρι το μισό του συνολικού ποσού της εισφοράς από τη δημόσια και ιδιωτική τηλεόραση μπορεί να διατεθεί στο ΕΚΚ ως διαφημιστικός χρόνος προβολής των ελληνικών ταινιών.

κότητας”, (ii) η εγκύκλια πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση είναι αποξενωμένη από την καλλιέργεια των δημιουργικών κλίσεων και των ταλέντων του μαθητή, (iii) η διδασκαλία αντικειμένων που εμπεριέχονται στους κλάδους του πολιτισμού και της δημιουργίας είναι εμφανώς απύσχα από τα σχολικά προγράμματα, (iv) η ανάπτυξη των γνώσεων πληροφορικής και τεχνολογίας είναι ατελής όχι μόνο στην εγκύκλια εκπαίδευση, αλλά και στους σπουδαστές καλών τεχνών και σχεδίου, (v) η πρακτική εξάσκηση μέσω του θεσμού της μαθητείας και η διενέργεια σεμιναρίων είναι είτε απύσχα είτε ατελής, (vi) η πρωτοβουλία διοργάνωσης διαγωνισμών και θέσπισης βραβείων αριστείας (awards of excellence) για νέα ταλέντα και νέους επιχειρηματίες είναι μικρής κλίμακας και εξαιρετικά περιορισμένη⁵¹ και (vii) η πρωτοβουλία για την εξοικείωση των καλλιτεχνών και δημιουργών με θέματα επιχειρηματικότητας και τεχνολογίας είναι επίσης ελλιπής.

3. Έναρξη ενός “διαρθρωμένου” διαλόγου στο πλαίσιο του Διευπουργικού Παρατηρητηρίου με όλους τους εμπλεκόμενους φορείς (κρατικούς, ιδιωτικούς, οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών, τοπικούς φορείς και οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης, εμπορικούς συλλόγους και επαγγελματικές ενώσεις) για τη δημιουργία ενός δικτύου εδραίωσης σχέσεων επικοινωνίας, προγραμματισμού και συντονισμού δράσεων. Η αποστολή και η επεξεργασία ερωτηματολογίου και οι συνομιλίες με τους φορείς θα μπορούσαν να αποτελέσουν την πρακτική διαδικασία για το σχηματισμό αυτού του δικτύου. Η δημόσια πρωτοβουλία θα πρέπει επομένως να αναπτυχθεί από ανθρώπους με εμπειρία στον τομέα και με κριτήριο τη διαφάνεια στην επιλογή. Ο συνεργατικός αυτός σχηματισμός θα πρέπει να αναλάβει την πρωτοβουλία του σχεδιασμού μιας ολοκληρωμένης και συγκροτημένης στρατηγικής για την ανάπτυξη του τομέα του πολιτισμού και της δημιουργίας. Για την επίτευξη του πρωταρχικού αυτού

σκοπού θα πρέπει να προχωρήσει, με βάση την εμπειρία άλλων χωρών, προσαρμοσμένη όμως στις ανάγκες και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας, πρώτον, στην εκπόνηση μιας άσκησης χαρτογράφησης και παρακολούθησης του τομέα (mapping exercise). Η άσκηση αυτή, που θα αναθεωρείται σε τακτά χρονικά διαστήματα, θα πρέπει να αξιοποιεί τη διαθέσιμη εμπειρία των ανθρώπων που δραστηριοποιούνται επιχειρηματικά στον τομέα (evidence-based argument). Δεύτερον, στη συλλογή και επεξεργασία κάθε είδους πληροφόρησης και στην κατάρτιση μιας αξιόπιστης στατιστικής βάσης ποσοτικών δεδομένων για το προφίλ, το μέγεθος και τη συμβολή του τομέα. Η διαδικασία αυτή θα πρέπει να είναι συνεχής. Και τούτο γιατί η διαρκής αναθεώρηση της στατιστικής βάσης και η περιοδική δημοσίευσή της συμβάλλουν στην καλύτερη γνωριμία της οικονομικής και πολιτικής ηγεσίας με τον τομέα αυτό, ώστε να καταστεί ευδιάκριτη η σημασία του για την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη. Τρίτον, στη θέσπιση ευκρινών και αξιοκρατικών κριτηρίων τόσο στην κατάρτιση του προγράμματος των δράσεων των φορέων όσο και στη σύνταξη των προϋπολογισμών των δράσεων αυτών. Αν και τα ιδιωτικοοικονομικά κριτήρια κυριαρχούν, δεν θα πρέπει οι προϋπολογισμοί να εστιάζουν αυστηρά και μόνο στο επιχειρηματικό κέρδος, αλλά και στη χρησιμότητα για το κοινωνικό σύνολο. Με άλλα λόγια, κυρίαρχο κριτήριο θα πρέπει να είναι ο συνδυασμός της εμπορικότητας και της ποιότητας. Τέταρτον, στην επιβολή της υποχρέωσης οικονομικού ελέγχου και σύνταξης απολογιστικής έκθεσης όλων των δράσεων. Ο εκ των υστέρων έλεγχος και απολογισμός (ex post performance) αποτελούν ικανές και αναγκαίες προϋποθέσεις για την επιτυχή διενέργεια της άσκησης της στατιστικής απεικόνισης.

⁵¹ Αναφέρονται ενδεικτικά η πρόσφατη συνεργασία Google και ΣΕΒ για την υποστήριξη της νεανικής επιχειρηματικότητας με την παροχή τεχνολογίας, καθώς και του Υπουργείου Ανάπτυξης και της Eurobank με την καθιέρωση του θεσμού των βραβείων καινοτομίας.

4. Αγορά εργασίας. Απαραίτητη είναι η αναγνώριση των επαγγελματικών κατηγοριών με τη δημιουργία ενός μητρώου δημιουργών και με τη θέσπιση κατάλληλης νομοθεσίας για τη ρύθμιση των σχέσεων εργάζομένου-εργοδότη. Η απουσία ειδικής αναγνώρισης των επαγγελματικών κατηγοριών και οι άτυπες και χαλαρές σχέσεις εργασίας, με τη μορφή κυρίως βραχυπρόθεσμων συμβάσεων έργου, η απουσία ενός πλέγματος κοινωνικής ασφάλισης και η ατελής προστασία των πολύ βραχυπρόθεσμων συμβάσεων οδηγούν σε υψηλό ποσοστό ανεργίας και μεγάλη διάρκεια αναζήτησης νέας απασχόλησης. Έμφαση θα πρέπει να δοθεί επίσης στην άρση των εμποδίων τόσο στη διατομεακή και διεθνή κινητικότητα των καλλιτεχνών-δημιουργών όσο και στην είσοδο νέων δημιουργών. Η εθνική όσο και η διεθνής αγορά εργασίας παραμένουν κλειστές και συντεχνιακές, και χαρακτηρίζονται από διοικητικά εμπόδια που συνδέονται με τη διαφορετική νομοθεσία μεταξύ των κρατών, αλλά και μεταξύ των τομέων στην ίδια χώρα.

5. Ρυθμιστικό/κανονιστικό πλαίσιο. Βελτίωση, ενίσχυση και εκσυγχρονισμός της υφιστάμενης νομοθεσίας για μια ρεαλιστική προστασία των δημιουργικών δραστηριοτήτων με τη μορφή του δικαιώματος ευρεσιτεχνίας (patent), του βιομηχανικού σχεδίου (industrial design), της ονομασίας προέλευσης (appellation of origin) ή του εμπορικού σήματος (trademark). Κρίσιμα ζητήματα άμεσα συνυφασμένα με την εισαγωγή ενός κανονιστικού πλαισίου είναι η αποτίμηση της αξίας της πνευματικής ιδιοκτησίας σε οικονομικούς (χρηματικούς) όρους, η διανομή κερδών και η αντιμετώπιση της πειρατείας.⁵²

6. Άρση του περιοριστικού πλαισίου για την ανάπτυξη διεθνών συμπράξεων-συμπαγωγών. Ανάληψη πρωτοβουλίας διοργάνωσης περιοδικών εκδηλώσεων για την παρουσίαση των ελληνικών προϊόντων πολιτισμού και δημιουργίας στο εξωτερικό. Τον ίδιο σκοπό εξυπηρετεί και η διαδι-

κτυακή τους παρουσίαση. Ενδεικτικά αναφέρεται η επιτυχημένη και μόνιμη πλέον ετήσια παρουσία του ελληνικού κινηματογράφου στο Λονδίνο.⁵³

7. Μέτρα ενίσχυσης του ανταγωνισμού, ιδιαίτερα σε εκείνους τους κλάδους του τομέα που χαρακτηρίζονται από ολιγοπωλιακή διάρθρωση.

8. Δημιουργία φυσικών χώρων παραγωγής και έκθεσης. Οι πολλοί, μικροί και γεωγραφικά διασκορπισμένοι δημιουργοί-παραγωγοί ωφελούνται από τη φυσική τους εγκατάσταση σε μεγάλο χώρο εργασίας στον οποίο συγκεντρώνεται μεγάλος αριθμός παραγωγών και αγοραστών.⁵⁴ Εγκαταλελειμμένα βιομηχανικά κτίρια ή εγκαταλελειμμένοι δημόσιοι χώροι και παρηκμασμένες υποδομές θα μπορούσαν να αναδειχθούν σε δυναμικούς χώρους έκφρασης νέων ιδεών, παραγωγής νέων προϊόντων, αλλά και εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης. Τα αποτελέσματα διάχυσης των ευεργετικών επιδράσεων αυτών των εδαφικών συγκεντρώσεων στον τουρισμό, στην οικονομική ανάπτυξη μειονεκτικών και φτωχών περιοχών, στην ανάπτυξη των αστικών κέντρων αλλά και των περιφερειών είναι πολλά και ευδιάκριτα. Αναφέρουμε ενδεικτικά ως παράδειγμα το Γκάζι, μια πρώην βιομηχανική περιοχή στο κέντρο της Αθήνας που τα τελευταία χρόνια, κατόπιν κατάλληλης παρέμβασης, αξιοποιήθηκε ως χώρος μεγάλης πολιτιστικής και ψυχαγωγικής δραστηριότητας.⁵⁵

9. Μορφές και τρόποι χρηματοδότησης. Τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα δεν είναι εξοικειωμένα να αξιολογούν “πειραματικά”, “πρωτότυπα”, “έξυπνα” και “δημι-

⁵² Έχει υπολογιστεί (TERA 2010) ότι μόνο το 2008 η πειρατεία/απομίμηση προϊόντων του τομέα πολιτισμού και δημιουργίας (λογισμικό, κινηματογράφος, μουσική, τηλεοπτικές παραγωγές) επέφερε στην ΕΕ απώλειες φορολογικών εσόδων 10 δισεκ. ευρώ και 185 χιλ. θέσεων εργασίας.

⁵³ 6ο Ετήσιο Φεστιβάλ Ελληνικού Κινηματογράφου, Westbourne Studios, Λονδίνο, 7-18 Οκτωβρίου 2013.

⁵⁴ Virtual Reality and Multimedia Parks, Computer Media Centres, Business Centers.

⁵⁵ Βλ. Γκόνη και Δέφνερ (2011).

ουργικά” επενδυτικά σχέδια που ζητούν χρηματοδότηση. Υπολογίζεται (European Commission 2013) ότι τα επόμενα επτά έτη το χρηματοδοτικό κενό από τη μη εύκολη πρόσβαση στον τραπεζικό δανεισμό θα ανέλθει στην ΕΕ-28 σε 13,4 δισεκ. ευρώ. Από την άλλη πλευρά όμως, ούτε και οι δημιουργοί-παραγωγοί ή οι καλλιτέχνες, που στην πλειονότητά τους είναι μεμονωμένες και πολύ μικρές οικονομικές μονάδες, διαθέτουν την κατάλληλη τεχνογνωσία για την κατάρτιση οικονομικά βιώσιμων επενδυτικών-επιχειρηματικών σχεδίων. Ανασταλτικά λειτουργεί το γεγονός ότι δεν υπάρχει η αντίληψη της “δημιουργικής” επιχειρηματικότητας, ενώ επίσης ελλείπουν τόσο οι ειδικοί που θα συντάξουν ή θα αξιολογήσουν τέτοια σχέδια όσο και σαφείς κατευθυντήριες οδηγίες που θα διέπουν την κατάρτιση αυτών των σχεδίων καθώς και τη διακρίβωση της οικονομικής τους σκοπιμότητας. Η εκπαίδευση αξιολογητών και ο καθορισμός σαφών οδηγιών σύνταξης επιχειρηματικών σχεδίων αποτελεί ικανή και αναγκαία συνθήκη για την άντληση ιδιωτικής χρηματοδότησης. Το τέλος της επιδοματικής πολιτικής και των πάσης φύσεως κρατικών επιχορηγήσεων, αλλά και η έλλειψη χρηματοδότησης από τις τράπεζες οδήγησαν τα τελευταία χρόνια στην αναζήτηση νέων χρηματοδοτικών σχημάτων που βασίζονται στην έννοια της επιχειρηματικότητας, όπως είναι (i) ο θεσμός της ιδιωτικής πολιτιστικής χορηγίας,⁵⁶ (ii) το πρόγραμμα “Δημιουργική Ευρώπη 2014-2020” με το υποπρόγραμμα “Πολιτισμός” και “Media”,⁵⁷ (iii) οι εταιρίες επιχειρηματικών συμμετοχών και κεφαλαίων (venture capital) και οι εταιρίες ιδιωτικών επενδυτικών κεφαλαίων (private equity funds),⁵⁸ (iv) η χρηματοδότηση από το κοινό (crowdfunding)⁵⁹ και ο “συγγενής” θεσμός Peer-to-Peer Lending⁶⁰ και (v) το νέο ΕΣΠΑ (2014-2020) με έμφαση στην τεχνολογία, την καινοτομία και τη νεανική επιχειρηματικότητα.

10. Αναπροσδιορισμός της εξαγωγικής πολιτικής. Η διεθνής αλλά και η ελληνική έως τώρα εμπειρία επιβεβαιώνουν τον εξω-

στρεφή χαρακτήρα της οικονομίας του πολιτισμού και της δημιουργίας. Δεδομένου του πολύ μικρού μεγέθους της εγχώριας αγοράς και των θετικών επιδράσεων της στο εξαγωγικό εμπόριο και στην προσέλκυση ξένων επιχειρηματικών κεφαλαίων, η εθνική εξαγωγική στρατηγική θα πρέπει να αναπροσανατολιστεί ώστε να

⁵⁶ Η πολιτιστική χορηγία (βλ. ν. 3525/07) είναι ένας θεσμός της ελληνικής πολιτείας που αποσκοπεί στη χρηματοδότηση πολιτιστικών δράσεων δημόσιων και ιδιωτικών φορέων από πόρους που προέρχονται αποκλειστικά από τον ιδιωτικό τομέα. Πρόκειται για έκφραση αυτού που ονομάζουμε εταιρική κοινωνική ευθύνη. Μέσω της χορηγίας οι επιχειρήσεις αποσκοπούν στην ανάδειξη και αντιμετώπιση κοινωνικών, περιβαλλοντικών και πολιτιστικών θεμάτων, καθώς και στην προβολή της εικόνας τους. Ωστόσο, ο θεσμός αυτός δεν προχώρησε στην πράξη. Το κυριότερο μειονέκτημα είναι η αδυναμία του νομοθετικού πλαισίου να ορίσει με ευκρίνεια τα ανταποδοτικά οφέλη του χορηγού που θα προσδιορίσουν ισχυρά κίνητρα για χορηγίες.

⁵⁷ Με προϋπολογισμό αυξημένο κατά 9% (1,46 δισεκ. ευρώ), το νέο πρόγραμμα, που τίθεται σε ισχύ από τον Ιανουάριο του 2014 ως συνέχεια του προγράμματος “Πολιτισμός 2007-2013”, θα χρηματοδοτήσει τουλάχιστον 250 χιλιάδες καλλιτέχνες και επαγγελματίες του πολιτιστικού χώρου, 2.000 κινηματογραφικές αίθουσες, 800 ταινίες και 4.500 μεταφράσεις βιβλίων. Θα δημιουργήσει επίσης ένα νέο χρηματοδοτικό μηχανισμό έως και 750 εκατ. ευρώ, που θα δώσει τη δυνατότητα σε μικρές επιχειρήσεις του τομέα πολιτισμού και δημιουργίας να έχουν πρόσβαση σε τραπεζικό δανεισμό <https://www.facebook.com/CreativeEuropeEU/info?ref=ts>.

⁵⁸ Οι εταιρίες αυτές, καταβάλλοντας ένα σημαντικό χρηματικό κεφάλαιο για την υλοποίηση μιας καλλιτεχνικής και δημιουργικής ιδέας, αναλαμβάνουν ταυτόχρονα όλους τους κινδύνους της επένδυσης και επομένως μπορούν να λειτουργήσουν ως ενδιαμέσιοι κρίκοι κινητοποίησης κεφαλαίων και επενδυτών και προώθησης της καλλιτεχνικής και δημιουργικής επιχειρηματικότητας.

⁵⁹ Βλ. Röhthler and Wenzlaff (2011). Αποτελεί μια από τις πιο επιτυχημένες και ταχύτατα ανερχόμενες μεθόδους χρηματοδότησης νέων ιδεών παγκοσμίως σύμφωνα με την οποία ο δημιουργός απευθύνεται άμεσα στον κόσμο για τη χρηματοδότηση της ιδέας του. Τα οφέλη είναι πολλαπλά. Ο δημιουργός δεν εξασφαλίζει απλώς χρήματα, αλλά και σχηματίζεται μια κοινωνία ανθρώπων που μέσω της χρηματοδότησης μοιράζονται έναν κοινό στόχο και γίνονται ενεργοί συνδημιουργοί και όχι παθητικοί δέκτες του έργου τέχνης. Η διαδικτυακή πλατφόρμα αυτοχρηματοδότησης μπορεί να γίνει ένα χρήσιμο εργαλείο έρευνας αγοράς για το συγκεκριμένο έργο τέχνης. Βλ. *The Economist*, “Equity crowdfunding: Cream of Devon” (2 Νοεμβρίου 2013), και *Financial Times*, “Investors rush to be a part of the crowd” (1 Σεπτεμβρίου 2013). Στην Ελλάδα, αν και αυτός ο τρόπος χρηματοδότησης δεν είναι ακόμη ιδιαίτερα γνωστός, λειτουργεί με επιτυχία η πρώτη ελληνική διαδικτυακή πλατφόρμα αυτοχρηματοδότησης <http://www.groopio.com/>.

⁶⁰ Ο θεσμός Peer-to-Peer Lending (P2P Lending) αποτελεί μια νέα μορφή χρηματοδότησης και ηλεκτρονικής τραπεζικής που σημειώνει μεγάλη ανάπτυξη στις ΗΠΑ και τη Βόρεια Ευρώπη. Στην Ελλάδα είναι παντελώς άγνωστη, με εξαίρεση την ιδιωτική εταιρία PROFILE, που ειδικεύεται στην ανάπτυξη χρηματοοικονομικού λογισμικού. Λειτουργεί μέσω μιας εποπτευόμενης από τις κανονιστικές αρχές διαδικτυακής πλατφόρμας, όπου η ζήτηση συναντά την προσφορά. Ατομα και επιχειρήσεις εξασφαλίζουν έντοκο δανεισμό απευθυνόμενοι απευθείας σε άλλους ιδιώτες, αποταμιευτές και επενδυτές μέσω της πλατφόρμας, η οποία λειτουργεί συμπληρωματικά προς τα παραδοσιακά τραπεζικά σχήματα. Τα οφέλη είναι πολλαπλά. Ο επενδυτής εξασφαλίζει μεγαλύτερη απόδοση σε σχέση με την απόδοση ενός προθεσμιακού καταθετικού λογαριασμού και ο δανειζόμενος βρίσκει κεφάλαια, πολλές φορές μάλιστα με χαμηλότερο επιτόκιο, τα οποία δεν θα ήταν δυνατόν να βρει εξαιτίας της απομόχλευσης των εμπορικών τραπεζών, οι οποίες περιορίζουν σημαντικά τη χρηματοδότηση των μικρομεσαίων επιχειρήσεων.

συμπεριλάβει τη νέα αυτή οικονομία με άξονες πρώτον, την προτεραιότητα που θα πρέπει να δοθεί στην κατοχύρωση της ονομασίας προέλευσης και του εμπορικού σήματος και την τήρηση προδιαγραφών υψηλής ποιότητας. Ως παράδειγμα αναφέρουμε την ανάδυση της ξεχασμένης επωνυμίας “Ελληνικός Κινηματογράφος”, την “Καμεράτα–Ορχήστρα των Φίλων της Μουσικής”, γνωστή στο εξωτερικό ως Armonia Atenea,⁶¹ την “Εθνική Λυρική Σκηνή”, γνωστή ως National Greek Opera, καθώς και το “Κέντρο Πολιτισμού Ιδρύματος Σταύρος Νιάρχος”.⁶² Δεύτερον, τη διευκόλυνση των εξαγωγέων με την απλοποίηση της εξαγωγικής διαδικασίας σε θέματα καθημερινής δραστηριότητας όπως εκτελωνισμός, επιθεώρηση, γραφειοκρατία. Και τρίτον, την καταβολή προσπάθειας ώστε μια μεγάλη πόλη να αναγνωριστεί ως διεθνής ή περιφερειακός κόμβος πολιτισμού και δημιουργίας, αξιοποιώντας τη γεωγραφική και πολιτιστική εγγύτητα της χώρας με την Ευρώπη.

11. Σύνδεση του πολιτισμού και της δημιουργίας με το τουριστικό προϊόν με στόχο τον καλύτερο συντονισμό των εμπλεκόμενων

φορέων και την έγκαιρη ανακοίνωση των πολιτιστικών δράσεων της προσεχούς τουριστικής περιόδου. Μέχρι σήμερα, η ανακοίνωση των πολιτιστικών προγραμμάτων (θέατρο, μουσική, χορός, εικαστικά κ.λπ.) γίνεται κατά κανόνα τόσο αργά ώστε οι τουριστικοί πράκτορες δεν μπορούν να τα προσφέρουν στα πακέτα διακοπών που περιλαμβάνουν πολιτιστικά προγράμματα (π.χ. Φεστιβάλ Επιδαύρου). Η ανακοίνωσή τους αρκετούς μήνες νωρίτερα από την έναρξή τους θα έδινε τη δυνατότητα στους τουριστικούς πράκτορες να παρέχουν εγκαίρως στους πελάτες τους όλες τις πληροφορίες που έχουν σχέση με τα πολιτιστικά δρώμενα της προσεχούς τουριστικής περιόδου, με τελικό αποτέλεσμα την ανάδειξη του πολιτιστικού τουρισμού σε σημαντική συνιστώσα του γενικού τουρισμού.

⁶¹ Ένδειξη του εξωστρεφούς χαρακτήρα του ελληνικού πολιτισμού είναι η πρόσφατη διεθνής αναγνώριση της ελληνικής παραγωγής της όπερας *Alessandro* από την Καμεράτα. Κέρδισε το βραβείο για το καλύτερο CD όπερας στα Opera Awards 2013 και αναδείχθηκε πρώτη στην ψηφοφορία του διεθνούς εμβέλειας μουσικού καναλιού Mezzo (Δεκέμβριος 2013).

⁶² Τόσο η Εθνική Λυρική Σκηνή όσο και το Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος συγκαταλέγονται στα 11 σχήματα από όλο τον κόσμο που διακρίθηκαν στο διαγωνισμό 46th Canadian Architect 2013 Awards of Excellence για την προσφορά τους σε μια προσηκτική και ρεαλιστική παρέμβαση στην αστική και περιφερειακή ανάπτυξη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ACE (2010), *Achieving Great Art for Everyone. A Strategic Framework for the Arts*, Arts Council England, November.
- Altgamma Monitor Update (2012), May.
- Βλαντού, Α. (2011), “Ευρώπη 2020: Ο Πολιτισμός ως Παράγων Στήριξης της Κοινής Ευρωπαϊκής Πορείας”, *Νόμος και Φύση*, Ιανουάριος.
- British Council (2010), “Mapping the Creative Industries: A Toolkit”, *Creative and Cultural Economy Series/2*.
- Caves, R. (2000), *Creative Industries – Contracts between Art and Commerce*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Γκόνη, Κλ. και Α. Δέφνερ (2011), “Η μετατροπή πρώην βιομηχανικών περιοχών του κέντρου σε πολιτιστικές και ψυχαγωγικές περιοχές: Η περίπτωση του Γκαζιού στην Αθήνα”, εισήγηση στο 9ο Συνέδριο του Greek Section-RSAI, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Μάιος.
- DCMS (2001), *Creative Industries Mapping Document, Second Edition*, Department of Culture, Media and Sport, London, UK, April.
- DCMS (2011), *Creative Industries Economic Estimates, Full Statistical Release*, Department of Culture, Media and Sport, London, UK, December.
- DCMS (2013), *Classifying and Measuring the Creative Industries Consultation and Proposed Change*, Department of Culture, Media and Sport, London, UK, April.
- ESSnet-Culture, European Statistical System Network on Culture (2012), *Final Report*, Luxembourg, May.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2010), *Πράσινη Βίβλος. Απελευθέρωση του δυναμικού των κλάδων του πολιτισμού και της δημιουργικότητας*, COM(2010) 183 τελικό, 27 Απριλίου.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2011), *Πρόταση Κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για τη θέσπιση του προγράμματος “Δημιουργική Ευρώπη”*, COM(2011) 785 τελικό, 23 Νοεμβρίου.
- Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή (2010), *Γνωμοδότηση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής με θέμα “Πράσινη Βίβλος – Απελευθέρωση του δυναμικού των κλάδων του πολιτισμού και της δημιουργικότητας”*, CCMI/074, 21 Οκτωβρίου.
- Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή (2013), *Γνωμοδότηση της Συμβουλευτικής Επιτροπής Βιομηχανικών Μεταλλαγών (CCMI) με θέμα: Ανακοίνωση της Επιτροπής στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών “Ωθηση στους τομείς του πολιτισμού και της δημιουργίας για την οικονομική μεγέθυνση και την απασχόληση στην ΕΕ”*, CCMI/107, 17 Απριλίου.
- European Commission (2012α), *Attitudes of Europeans towards Tourism, Flash Eurobarometer 334*, Brussels, March.
- European Commission (2012β), *Commission Staff Working Document on Competitiveness of the European High-End Industries*, SWD(2012) 286 final, 26 September.
- European Commission (2013), *Survey on Access to Finance for Cultural and Creative Sectors*, Brussels, October.
- Flew, T. and S. Cunningham (2010), “Creative Industries after the First Decade of Debate”, *The Information Society*, Vol. 26 No 2, 113-123.
- Florida, R. (2002), *The Rise of the Creative Class*, Basic Books, New York.
- Florida, R. (2005), “The Experiential Life” in Hartley, J. (ed.), *Creative Industries*, Blackwell Publishing, Malden, MA and Oxford, 133-145.
- Frontier Economics (2012), *The Value of the Cultural and Creative Industries to the European Economy*, June.
- Herrmann, B. and A. Kritikos (2013), “Growing Out of the Crisis: Hidden Assets to Greece’s Transition to an Innovative Economy”, IZA Discussion Paper No 7606, September.

- Higgs, P., Cunningham, S. and J. Pagan (2007), *Australia's Creative Economy: Basic Evidence on Size, Growth, Income and Employment. Technical Report*, ARC Centre of Excellence for Creative Industries & Innovation, Brisbane, <http://eprints.qut.edu.au/archive/0008241/>.
- Howkins, J. (2005), "The Mayor's Commission on the Creative Industries" in Hartley, J. (ed.), *Creative Industries*, Blackwell Publishing, Malden, MA and Oxford, 117-125.
- Jeffcutt, P. and A.C. Pratt (eds) (2009), *Creativity and Innovation in the Cultural Economy*, Routledge, London.
- Καραμπάτσου-Παχάκη, Κ. (2000), *Ο Πολιτισμός ως Κλάδος Οικονομικής Δραστηριότητας*, ΚΕΠΕ, Αθήνα.
- KEA (2006), *The Economy of Culture in Europe, A Study prepared for the European Commission Directorate-General for Education and Culture*, KEA European Affairs, Brussels, October.
- KEA (2010), *Promoting Investment in the Cultural and Creative Sectors: Financing Needs, Trends and Opportunities, Report prepared for ECCE Innovation – Nantes Métropole*, KEA European Affairs, Brussels, June.
- Khovanova-Rubicondo, K. (ed.) (2011), *Impact of European Cultural Routes on SMEs' Innovation and Competitiveness*, Council of Europe Publishing, 10/2011, Strasbourg.
- Κουράκης, Ν. (2010), "Η προσέγγιση της Ρυθμιστικής Αρχής (ΕΣΡ) στο Ζήτημα της Χρηματοδότησης του Κινηματογράφου από τους Τηλεοπτικούς Σταθμούς", *Δίκαιο Μέσων Ενημέρωσης και Επικοινωνίας (ΔΙΜΕΕ)*, 4, Οκτώβριος-Νοέμβριος-Δεκέμβριος.
- Kroeber, A. and C. Kluckhohn (1952), *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*, Vintage Books, New York.
- Κυριαζίδης, Θ. (2007), "Επαναξιολόγηση του πολιτιστικού κεφαλαίου ως μέσου ανάπτυξης", *Τετράδια Πολιτισμού*, 1, 99-116, Μάρτιος.
- Lee, N. (2010), *Growth Sector, Creative Spillovers or Urban Amenity? The Creative Industries and Urban Economic Growth in the UK* (mimeo).
- LEG-Culture (2000), "Cultural Statistics in the EU: Final Report", *Eurostat Working Paper no 3/2000/E/No 1*, Luxembourg.
- Levickaitė, R. (2011), "Four Approaches to the Creative Economy: General Overview", *Business, Management and Education*, Vol. 9 No 1, 81-92.
- Λουρή-Δενδρινού, Ε. (2007), "Ο Πολιτισμός στη Στρατηγική της Λισσαβόνας", *Τετράδια Πολιτισμού*, 1, 89-98, Μάρτιος.
- Mato, D. (2009), "All Industries are Cultural", *Cultural Studies*, Vol. 23 No 1, 70-87.
- McMaster, Sir B. (2008), *Supporting Excellence in the Arts. From Measurement to Judgement*, Department for Culture, Media and Sport (DCMS), London, January.
- McRobbie, A. (2005), "Clubs to Companies" in Hartley, J. (ed.), *Creative Industries*, Blackwell Publishing, Malden, MA and Oxford, 375-390.
- Miller, T. (2009), "From Creative to Cultural Industries", *Cultural Studies*, Vol. 23 No 1, 88-99.
- OECD (2013), *Education at a glance 2013, Greece country note and key fact table. Interactive country profile*, <http://www.oecd.org/greece/educationataglance2013-countrynotesandkeyfacttables.htm>.
- Pembroke, B. (2013), *Creative Economy Programme 2013*, <http://creativeeconomy.british-council.org> [April].
- Pine, B.J. II and J.H. Gilmore (1999), *The Experience Economy*, Harvard Business School Press, Boston, MA.
- Porter, M. (2005), "Local Clusters in a Global Economy" in Hartley, J. (ed.) *Creative Industries*, Blackwell Publishing, Malden, MA and Oxford, 259-267.
- Power, D. (2009), "Culture, Creativity and Experience in Nordic and Scandinavian Cultural Policy", *International Journal of Cultural Policy*, Vol. 15 No 4, 445-460.

- Power, D. (2011), “Priority Sector Report: Creative and Cultural Industries”, *Europa Innova Paper no 16*, European Cluster Observatory, Stockholm, European Commission - Enterprise and Industry, April.
- Power, D. and T. Nielsen (2010), “Priority Sector Report: Creative and Cultural Industries”, *Europa Innova Deliverable D9-1*, European Cluster Observatory Stockholm, European Commission - Enterprise and Industry, March.
- Power, D. and A. Scott (eds) (2004), *Cultural Industries and the Production of Culture*, Routledge, London.
- Reever, M. (2002), *Measuring the Economic and Social Impact of the arts: A Review*, UK, Arts Council England.
- Robinson, K. (2011), *Άλλη Λογική: Για μια Επανάσταση Δημιουργικότητας*, Εκδόσεις Εν Πλω, Αθήνα.
- Röthler, D. and K. Wenzlaff (2011), *Crowdfunding Schemes in Europe*, European Expert Network on Culture (EENC) Report, September.
- Söndermann, M., C. Backes, O. Arndt and D. Brünick (2009), *Final Report: Culture and Creative Industries in Germany. Defining the Common Characteristics of the Heterogeneous Core Branches of the “Cultural Industries” from a Macro-economic Perspective*, Research Report No 577, Federal Ministry of Economics and Technology, Berlin.
- TERA Consultants (2010), *Building a Digital Economy: The Importance of Saving Jobs in the EU’s Creative Industries*, Paris, March.
- Throsby, D. (2001), *Economics and Culture*, Cambridge University Press, Cambridge.
- ΥΠΠΟ (2010), 2ο Forum Δελφών, Πολιτιστικές Διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπης, με θέμα: “Οι Ευρωπαϊκές Πολιτιστικές Διαδρομές ως Εργαλεία Προσέγγισης Πολιτισμών, Διαπολιτισμικού Διαλόγου, Αειφόρου Ανάπτυξης, Πολιτιστικού Τουρισμού και Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης”, Δελφοί, 17-18 Απριλίου.
- UNCTAD (2010), *Creative Economy Report 2010. A Feasible Development Option*, United Nations.
- UNWTO (2009), *The Travel and Tourism Competitiveness Report*.
- WIFO (2010), *European Competitiveness Report*, European Commission – DG Enterprise and Industry, Chapter 5, “Innovation and Competitiveness of the Creative Industries in the EU”, 163-191.

Η ΣΤΕΓΑΣΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ 2008-2012*

Αικατερίνη Χαιρέτη

Διεύθυνση Οικονομικής Ανάλυσης και Μελετών

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα μελέτη έχει στόχο να καταδείξει τις τάσεις που επικρατούν στον τομέα της στεγαστικής κατάστασης των κατοίκων της Ελλάδος στα χρόνια της οικονομικής κρίσης, από την άποψη τόσο της ποιότητας των στεγαστικών συνθηκών όσο και της δυνατότητας διατήρησής τους.

Εξετάζεται το χρονικό διάστημα 2008-2012 (το 2012 είναι το τελευταίο έτος για το οποίο υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία) και παράλληλα τα στοιχεία συγκρίνονται με εκείνα της αμέσως προηγούμενης πενταετίας, καθώς και με εκείνα επιλεγμένων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) και της ευρωζώνης και με τα συνολικά δεδομένα των δύο αυτών χωρικών ενότητων.

Η μελέτη βασίζεται σε στοιχεία των Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛΣΤΑΤ) και των Ερευνών Εισοδήματος και Διαβίωσης (Surveys on Income and Living Conditions –SILC) της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Όπως αναφέρεται στις σχετικές μεθοδολογικές σημειώσεις, και οι δύο έρευνες βασίζονται σε δισταδιακή στρωματοποιημένη δειγματοληψία, με δείγμα κυλιόμενο η πρώτη και μερικώς επικαλυπτόμενο η δεύτερη, που προέρχεται από το μόνιμο πληθυσμό της Απογραφής 2001. Κριτήρια στρωμάτωσης του ερευνώμενου πληθυσμού είναι η γεωγραφική διαίρεση της χώρας και ο βαθμός αστικότητας, ενώ τελική δειγματοληπτική μονάδα είναι το νοικοκυριό και μέθοδος συλλογής των στοιχείων το ερωτηματολόγιο.

Η μελέτη χωρίζεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος παρουσιάζεται ο συνολικός υπολογιζόμενος πληθυσμός της χώρας ανά έτος, καθώς και η φυσική και μεταναστευτική κίνηση Ελλήνων και μη Ελλήνων υπηκόων, δεδομένου ότι

οι συγκεκριμένες μεταβλητές, ενώ δεν σχετίζονται άμεσα με τη στεγαστική κατάσταση των νοικοκυριών, αντανακλούν ωστόσο μεταβολές στις στεγαστικές τους ανάγκες. Παράλληλα απεικονίζονται οι ίδιες μεταβλητές και σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης των 27 (ΕΕ-27) και ευρωζώνης των 17 (δηλαδή των κρατών-μελών των δύο αυτών χωρικών ενότητων κατά το τελευταίο έτος της περιόδου αναφοράς), καθώς και σε επίπεδο μεμονωμένων χωρών (εκ των οποίων τέσσερις – Γερμανία, Ιταλία, Ισπανία και Πορτογαλία – ανήκουν στην ευρωζώνη και δύο – Σουηδία και Ηνωμένο Βασίλειο – έχουν επιλέξει τη μη ένταξη στη ζώνη του ευρώ), με σκοπό τη σύγκριση των δεδομένων με εκείνα της Ελλάδος, ενώ παρατίθενται και στοιχεία της προηγούμενης πενταετίας, όπου αυτό είναι δυνατόν.

Επίσης, εξετάζεται η δομή των νοικοκυριών, ως προς τον τύπο οικογένειας στον οποίο εντάσσονται, καθώς η δομή των νοικοκυριών συνδέεται με τη γενικότερη οικονομική κατάσταση που επικρατεί.

Τα δεδομένα συγκρίνονται με εκείνα της ΕΕ-27, της ευρωζώνης και των επιλεγμένων χωρών, σε επίπεδο κατανομών, για τα έτη 2005, 2008 και 2012.

Στο δεύτερο μέρος εξετάζεται η στεγαστική κατάσταση των νοικοκυριών σε επίπεδο αριθμού δωματίων, εμβαδού, έτους κατασκευής, τύπου κτιρίου και μορφής κατοχής πρώτης κατοικίας, καθώς και σε επίπεδο μορφής και χρήσης δεύτερης κατοικίας. Επίσης, απεικονίζεται η σχέση μεταξύ αριθμού δωματίων πρώτης κατοικίας και αριθμού μελών νοικοκυριού και υπολογίζονται οι συντελεστές

* Η συγγραφέας απευθύνει θερμές ευχαριστίες στη Διευθύντρια και Προϊσταμένη του Τμήματος Ειδικών Μελετών της Τράπεζας της Ελλάδος κυρία Heather Gibson, καθώς και στην Αναπληρώτρια Προϊσταμένη του Τμήματος Ειδικών Μελετών κα Χιόνα Μπαλούσια για τις χρήσιμες υποδείξεις τους. Το άρθρο απηχεί τις απόψεις της συγγραφέως και όχι κατ' ανάγκη της Τράπεζας της Ελλάδος. Πιθανά λάθη βαρύνουν αποκλειστικά την συγγραφέα.

Πίνακας Ι Πληθυσμός και ποσοστό ατόμων 65 ετών και άνω στο σύνολο του πληθυσμού: ΕΕ-27, ευρωζώνη-17, Γερμανία, Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία, Πορτογαλία, Σουηδία και Ηνωμένο Βασίλειο

	Σύνολο πληθυσμού				
	2008	2009	2010	2011	2012
ΕΕ-27	497.896.605	499.100.105	500.700.753	500.306.522	501.403.599
Ευρωζώνη-17	329.239.731	330.091.818	331.004.021	330.300.357	331.090.429
Γερμανία	82.002.356	81.802.257	81.751.602	80.327.900	80.523.746
<i>Ελλάδα</i>	<i>11.190.654</i>	<i>11.183.516</i>	<i>11.123.392</i>	<i>11.123.034</i>	<i>11.062.508</i>
Ισπανία	46.239.273	46.486.619	46.667.174	46.818.219	46.727.890
Ιταλία	59.000.586	59.190.143	59.364.690	59.394.207	59.685.227
Πορτογαλία	10.563.014	10.573.479	10.572.721	10.542.398	10.487.289
Σουηδία	9.256.347	9.340.682	9.415.570	9.482.855	9.555.893
Ηνωμένο Βασίλειο	62.042.343	62.510.197	63.022.532	63.495.303	63.896.071
	2003	2004	2005	2006	2007
ΕΕ-27	488.403.575	490.463.738	492.320.886	494.095.017	496.116.956
Ευρωζώνη-17	320.735.945	322.640.305	324.274.626	325.853.528	327.824.250
Γερμανία	82.531.671	82.500.849	82.437.995	82.314.906	82.217.837
<i>Ελλάδα</i>	<i>11.037.745</i>	<i>11.073.713</i>	<i>11.112.113</i>	<i>11.143.780</i>	<i>11.182.224</i>
Ισπανία	42.547.451	43.296.338	44.009.971	44.784.666	45.668.939
Ιταλία	57.495.900	57.874.753	58.064.214	58.223.744	58.652.875
Πορτογαλία	10.473.050	10.494.672	10.511.988	10.532.588	10.553.339
Σουηδία	8.975.670	9.011.392	9.047.752	9.113.257	9.182.927
Ηνωμένο Βασίλειο	59.793.759	60.182.050	60.620.361	61.073.279	61.571.647
	Ποσοστό ατόμων ηλικίας 65 ετών και άνω στο σύνολο του πληθυσμού				
	2008	2009	2010	2011	2012
ΕΕ-27	17,3	17,4	17,6	17,9	18,2
Ευρωζώνη-17	18,1	18,3	18,4	18,7	19,0
Γερμανία	20,4	20,7	20,6	20,6	20,7
<i>Ελλάδα</i>	<i>18,7</i>	<i>18,9</i>	<i>19,3</i>	<i>19,7</i>	<i>20,1</i>
Ισπανία	16,6	16,8	17,1	17,4	17,7
Ιταλία	20,3	20,4	20,5	20,8	21,2
Πορτογαλία	18,0	18,3	18,7	19,0	19,4
Σουηδία	17,8	18,1	18,5	18,8	19,1
Ηνωμένο Βασίλειο	16,1	16,3	16,4	16,8	17,2
	2003	2004	2005	2006	2007
ΕΕ-27	16,4	16,6	16,8	17,0	17,1
Ευρωζώνη-17	17,1	17,3	17,6	17,8	17,9
Γερμανία	18,0	18,6	19,3	19,8	20,1
<i>Ελλάδα</i>	<i>18,0</i>	<i>18,3</i>	<i>18,5</i>	<i>18,6</i>	<i>18,6</i>
Ισπανία	16,8	16,6	16,6	16,5	16,4
Ιταλία	19,2	19,5	19,9	20,1	20,2
Πορτογαλία	16,9	17,2	17,4	17,5	17,7
Σουηδία	17,2	17,2	17,3	17,4	17,5
Ηνωμένο Βασίλειο	15,9	15,9	15,9	15,9	15,9

Πηγές: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων Eurostat και ΕΛΣΤΑΤ.

συσχέτισης και παλινδρόμησης. Στη συνέχεια εξετάζεται το εισοδηματικό επίπεδο των νοικοκυριών κατά κλιμάκια εισοδήματος και ανά αριθμό μελών νοικοκυριού, ο βαθμός ανισοκατανομής των εισοδημάτων, καθώς και το μέσο και διάμεσο εισόδημα.

Στόχος της εργασίας, όπως επισημαίνεται και στην πρώτη παράγραφο, είναι να καταγραφούν οι τάσεις που υπάρχουν στον τομέα της στέγας κατά το υπό εξέταση χρονικό διάστημα, από την άποψη της ποιότητας των στεγαστικών συνθηκών, αλλά και από την άποψη της δυνατότητας διατήρησης των υφιστάμενων στεγαστικών συνθηκών, δεδομένων των μεταβολών στο εισοδηματικό επίπεδο των νοικοκυριών.

Σύμφωνα με τα ευρήματα, σημαντικός αριθμός νοικοκυριών έχει υποστεί αρνητική μεταβολή στη στεγαστική του κατάσταση, ενώ ένας επίσης σημαντικός αριθμός νοικοκυριών τελεί δυνητικά υπό καθεστώς επισφάλειας ως προς τη δυνατότητα διατήρησης της στεγαστικής του κατάστασης, είτε λόγω των οικονομικών βαρών επί των ιδιόκτητων κατοικιών του είτε γιατί διαβίει σε παραχωρημένες κατοικίες των οποίων η παραχώρηση δύναται να σταματήσει να υφίσταται. Όλα τα νοικοκυριά έχουν υποστεί μείωση εισοδημάτων, όμως τα νοικοκυριά που έχουν μεταφερθεί στο χαμηλότερο εισοδηματικό κλιμάκιο είναι αισθητά περισσότερα από εκείνα που έχουν εγκαταλείψει το υψηλότερο εισοδηματικό κλιμάκιο.

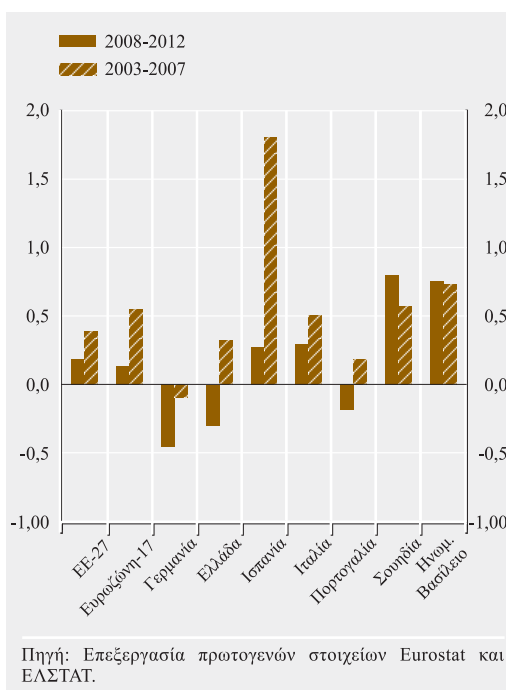
ΜΕΡΟΣ Α': ΚΙΝΗΣΗ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ – ΣΥΝΘΕΣΗ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΩΝ

Α.1 Σύνολο πληθυσμού

Όπως φαίνεται από το Διάγραμμα 1, κατά το υπό εξέταση χρονικό διάστημα ο πληθυσμός της Ελλάδος κινήθηκε καθοδικά, με μέσο ετήσιο ρυθμό μεταβολής -0,3%, ενώ κατά την προηγούμενη πενταετία είχε κινηθεί ανοδικά με αντίστοιχο ρυθμό 0,3%.

Ο ρυθμός μεταβολής του πληθυσμού κινήθηκε καθοδικά και σε επίπεδο μέσου όρου ΕΕ και

Διάγραμμα 1 Μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής πληθυσμού σε ΕΕ-27, ευρωζώνη-17, Γερμανία, Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία, Πορτογαλία, Σουηδία και Ηνωμένο Βασίλειο

ευρωζώνης, χωρίς ωστόσο ο μέσος ρυθμός μεταβολής να αποκτήσει αρνητικό πρόσημο (0,2% και 0,1% αντίστοιχα, έναντι 0,4% και 0,5% της προηγούμενης πενταετίας).

Σε επίπεδο μεμονωμένων χωρών, αισθητή πτώση παρατηρείται στη Γερμανία (μέσος ρυθμός μεταβολής -0,5%, έναντι -0,1% την προηγούμενη πενταετία), ενώ στην Ισπανία ο αντίστοιχος ρυθμός από 1,8% το διάστημα 2003-2007 έπεσε στο 0,3% κατά το υπό εξέταση διάστημα. Αισθητή πτώση παρατηρείται και στην Πορτογαλία (-0,2%, έναντι 0,2% την προηγούμενη πενταετία), ενώ στην Ιταλία ο ανοδικός ρυθμός έπεσε από το 0,5% στο 0,3%.

Σταθερός ρυθμός μεταβολής παρατηρείται στο Ηνωμένο Βασίλειο, 0,7% και κατά τις δύο πενταετίες, ενώ η Σουηδία είναι η μόνη από το εξεταζόμενο πάνελ χωρών που παρουσιάζει άνοδο του ρυθμού μεταβολής, 0,8% έναντι 0,6% την προηγούμενη πενταετία.

Σε ό,τι αφορά τη σύνθεση του πληθυσμού, παρατηρείται αύξηση του ποσοστού των ηλικιωμένων (65 ετών και άνω) σε όλες ανεξαιρέτως τις εξεταζόμενες χώρες, τόσο κατά το υπό εξέταση χρονικό διάστημα όσο και κατά το αμέσως προηγούμενο (με εξαίρεση το Ηνωμένο Βασίλειο, όπου ένα σταθερό ποσοστό 15,9% ισχύει για όλα τα έτη της περιόδου 2003-2007).

Η Ελλάδα κατέχει ένα αρκετά υψηλό ποσοστό το 2012 (20,1%) και είναι στην τρίτη θέση μετά την Ιταλία (21,2%) και τη Γερμανία (20,7%). Το χαμηλότερο ποσοστό παρατηρείται στο Ηνωμένο Βασίλειο (17,2%).

A.2 Φυσική κίνηση πληθυσμού

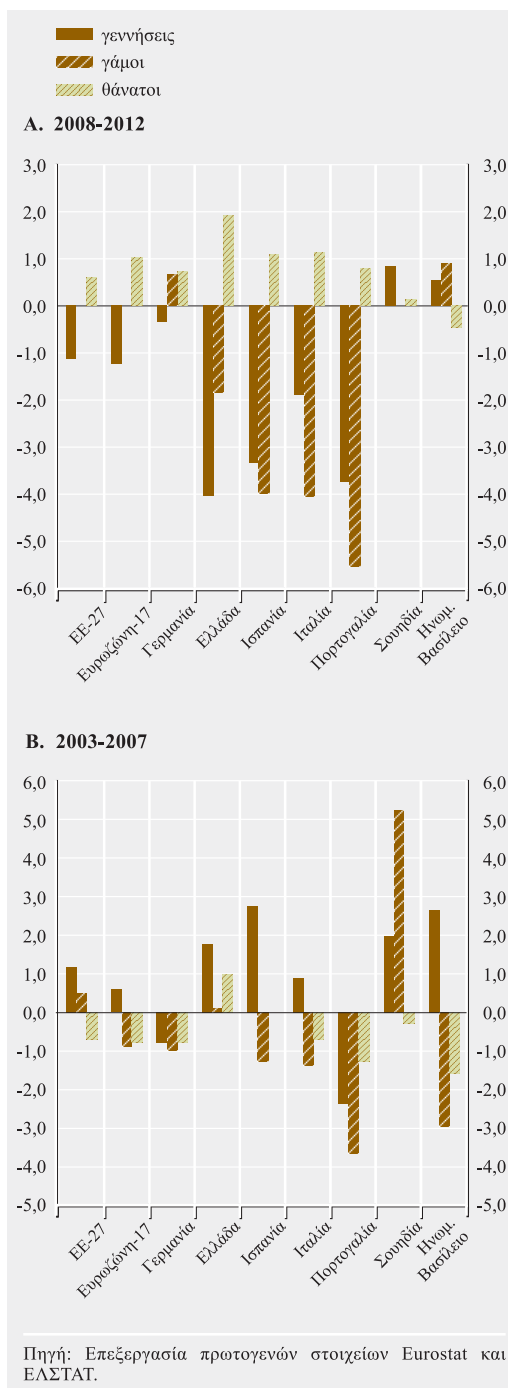
Γεννήσεις: ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής για την Ελλάδα είναι -4,0%, (βλ. Διάγραμμα 2), έναντι 1,8% της προηγούμενης πενταετίας. Πτώση παρατηρείται και σε επίπεδο ΕΕ και ευρωζώνης, -1,1% και -1,2%, έναντι 1,2% και 0,6%, αντίστοιχα, της προηγούμενης πενταετίας.

Σε επίπεδο μεμονωμένων χωρών, ο αμέσως επόμενος υψηλότερος ρυθμός αφορά την Πορτογαλία, -3,7% έναντι -2,3% της προηγούμενης πενταετίας, και ακολουθεί η Ισπανία με -3,3% έναντι 2,8% της περιόδου 2003-2007.

Γάμοι: ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής για την Ελλάδα είναι -1,8%, όταν την αμέσως προηγούμενη πενταετία ήταν οριακά ανοδικός, 0,1%. Ο αισθητά χαμηλός αριθμός γάμων κατά τα έτη 2004, 2008 και 2012 κατά πάσα πιθανότητα οφείλεται σε εθιμικές συμπεριφορές, καθώς ένα τμήμα του πληθυσμού αποφεύγει τις γαμήλιες τελετές κατά τα δίσεκτα έτη.

Οι υψηλότεροι αρνητικοί ρυθμοί μεταβολής παρατηρούνται στην Πορτογαλία, την Ιταλία και την Ισπανία, -5,5%, -4,1% και 4,0% αντίστοιχα, έναντι -3,6%, -1,3% και -1,3% της προηγούμενης πενταετίας, ενώ οι υψηλότεροι θετικοί ρυθμοί παρατηρούνται στο Ηνωμένο Βασίλειο και τη Γερμανία, 0,9% και 0,7%

Διάγραμμα 2 Μέσος ετήσιος ρυθμός φυσικής κίνησης πληθυσμού: ΕΕ-27, ευρωζώνη-17, Γερμανία, Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία, Πορτογαλία, Σουηδία και Ηνωμένο Βασίλειο

αντίστοιχα, έναντι -2,9% και -0,9% του προηγούμενου διαστήματος.

Πίνακας 2α Φυσική κίνηση πληθυσμού σε ΕΕ-27, ευρωζώνη-17, Γερμανία, Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία, Πορτογαλία, Σουηδία και Ηνωμένο Βασίλειο: έτη 2008-2012

	Απόλυτοι αριθμοί					Επί 1.000 κατοίκων				
	2008	2009	2010	2011	2012	2008	2009	2010	2011	2012
Γεννήσεις										
ΕΕ-27	5.425.681	5.367.995	5.367.768	5.224.965	5.189.406	10,9	10,8	10,7	10,4	10,4
Ευρωζώνη-17	3.468.196	3.413.240	3.422.488	3.345.102	3.299.660	10,6	10,4	10,4	10,1	10,0
Γερμανία	682.514	665.126	677.947	662.685	673.544	8,3	8,1	8,3	8,1	8,4
<i>Ελλάδα</i>	<i>118.302</i>	<i>117.933</i>	<i>114.766</i>	<i>106.428</i>	<i>100.371</i>	<i>10,6</i>	<i>10,5</i>	<i>10,3</i>	<i>9,6</i>	<i>9,0</i>
Ισπανία	518.503	493.717	485.252	470.553	453.348	11,3	10,6	10,4	10,1	9,7
Ιταλία	576.659	568.857	561.944	546.585	534.186	9,8	9,6	9,5	9,2	9,0
Πορτογαλία	104.594	99.491	101.381	96.855	89.841	9,9	9,4	9,6	9,2	8,5
Σουηδία	109.301	111.801	115.641	111.770	113.177	11,9	12,0	12,3	11,8	11,9
Ηνωμένο Βασίλειο	794.383	790.204	807.271	807.776	812.970	12,9	12,7	12,9	12,8	12,8
Γάμοι										
ΕΕ-27	2.360.356	-	-	-	-	4,7	-	-	-	-
Ευρωζώνη-17	1.437.769	1.383.699	1.366.516	-	-	4,4	4,2	4,1	-	-
Γερμανία	377.055	378.439	382.047	377.816	387.423	4,6	4,6	4,7	4,6	4,8
<i>Ελλάδα</i>	<i>53.500</i>	<i>59.212</i>	<i>56.338</i>	<i>55.099</i>	<i>49.710</i>	<i>4,8</i>	<i>5,3</i>	<i>5,1</i>	<i>5,0</i>	<i>4,5</i>
Ισπανία	192.123	172.357	165.641	158.220	163.173	4,2	3,7	3,6	3,4	3,5
Ιταλία	246.613	230.613	217.700	204.830	208.947	4,2	3,9	3,7	3,4	3,5
Πορτογαλία	43.228	40.391	39.993	36.035	34.423	4,1	3,8	3,8	3,4	3,3
Σουηδία	50.332	47.259	50.028	46.922	50.044	5,5	5,1	5,3	5,0	5,3
Ηνωμένο Βασίλειο	270.403	-	-	-	280.444	4,4	-	-	-	4,4
Θάνατοι										
ΕΕ-27	4.839.783	4.849.599	4.854.217	4.820.020	4.958.323	9,7	9,7	9,7	9,6	9,9
Ευρωζώνη-17	3.061.109	3.085.045	3.089.870	3.084.916	3.187.836	9,3	9,4	9,3	9,3	9,6
Γερμανία	844.439	854.544	858.768	852.328	869.582	10,3	10,4	10,5	10,4	10,8
<i>Ελλάδα</i>	<i>107.979</i>	<i>108.316</i>	<i>109.084</i>	<i>111.099</i>	<i>116.668</i>	<i>9,7</i>	<i>9,7</i>	<i>9,8</i>	<i>10,0</i>	<i>10,5</i>
Ισπανία	384.198	383.209	380.234	386.017	401.122	8,4	8,3	8,2	8,3	8,6
Ιταλία	585.126	591.663	587.488	593.417	612.883	9,9	10,0	9,9	10,0	10,3
Πορτογαλία	104.280	104.434	105.953	102.845	107.612	9,9	9,9	10,0	9,7	10,2
Σουηδία	91.449	90.080	90.487	89.938	91.938	9,9	9,7	9,6	9,5	9,7
Ηνωμένο Βασίλειο	579.697	559.617	561.666	552.232	569.024	9,4	9,0	8,9	8,7	8,9

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων Eurostat και ΕΛΣΤΑΤ.
Σημείωση: Οι παύλες δηλώνουν έλλειψη στοιχείων.

Πίνακας 2β Φυσική κίνηση πληθυσμού σε ΕΕ-27, ευρωζώνη-17, Γερμανία, Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία, Πορτογαλία, Σουηδία και Ηνωμένο Βασίλειο: έτη 2003-2007

	Απόλυτοι αριθμοί					Επί 1.000 κατοίκων				
	2003	2004	2005	2006	2007	2003	2004	2005	2006	2007
Γεννήσεις										
ΕΕ-27	5.040.797	5.116.866	5.134.358	5.222.654	5.281.515	10,3	10,5	10,4	10,6	10,7
Ευρωζώνη-17	3.311.059	3.349.934	3.338.607	3.377.310	3.393.594	10,4	10,4	10,3	10,4	10,4
Γερμανία	706.721	705.622	685.795	672.724	684.862	8,6	8,6	8,3	8,2	8,3
<i>Ελλάδα</i>	<i>104.420</i>	<i>105.655</i>	<i>107.545</i>	<i>112.042</i>	<i>111.926</i>	<i>9,5</i>	<i>9,6</i>	<i>9,7</i>	<i>10,1</i>	<i>10,0</i>
Ισπανία	440.531	453.172	464.811	481.295	491.138	10,4	10,6	10,6	10,8	10,9
Ιταλία	544.063	562.599	554.022	560.010	563.933	9,5	9,8	9,6	9,6	9,7
Πορτογαλία	112.515	109.298	109.399	105.449	102.492	10,8	10,4	10,4	10,0	9,7
Σουηδία	99.157	100.928	101.346	105.913	107.421	11,1	11,2	11,2	11,7	11,7
Ηνωμένο Βασίλειο	695.549	715.996	722.549	748.563	772.245	11,7	11,9	12,0	12,3	12,6
Γάμοι										
ΕΕ-27	2.371.663	-	-	-	2.419.543	4,9	-	-	-	4,9
Ευρωζώνη-17	1.507.609	1.493.005	1.487.902	1.453.197	1.457.017	4,7	4,6	4,6	4,5	4,5
Γερμανία	382.911	395.992	388.451	373.681	368.922	4,6	4,8	4,7	4,5	4,5
<i>Ελλάδα</i>	<i>61.081</i>	<i>51.377</i>	<i>61.043</i>	<i>57.802</i>	<i>61.377</i>	<i>5,5</i>	<i>4,6</i>	<i>5,5</i>	<i>5,2</i>	<i>5,5</i>
Ισπανία	210.477	214.309	206.432	201.566	199.660	5,0	5,0	4,7	4,5	4,4
Ιταλία	264.097	248.969	247.740	245.992	250.360	4,6	4,3	4,3	4,2	4,3
Πορτογαλία	53.735	49.178	48.671	47.857	46.329	5,1	4,7	4,6	4,5	4,4
Σουηδία	39.041	43.088	44.381	45.551	47.898	4,4	4,8	4,9	5,0	5,2
Ηνωμένο Βασίλειο	308.623	-	-	-	273.920	5,2	-	-	-	4,5
Θάνατοι										
ΕΕ-27	4.932.260	4.724.246	4.819.541	4.746.176	4.794.056	10,1	9,7	9,8	9,6	9,7
Ευρωζώνη-17	3.106.270	2.949.271	3.026.200	2.972.125	3.013.601	9,7	9,2	9,4	9,1	9,2
Γερμανία	853.946	818.271	830.227	821.627	827.155	10,3	9,9	10,1	10,0	10,1
<i>Ελλάδα</i>	<i>105.529</i>	<i>104.942</i>	<i>105.091</i>	<i>105.476</i>	<i>109.895</i>	<i>9,6</i>	<i>9,5</i>	<i>9,5</i>	<i>9,5</i>	<i>9,8</i>
Ισπανία	382.455	369.564	385.056	369.391	383.249	9,1	8,6	8,8	8,3	8,5
Ιταλία	586.468	546.658	567.304	557.892	570.801	10,2	9,5	9,8	9,6	9,8
Πορτογαλία	108.795	102.012	107.464	101.990	103.512	10,4	9,7	10,2	9,7	9,8
Σουηδία	92.961	90.532	91.710	91.177	91.729	10,4	10,1	10,2	10,0	10,0
Ηνωμένο Βασίλειο	611.185	583.082	582.663	572.224	574.687	10,2	9,7	9,6	9,4	9,4

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων Eurostat και ΕΛΣΤΑΤ.
Σημείωση: Οι παύλες δηλώνουν έλλειψη στοιχείων.

Οριακά αρνητικός ρυθμός, -0,1%, παρατηρείται στη Σουηδία, έναντι 5,2% την πενταετία 2003-2007.

Θάνατοι: υψηλός θετικός μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής για την Ελλάδα, 2,0%, έναντι 1,0% της προηγούμενης πενταετίας, ο υψηλότερος μεταξύ όλων των χωρών και κατά τα δύο χρονικά διαστήματα. Ακολουθούν η Ιταλία, η Ισπανία και η Πορτογαλία με 1,2%, 1,1% και 0,8%, έναντι -0,7%, 0,1% και -1,2% αντίστοιχα κατά το διάστημα 2003-2007.

Ανάσχεση της καθοδικής τάσης παρατηρείται στο Ηνωμένο Βασίλειο, -0,5% έναντι -1,5% το διάστημα 2003-2007, ενώ οι αρνητικοί ετήσιοι μέσοι ρυθμοί της προηγούμενης πενταετίας σε επίπεδο ΕΕ και ευρωζώνης, -0,7% και -0,8%, έχουν μετατραπεί σε θετικούς, 0,6% και 1,0% αντίστοιχα. Οριακά θετικός ρυθμός, 0,1%, παρατηρείται στη Σουηδία (-0,3% το διάστημα 2003-2007).

Σε ό,τι αφορά ειδικότερα την Ελλάδα, η οποία, όπως ήδη αναφέρθηκε, κατέχει την πρώτη θέση, παρατηρείται ότι οι γεννήσεις κατά το υπό εξέταση διάστημα είναι 557.800, ενώ οι θάνατοι 553.146, δηλαδή τα δύο μεγέθη είναι περίπου στο ίδιο ύψος.

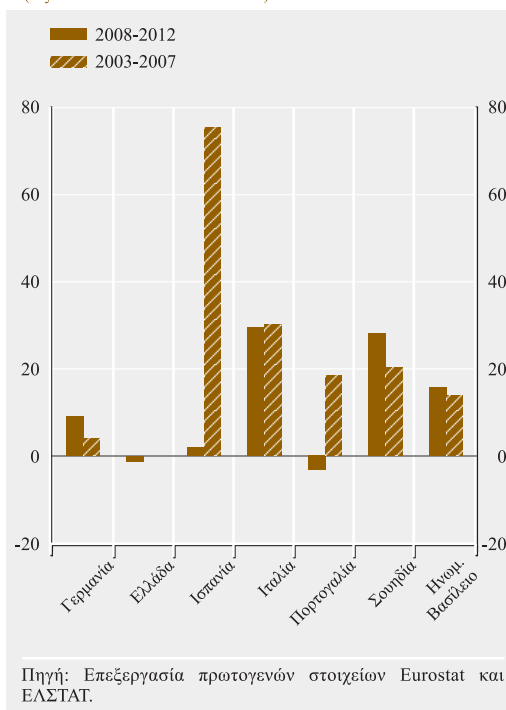
Όπως έχει καταδειχθεί από πληθώρα μελετών,¹ ο μη σημαντικά μεγαλύτερος αριθμός γεννήσεων από εκείνον των θανάτων, σε συνδυασμό με την αύξηση του προσδόκιμου ζωής που έχει παρατηρηθεί, είναι δείκτης υπογεννητικότητας και γήρανσης του πληθυσμού. Τούτο συμβαίνει γιατί ο αριθμός των ατόμων ηλικίας 65 ετών και άνω αυξάνεται ταχύτερα από τον αριθμό των γεννήσεων με αποτέλεσμα, προϊόντος του χρόνου, το ποσοστό των ηλικιωμένων να αυξάνεται και αντίστοιχα μειώνεται το ποσοστό των νέων ανθρώπων.

Α.3 Μεταναστευτική κίνηση πληθυσμού

Όπως παρατηρείται στον Πίνακα 3, την πενταετία 2008-2012 η Ελλάδα είχε την τρίτη καλύτερη επίδοση στην είσοδο μεταναστών, 44,8 μετανάστες ανά 1.000 κατοίκους, μετά τη

Διάγραμμα 3 Καθαρή είσοδος/έξοδος μεταναστών σε Γερμανία, Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία, Πορτογαλία, Σουηδία και Ηνωμένο Βασίλειο

(ως ποσοστό επί 1000 κατοίκων)

Σουηδία, 53,3, και το Ηνωμένο Βασίλειο, 44,6. Στην έξοδο όμως μεταναστών είχε την πρώτη θέση, με 46,0 αναχωρούντες ανά 1.000 κατοίκους και με την Ισπανία να ακολουθεί με 41,4 (ακολουθεί την Ελλάδα και στους εισερχόμενους μετανάστες με 43,5 ανά 1.000 κατοίκους).

Στο Διάγραμμα 3 απεικονίζονται οι καθαρές ροές για το πάνελ χωρών που συνεξετάζονται με την Ελλάδα: η Ελλάδα και η Πορτογαλία είναι οι μόνες χώρες όπου η έξοδος μεταναστών υπερέρχει της εισόδου με 1,2 και 3,1 μετανάστες αντίστοιχα λιγότερους ανά 1.000 κατοίκους.

Η υψηλότερη καθαρή είσοδος μεταναστών παρουσιάζεται στην Ιταλία, 29,4. Ακολουθούν η Σουηδία με 28,2, το Ηνωμένο Βασίλειο με 16,0, η Γερμανία με 9,2 και η Ισπανία με 2,2.

1 Βλ. Παράρτημα, στοιχεία 1α-1στ, για μια συνοπτική επισκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας.

Πίνακας 3 Είσοδος/έξοδος μεταναστών σε ΕΕ-27, ευρωζώνη-17, Γερμανία, Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία, Πορτογαλία, Σουηδία και Ηνωμένο Βασίλειο

Εισερχόμενοι μετανάστες							Επί 1.000 κατοίκων
	2008	2009	2010	2011	2012	2008-2012	2008-2012
Γερμανία	682.146	346.216	404.055	489.422	592.175	2.514.014	30,9
<i>Ελλάδα</i>	<i>74.724</i>	<i>84.193</i>	<i>119.070</i>	<i>110.823</i>	<i>110.139</i>	<i>498.949</i>	<i>44,8</i>
Ισπανία	599.075	392.962	360.705	371.331	304.053	2.028.126	43,5
Ιταλία	534.712	442.940	458.856	385.793	350.772	2.173.073	36,6
Πορτογαλία	29.718	32.307	27.575	19.667	14.606	123.873	11,7
Σουηδία	101.171	102.280	98.801	96.467	103.059	501.778	53,3
Ηνωμένο Βασίλειο	590.242	566.514	590.950	566.044	498.040	2.811.790	44,6
	2003	2004	2005	2006	2007	2003-2007	2003-2007
Γερμανία	768.975	780.175	707.352	661.855	680.766	3.599.123	43,7
<i>Ελλάδα</i>	<i>-</i>	<i>-</i>	<i>-</i>	<i>-</i>	<i>-</i>	<i>-</i>	<i>-</i>
Ισπανία	672.266	684.561	719.284	840.844	958.266	3.875.221	88,0
Ιταλία	470.491	444.566	325.673	297.640	558.019	2.096.389	36,1
Πορτογαλία	72.400	57.920	49.200	38.800	46.300	264.620	25,2
Σουηδία	63.795	62.028	65.229	95.750	99.485	386.287	42,6
Ηνωμένο Βασίλειο	431.487	518.097	496.470	529.008	526.714	2.501.776	41,3
Εξερχόμενοι μετανάστες							Επί 1.000 κατοίκων
	2008	2009	2010	2011	2012	2008-2012	2008-2012
Γερμανία	737.889	286.582	252.456	249.045	240.001	1.765.973	21,7
<i>Ελλάδα</i>	<i>51.489</i>	<i>60.362</i>	<i>119.985</i>	<i>125.984</i>	<i>154.435</i>	<i>512.255</i>	<i>46,0</i>
Ισπανία	288.432	380.121	403.377	409.034	446.606	1.927.570	41,4
Ιταλία	80.947	80.597	78.771	82.461	106.216	428.992	7,2
Πορτογαλία	20.357	16.899	23.760	43.998	51.958	156.972	14,9
Σουηδία	45.294	39.240	48.853	51.179	51.747	236.313	25,1
Ηνωμένο Βασίλειο	427.207	368.177	339.306	350.703	321.217	1.806.610	28,7
	2003	2004	2005	2006	2007	2003-2007	2003-2007
Γερμανία	626.330	697.632	628.399	639.064	636.854	3.228.279	39,2
<i>Ελλάδα</i>	<i>-</i>	<i>-</i>	<i>-</i>	<i>-</i>	<i>-</i>	<i>-</i>	<i>-</i>
Ισπανία	64.298	55.092	68.011	142.296	227.065	556.762	12,6
Ιταλία	62.970	64.849	65.029	75.230	65.196	333.274	5,7
Πορτογαλία	8.900	10.680	10.800	12.700	26.800	69.880	6,6
Σουηδία	35.023	36.586	38.118	44.908	45.418	200.053	22,1
Ηνωμένο Βασίλειο	313.960	310.389	328.408	369.470	317.587	1.639.814	27,0

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων Eurostat και ΕΛΣΤΑΤ.

Σημειώσεις: Τα ποσοστιαία σύνολα των ετών 2008-2012 και 2003-2007 έχουν υπολογιστεί επί του μέσου πληθυσμού των ετών αναφοράς. Οι παύλες δηλώνουν έλλειψη στοιχείων.

Σε σύγκριση με την προηγούμενη πενταετία παρατηρείται ότι η καθαρή είσοδος έχει αυξηθεί στη Σουηδία (7,7), στη Γερμανία (4,7) και στο Ηνωμένο Βασίλειο (1,8), ενώ στην Ιταλία έχει μειωθεί οριακά (κατά 1 άτομο ανά 1.000 κατοίκους).

Η χώρα που παρουσιάζει τη μεγαλύτερη και εξαιρετικά υψηλή διαρροή είναι η Ισπανία, η οποία από καθαρή είσοδο 75,3 μεταναστών ανά 1.000 κατοίκους την πενταετία 2003-2007 έφθασε τους 2,2 το διάστημα 2008-2012. Προφανέστατα, αυτό οφείλεται στη ραγδαία πτώση της κατασκευαστικής δραστηριότητας στον τομέα των οικιστικών ακινήτων, η οποία είχε υπερναπτυχθεί κατά το χρονικό διάστημα 2003-2007.² Η πτώση της κατασκευαστικής δραστηριότητας, προφανώς, είναι η βασική αιτία εξόδου των μη Ελλήνων υπηκόων μεταναστών και στην περίπτωση της Ελλάδος καθώς οι μισοί και πλέον άνδρες αλλοδαποί εργαζόμενοι απασχολήθηκαν στον κλάδο των κατασκευών τα χρόνια της ακμής της ελληνικής αγοράς ακινήτων.³

Σύμφωνα με σχετικές μελέτες,⁴ η είσοδος μεταναστών σε μια χώρα κατά κανόνα συνδέεται με ανάπτυξη, ενώ αντίθετα η έξοδος συχνά σηματοδοτεί οικονομική υποβάθμιση. Τούτο συμβαίνει γιατί η οικονομική ανάπτυξη αυξάνει την παραγωγή και συνακόλουθα τη ζήτηση εργασίας με συνέπεια την προσέλκυση μεταναστών, ενώ αντίθετα η οικονομική υποβάθμιση οδηγεί σε μείωση της παραγωγής και της ζήτησης για εργατικά χέρια, με αποτέλεσμα οι μετανάστες είτε να μην ενθαρρύνονται να εισέλθουν στη χώρα που έχει οικονομικά προβλήματα είτε να οδηγούνται στην έξοδο από τη χώρα, στην οποία έζησαν και εργάστηκαν τα χρόνια της οικονομικής ανάπτυξης.

A.4 Η σύνθεση των νοικοκυριών

Στον Πίνακα 4α απεικονίζεται η σύνθεση των νοικοκυριών στην Ελλάδα κατά το υπό εξέταση χρονικό διάστημα. Τα νοικοκυριά κατατάσσονται σε εννέα κατηγορίες, εκ των οποίων οι έξι πρώτες αντιστοιχούν σε συγκε-

κριμένο αριθμό μελών, ενώ στις τρεις τελευταίες είναι ανοικτό το άνω όριο.

Παρατηρούμε ότι η κατηγορία των μονομελών νοικοκυριών με μέλος άτομο ηλικίας κάτω των 65 ετών έχει μειωθεί με ετήσιο ρυθμό μεταβολής -1,3%, ενώ αντίθετα εκείνη με μέλος άτομο άνω των 65 ετών έχει αυξηθεί με αντίστοιχο ρυθμό 3,2%. Δεδομένου ότι το όριο των 65 ετών είναι συμβατικό (πρόκειται για τη συνήθη ηλικία συνταξιοδότησης), και οι δύο κατηγορίες εμπεριέχουν άτομα άγαμα, διαζευγμένα και εν χηρεία, αλλά στη δεύτερη κατηγορία απεικονίζεται περισσότερο ο αυξημένος αριθμός των ατόμων τρίτης ηλικίας.

Η κατηγορία “ζευγάρι μόνο του” παρουσιάζει επίσης σχετικά υψηλό ετήσιο ρυθμό μεταβολής 2,0%. Εδώ απεικονίζονται ο χαμηλός αριθμός γεννήσεων, που έχει συνέπεια την αύξηση του αριθμού των ζευγαριών χωρίς παιδιά, των συμβιώσεων εκτός γάμου, αλλά και των ζευγαριών που τα παιδιά τους έχουν επιλέξει να ζήσουν σε άλλη κατοικία σε σχετικά νεαρή ηλικία, χωρίς απαραίτητα να έχουν παντρευτεί. Σημαντική αύξηση παρουσιάζει η κατηγορία των ζευγαριών με ένα παιδί έως και 16 ετών, 6,7%, μικρότερη εκείνη των ζευγαριών με δύο παιδιά έως και 16 ετών, 1,9%, ενώ η κατηγορία “ζευγάρι με 3 παιδιά έως και 16 ετών” παρουσιάζει μεγάλη μείωση (-8,4%). Είναι προφανές ότι η μείωση της κατηγορίας των ζευγαριών με 3 παιδιά έως και 16 ετών έχει μεταφερθεί στις δύο προηγούμενες κατηγορίες και αντανακλά την επιλογή των ζευγαριών για γέννηση μικρότερου αριθμού παιδιών ή και καθόλου. Οι μονογονεϊκές οικογένειες με παιδιά έως και 16 ετών έχουν επίσης αυξηθεί σημαντικά, με μέσο ετήσιο ρυθμό 22,6%. Σύμφωνα με μελέτες,⁵ οι μονογονεϊκές οικογένειες προκύπτουν όχι μόνο για κοινωνικούς, αλλά και για οικονομικούς λόγους, καθώς γάμοι ή ελεύθερες συμβιώσεις, συνήθως μετά από μη προγραμματισμένες εγκυμοσύνες, αναβάλλονται ή ματαιώνονται ορι-

2 Βλ. Παράρτημα, στοιχεία 2α-2β.

3 Βλ. Παράρτημα, στοιχεία 3α-3β.

4 Βλ. Παράρτημα, στοιχεία 4α-4γ.

5 Βλ. Παράρτημα, στοιχεία 5α-5β.

Πίνακας 4α Κατανομή των νοικοκυριών ανάλογα με τη σύνθεση του νοικοκυριού: Ελλάδα

(σύνολο χώρας, έτη 2008-2012)

	2008	2009	2010	2011	2012
Σύνθεση νοικοκυριού	Απόλυτοι αριθμοί				
Άτομο μόνο ηλικίας κάτω των 65 ετών	436.614	400.356	420.515	382.785	414.627
Άτομο μόνο ηλικίας 65 ετών και άνω	382.851	430.661	418.706	457.333	434.406
Ζευγάρι μόνο του	831.644	873.610	874.030	898.827	901.538
Ζευγάρι με 1 παιδί έως και 16 ετών	229.450	338.107	322.584	324.340	297.348
Ζευγάρι με 2 παιδιά έως και 16 ετών	540.448	508.230	520.499	529.356	583.364
Ζευγάρι με 3 παιδιά και άνω έως και 16 ετών	39.676	30.908	30.987	26.876	27.929
Ένας γονέας με 1 παιδί ή περισσότερα έως και 16 ετών	21.035	39.466	37.148	60.501	47.470
Ζευγάρι ή ένας γονέας με παιδιά άνω των 16 ετών	1.003.441	941.078	951.148	947.520	982.780
Άλλο είδος νοικοκυριού	587.016	551.735	555.648	521.323	473.775
Σύνολο	4.072.175	4.114.151	4.131.265	4.148.861	4.163.237
	Μεταβολές (%)				
Σύνθεση νοικοκυριού		2009/2008	2010/2009	2011/2010	2012/2011
Άτομο μόνο ηλικίας κάτω των 65 ετών	-	-8,3	5,0	-9,0	8,3
Άτομο μόνο ηλικίας 65 ετών και άνω	-	12,5	-2,8	9,2	-5,0
Ζευγάρι μόνο του	-	5,0	0,0	2,8	0,3
Ζευγάρι με 1 παιδί έως και 16 ετών	-	47,4	-4,6	0,5	-8,3
Ζευγάρι με 2 παιδιά έως και 16 ετών	-	-6,0	2,4	1,7	10,2
Ζευγάρι με 3 παιδιά και άνω έως και 16 ετών	-	-22,1	0,3	-13,3	3,9
Ένας γονέας με 1 παιδί ή περισσότερα έως και 16 ετών	-	87,6	-5,9	62,9	-21,5
Ζευγάρι ή ένας γονέας με παιδιά άνω των 16 ετών	-	-6,2	1,1	-0,4	3,7
Άλλο είδος νοικοκυριού	-	-6,0	0,7	-6,2	-9,1
Σύνολο	-	1,0	0,4	0,4	0,3

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων ΕΛΣΤΑΤ.

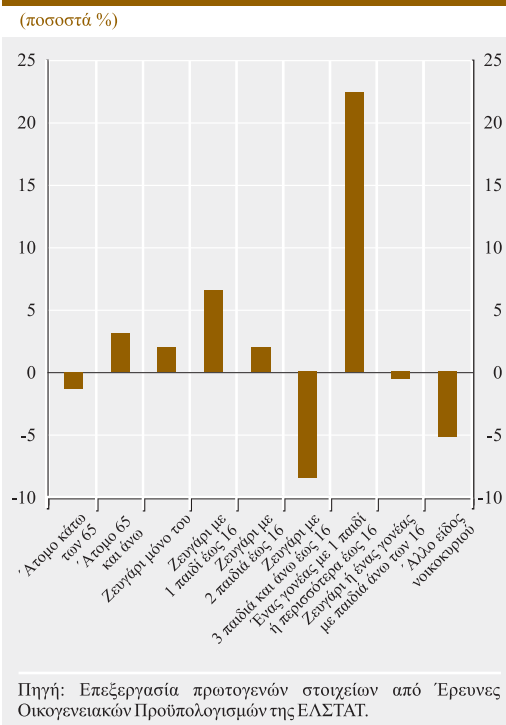
στικά, λόγω οικονομικών δυσκολιών του ζευγαριού, ενώ υπάρχουν και οι περιπτώσεις που η συμβίωση (στο πλαίσιο γάμου ή ελεύθερη) διασπάται, καθώς ο ένας γονέας, συνήθως ο πατέρας, μετακινείται σε άλλη πόλη ή σε άλλη χώρα για να εργαστεί για μεγάλο χρονικό διάστημα. Έτσι μπορεί βάσιμα να πιθανολογηθεί ότι ο υψηλός ρυθμός αύξησης στη συγκεκριμένη κατηγορία νοικοκυριού οφείλεται κυρίως στην οικονομική κρίση.

Η κατηγορία “ζευγάρι ή ένας γονέας με παιδιά άνω των 16 ετών” έχει επίσης μειωθεί με μέσο ετήσιο ρυθμό μεταβολής -0,5%, γεγονός που οφείλεται στο ότι αυξάνεται ο αριθμός

των νέων που επιλέγουν την αυτονόμηση από την γονική οικογένεια. Αξίζει ωστόσο να επισημανθεί ότι η μείωση είναι μικρή και δυσανάλογη των τάσεων ελευθερίας που επικρατούν στη νεολαία, γεγονός που επίσης οφείλεται στις οικονομικές δυσκολίες οι οποίες εμποδίζουν τους νέους ανθρώπους να απομακρυνθούν από τη γονική στέγη.⁶ Τέλος, η τελευταία κατηγορία, “άλλο είδος νοικοκυριού”, παρουσιάζει σημαντική μείωση, με ετήσιο ρυθμό μεταβολής που φθάνει στο -5,2%. Προφανώς πρόκειται κυρίως για τα νοικοκυριά όπου συγκατοικούν δύο ή τρεις γενεές

6 Βλ. Παράρτημα, στοιχεία 6α-6β.

Διάγραμμα 4 Σύνθεση νοικοκυριών στην Ελλάδα : μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής, 2008-2012

μαζί, δηλαδή ζευγάρια με γονείς, καθώς και ζευγάρια με παιδιά και γονείς.

Στον Πίνακα 4β απεικονίζεται η σύνθεση των νοικοκυριών σε επίπεδο ΕΕ και ευρωζώνης, καθώς και σε επίπεδο των μεμονωμένων χωρών που έχουν επιλεγεί, για τα έτη 2005, 2008 και 2012. Όπως παρατηρείται, η σύνθεση των νοικοκυριών βάσει της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης παρουσιάζει κάποιες διαφορές σε σχέση με τη σύνθεση των νοικοκυριών βάσει της Έρευνας Οικογενειακών Προϋπολογισμών, καθώς ο ευρωπαϊκός στατιστικός φορέας λαμβάνει υπόψη του όλες τις μορφές συμβιώσεων. Έτσι, στη θέση των “γονέας/γονείς” της ΕΟΠ παρατίθενται τα “ενήλικας/ενήλικες”, ενώ η κατηγορία “άλλο είδος νοικοκυριού” διαχέεται στις άλλες κατηγορίες και δεν υπάρχει ως αυτοτελής ομάδα. Ωστόσο, κρίθηκε σκόπιμο να απεικονιστούν και οι δύο κατηγοριοποιήσεις, καθώς τα στοιχεία της SILC δημοσιεύονται μόνο σε επίπεδο κατανομών, όχι και από-

λυτων αριθμών, με συνέπεια να υπάρχει αδυναμία υπολογισμού των μεταβολών.

Όπως εξόφθαλμα παρατηρείται, στην κατηγορία “άτομο μόνο ηλικίας κάτω των 65 ετών” η Ελλάδα κατέχει ποσοστό αισθητά μικρότερο των μέσων όρων ΕΕ και ευρωζώνης, 8,9%, 10,8% και 10,7% αντίστοιχα, για τα τρία έτη, και βρίσκεται στην προτελευταία θέση, με τελευταία την Πορτογαλία και κατά τις τρεις χρονικές ενότητες, με 6,0%, 6,5% και 7,6% αντίστοιχα. Η Ισπανία καταγράφει 11,1%, 12,2% και 13,4% αντίστοιχα, ενώ η Ιταλία 14,1%, 15,1% και 16,1%. Το υψηλότερο ποσοστό για το έτος 2005 αφορά τη Σουηδία, 26,7%, και ακολουθεί η Γερμανία με 23,3%, ενώ στην τρίτη θέση, με αισθητή διαφορά, βρίσκεται το Ηνωμένο Βασίλειο με 18,4%. Το επόμενο εξεταζόμενο έτος, το 2008, το ποσοστό της Γερμανίας εμφανίζεται αυξημένο, 26,1%, ενώ εκείνα της Σουηδίας και του Ηνωμένου Βασιλείου παρουσιάζουν πτώση, στο 23,5% και στο 16,3% αντίστοιχα. Κατά το έτος 2012, το ποσοστό εμφανίζεται ενισχυμένο στη Γερμανία, 27,5%, οριακά ενισχυμένο στη Σουηδία, 23,6%, ενώ στο Ηνωμένο Βασίλειο εμφανίζεται οριακά μειωμένο, 16,1%.

Το χάσμα μεταξύ βόρειων και μεσογειακών χωρών είναι εμφανές και σαφώς οφείλεται στο ότι οι νέοι της δεύτερης ομάδας χωρών εγκαταλείπουν δυσκολότερα την οικογενειακή στέγη για να ζήσουν μόνοι τους. Το γεγονός ωστόσο ότι η τάση στις νότιες χώρες εμφανίζεται αυξητική καταδεικνύει ότι η διάθεση αυτονόμησης από τη γονική οικογένεια κερδίζει έδαφος και εκεί.

Στην επόμενη κατηγορία, του ενός ατόμου ηλικίας 65 ετών και άνω, οι διαφοροποιήσεις μεταξύ των χωρών είναι αισθητές, αλλά όχι τόσο κραυγαλέες όσο στην προηγούμενη κατηγορία νοικοκυριών. Το 2005 οι τρεις από τις τέσσερις μεσογειακές χώρες, Ελλάδα, Ισπανία και Πορτογαλία, βρίσκονται περίπου στο ίδιο επίπεδο, στο 10,9% η πρώτη και στο 10,6% οι δύο επόμενες, ενώ στις χώρες της Βορειοδυτικής Ευρώπης προηγείται η Σουηδία, με 15,0% και ακολουθούν η Γερμανία και

Πίνακας 4β Κατανομή των νοικοκυριών ανάλογα με τη σύνθεση του νοικοκυριού: ΕΕ-27, ευρωζώνη-17, Γερμανία, Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία, Πορτογαλία, Σουηδία και Ηνωμένο Βασίλειο

(έτη 2005, 2008 και 2012)

Σύνθεση νοικοκυριού	Κατανομές (%)								
	ΕΕ-27	Ευρω-ζώνη-17	Γερμανία	Ελλάδα	Ισπανία	Ιταλία	Πορτογαλία	Σουηδία	Ην. Βασίλειο
2005									
Άτομο μόνο ηλικίας κάτω των 65 ετών	16,4	17,3	23,3	8,9	11,1	14,1	6,0	26,7	18,4
Άτομο μόνο ηλικίας 65 ετών και άνω	12,6	12,9	13,8	10,9	10,6	14,1	10,6	15,0	13,6
Ένας ενήλικας με εξαρτώμενα παιδιά	4,1	3,9	5,1	1,8	1,8	2,5	3,0	6,3	6,7
Δύο ενήλικες	28,1	28,4	31,0	27,4	25,9	25,6	26,0	27,6	32,1
Δύο ενήλικες με 1 εξαρτώμενο παιδί	9,9	9,9	9,1	10,1	10,8	10,3	15,8	7,2	7,8
Δύο ενήλικες με 2 εξαρτώμενα παιδιά	10,6	10,8	8,7	17,2	10,6	11,2	11,1	9,7	8,8
Δύο ενήλικες με 3 ή περισσότερα εξαρτώμενα παιδιά	3,4	3,3	2,9	0,9	3,0	2,5	2,2	4,4	3,4
Τρεις ή περισσότεροι ενήλικες	8,9	8,8	3,9	17,1	16,6	13,4	15,0	1,5	6,2
Τρεις ή περισσότεροι ενήλικες με εξαρτώμενα παιδιά	5,9	4,8	2,1	5,7	9,7	6,3	10,3	1,5	3,0
Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100	100	100
2008									
Άτομο μόνο ηλικίας κάτω των 65 ετών	17,4	19,0	26,1	10,8	12,2	15,1	6,5	23,5	16,3
Άτομο μόνο ηλικίας 65 ετών και άνω	13,0	12,7	13,0	9,3	10,0	14,8	11,1	14,2	14,8
Ένας ενήλικας με εξαρτώμενα παιδιά	3,9	3,7	4,6	1,3	1,8	3,0	2,9	5,5	5,5
Δύο ενήλικες	28,1	28,4	31,1	27,3	27,1	25,1	27,9	30,9	31,8
Δύο ενήλικες με 1 εξαρτώμενο παιδί	9,6	9,4	8,1	8,6	11,1	10,7	14,3	7,9	8,3
Δύο ενήλικες με 2 εξαρτώμενα παιδιά	10,0	10,1	7,9	16,7	11,0	10,9	11,2	9,8	9,4
Δύο ενήλικες με 3 ή περισσότερα εξαρτώμενα παιδιά	3,2	3,2	2,6	1,3	2,4	2,3	2,0	4,1	3,6
Τρεις ή περισσότεροι ενήλικες	8,9	8,8	4,6	18,7	15,6	12,6	15,1	2,0	6,6
Τρεις ή περισσότεροι ενήλικες με εξαρτώμενα παιδιά	5,9	4,6	2,1	5,9	8,9	5,6	9,1	2,3	3,7
Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100	100	100
2012									
Άτομο μόνο ηλικίας κάτω των 65 ετών	18,0	19,8	27,5	10,7	13,4	16,1	7,6	23,6	16,1
Άτομο μόνο ηλικίας 65 ετών και άνω	12,8	12,8	12,8	9,9	9,7	15,0	11,7	15,2	12,8
Ένας ενήλικας με εξαρτώμενα παιδιά	4,1	4,0	4,6	1,4	2,8	3,2	4,1	5,0	6,4
Δύο ενήλικες	28,8	28,9	31,5	27,6	28,4	25,0	28,9	30,0	32,5
Δύο ενήλικες με 1 εξαρτώμενο παιδί	9,5	9,3	7,9	8,4	11,4	10,4	13,2	7,5	8,7
Δύο ενήλικες με 2 εξαρτώμενα παιδιά	9,7	10,0	7,2	18,2	11,5	10,4	10,5	11,1	8,7
Δύο ενήλικες με 3 ή περισσότερα εξαρτώμενα παιδιά	2,9	2,9	2,3	0,7	2,2	2,2	1,3	3,7	3,4
Τρεις ή περισσότεροι ενήλικες	8,8	8,3	4,3	18,6	13,5	12,4	15,1	2,0	7,4
Τρεις ή περισσότεροι ενήλικες με εξαρτώμενα παιδιά	5,4	4,0	2,0	4,6	7,0	5,4	7,6	2,0	3,8
Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Πηγή: Eurostat, Έρευνες Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης (Surveys on Income and Living Conditions – SILC).

(*) Η κατηγοριοποίηση της Eurostat διαφέρει από εκείνη της ΕΛΣΤΑΤ και κατά πάσα πιθανότητα αυτό οφείλεται στο ότι ο ευρωπαϊκός στατιστικός φορέας λαμβάνει υπόψη του και συμβιώσεις, τις οποίες η ΕΛΣΤΑΤ έχει εντάξει στην κατηγορία "Άλλο είδος νοικοκυριού".

το Ηνωμένο Βασίλειο, με 13,8% και 13,6%. Η βόρεια και μεσογειακή ταυτόχρονα Ιταλία ακολουθεί τη Σουηδία με 14,1%.

Το επόμενο εξεταζόμενο έτος, το 2008, το ποσοστό για την Ελλάδα είναι ελαφρά μειωμένο, 9,3%, το ίδιο και για την Ισπανία, 10,0%, ενώ η Πορτογαλία καταγράφει κάπως υψηλότερο ποσοστό, 11,1%. Ελαφρά μειωμένο ποσοστό παρατηρείται και στη Σουηδία, 14,2%, στο Ηνωμένο Βασίλειο παρατηρείται αύξηση, 14,8%, ενώ στη Γερμανία το ποσοστό είναι ελαφρά μειωμένο, 13,0%.

Τέλος το 2012, σε σχέση με το προηγούμενο εξεταζόμενο έτος, τα ποσοστά εμφανίζονται αυξημένα στη Σουηδία, 15,2%, την Πορτογαλία, 11,7%, την Ιταλία, 15,0% και την Ελλάδα, 9,9%, ενώ στο Ηνωμένο Βασίλειο, την Ισπανία και τη Γερμανία παρατηρείται πτώση και τα ποσοστά διαμορφώνονται σε 12,8%, 9,7% και 12,8% αντίστοιχα.

Παρατηρείται ότι τα ποσοστά είναι γενικώς υψηλότερα στις βόρειες χώρες και αυτό εξηγείται από το ότι η τάση των ηλικιωμένων ατόμων να παραμένουν στο χώρο τους και να μην εγκαθίστανται στις οικογένειες των παιδιών τους είναι ισχυρότερη από ό,τι στις νότιες χώρες.⁷

Ακολουθεί η κατηγορία “ένας ενήλικας με εξαρτώμενα παιδιά”, όπου η Ελλάδα καταγράφει μόλις 1,8% το 2005, 1,3% το 2008 και 1,4% το 2012 και βρίσκεται στην τελευταία θέση και κατά τα τρία έτη. Σχετικά κοντά βρίσκεται και η Ισπανία με 1,8%, 1,8% και 2,8% αντίστοιχα, ενώ η Ιταλία έχει ποσοστά 2,5%, 3,0% και 3,2% αντίστοιχα. Η Πορτογαλία ξεκινά από 3,0% το 2005, κατεβαίνει στο 2,9% το 2008, ενώ το 2012 εκτινάσσεται στο 4,1%.

Σε αντίθεση με τις μεσογειακές, οι χώρες της Βορειοδυτικής Ευρώπης παρουσιάζουν αντίστροφη πορεία: η Γερμανία από 5,1% το 2005 κατεβαίνει στο 4,6% και διατηρεί το ίδιο ποσοστό και το 2012. Η Σουηδία από 6,3% το 2005 κατεβαίνει στο 5,5% το 2008 και στο 5,0% το 2012, ενώ το Ηνωμένο Βασίλειο

ξεκινά από 6,7% το 2005, πέφτει στο 5,5% το 2008 και ανεβαίνει στο 6,4% το 2012.

Όπως έχει ήδη επισημανθεί στην ανάλυση του Πίνακα 4α, η κατηγορία των μονογονεϊκών νοικοκυριών, πέραν των περιπτώσεων διαζυγίου ή χηρείας, εμπεριέχει τόσο άτομα που έχουν επιλέξει την εκτός γάμου ή συμβίωσης τεκνοποίηση, κυρίως γυναίκες, όσο και άτομα που έχουν εξαναγκαστεί να μεγαλώνουν παιδιά μόνα τους, για οικονομικούς λόγους, είτε γιατί μια μη προγραμματισμένη γέννηση παιδιού δεν ακολουθήθηκε από γάμο ή συμβίωση είτε γιατί ο ένας από τους δύο γονείς, συνήθως ο πατέρας, υποχρεώθηκε να εργαστεί σε άλλη πόλη ή σε άλλη χώρα.

Σε κάθε περίπτωση, το γενικά υψηλότερο ποσοστό των βόρειων χωρών, έναντι εκείνου των νότιων, αντανακλά τη συνειδητή επιλογή μεγαλύτερου αριθμού γυναικών των πρώτων χωρών, σε σχέση με τις δεύτερες, να τεκνοποιήσουν εκτός γάμου ή συμβίωσης.⁸

Στην κατηγορία “δύο ενήλικες” η Ελλάδα διατηρεί το ίδιο περίπου ποσοστό και κατά τα τρία έτη, 27,4%, 27,3% και 27,6% αντίστοιχα. Τις δύο πρώτες θέσεις, και για τα τρία έτη, κατέχουν το Ηνωμένο Βασίλειο, με 32,1%, 31,8% και 32,5%, και η Γερμανία, με 31,0%, 31,1% και 31,5%, και ακολουθούν η Σουηδία, με 27,6%, 30,9% και 30,0%, η Πορτογαλία, με 26,0%, 27,9% και 28,9%, η Ιταλία, με 25,6%, 25,1%, και 25,0%, και η Ισπανία με 25,9%, 27,1% και 28,4%.

Δεδομένου ότι πρόκειται για μια πολύ γενική κατηγορία που συμπεριλαμβάνει πολλών μορφών συμβιώσεις (ετερόφυλα και ομόφυλα ζευγάρια, παντρεμένα ή σε ελεύθερη συμβίωση, φίλους/ες, γονέα με ενήλικο παιδί) είναι δύσκολη η εξαγωγή συμπερασμάτων, το γεγονός ωστόσο ότι και εδώ τα υψηλότερα ποσοστά αφορούν στις βόρειες χώρες καταδεικνύει

⁷ Βλ. Παράρτημα, στοιχεία 7α-7γ.

⁸ Διευκρινίζεται ότι, σύμφωνα με τις επεξηγήσεις της Eurostat, ως εξαρτώμενα παιδιά θεωρούνται τα παιδιά μέχρι 18 ετών, καθώς και οι οικονομικά ανενεργοί νέοι μεταξύ 18 και 24 ετών που συμβιών με έναν τουλάχιστον γονέα τους.

ότι η τάση αποφυγής απόκτησης παιδιών είναι ισχυρότερη σε αυτές τις χώρες και λιγότερο ισχυρή στις μεσογειακές.

Στην επόμενη κατηγορία, “δύο ενήλικες με ένα εξαρτώμενο παιδί”, εμφανίζεται να έχει την πρώτη θέση η Πορτογαλία και κατά τα τρία έτη, με 15,8%, 14,3% και 13,2% αντίστοιχα, ενώ στην τελευταία θέση βρίσκεται η Σουηδία με 7,2%, 7,9% και 7,5%. Η Ελλάδα καταγράφει 10,1%, 8,6% και 8,4%, η Ιταλία 10,3%, 10,7% και 10,4%, η Ισπανία 10,8%, 11,1% και 11,4%, ενώ η Γερμανία ακολουθεί με 9,1%, 8,1% και 7,9% και το Ηνωμένο Βασίλειο με 7,8%, 8,3% και 8,7%.

Στην αμέσως επόμενη κατηγορία, “δύο ενήλικες με δύο εξαρτώμενα παιδιά”, παρατηρούνται αισθητά υψηλά, τα υψηλότερα όλων και για τα τρία έτη, ποσοστά στην Ελλάδα, 17,2%, 16,7% και 18,2% αντίστοιχα, και ακολουθούν με μεγάλη διαφορά η Ιταλία με 11,2%, 10,9% και 10,4%, η Πορτογαλία με 11,1%, 11,2% και 10,5%, η Ισπανία με 10,6%, 11,0% και 11,5%, το Ηνωμένο Βασίλειο με 8,8%, 9,4% και 8,7% και η Γερμανία με 8,7%, 7,9% και 7,2%.

Ακολουθεί η κατηγορία “δύο ενήλικες με τρία ή περισσότερα εξαρτώμενα παιδιά”, όπου η Ελλάδα, σε αντίθεση με την προηγούμενη κατηγορία, βρίσκεται στην τελευταία θέση και κατά τα τρία εξεταζόμενα έτη, με 0,9%, 1,3% και 0,7% αντίστοιχα, ενώ η Σουηδία βρίσκεται στην πρώτη σειρά με 4,4%, 4,1% και 3,7% αντίστοιχα. Ακολουθούν το Ηνωμένο Βασίλειο με 3,4%, 3,6% και 3,4%, η Ισπανία με 3,0%, 2,4% και 2,2%, η Γερμανία με 2,9%, 2,6% και 2,3%, η Ιταλία με 2,5%, 2,3% και 2,2% και η Πορτογαλία με 2,2%, 2,0% και 1,3%.

Οι τρεις προηγούμενες κατηγορίες πρέπει να συνεκτιμηθούν, καθώς έχουν κοινό σημείο αναφοράς τα παιδιά και προφανώς εμπεριέχουν ανακατατάξεις. Τα ποσοστά τόσο σε επίπεδο ΕΕ και ευρωζώνης όσο και σε επίπεδο μεμονωμένων χωρών καταδεικνύουν μια γενική τάση ενίσχυσης της μορφής νοικοκυριού με δύο παιδιά, με εξαίρεση την Πορτογαλία και την

Ισπανία, όπου τα νοικοκυριά με δύο παιδιά είναι αισθητά λιγότερα στην πρώτη και ελαφρώς λιγότερα στη δεύτερη, ενώ στην Ελλάδα αυτή η τάση εμφανίζεται ιδιαίτερα ισχυρή.

Η ομάδα των νοικοκυριών με τρία παιδιά και άνω υπολείπεται αισθητά της αμέσως προηγούμενης, σε όλες τις εξεταζόμενες χώρες, καθώς και στους μέσους όρους ΕΕ και ευρωζώνης. Είναι προφανές ότι στις χώρες όπου οι εισερχόμενοι μετανάστες αφορούν σημαντικό ποσοστό του πληθυσμού, οι μορφές νοικοκυριού που προκύπτουν έχουν λιγότερο εθνικά και περισσότερα μικτά χαρακτηριστικά, ενώ στις χώρες όπου οι αλλοδαποί είναι σχετικά λίγοι, τα χαρακτηριστικά των νοικοκυριών είναι περισσότερα εθνικά και οι μορφές νοικοκυριού αναδεικνύουν ευκολότερα τις συμπεριφορές των ημεδαπών. Το γεγονός ότι η Ιταλία και η Σουηδία είναι οι χώρες με το υψηλότερο ποσοστό καθαρής εισόδου μεταναστών (μέσος όρος περιόδου 2008-2012: 29,4 και 28,2 αλλοδαποί ανά 1.000 κατοίκους, έναντι 30,4 και 20,5 της πενταετίας 2003-2007) δίνει πιθανόν την εξήγηση για το ότι τα νοικοκυριά με τρία και άνω εξαρτώμενα παιδιά είναι αισθητά περισσότερα από τα αντίστοιχα των χωρών με χαμηλή είσοδο ή έξοδο μεταναστών, καθώς, όπως είναι ευρέως γνωστό, οι μετανάστες που προέρχονται από χώρες της Αφρικής και της Ασίας έχουν τάση απόκτησης σχετικά μεγάλου αριθμού παιδιών. Ειδικότερα σε ό,τι αφορά τη Σουηδία, είναι επίσης γνωστό και θα πρέπει να συνεκτιμηθεί το γεγονός ότι στη χώρα αυτή υπάρχει ένα ισχυρό σύστημα κοινωνικής πρόνοιας.

Στην κατηγορία “νοικοκυριά με τρεις ή περισσότερους ενήλικες”, η Ελλάδα βρίσκεται στην πρώτη θέση και τα τρία έτη, και μάλιστα με ανοδική πορεία, πιθανότατα λόγω της οικονομικής κρίσης, 17,1%, 18,7% και 18,6% αντίστοιχα, με την Ισπανία και την Πορτογαλία να την ακολουθούν με 16,6%, 15,6% και 13,5% η πρώτη και 15,0%, 15,1% και 15,1% η δεύτερη. Έπονται η Ιταλία με 13,4%, 12,6% και 12,4%, το Ηνωμένο Βασίλειο με 6,2%, 6,6% και 7,4%, ενώ στην τελευταία θέση βρίσκεται η Γερμανία με 3,9%, 4,6% και 4,3% αντίστοιχα.

Και σε αυτή την κατηγορία νοικοκυριών παρατηρείται ένα αισθητό χάσμα μεταξύ των βόρειων και νότιων χωρών της Δυτικής Ευρώπης, που αντανακλά την υψηλότερη τάση αυτονομίας των νέων από τη γονική οικογένεια στις πρώτες, αλλά και την ανάσχεση της τάσης αυτονομίας των νέων στις δεύτερες, λόγω της οικονομικής κρίσης.

Στην κατηγορία “τρεις ή περισσότεροι ενήλικες με εξαρτώμενα παιδιά”, παρατηρούνται για μια ακόμη φορά ενισχυμένα ποσοστά στις χώρες του νότου έναντι εκείνων του βορρά, με την Πορτογαλία να προπορεύεται αισθητά με 10,3%, 9,1% και 7,6% για τα τρία εξεταζόμενα έτη αντίστοιχα, την Ισπανία να ακολουθεί με 9,7%, 8,9% και 7,0% και με αμέσως επόμενη την Ιταλία με 6,3%, 5,6% και 5,4%. Ακολουθεί η Ελλάδα με 5,7%, 5,9% και 4,6%, ενώ το Ηνωμένο Βασίλειο βρίσκεται στην τρίτη θέση από το τέλος (3,0%, 3,7% και 3,8%), με προτελευταία τη Γερμανία (2,1%, 2,1% και 2,0%) και τελευταία τη Σουηδία (1,5%, 2,3% και 2,0%).

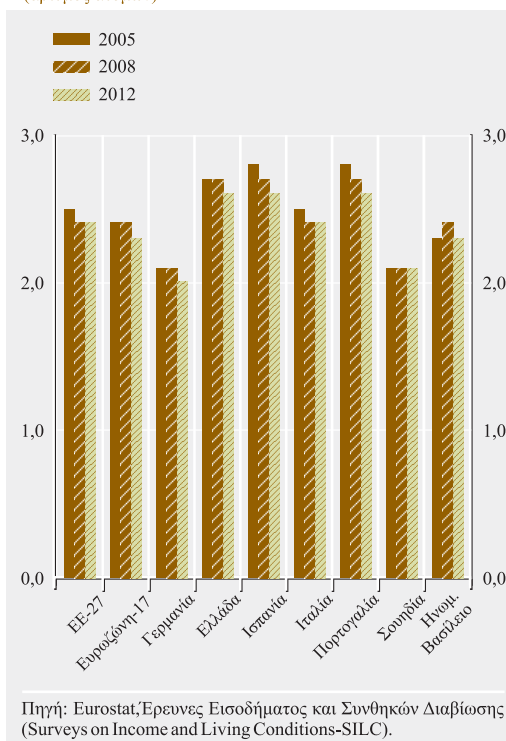
Η συγκεκριμένη μορφή νοικοκυριού αφορά κυρίως συνύπαρξη τριών γενεών, μια μορφή νοικοκυριού που παραδοσιακά απαντάται συχνότερα στις χώρες της Νότιας Ευρώπης.⁹

Στο Διάγραμμα 5 απεικονίζεται το μέσο μέγεθος νοικοκυριού. Παρατηρείται, όπως είναι φυσικό, αφού έχει καταδειχθεί από την προηγούμενη ανάλυση, ότι ο μέσος αριθμός μελών νοικοκυριού είναι αισθητά υψηλότερος στις χώρες της Νότιας Ευρώπης.

Η Ελλάδα έχει κατά μέσο όρο 2,7 μέλη ανά νοικοκυριό από το 2004 μέχρι και το 2010, ενώ από το 2011 και μετά ο μέσος όρος κατεβαίνει στα 2,6 μέλη. Η Πορτογαλία έχει 2,8 μέλη το 2004, διατηρεί αυτό τον αριθμό έως και το 2007, από το 2008 έως και το 2010 κατεβαίνει στα 2,7 μέλη και τα δύο τελευταία εξεταζόμενα έτη μειώνεται ακόμη περισσότερο στα 2,6 μέλη. Η Ισπανία ξεκινά από τα 2,7 μέλη το 2004, ανεβαίνει στα 2,8 το 2005, το 2006 επανέρχεται στα 2,7, διατηρεί αυτό τον αριθμό μέχρι και το 2009 και το 2010 μειώνεται και παραμένει στα 2,6 μέλη μέχρι και το 2012.

Διάγραμμα 5 Μέσο μέγεθος νοικοκυριού: ΕΕ-27, ευρωζώνη-17, Γερμανία, Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία, Πορτογαλία, Σουηδία και Ηνωμένο Βασίλειο

(αριθμός ατόμων)

Οι χαμηλότεροι μέσοι όροι παρατηρούνται στη Σουηδία και τη Γερμανία, 2,1 για όλα σχεδόν τα έτη η πρώτη με εξαίρεση το 2009 όπου κατεβαίνει στα 2,0 μέλη, και 2,1-2,0 μέλη η δεύτερη.

Σύνοψη Α' Μέρους

Παρατηρείται καθοδικός ρυθμός μεταβολής του συνολικού πληθυσμού της χώρας και ταυτόχρονα αύξηση του ποσοστού των ηλικιωμένων ατόμων (65 ετών και άνω). Οι εξεταζόμενες πληθυσμιακές μεταβλητές παρουσιάζουν την ίδια, αν και όχι τόσο έντονη, τάση και σε επίπεδο ΕΕ και ευρωζώνης. Σε επίπεδο μεμονωμένων χωρών των δύο χωρικών ενότητων, η καθοδική τάση παρουσιάζεται ιδιαίτερα έντονη στην Ισπανία και κάπως λιγότερο έντονη στην Πορτογαλία.

⁹ Βλ. Παράρτημα, στοιχείο 8.

Η Ελλάδα, όπως και η Ισπανία και η Πορτογαλία, μετατράπηκε την τελευταία πενταετία από χώρα υποδοχής σε χώρα αποστολής μεταναστών, εις βάρος τόσο των πληθυσμιακών μεγεθών, όσο και των οικονομιών αυτών των χωρών.

Σε ό,τι αφορά τη δομή των νοικοκυριών, παρατηρείται ιδιαίτερα έντονος θετικός ρυθμός μεταβολής στα μονογονεϊκά νοικοκυριά και αισθητός, αλλά λιγότερο έντονος του προηγούμενου στα νοικοκυριά που αποτελούνται από ζευγάρι και ένα παιδί έως 16 ετών.

Σε επίπεδο μέσων όρων ΕΕ και ευρωζώνης (στοιχεία σε επίπεδο κατανομών) παρατηρείται σχετικά υψηλό ποσοστό μονογονεϊκών νοικοκυριών στις χώρες της Βορειοδυτικής Ευρώπης (κυρίως Σουηδία, Γερμανία και Ηνωμένο Βασίλειο), ενώ ιδιαίτερα ενισχυμένα εμφανίζονται στις ίδιες χώρες και τα νοικοκυριά με δύο ενήλικες χωρίς παιδιά, καθώς και εκείνα με ένα μέλος κάτω των 65 ετών.

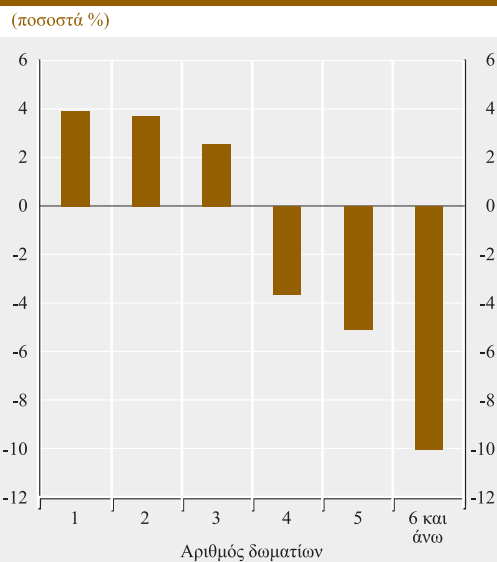
ΜΕΡΟΣ Β': ΤΑ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ ΑΥΤΩΝ ΚΑΙ Η ΣΧΕΣΗ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΔΥΟ – ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΑ ΚΑΤΑ ΚΛΙΜΑΚΙΟ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ

Β.1 Νοικοκυριά κατά μέγεθος και οι κατοικίες αυτών κατά αριθμό δωματίων, τύπο κτιρίου, μορφή κατοχής και έτος κατασκευής

Αριθμός δωματίων νοικοκυριών: Όπως φαίνεται από το Διάγραμμα 6, ο ετήσιος ρυθμός μεταβολής για τις τρεις πρώτες κατηγορίες κατοικιών με κριτήριο τον αριθμό δωματίων είναι 3,8%, 3,7% και 2,6% αντίστοιχα, ενώ για τις τρεις τελευταίες κατηγορίες (τεσσάρων, πέντε και έξι δωματίων) οι αντίστοιχοι ρυθμοί μεταβολής είναι -3,7%, -5,1% και -10,1%.

Είναι προφανές ότι δεν μπορούν να αντιστοιχιστούν οι ίδιοι αριθμοί μελών νοικοκυριού και αριθμού δωματίων, αλλά το ότι οι ρυθμοί μεταβολής των μικρών κατοικιών είναι αισθητά εντονότεροι από εκείνους των μικρών νοικοκυριών είναι ο πρώτος δείκτης από τον οποίο καταδεικνύεται ότι η στεγα-

Διάγραμμα 6 Μέσος ρυθμός μεταβολής κατοικιών νοικοκυριών κατά αριθμό δωματίων: Ελλάδα (έτη 2008-2012)

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων από Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών της ΕΛΣΤΑΤ.

στική κατάσταση των νοικοκυριών έχει μεταβληθεί επί τα χείρω.

Έτος κατασκευής¹⁰ της κατοικίας: Παρατηρείται (Διάγραμμα 7) αρνητικός ρυθμός μεταβολής (-1,9%) για τις προ του 1946 κατασκευασμένες κατοικίες και ιδιαίτερα υψηλός θετικός ρυθμός (6,1%), για τις κατασκευασμένες μεταξύ 1946 και 1960. Οι κατοικίες της εικοσαετίας 1961-1980 έχουν αυξηθεί με ετήσιο ρυθμό 1,2%, ενώ εκείνες της δεκαπενταετίας που ακολουθεί, 1981-1995, έχουν μειωθεί με αρκετά υψηλό ρυθμό, -5,5%. Ακολουθούν οι κατηγορίες 1996-2000, 2001-2006 και εκείνες που κατασκευάστηκαν από το 2007 και μετά, με ετήσιους ρυθμούς μεταβολής 3,8%, 2,6% και 21,6% αντίστοιχα. Αν παρατηρήσουμε την κατανομή ανά κατηγορία (βλ. Πίνακα 5), οι κατοικίες που κατασκευάστηκαν μέχρι το 1946 κυμαίνονται από 4,5% μέχρι 5,6% του συνόλου, οι μεταξύ του 1946 και

¹⁰ Σημειώνεται ότι, λόγω της υψηλής σεισμικότητας του ελλαδικού χώρου, ισχύει αντισεισμικός κανονισμός οικοδομικών έργων, ο οποίος επικαιροποιείται τακτικά, ορίζοντας ολοένα αυστηρότερες προδιαγραφές ασφαλείας. Ως αποτέλεσμα, τα παλαιά κτίσματα υστερούν σημαντικά σε σχέση με τα πιο σύγχρονα, σε ό,τι αφορά το βαθμό αντισεισμικής προστασίας που προσφέρουν.

Πίνακας 5 Κατοικίες νοικοκυριών κατά αριθμό δωματίων και έτος κατασκευής: Ελλάδα

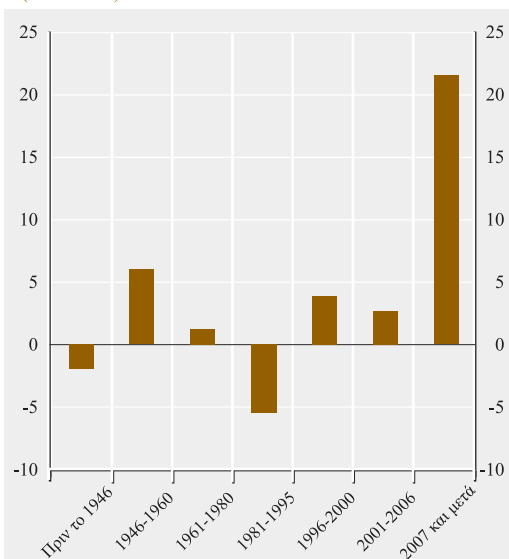
(σύνολο χώρας, έτη 2008-2012)

Σύνθεση νοικοκυριού	2008	2009	2010	2011	2012
Απόλυτοι αριθμοί					
Αριθμός δωματίων που χρησιμοποιεί το νοικοκυριό					
1 δωμάτιο	152.200	129.091	164.186	157.411	177.001
2 δωμάτια	742.937	808.461	850.762	808.772	858.596
3 δωμάτια	1.738.959	1762.475	1.801.586	1.873.212	1.923.331
4 δωμάτια	1.082.847	1089.023	1.017.510	993.589	930.727
5 δωμάτια	262.527	256.608	244.376	262.428	212.952
6 δωμάτια και άνω	92.703	68.493	52.844	53.448	60.629
Σύνολο	4.072.173	4.114.151	4.131.264	4148860	4163.236
Έτος κατασκευής					
Πριν το 1946	229.438	186.881	191.257	215.384	212.789
1946-1960	402.799	495.301	532.336	483.173	510.134
1961-1980	1.681.199	1788.622	1.824.107	1.760.046	1.763.631
1981-1995	1.080.974	1008.219	960.153	871.592	862.573
1996-2000	304.884	295.495	267.178	332.198	354.129
2001-2006	329.720	291.271	326.057	414.549	365.755
2007 και μετά	43.161	48.362	30.177	71.918	94.225
Σύνολο	4072.175	4114151	4131265	4.148.860	4.163.236
Κατανομές (%)					
Αριθμός δωματίων που χρησιμοποιεί το νοικοκυριό					
1 δωμάτιο	3,7	3,1	4,0	3,8	4,3
2 δωμάτια	18,2	19,7	20,6	19,5	20,6
3 δωμάτια	42,7	42,8	43,6	45,2	46,2
4 δωμάτια	26,6	26,5	24,6	23,9	22,4
5 δωμάτια	6,4	6,2	5,9	6,3	5,1
6 δωμάτια και άνω	2,3	1,7	1,3	1,3	1,5
Σύνολο	100	100	100	100	100
Έτος κατασκευής της κατοικίας					
Πριν το 1946	5,6	4,5	4,6	5,2	5,1
1946-1960	9,9	12,0	12,9	11,6	12,3
1961-1980	41,3	43,5	44,2	42,4	42,4
1981-1995	26,5	24,5	23,2	21,0	20,7
1996-2000	7,5	7,2	6,5	8,0	8,5
2001-2006	8,1	7,1	7,9	10,0	8,8
2007 και μετά	1,1	1,2	0,7	1,7	2,3
Σύνολο	100	100	100	100	100

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων από Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών της ΕΛΣΤΑΤ.

Διάγραμμα 7 Μέσος ρυθμός μεταβολής αριθμού κατοικιών νοικοκυριών κατά έτος κατασκευής: Ελλάδα (έτη 2008-2012)

(ποσοστά %)

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων από Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών της ΕΛΣΤΑΤ.

1960 από 9,9% μέχρι 12,9%, οι μεταξύ του 1961 και του 1980, οι περισσότερες, κυμαίνονται ανάμεσα στο 41,3% και το 44,2% του συνόλου, ενώ η αμέσως επόμενη κατηγορία, οι κατοικίες του χρονικού διαστήματος 1981-1995, κυμαίνονται μεταξύ 20,7% και 26,5% του συνόλου των κατοικιών. Οι κατοικίες του χρονικού διαστήματος 1996-2000 κυμαίνονται μεταξύ 6,5% και 8,5%, οι του χρονικού διαστήματος 2001-2006 μεταξύ 7,1% και 10,0%, ενώ εκείνες που κατασκευάστηκαν από το 2007 και μετά ξεκινούν από το 0,7% και φθάνουν στο 2,3%.

Δεδομένου ότι η κινητικότητα των νοικοκυριών μεταξύ των διαφόρων κατηγοριών συνυπάρχει με την πρόσθεση νέων κατοικιών στο ήδη υφιστάμενο απόθεμα ανά έτος, δεν είναι εύκολο να κατανοήσουμε σε τι ποσοστό οι αρνητικοί ρυθμοί μεταβολής αφορούν κατοικίες που τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή είναι κενές προς πώληση ή ενοικίαση ή έχουν κατεδαφιστεί και σε τι ποσοστό κατοικούνται την ίδια χρονική στιγμή. Μπορούμε όμως γενικά να λάβουμε υπόψη ότι ο νόμος 3427

του 2005 που τέθηκε σε ισχύ την 1.1.2006 (σήμερα έχει καταργηθεί) και καθιέρωνε φόρο αυτόματου υπερτιμήματος για πωλήσεις κατοικιών, από τον οποίο όμως απαλλάσσονταν οι μεταβιβαζόμενες κατοικίες αν είχαν μείνει στην ιδιοκτησία του πωλητή για πάνω από 25 χρόνια, κατά πάσα πιθανότητα είχε συνέπεια κάποιο αριθμό μεταβιβάσεων παλαιών κατοικιών από τα πλουσιότερα στα φτωχότερα κοινωνικά στρώματα και αγορές νεόδμητων κατοικιών. Το υψηλό ποσοστό αύξησης των νοικοκυριών που στεγάζονται σε κατοικίες με έτος κατασκευής μέχρι το 1960 είναι ο δεύτερος δείκτης που καταδεικνύει αρνητική μεταβολή στις στεγαστικές συνθήκες των νοικοκυριών σε επίπεδο παλαιότητας κατοικιών.

Παράλληλα, το ότι οι μετά το 2000 κατασκευασμένες κατοικίες κατοικούνται από ένα σχετικά μικρό ποσοστό νοικοκυριών, περίπου 10% του συνόλου, τη στιγμή που το σύνολο των κατασκευασμένων κατοικιών την ίδια περίοδο ξεπερνά το ένα εκατομμύριο (στοιχεία οικοδομικών αδειών ΕΛΣΤΑΤ), είναι ο τρίτος δείκτης που καταδεικνύει σχετική καθήλωση σε αρνητικές στεγαστικές συνθήκες από την άποψη της παλαιότητας. Αν υπολογίσουμε τους μέσους ετήσιους ρυθμούς μεταβολής των προ και μετά το 2000 κατασκευασμένων κατοικιών, θα παρατηρήσουμε σχεδόν μηδενικό ρυθμό στις πρώτες και 5,4% στις δεύτερες, ποσοστό που με πρώτη ματιά καταδεικνύει θετικά μηνύματα για την άνοδο του ποσοστού των νοικοκυριών που στεγάζεται σε καινούργιες κατοικίες. Όμως το γεγονός ότι αυτά τα ποσοστά συνυπάρχουν με το 6,1% των μεταξύ 1946 και 1960 οικοδομημένων κατοικιών, δηλαδή κατοικιών πολύ μεγάλης παλαιότητας από 52 μέχρι και 67 έτη, σαφώς υπερκαλύπτει τις θετικές τάσεις.

Τύπος κυρίου κατοικίας: Απεικονίζονται τρεις κατηγορίες (βλ. Πίνακα 6α): μονοκατοικία, διαμέρισμα και άλλο είδος. Στην πρώτη κατηγορία παρατηρούμε ελαφρά αρνητικό ρυθμό μεταβολής, -0,2%, στη δεύτερη 1,0%, ενώ στην τρίτη έναν εξαιρετικά υψηλό θετικό ρυθμό μεταβολής που φθάνει

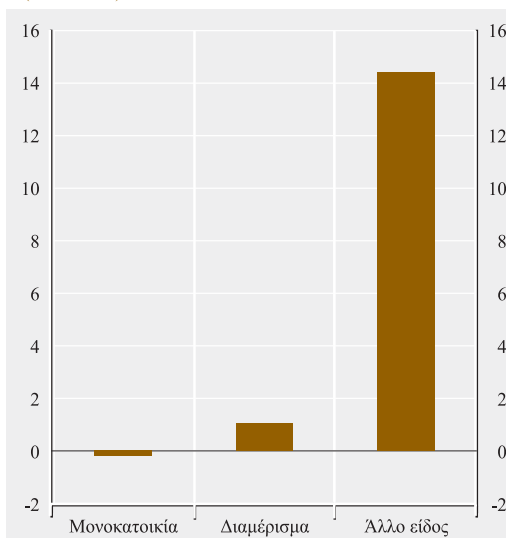
στο 14,4% (βλ. Διάγραμμα 8). Δεδομένου ότι το “άλλο είδος”, σύμφωνα με τις επεξηγήσεις της ΕΛΣΤΑΤ που παρέχει τα πρωτογενή στοιχεία, αφορά παράγκες, καλύβες και καταστήματα, το θετικό ποσοστό μεταβολής είναι ο τέταρτος δείκτης αρνητικής μεταβολής των στεγαστικών συνθηκών των νοικοκυριών, καθώς καταδεικνύει ότι ένας αυξανόμενος αριθμός εξ αυτών χρησιμοποιεί ως στέγη ιδιαίτερα χαμηλής ποιότητας κατασκευές και ένας άλλος αριθμός νοικοκυριών στεγάζεται στα καταστήματά του.

Μορφή κατοχής κατοικίας: Απεικονίζονται τέσσερις κατηγορίες (βλ. Πίνακα 6α): ιδιόκτητη χωρίς οικονομικά βάρη, ιδιόκτητη με οικονομικά βάρη, παραχωρημένη και ενοικιασμένη. Στην πρώτη κατηγορία, που αφορά το 60% περίπου των νοικοκυριών, παρατηρούμε έναν ελαφρά θετικό ρυθμό μεταβολής, 0,2%, ενώ στη δεύτερη ο θετικός ρυθμός μεταβολής φθάνει στο 3,0%, αρκετά υψηλός (βλ. Διάγραμμα 9). Δεδομένου ότι κατά το ίδιο χρονικό διάστημα δεν παρατηρείται αύξηση, αλλά αντίθετα μείωση του αριθμού των στεγαστικών δανείων (στοιχεία Τμήματος Ανάλυσης Αγοράς Ακινήτων της Τράπεζας της Ελλάδος), συνάγεται ότι ο υψηλός θετικός ρυθμός μεταβολής αφορά παλαιά στεγαστικά δάνεια, των οποίων η αποπληρωμή είτε έχει παραταθεί είτε οι κατοικίες προστατεύονται από το νομοθετικό πλαίσιο προστασίας πρώτης κατοικίας και εξ αυτού του λόγου δεν έχουν τεθεί σε διαδικασία πλειστηριασμού. Αισθητά θετικός ρυθμός μεταβολής παρατηρείται και στις παραχωρημένες κατοικίες, 2,5%, ενώ ο ρυθμός μεταβολής των ενοικιασμένων κατοικιών είναι ελαφρά αρνητικός στο -0,5% (βλ. Διάγραμμα 9).

Οι θετικοί ρυθμοί μεταβολής τόσο των ιδιόκτητων κατοικιών με οικονομικά βάρη όσο και των παραχωρημένων δεν καταδεικνύουν μεν αρνητική μεταβολή στις στεγαστικές συνθήκες των νοικοκυριών και δεν προσμετρούνται στους δείκτες αρνητικής μεταβολής της στεγαστικής κατάστασης των νοικοκυριών, καταδεικνύουν όμως δυνητική επισφάλεια ως προς τη διατήρηση της υπάρχουσας στεγαστικής

Διάγραμμα 8 Μέσος ρυθμός μεταβολής κατοικιών νοικοκυριών κατά τύπο κτιρίου: Ελλάδα (έτη 2008-2012)

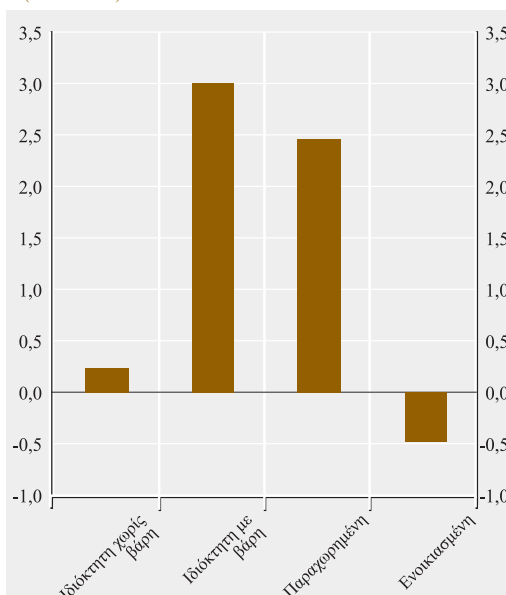
(ποσοστά %)

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων από Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών της ΕΛΣΤΑΤ.

Διάγραμμα 9 Μέσος ρυθμός μεταβολής κατοικιών νοικοκυριών κατά μορφή κατοχής: Ελλάδα (έτη 2008-2012)

(ποσοστά %)

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων από Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών της ΕΛΣΤΑΤ.

Πίνακας 6α Κατοικίες νοικοκυριών κατά τύπο κτιρίου και μορφή κατοχής: Ελλάδα

(σύνολο χώρας, έτη 2008-2012)

Χαρακτηριστικά κατοικιών	2008	2009	2010	2011	2012
Απόλυτοι αριθμοί					
Τύπος κτιρίου κατοικίας					
Μονοκατοικία	1.802.356	1.696.052	1.629.721	1.736.582	1.785.882
Διαμέρισμα	2.253.869	2.413.658	2.473.215	2.392.649	2.350.026
Άλλο είδος	15.951	4.440	28.327	19.629	27.329
Σύνολο	4.072.176	4.114.150	4.131.263	4.148.860	4.163.237
Μορφή κατοχής κατοικίας					
Ιδιόκτητη χωρίς οικονομικά βάρη	2.524.107	2.500.802	2.427.845	2.511.276	2.548.231
Ιδιόκτητη με οικονομικά βάρη	457.339	491.502	483.101	513.479	514.365
Παραχωρημένη	257.244	257.857	251.952	258.416	283.498
Ενοικιασμένη	833.485	863.989	968.367	865.689	817.143
Σύνολο	4.072.175	4.114.150	4.131.265	4.148.860	4.163.237
Μεταβολές (%)					
	2009/2008	2010/2009	2011/2010	2012/2011	2012/2008
Τύπος κτιρίου κατοικίας					
Μονοκατοικία	-5,9	-3,9	6,6	2,8	-0,9
Διαμέρισμα	7,1	2,5	-3,3	-1,8	4,3
Άλλο είδος	-72,2	538,0	-30,7	39,2	71,3
Σύνολο	1,0	0,4	0,4	0,3	2,2
Μορφή κατοχής κατοικίας					
Ιδιόκτητη χωρίς οικονομικά βάρη	-0,9	-2,9	3,4	1,5	1,0
Ιδιόκτητη με οικονομικά βάρη	7,5	-1,7	6,3	0,2	12,5
Παραχωρημένη	0,2	-2,3	2,6	9,7	10,2
Ενοικιασμένη	3,7	12,1	-10,6	-5,6	-2,0
Σύνολο	1,0	0,4	0,4	0,3	2,2

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων από Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών της ΕΛΣΤΑΤ.

κατάστασης, καθώς το πλαίσιο προστασίας της πρώτης κατοικίας μπορεί να αρθεί, η δε παραχώρηση στέγης μπορεί επίσης να σταματήσει να υφίσταται.

Αξίζει να σημειωθεί ωστόσο ότι το ποσοστό των ιδιόκτητων κατοικιών χωρίς οικονομικά βάρη στην Ελλάδα παραμένει αισθητά υψηλότερο των μέσων όρων ΕΕ και ευρωζώνης, αλλά και των ποσοστών των υπόλοιπων εξεταζόμενων χωρών (βλ. Πίνακα 6β). Το αντίθετο ακριβώς συμβαίνει με τις ιδιόκτητες κατοικίες με οικονομικά βάρη, όπου η Ελλάδα βρίσκεται στην τελευταία θέση με ποσοστά

που κυμαίνονται από 11,8% έως και 17,5%, όταν οι μέσοι όροι ΕΕ και ευρωζώνης κινούνται μεταξύ 26,9% και 27,8% ο πρώτος και μεταξύ 25,9% και 28,3% ο δεύτερος.

Τα υψηλότερα ποσοστά στις ιδιόκτητες κατοικίες με οικονομικά βάρη παρατηρούνται στη Σουηδία, από 54,4% το 2007 έως 68,0% το 2010.

Χρήση και μορφή κατοχής δεύτερης κατοικίας:

Το ποσοστό ιδιόκτητων κατοικιών είναι πολύ υψηλό, γύρω στο 90,0%, για τα έτη 2008, 2009, 2011 και 2012, ενώ το έτος 2010 φθάνει το

Πίνακας 6β Κατανομή νοικοκυριών κατά μορφή κατοχής κατοικίας: ΕΕ-27, ευρωζώνη-17, Γερμανία, Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία, Πορτογαλία, Σουηδία και Ηνωμένο Βασίλειο

(έτη 2005-2012)

Σύνθεση νοικοκυριού	Κατανομές (%)								
	ΕΕ-27	Ευρω-ζώνη-17	Γερμανία	Ελλάδα	Ισπανία	Ιταλία	Πορτογαλία	Σουηδία	Ην. Βασίλειο
2005									
Ιδιόκτητη χωρίς οικονομικά βάρη	41,1	37,7	24,0	-	-	60,0	44,6	13,2	26,0
Ιδιόκτητη με οικονομικά βάρη	26,9	25,9	29,4	-	-	12,9	29,8	54,9	44,0
Παραχωρημένη ή με συμβολικό ενοίκιο	11,9	12,6	9,9	-	-	14,8	15,0	0,1	14,1
Ενοικιασμένη σε τιμές αγοράς	20,1	23,8	36,8	-	-	12,3	10,7	31,7	15,9
Σύνολο	100	100	100	0	0	100	100	100	100
2006									
Ιδιόκτητη χωρίς οικονομικά βάρη	-	-	-	-	-	59,7	49,4	15,4	25,7
Ιδιόκτητη με οικονομικά βάρη	-	-	-	-	-	13,2	26,1	53,4	45,7
Παραχωρημένη ή με συμβολικό ενοίκιο	-	-	-	-	-	14,7	15,2	1,1	19,1
Ενοικιασμένη σε τιμές αγοράς	-	-	-	-	-	12,4	9,3	30,2	9,5
Σύνολο	0	0	0	0	0	100	100	100	100
2007									
Ιδιόκτητη χωρίς οικονομικά βάρη	47,1	44,5	-	63,9	48,6	59,0	49,9	15,1	26,4
Ιδιόκτητη με οικονομικά βάρη	25,7	26,4	-	11,8	32,0	13,8	24,3	54,4	46,9
Παραχωρημένη ή με συμβολικό ενοίκιο	14,6	12,7	-	6,5	8,6	14,5	16,0	2,0	18,4
Ενοικιασμένη σε τιμές αγοράς	12,7	16,3	-	17,9	10,7	12,8	9,8	28,5	8,3
Σύνολο	100	100	0	100	100	100	100	100	100
2008									
Ιδιόκτητη χωρίς οικονομικά βάρη	46,7	44,0	-	63,8	47,2	57,8	44,2	13,3	26,6
Ιδιόκτητη με οικονομικά βάρη	26,5	27,3	-	12,9	33,0	14,8	30,3	55,6	45,9
Παραχωρημένη ή με συμβολικό ενοίκιο	14,6	13,5	-	5,4	8,4	14,2	14,2	1,0	18,2
Ενοικιασμένη σε τιμές αγοράς	12,2	15,2	-	18,0	11,4	13,1	11,3	30,2	9,4
Σύνολο	100	100	0	100	100	100	100	100	100
2009									
Ιδιόκτητη χωρίς οικονομικά βάρη	46,3	43,8	-	61,1	46,8	57,0	44,7	12,9	25,4
Ιδιόκτητη με οικονομικά βάρη	26,9	27,6	-	15,4	32,8	15,4	29,9	56,8	44,5
Παραχωρημένη ή με συμβολικό ενοίκιο	14,2	13,4	-	5,7	8,5	14,2	14,5	0,5	17,6
Ενοικιασμένη σε τιμές αγοράς	12,6	15,2	-	17,9	12,0	13,3	10,9	29,8	12,5
Σύνολο	100	100	0	100	100	100	100	100	100
2010									
Ιδιόκτητη χωρίς οικονομικά βάρη	42,7	38,0	25,4	59,8	45,5	56,4	42,4	2,8	26,0
Ιδιόκτητη με οικονομικά βάρη	27,8	28,3	27,8	17,5	34,4	15,4	32,5	68,0	43,9
Παραχωρημένη ή με συμβολικό ενοίκιο	12,0	11,7	7,1	4,6	8,3	14,1	12,3	0,5	18,1
Ενοικιασμένη σε τιμές αγοράς	17,5	21,9	39,7	18,2	11,9	14,0	12,7	28,7	11,9
Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100	100	100
2011									
Ιδιόκτητη χωρίς οικονομικά βάρη	42,9	38,4	25,3	60,1	47,7	57,3	41,0	3,7	26,0
Ιδιόκτητη με οικονομικά βάρη	27,6	28,2	28,1	15,7	32,0	15,6	34,0	65,9	41,9
Παραχωρημένη ή με συμβολικό ενοίκιο	11,7	11,5	6,7	6,9	7,8	13,8	12,8	0,3	18,8
Ενοικιασμένη σε τιμές αγοράς	17,9	21,8	39,9	17,2	12,4	13,3	12,2	30,0	13,3
Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100	100	100
2012									
Ιδιόκτητη χωρίς οικονομικά βάρη	43,2	38,4	25,2	60,7	47,2	58,0	40,7	8,6	28,4
Ιδιόκτητη με οικονομικά βάρη	27,3	28,5	28,0	15,2	31,8	16,1	33,8	61,6	38,3
Παραχωρημένη ή με συμβολικό ενοίκιο	11,0	10,8	8,1	5,9	8,3	12,6	14,5	0,2	17,5
Ενοικιασμένη σε τιμές αγοράς	18,6	22,3	38,6	18,2	12,7	13,3	10,9	29,7	15,9
Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Πηγή: Eurostat, Έρευνες Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης (Surveys on Income and Living Conditions – SILC).

Σημείωση: Οι παύλες δηλώνουν έλλειψη στοιχείων.

Πίνακας 7 Νοικοκυριά κατά μορφή και χρήση δεύτερης κατοικίας: Ελλάδα

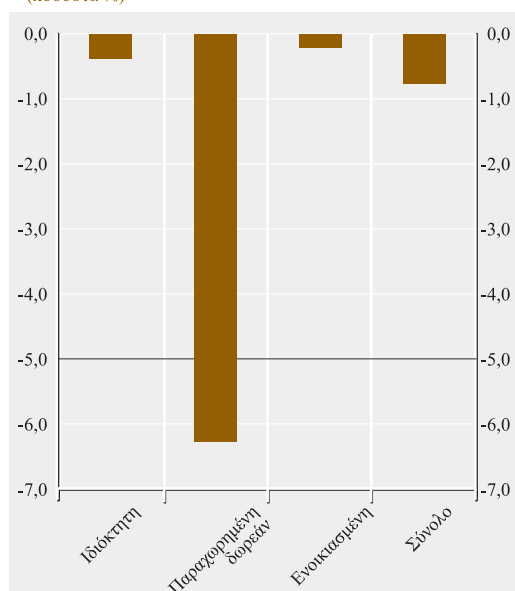
(σύνολο χώρας, έτη 2008-2012)

Χρήση και μορφή κατοχής δεύτερης κατοικίας	2008	2009	2010	2011	2012
Απόλυτοι αριθμοί					
Ιδιότητα	650.251	662.215	722.226	669.749	640.551
Παραχωρημένη δωρεάν	52.571	40.382	22.299	28.963	40.545
Ενοικιασμένη	20.562	30.768	10.610	22.690	20.376
Σύνολο	723.384	733.365	755.135	721.402	701.472
Κατανομές (%)					
Ιδιότητα	89,9	90,3	95,6	92,8	91,3
Παραχωρημένη δωρεάν	7,3	5,5	3,0	4,0	5,8
Ενοικιασμένη	2,8	4,2	1,4	3,1	2,9
Σύνολο	100	100	100	100	100
Μεταβολές (%)					
	2009/2008	2010/2009	2011/2010	2012/2011	2012/2008
Ιδιότητα	1,8	9,1	-7,3	-4,4	-1,5
Παραχωρημένη δωρεάν	-23,2	-44,8	29,9	40,0	-22,9
Ενοικιασμένη	49,6	-65,5	113,9	-10,2	-0,9
Σύνολο	1,4	3,0	-4,5	-2,8	-3,0

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων από Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών της ΕΛΣΤΑΤ.

Διάγραμμα 10 Μέσος ρυθμός μεταβολής χρήσης δεύτερης κατοικίας κατά μορφή κατοχής: Ελλάδα (έτη 2008-2012)

(ποσοστά %)

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων από Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών της ΕΛΣΤΑΤ.

95,6% και η αύξηση έναντι του προηγούμενου έτους το 9,1%. Η μεταβολή του 2011 έναντι του 2010, έτους που ισχύει ο Φόρος Ακίνητης Περιουσίας (νόμος 3842/2010), είναι -7,3%. Οι δωρεάν παραχωρημένες και οι ενοικιασμένες δεύτερες κατοικίες παρουσιάζουν αντίθετα αισθητή αύξηση το έτος 2011, 29,9% και 113,9% αντίστοιχα, ενώ οι μέσοι ετήσιοι ρυθμοί μεταβολής και για τις τρεις κατηγορίες μορφής κατοχής δεύτερης κατοικίας είναι -0,4% (ιδιόκτητες), -6,3% (παραχωρημένες) και -0,2% (νοικιασμένες). Ο αντίστοιχος ρυθμός για το σύνολο των τριών κατηγοριών είναι -0,8%.

Ο αρνητικός ρυθμός μεταβολής στη χρήση κατοχής δεύτερης κατοικίας δεν είναι δείκτης που καταδεικνύει αρνητική μεταβολή στις στεγαστικές συνθήκες των νοικοκυριών, καθώς αφορά δευτερεύουσες ή εξοχικές κατοικίες, είναι όμως ενδεχομένως ένδειξη της δυσμενούς εξέλιξης στα εισοδήματα των νοικοκυριών κατά το υπό εξέταση διάστημα.

B.2 Κατανομή νοικοκυριών κατά εμβαδόν κατοικίας

Ο Πίνακας 8 δίνει πολύ σημαντικές πληροφορίες για τις μικρές κατοικίες, αλλά πολύ ασαφείς για τις μεγάλες, καθώς το εύρος κατηγοριοποίησης για τις δεύτερες είναι πολύ μεγάλο, 61-100 τετραγωνικά μέτρα και από 101 τετραγωνικά μέτρα και άνω.

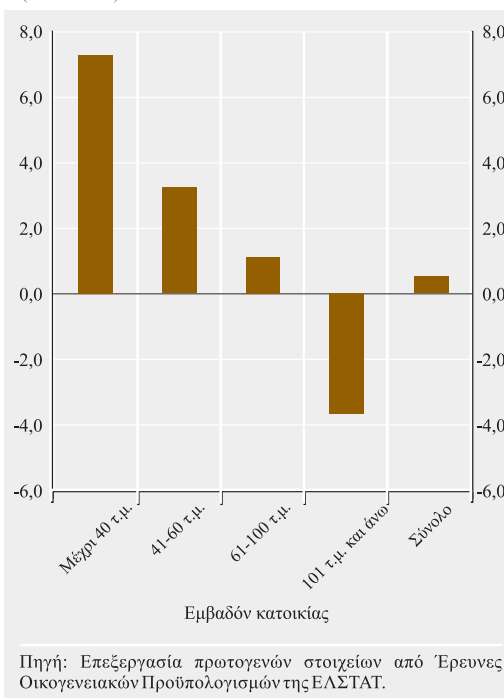
Στον πίνακα απεικονίζεται η κατανομή των νοικοκυριών στο σύνολο και ανά αριθμό μελών αυτών κατά κατηγορία εμβαδού κατοικίας.

Σύνολο νοικοκυριών: Σε επίπεδο μέσου ετήσιου ρυθμού μεταβολής (βλ. Διάγραμμα 11), παρατηρούμε αισθητή αύξηση στα κατοικούντα σε πολύ μικρές κατοικίες μέχρι 40 τ.μ. νοικοκυριά που φθάνει στο 7,3%, μικρότερη στα κατοικούντα σε μικρές, 40-60 τ.μ., 3,3%, αισθητά μικρότερη στα κατοικούντα σε μεγάλες, 61-100 τ.μ., 1,1% και αισθητή πτώση, -3,6%, σε όσα στεγάζονται σε πολύ μεγάλες κατοικίες, από 100 τ.μ. και άνω. Παρατηρούμε δηλαδή ότι το σύνολο των νοικοκυριών μετακινούνται σε μικρότερες κατοικίες και η μετακίνηση αυτή είναι ιδιαίτερα αισθητή κατά το έτος 2010, όπου το ποσοστό των κατοικούντων σε πολύ μικρές κατοικίες αυξάνεται από 4,4% σε 5,7%, δηλαδή αυξάνεται κατά 30,5%, των αμέσως μεγαλύτερων από 15,8% σε 18,6%, αύξηση κατά 17,7%, ενώ τα ποσοστά των κατοικούντων σε μεγάλες κατοικίες μειώνονται από 53,3% σε 51,9% και από 26,5% σε 23,9% αντίστοιχα, δηλαδή μεταβάλλονται αρνητικά κατά -2,2% και κατά -9,6% αντίστοιχα.

Νοικοκυριά ενός μέλους: Σε επίπεδο μέσου ετήσιου ρυθμού μεταβολής, παρατηρούμε επίσης αισθητή αύξηση στα μονομελή νοικοκυριά που κατοικούν σε πολύ μικρές κατοικίες, 4,5%, σε μικρές κατοικίες, αισθητά μικρότερη, 1,3%, ενώ στις μεγάλες και πολύ μεγάλες κατοικίες οι ρυθμοί μεταβολής είναι -0,7% και 0,8% αντίστοιχα. Παρατηρούμε και εδώ αισθητή μετακίνηση από μεγαλύτερες σε μικρότερες κατοικίες το έτος 2010, όπου το ποσοστό των κατοικούντων σε πολύ μικρές κατοικίες αυξάνεται έναντι του προηγούμενου έτους από 14,1% σε 16,9%, αύξηση 21,1%,

Διάγραμμα 11 Κατανομή νοικοκυριών κατά εμβαδόν κατοικίας: Ελλάδα, μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής, 2008-2012

(ποσοστά %)

εκείνων που στεγάζονται σε μικρές, 40 έως 60 τ.μ., κατοικίες αυξάνεται από 28,8% σε 31,1%, αύξηση 9,1%, εκείνων που στεγάζονται σε μεγάλες κατοικίες μειώνεται από 47,2% σε 41,4%, σημαντική μείωση, -11,3%, ενώ εκείνων που κατοικούν σε πολύ μεγάλες κατοικίες αυξάνεται από 9,9% σε 10,5%, δηλαδή αυξάνεται κατά 7,3%.

Επισημαίνεται εδώ ότι κατά πάσα πιθανότητα η θετική μεταβολή σε αυτή την κατηγορία σηματοδοτεί ποιοτικές μεταβολές στη ζωή των νοικοκυριών, δηλαδή μετακίνηση νεότερων μελών του νοικοκυριού σε άλλη κατοικία, γάμους παιδιών, διαζύγια και χηρείες.

Νοικοκυριά δύο μελών: Εδώ οι μεταβολές είναι εντονότερες. Ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής των διμελών νοικοκυριών, κατά κανόνα ζευγαριών και μονογονεϊκών οικογενειών με ένα παιδί, που κατοικούν σε πολύ μικρές κατοικίες είναι 6,8%, σε αμέσως μεγαλύτερες 3,4%, σε μεγάλες 0,5% και σε πολύ

Πίνακας 8 Κατανομή νοικοκυριών κατά εμβαδόν κατοικίας: Ελλάδα

(σύνολο χώρας, έτη 2008-2012)

Εμβαδόν δωματίων που χρησιμοποιεί το νοικοκυριό	Όλα τα νοικοκυριά	Νοικοκυριά με					
		1 μέλος	2 μέλη	3 μέλη	4 μέλη	5 μέλη	6 μέλη και άνω
Απόλυτοι αριθμοί							
2008							
Μέχρι 40 τ.μ.	185.717	122.828	54.702	7.138	-	550	499
41-60 τ.μ.	635.025	249.818	184.594	98.578	90.806	7.192	4.037
61-100 τ.μ.	2.137.307	367.766	639.969	476.543	585.383	48.042	19.605
101 τ.μ. και άνω	1.114.125	79.053	268.869	276.736	434.352	38.534	16.580
Σύνολο	4.072.174	819.465	1.148.134	858.995	1.110.541	94.318	40.721
2009							
Μέχρι 40 τ.μ.	179.407	117.134	44.080	14.085	3.513	595	-
41-60 τ.μ.	651.856	239.478	190.393	91.816	123.019	5.140	2.010
61-100 τ.μ.	2.193.087	391.919	650.280	499.500	592.616	41.503	17.268
101 τ.μ. και άνω	1.089.801	82.486	276.161	262.684	432.644	26.467	9.358
Σύνολο	4.114.151	831.017	1.160.914	868.085	1.151.792	73.705	28.636
2010							
Μέχρι 40 τ.μ.	234.208	141.882	57.382	25.721	9.222	-	-
41-60 τ.μ.	767.255	261.213	232.368	123.220	143.676	5.452	1.326
61-100 τ.μ.	2.144.322	347.618	631.841	487.180	619.974	45.201	12.507
101 τ.μ. και άνω	985.479	88.507	243.471	235.806	379.765	27.406	10.523
Σύνολο	4.131.264	839.220	1.165.062	871.927	1.152.637	78.059	24.356
2011							
Μέχρι 40 τ.μ.	220.263	137.028	60.375	13.276	9.583	-	-
41-60 τ.μ.	699.356	256.872	209.805	107.127	120.503	4.033	1.017
61-100 τ.μ.	2.228.542	355.001	658.186	489.273	674.631	38.646	12.806
101 τ.μ. και άνω	1.000.700	91.217	235.682	259.381	383.884	19.305	11.231
Σύνολο	4.148.861	840.118	1.164.048	869.057	1.188.601	61.984	25.054
2012							
Μέχρι 40 τ.μ.	245.727	146.260	71.042	14.554	13.542	-	328
41-60 τ.μ.	721.783	263.264	211.248	98.919	140.212	6.922	1.219
61-100 τ.μ.	2.235.027	357.829	653.654	528.100	651.400	31.791	12.254
101 τ.μ. και άνω	960.699	81.679	239.766	236.151	372.375	19.048	11.679
Σύνολο	4.163.236	849.032	1.175.710	877.724	1.177.529	57.761	25.480
Κατανομές (%)							
2008							
Μέχρι 40 τ.μ.	4,6	15,0	4,8	0,8	-	0,6	1,2
41-60 τ.μ.	15,6	30,5	16,1	11,5	8,2	7,6	9,9
61-100 τ.μ.	52,5	44,9	55,7	55,5	52,7	50,9	48,1
101 τ.μ. και άνω	27,4	9,6	23,4	32,2	39,1	40,9	40,7
Σύνολο	100	20,1	28,2	21,1	27,3	2,3	1,0
2009							
Μέχρι 40 τ.μ.	4,4	14,1	3,8	1,6	0,3	0,8	-
41-60 τ.μ.	15,8	28,8	16,4	10,6	10,7	7,0	7,0
61-100 τ.μ.	53,3	47,2	56,0	57,5	51,5	56,3	60,3
101 τ.μ. και άνω	26,5	9,9	23,8	30,3	37,6	35,9	32,7
Σύνολο	100	20,2	28,2	21,1	28,0	1,8	0,7
2010							
Μέχρι 40 τ.μ.	5,7	16,9	4,9	2,9	0,8	-	-
41-60 τ.μ.	18,6	31,1	19,9	14,1	12,5	7,0	5,4
61-100 τ.μ.	51,9	41,4	54,2	55,9	53,8	57,9	51,4
101 τ.μ. και άνω	23,9	10,5	20,9	27,0	32,9	35,1	43,2
Σύνολο	100	20,3	28,2	21,1	27,9	1,9	0,6
2011							
Μέχρι 40 τ.μ.	5,3	16,3	5,2	1,5	0,8	-	-
41-60 τ.μ.	16,9	30,6	18,0	12,3	10,1	6,5	4,1
61-100 τ.μ.	53,7	42,3	56,5	56,3	56,8	62,3	51,1
101 τ.μ. και άνω	24,1	10,9	20,2	29,8	32,3	31,1	44,8
Σύνολο	100	20,2	28,1	20,9	28,6	1,5	0,6
2012							
Μέχρι 40 τ.μ.	5,9	17,2	6,0	1,7	1,2	-	1,3
41-60 τ.μ.	17,3	31,0	18,0	11,3	11,9	12,0	4,8
61-100 τ.μ.	53,7	42,1	55,6	60,2	55,3	55,0	48,1
101 τ.μ. και άνω	23,1	9,6	20,4	26,9	31,6	33,0	45,8
Σύνολο	100	20,4	28,2	21,1	28,3	1,4	0,6

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων από Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών της ΕΛΣΤΑΤ.
Σημείωση: Οι παύλες δηλώνουν έλλειψη στοιχείων.

μεγάλες -2,8%. Παρατηρούμε μια ακόμη φορά ότι σημείο καμπής αποτελεί το έτος 2010, όπου το ποσοστό των κατοικούντων σε πολύ μικρές κατοικίες αυξάνεται από 16,4% σε 19,9%, δηλαδή αυξάνεται κατά 30,2%, των κατοικούντων σε μικρές κατοικίες μειώνεται από 56,0% σε 54,2% και εκείνο των κατοικούντων σε πολύ μεγάλες κατοικίες μειώνεται από 23,8% σε 20,9%, δηλαδή μεταβάλλεται κατά -2,8%. Επισημαίνεται για μια ακόμη φορά ότι οι μεταβολές στις πολύ μεγάλες κατοικίες οφείλονται και σε μετακινήσεις μελών σε άλλες κατοικίες, ενώ οι μεταβολές στην κατηγορία των κατοικιών μεταξύ 60 και 100 τ.μ. συγκαλύπτουν την κινητικότητα εντός της ίδιας κατηγορίας κατοικιών, καθώς το εύρος των τετραγωνικών είναι πολύ μεγάλο.

Νοικοκυριά τριών μελών: Παρατηρούμε ότι εδώ οι μεταβολές είναι ακόμη εντονότερες και αυτό εξηγείται από το ότι τα τριμελή νοικοκυριά αποτελούνται κυρίως από ζευγάρια με ένα παιδί ή μονογονεϊκές οικογένειες με δύο παιδιά, δηλαδή νοικοκυριά με αυξημένες οικονομικές υποχρεώσεις και νοικοκυριά στα οποία η κρίση επέδρασε πολύ εντονότερα από όσο σε εκείνα του ενός και των δύο μελών. Έτσι έχουμε ένα μέσο ρυθμό μεταβολής 19,5% στη στέγαση στις πολύ μικρές κατοικίες, αμελητέο, 0,1%, στις αμέσως επόμενες, 2,6% στις μεγάλες και αρνητικό ρυθμό μεταβολής -3,9% στις πολύ μεγάλες. Εδώ το έτος καμπής για τους κατοικούντες στις πολύ μικρές κατοικίες είναι το έτος 2009, όπου το ποσοστό αυξάνεται από 0,8% σε 1,6%, δηλαδή σχεδόν διπλασιάζεται, ενώ το αμέσως επόμενο έτος, το 2010, αυξάνεται σε 2,9%, δηλαδή αυξάνεται επιπλέον κατά 82,6%. Το 2011 το ποσοστό μειώνεται σε 1,5%, αλλά το 2012 αυξάνεται και πάλι σε 1,7%. Οι κατοικούντες σε μικρές κατοικίες μειώνονται από 11,5% σε 10,6% το 2009, αυξάνονται από 10,6% σε 14,1% του συνόλου των νοικοκυριών, δηλαδή κατά 34,2%, το 2010, ενώ τα επόμενα δύο έτη τα ποσοστά διαμορφώνονται σε 12,3% και 11,3%. Το ποσοστό στις μεγάλες κατοικίες αυξάνεται από 55,5% σε 57,5% το 2009, μειώνεται σε 55,9% το 2010, αυξάνεται όμως κατά τα επόμενα δύο έτη σε 56,3% και σε 60,2% αντίστοιχα.

Νοικοκυριά τεσσάρων μελών: Όπως έχει ήδη επισημανθεί, πρόκειται για την πολυπληθέστερη ομάδα νοικοκυριών, όπου το έτος 2008 δεν καταγράφονται στοιχεία για την πρώτη κατηγορία κατοικιών, καταγράφεται όμως για τα τρία επόμενα έτη ένας απόλυτος αριθμός που ξεκινά από τα 3.513 νοικοκυριά το 2009, φθάνει τα 9.222 το 2010, τα 9.583 το 2011 και τα 13.542 το 2012. Στις μικρές κατοικίες έχουμε ετήσιο ρυθμό μεταβολής που φθάνει στο 11,5% και αύξηση μεταξύ 2008 και 2009 που φθάνει στο 35,5%, καθώς το ποσοστό αυξάνεται από 10,7% σε 12,5%, ενώ το 2010 η αντίστοιχη αύξηση είναι 16,8%. Το 2010 προκύπτει μείωση, -16,1%, η οποία όμως ακολουθείται από σχεδόν ισόποση αύξηση, 16,4%, το 2012. Στην αμέσως επόμενη κατηγορία εμβαδού παρατηρούμε αύξηση του ποσοστού από 51,5% σε 53,8% το 2010, σε 56,8% το 2011, ενώ το 2012 πτώση σε 55,3%. Τέλος, στις κατοικίες με εμβαδόν από 100 τ.μ. και άνω παρατηρούμε ετήσιο ρυθμό μεταβολής -3,8%, που αντανακλά μια σταδιακή μείωση του ποσοστού των κατοικούντων σε αυτές από έτος σε έτος.

Νοικοκυριά πέντε μελών: Παρατηρείται σταδιακή μείωση του όλου αριθμού των νοικοκυριών, ιδιαίτερα έντονη το 2009 (ακολουθεί μια μικρή αύξηση το 2010), και μια αντίστοιχη σταδιακή μείωση και των κατοικιών των τριών τελευταίων κατηγοριών (με μια μικρή επίσης αύξηση το 2010). Κατά πάσα πιθανότητα εδώ απεικονίζονται κυρίως η συρρίκνωση και η διάσπαση των μεγάλων νοικοκυριών, λόγω σταδιακής μείωσης των γεννήσεων και επιλογής των νεότερων μελών των οικογενειών να αυτονομηθούν από τη γονεϊκή οικογένεια.

Νοικοκυριά έξι μελών: Ισχύουν όσα αναφέρονται για τα νοικοκυριά των πέντε μελών.

Ο Πίνακας 8 δίνει μια εικόνα της μετακίνησης νοικοκυριών από μεγαλύτερες σε μικρότερες κατοικίες, παρά το ότι η κατηγορία των κατοικιών μεταξύ 60 και 100 τ.μ., λόγω μεγάλου εύρους, δεν μας επιτρέπει να παρατηρήσουμε την κινητικότητα εντός αυτής της κατηγορίας νοικοκυριών που είναι και η πολυπληθέστερη,

αντιπροσωπεύοντας πάνω από 50,0% του συνόλου και κατά τα πέντε έτη. Για λόγους οικονομίας της ανάλυσης θεωρούμε ως δείκτη αρνητικής μεταβολής της στεγαστικής κατάστασης των νοικοκυριών εκείνον που αφορά το σύνολο των νοικοκυριών και τους επιμέρους δείκτες, με κριτήριο τον αριθμό των μελών των νοικοκυριών, ως περαιτέρω ανάλυση του ίδιου δείκτη που εξειδικεύουν τη βασική τάση.

B.3 Κατοικούμενες κανονικές κατοικίες κατ' αριθμό μελών και κατ' αριθμό δωματίων και η σχέση μεταξύ των δύο μεγεθών

Αριθμός μελών νοικοκυριού: Όπως φαίνεται από τον Πίνακα 9, ο ετήσιος ρυθμός μεταβολής του αριθμού των νοικοκυριών για τις τρεις πρώτες κατηγορίες αριθμού μελών (ενός, δύο και τριών μελών) ήταν 0,9%, 0,6% και 0,5% αντίστοιχα, ενώ εκείνος για τις τρεις τελευταίες κατηγορίες (τεσσάρων, πέντε και έξι και άνω μελών) ήταν 1,5%, -11,5% και -11,1% αντίστοιχα. Τα νοικοκυριά με πέντε, καθώς και έξι και άνω μέλη, ξεπερνούν τις 135.000 το έτος 2008, ενώ τα επόμενα τέσσερα έτη κυμαίνονται μεταξύ 80.000 και 102.000, και οι μειώσεις αυτές έχουν σημασία, καθώς πιθανότατα σηματοδοτούν όχι μόνο ποσοτικές, αλλά και ποιοτικές μεταβολές στη σύνθεση των νοικοκυριών, που προφανώς οφείλονται στη διαρκώς αυξανόμενη τάση συρρίκνωσης των μεγάλων νοικοκυριών, είτε λόγω χαμηλότερου αριθμού γεννήσεων παιδιών είτε λόγω του ότι βαίνει συνεχώς μειούμενος ο αριθμός των νοικοκυριών όπου συγκατοικούν δύο και τρεις γενεές (παιδιά-γονείς-παππούδες), γεγονός που διαπιστώθηκε και από τον Πίνακα 4.

Αν παρατηρήσουμε τους απόλυτους αριθμούς του Πίνακα 9, διαπιστώνουμε ότι οι δύο πληθέστερες κατηγορίες νοικοκυριών με κριτήριο τον αριθμό των μελών είναι εκείνες των δύο και των τεσσάρων ατόμων. Ο αριθμός των νοικοκυριών με δύο μέλη είναι 1.148.135 και φθάνει το 1.175.709 το 2012, ενώ ο αριθμός των νοικοκυριών με τέσσερα μέλη είναι 1.110.541 το 2008 και φθάνει το 1.177.529 το έτος 2012. Η κατηγορία των τετραμελών νοι-

κοκυριών είναι και η ταχύτερα αυξανόμενη κατηγορία, με 1,5% ετήσιο ρυθμό μεταβολής και 6,0% μεταβολή το 2012 έναντι του 2008. Τα νοικοκυριά στο σύνολό τους, ανεξαρτήτως ατόμων που εμπεριέχουν, αυξήθηκαν μεταξύ 2008 και 2012 κατά 91.061, εκ των οποίων πάνω από τα 2/3, 66.988, αφορούν τετραμελή νοικοκυριά.

Αν συγκρίνουμε τα στοιχεία των μελών νοικοκυριού του Πίνακα 9 με τα στοιχεία σύνθεσης του νοικοκυριού του Πίνακα 4, προκύπτει μια διαφορά που χρειάζεται ανίχνευση. Ο αριθμός των τετραμελών νοικοκυριών κατά τα πέντε εξεταζόμενα έτη είναι περίπου ένα εκατομμύριο, ενώ ο αριθμός των ζευγαριών με δύο παιδιά μέχρι 16 ετών (η μόνη μορφή τετραμελούς νοικοκυριού που απεικονίζεται καθαρά ως τέτοια στον Πίνακα 4) είναι περίπου πεντακόσιες χιλιάδες. Πού “κρύβονται” οι υπόλοιπες πεντακόσιες χιλιάδες; Κατά πάσα πιθανότητα “κρύβονται” στην κατηγορία “ζευγάρι ή ένας γονέας με παιδιά άνω των 16 ετών”, καθώς και εκεί οι απόλυτοι αριθμοί είναι ιδιαίτερα υψηλοί, επίσης γύρω στο ένα εκατομμύριο, καθώς και στην κατηγορία “άλλο είδος νοικοκυριού”, κατηγορία που γενικά και τα πέντε έτη αριθμεί γύρω στο μισό εκατομμύριο. Ωστόσο, παρά τη σημαντικότητά της, η κατηγορία των τετραμελών νοικοκυριών δεν μπορεί να εξεταστεί αυτόνομα ως προς την ποιότητα της στεγαστικής της κατάστασης από τα στοιχεία του Πίνακα 5, καθώς δεν είναι εύκολο να γίνει άμεση αντιστοίχιση μελών νοικοκυριού και αριθμού δωματίων κατοικιών.

Ο Πίνακας 9 μας δίνει επίσης μια εξειδικευμένη και συγκεκριμένη εικόνα της σχέσης μεταξύ αριθμού μελών νοικοκυριού και αριθμού δωματίων κατοικιών ανεξαρτήτως του εμβαδού των δωματίων. Η σχέση ατόμων και δωματίων έχει σημασία, καθώς καταδεικνύει τη στεγαστική κατάσταση των νοικοκυριών όχι ως προς τη συνολική χωρητικότητα των κατοικιών, αλλά ως προς το βαθμό δυνατότητας αυτόνομης λειτουργίας κάθε μέλους από τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας εντός της κοινής κατοικίας. Ο πίνακας παρουσιάζει μια

Πίνακας 9 Κατοικούμενες κανονικές κατοικίες κατ' αριθμό μελών και κατ' αριθμό δωματίων: Συντελεστής παλινδρόμησης και συντελεστής συσχέτισης

(σύνολο χώρας, έτη 2008-2012)

Αριθμός ατόμων (μελών) ανά κατοικία	Σύνολο κατοικούμενων κανονικών κατοικιών	Σύνολο δωματίων	Σύνολο ατόμων	Μέσος αριθμός δωματίων ανά άτομο	Μέσος αριθμός δωματίων ανά κατοικία	Μέσος αριθμητικός αριθμός μελών νοικοκυριού	Μέσος αριθμητικός αριθμός δωματίων ανά κατοικία	Συντελεστής παλινδρόμησης	Συντελεστής συσχέτισης αριθμού μελών και αριθμού δωματίων
2008	4.072.175	13.055.205	10.850.800	1,20	3,21				
1 άτομο	819.465	2.070.813	819.465	2,53	2,53				
2 άτομα	1.148.135	3.624.714	2.296.270	1,58	3,16				
3 »	858.995	2.939.107	2.576.985	1,14	3,42	3,50	3,37	0,24	0,94
4 »	1.110.541	3.912.758	4.442.164	0,88	3,52				
5 »	94.318	351.779	471.590	0,75	3,73				
6 και άνω	40.721	156.034	244.326	0,64	3,83				
2009	4.114.150	13.083.519	10.904.613	1,20	3,18				
1 άτομο	831.017	2.164.195	831.017	2,60	2,60				
2 άτομα	1.160.914	3.633.127	2.321.828	1,56	3,13				
3 »	868.085	2.924.952	2.604.255	1,12	3,37	3,50	3,33	0,22	0,96
4 »	1.151.793	3.988.173	4.607.172	0,87	3,46				
5 »	73.705	262.662	368.525	0,71	3,56				
6 και άνω	28.636	110.410	171.816	0,64	3,86				
2010	4.131.264	12.879.453	10.932.116	1,18	3,12				
1 άτομο	839.220	2.157.876	839.220	2,57	2,57				
2 άτομα	1.165.063	3.597.812	2.330.126	1,54	3,09				
3 »	871.927	2.845.233	2.615.781	1,09	3,26	3,50	3,29	0,23	0,97
4 »	1.152.638	3.908.463	4.610.552	0,85	3,39				
5 »	78.059	275.429	390.295	0,71	3,53				
6 και άνω	24.357	94.640	146.142	0,65	3,89				
2011	4.148.860	12.997.413	10.990.025	1,18	3,13				
1 άτομο	840.118	2.177.277	840.118	2,59	2,59				
2 άτομα	1.164.048	3.547.074	2.328.096	1,52	3,05				
3 »	869.056	2.906.152	2.607.168	1,11	3,34	3,50	3,26	0,18	0,90
4 »	1.188.601	4.053.245	4.754.404	0,85	3,41				
5 »	61.983	225.741	309.915	0,73	3,64				
6 και άνω	25.054	87.924	150.324	0,58	3,51				
2012	4.163.237	12.813.477	10.985.425	1,17	3,08				
1 άτομο	849.034	2.084.247	849.034	2,45	2,45				
2 άτομα	1.175.709	3.524.771	2.351.418	1,50	3,00				
3 »	877.724	2.889.903	2.633.172	1,10	3,29	3,50	3,24	0,23	0,95
4 »	1.177.529	4.017.002	4.710.116	0,85	3,41				
5 »	57.761	201.173	288.805	0,70	3,48				
6 και άνω	25.480	96.381	152.880	0,63	3,78				

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων από Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών της ΕΛΣΤΑΤ.

(*) Για να υπολογιστούν οι συντελεστές παλινδρόμησης και συσχέτισης, θεωρούμε ως άνω όριο μελών νοικοκυριού τα 6 μέλη και ως άνω όριο αριθμού δωματίων τα 6 δωμάτια και εξ αυτού του λόγου τα σύνολα δωματίων και ατόμων είναι υποεκτιμημένα.

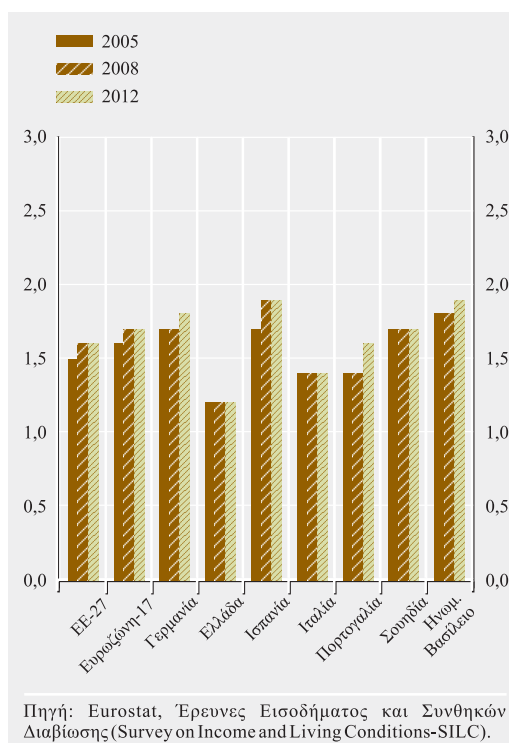
μικρή αδυναμία. Το σύνολο μελών του συνόλου των νοικοκυριών έχει προκύψει με πολλαπλασιασμό των επιμέρους κατηγοριών με κριτήριο τον αριθμό μελών επί την ποσότητα των μελών. Δεδομένου ότι το άνω όριο της κατηγορίας νοικοκυριών με έξι μέλη και άνω είναι ανοικτό, η κατηγορία αυτή και κατά συνέπεια το σύνολο έχουν σχετικά υποεκτιμηθεί.

Ένα πρώτο βασικό στοιχείο που παρατηρούμε στον πίνακα είναι μια σταδιακή πτώση του μέσου αριθμού δωματίων και μια αντίστοιχη ελαφρά μείωση του μέσου αριθμού δωματίων ανά άτομο τα έτη 2010 και 2012. Την ίδια εικόνα αποκομίζουμε και όταν παρατηρούμε την εξέλιξη των αριθμητικών μέσων όρων των δύο μεγεθών. Με σταθερό τον αριθμητικό μέσο όρο του αριθμού μελών του νοικοκυριού, παρατηρούμε σταδιακή μείωση του αριθμητικού μέσου όρου του αριθμού των δωματίων.

Ο συντελεστής συσχέτισης κινείται μεταξύ 0,90 και 0,97 στο σύνολο της πενταετίας και καταδεικνύει θετική και ισχυρή συσχέτιση μεταξύ των δύο μεγεθών, αφού όσο αυξάνεται ο αριθμός των μελών του νοικοκυριού, αυξάνεται και ο αριθμός των δωματίων.

Ο συντελεστής παλινδρόμησης, δηλαδή ο συντελεστής που καταδεικνύει πόσο αυξάνεται ο αριθμός των δωματίων όταν τα μέλη του νοικοκυριού αυξάνονται κατά ένα, παρουσιάζει επίσης μικρή μείωση το έτος 2009 έναντι του 2008, αυξάνεται λίγο το 2010, μειώνεται αισθητά το 2011 και το 2012 επανέρχεται στο επίπεδο του 2010. Στο σύνολο της πενταετίας κινείται μεταξύ 0,24 και 0,18 (με μέσο τετραγωνικό σφάλμα μεταξύ 0,01 και 0,02 και για τα πέντε έτη), κρίνεται ως χαμηλός και κατά συνέπεια αποτελεί δείκτη χαμηλού βαθμού δυνατότητας αυτόνομης λειτουργίας κάθε μέλους από τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας εντός της ίδιας κατοικίας. Ο δείκτης δεν παρουσιάζει ιδιαίτερες μεταβολές από έτος σε έτος, με εξαίρεση το έτος 2011, επομένως δεν μπορούμε να αναφερθούμε γενικά σε αρνητική μεταβολή, αλλά σε καθήλωση στην ίδια αρνητική κατάσταση.

Διάγραμμα 12 Μέσος αριθμός δωματίων ανά άτομο: ΕΕ-27, ευρωζώνη-17, Γερμανία, Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία, Πορτογαλία, Σουηδία και Ηνωμένο Βασίλειο

Ο δείκτης αξιολογείται ως χαμηλός, καθώς, βάσει των επεξηγηματικών σημειώσεων που αφορούν την Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης, ένα μέλος θεωρείται ότι έχει στενότητα χώρου, εάν το νοικοκυριό δεν έχει στη διάθεσή του: ένα δωμάτιο για το νοικοκυριό, ένα δωμάτιο για κάθε ζευγάρι, ένα δωμάτιο για κάθε άγαμο μέλος ηλικίας 18 ετών και άνω, ένα δωμάτιο για δύο άγαμα μέλη του νοικοκυριού του ίδιου φύλου ηλικίας 12 έως 17 ετών, ένα δωμάτιο για κάθε άγαμο μέλος διαφορετικού φύλου ηλικίας 12 έως 17 ετών, ένα δωμάτιο για κάθε δύο μέλη ηλικίας κάτω των 12 ετών.

Δεδομένου ότι από την επεξεργασία των πρωτογενών στοιχείων προκύπτουν νοικοκυριά κατ' αριθμό μελών και όχι κατά τύπο νοικοκυριού, θεωρούμε ότι στα τετραμελή, πενταμελή και εξαμελή νοικοκυριά συμπεριλαμβάνονται δύο παιδιά, τρία παιδιά και τέσσερα

παιδιά, αντίστοιχα, 18 ετών και άνω. Αυτό σημαίνει ότι, βάσει των προδιαγραφών της ΕΕ, ένα τετραμελές νοικοκυριό χρειάζεται τουλάχιστον 4 δωμάτια, ένα πενταμελές 5 δωμάτια και ένα εξαμελές 6 δωμάτια. Για να είναι επαρκής ο χώρος και για τα εξαμελή νοικοκυριά, πρέπει ο συντελεστής παλινδρόμησης να είναι, με στρογγυλοποίηση στο ένα δεκαδικό ψηφίο, 0,7 για όλα τα έτη.

Σε ό,τι αφορά το μέσο αριθμό δωματίων ανά άτομο, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 12, οι μέσοι αριθμοί δωματίων ανά άτομο στην ΕΕ-27 είναι 1,5 για το έτος 2005 και 1,6 για τα επόμενα εξεταζόμενα έτη 2008 και 2012, ενώ στην ευρωζώνη των 17 είναι 1,6 για το 2005 και 1,7 για τα έτη 2008 και 2012.

Η Ελλάδα βρίσκεται στην τελευταία θέση, με μέσο αριθμό δωματίων ανά άτομο 1,2 για όλα τα εξεταζόμενα έτη (υπάρχουν μικροδιαφορές, αλλά με τη στρογγυλοποίηση των αριθμών σε ένα δεκαδικό ψηφίο δεν διακρίνονται), με την Πορτογαλία στην αμέσως προηγούμενη θέση, με 1,4, 1,4 και 1,6, και την Ιταλία στην τρίτη από το τέλος θέση με 1,4 και για τα τρία έτη.

Στις πρώτες θέσεις βρίσκονται το Ηνωμένο Βασίλειο, με 1,8, 1,8 και 1,9 αντίστοιχα, η Ισπανία με 1,7, 1,9 και 1,9 και ακολουθούν η Γερμανία με 1,7, 1,7 και 1,8 και η Σουηδία με 1,7 και για τα τρία έτη.

Β.4 Νοικοκυριά κατά μέγεθος εισοδήματος

Στον Πίνακα 10 απεικονίζονται οκτώ εισοδηματικά μεγέθη (κλιμάκια) σε επίπεδο συνόλου και ανά αριθμό μελών νοικοκυριού. Βάσει των επεξηγήσεων της ΕΛΣΤΑΤ, πρόκειται για τα εισοδήματα που προκύπτουν μετά την αφαίρεση των άμεσων φόρων και των εισφορών στα ταμεία κοινωνικής ασφάλισης, δηλαδή πρόκειται για το διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών.

Σύνολο νοικοκυριών: Παρατηρούμε ότι το 2008 το μεγαλύτερο ποσοστό νοικοκυριών, 22,3%, εντάσσεται στο υψηλότερο εισοδηματικό κλιμάκιο, από 3.501 ευρώ και άνω, ενώ το μικρό-

τερο, 4,8%, στο χαμηλότερο, από 0 έως 750 ευρώ. Το 2012 τα πλέον εύπορα νοικοκυριά έχουν πέσει στο 12,2%, ενώ τα φτωχότερα έχουν ανέβει στο 10,6%. Το 2012 το μεγαλύτερο ποσοστό των νοικοκυριών, 15,4%, εντάσσεται στο εισοδηματικό κλιμάκιο από 751 έως και 1.100 ευρώ. Στα ενδιάμεσα έτη παρατηρούμε αλματώδη αύξηση των φτωχότερων νοικοκυριών από το 4,8% το 2008 στο 8,6% το 2009 και στο 20,5% το 2010, ενώ το 2011 το ποσοστό πέφτει στο 16,0%. Αντίθετα, τα πλέον εύπορα νοικοκυριά έχουν πέσει από το 22,3% του 2008 στο 15,5% το 2009, στο 13,0% το 2010, ενώ το 2011 αποτελούν μόλις το 11,8% του συνόλου των νοικοκυριών. Γενικότερα, παρατηρούμε σταδιακή αύξηση των νοικοκυριών που εντάσσονται στα χαμηλότερα εισοδηματικά κλιμάκια και σταδιακή μείωση εκείνων που εντάσσονται στα υψηλότερα, ενώ στα δύο μεσαία εισοδηματικά μεγέθη τα ποσοστά μεταβάλλονται κάπως πιο συγκρατημένα το πρώτο και οριακά το μεγαλύτερο, κάτι που φαίνεται και από τους μέσους ετήσιους ρυθμούς μεταβολής, 5,8% και 0,7% αντίστοιχα.

Νοικοκυριά με ένα μέλος: Παρατηρούμε ότι το 2008 το μεγαλύτερο ποσοστό των μονομελών νοικοκυριών, 32,3%, εντασσόταν στο δεύτερο εισοδηματικό κλιμάκιο. Το 2012 το ποσοστό έχει πέσει στο 27,0% και πλειοψηφούν πλέον, με 34,2%, τα μονομελή νοικοκυριά με εισόδημα από 0 έως και 750 ευρώ. Τα ποσοστά των νοικοκυριών του χαμηλότερου κλιμακίου ξεκινούν από 19,3% το 2008, φθάνουν το 33,4% το 2009, βρίσκονται στο 32,0% το 2010, ενώ το 2011 φθάνουν το 40,5%.

Νοικοκυριά με δύο μέλη: Σε αντίθεση με τα μονομελή νοικοκυριά, παρατηρούμε ότι το 2008 η κατανομή των διμελών νοικοκυριών στα εισοδηματικά κλιμάκια είναι κάπως πιο “συμμετρική”, τα ποσοστά των εντασσόμενων σε αυτά κυμαίνονται από 10,2% έως 17,7%, με εξαίρεση το χαμηλότερο κλιμάκιο που αφορά μόλις το 2,3% του συνόλου των διμελών νοικοκυριών. Κατά τα επόμενα έτη αυτή η σχετική συμμετρία ανατρέπεται, καθώς αυξάνονται αισθητά οι εντασσόμενοι στα χαμηλά εισοδηματικά κλιμάκια, ενώ τα πλέον εύπορα

Πίνακας 10 Νοικοκυριά κατά μέγεθος εισοδήματος ανά αριθμό μελών νοικοκυριού

(σύνολο χώρας, έτη 2008-2012)

Κλίμακια εισοδήματος (σε ευρώ)	Όλα τα νοικοκυριά	Νοικοκυριά με					
		1 μέλος	2 μέλη	3 μέλη	4 μέλη	5 μέλη	6 μέλη και άνω
Από 0 έως 750	4,8	19,3	2,3	0,7	0,2	1,3	0,9
Από 751 έως 1.100	10,7	32,3	10,2	3,1	1,8	2,4	4,7
Από 1.101 έως 1.450	11,5	20,7	14,8	6,1	6,2	4,4	7,2
Από 1.451 έως 1.800	10,9	9,2	16,5	9,1	8,6	4,7	1,2
Από 1.801 έως 2.200	13,0	6,7	17,7	13,2	13,6	7,8	5,3
Από 2.201 έως 2.800	14,1	5,4	14,2	19,8	15,3	23,1	15,2
Από 2.801 έως 3.500	12,8	2,8	10,4	19,4	16,8	20,4	16,7
Από 3.501 και άνω	22,3	3,6	14,0	28,6	37,6	36,0	48,8
Σύνολο 2008	100	20,1	28,2	21,1	27,3	2,3	1,0
Από 0 έως 750	8,6	33,4	4,9	1,6	0,2	1,4	-
Από 751 έως 1.100	15,4	35,5	18,6	7,8	4,3	5,1	-
Από 1.101 έως 1.450	13,7	12,5	19,8	9,1	12,4	8,4	9,8
Από 1.451 έως 1.800	12,1	6,7	17,4	12,6	10,5	8,9	14,5
Από 1.801 έως 2.200	10,7	4,3	12,2	13,2	11,8	15,3	5,5
Από 2.201 έως 2.800	12,8	3,4	11,9	19,5	15,1	16,9	12,7
Από 2.801 έως 3.500	11,3	2,4	6,1	17,0	17,7	19,9	24,3
Από 3.501 και άνω	15,5	1,8	9,1	19,2	27,9	24,0	33,3
Σύνολο 2009	100	20,2	28,2	21,1	28,0	1,8	0,7
Από 0 έως 750	20,5	32,0	13,0	19,3	21,0	18,7	14,8
Από 751 έως 1.100	15,9	28,3	13,4	11,9	12,7	12,5	8,0
Από 1.101 έως 1.450	15,2	15,6	20,4	11,5	12,7	11,3	9,4
Από 1.451 έως 1.800	11,2	9,6	14,6	9,2	10,5	9,2	12,9
Από 1.801 έως 2.200	8,4	5,1	11,9	8,5	7,2	9,3	8,3
Από 2.201 έως 2.800	9,7	4,5	10,6	13,8	9,3	11,3	10,1
Από 2.801 έως 3.500	6,1	1,8	6,7	8,5	6,7	9,1	13,9
Από 3.501 και άνω	13,0	3,2	9,4	17,3	19,9	18,6	22,7
Σύνολο 2010	100	20,3	28,2	21,1	27,9	1,9	0,6
Από 0 έως 750	16,0	40,5	12,7	7,1	9,2	4,9	6,9
Από 751 έως 1.100	16,5	29,3	18,3	10,0	10,9	11,2	11,1
Από 1.101 έως 1.450	14,5	15,1	20,9	11,4	10,7	7,7	11,5
Από 1.451 έως 1.800	12,4	6,6	14,6	15,9	12,0	9,1	4,7
Από 1.801 έως 2.200	9,5	2,8	10,1	13,4	10,7	11,0	6,5
Από 2.201 έως 2.800	10,1	2,8	10,3	14,1	11,6	18,5	14,0
Από 2.801 έως 3.500	9,1	0,9	7,5	13,2	13,1	15,0	17,1
Από 3.501 και άνω	11,8	1,8	5,6	14,8	21,9	22,6	28,2
Σύνολο 2011	100	20,2	28,1	20,9	28,6	1,5	0,6
Από 0 έως 750	10,6	34,2	9,9	2,0	1,5	0,5	2,6
Από 751 έως 1.100	15,4	27,0	21,4	10,2	5,9	4,9	2,2
Από 1.101 έως 1.450	15,2	14,4	21,8	11,9	12,1	6,2	9,3
Από 1.451 έως 1.800	13,3	8,6	15,9	16,1	12,1	12,6	13,4
Από 1.801 έως 2.200	13,1	7,0	12,1	18,1	14,3	17,8	22,8
Από 2.201 έως 2.800	11,7	4,6	8,7	14,8	17,2	19,8	13,0
Από 2.801 έως 3.500	8,4	1,7	5,0	9,3	15,6	12,2	13,4
Από 3.501 και άνω	12,2	2,5	5,2	17,6	21,3	26,0	23,3
Σύνολο 2012	100	20,5	28,3	21,2	28,4	1,4	0,6

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων από Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών της ΕΛΣΤΑΤ.
Σημείωση: Οι παύλες δηλώνουν έλλειψη στοιχείων.

νοικοκυριά μειώνονται μεν, αλλά λιγότερο. Ειδικότερα, οι εντασσόμενοι στο πρώτο εισοδηματικό κλιμάκιο αυξάνονται από 2,3% το 2008 σε 4,9% το 2009, σε 13,0% το 2010, ενώ μειώνονται λίγο το 2011, στο 12,7%, και ακόμη περισσότερο το 2012, σε 9,9%.

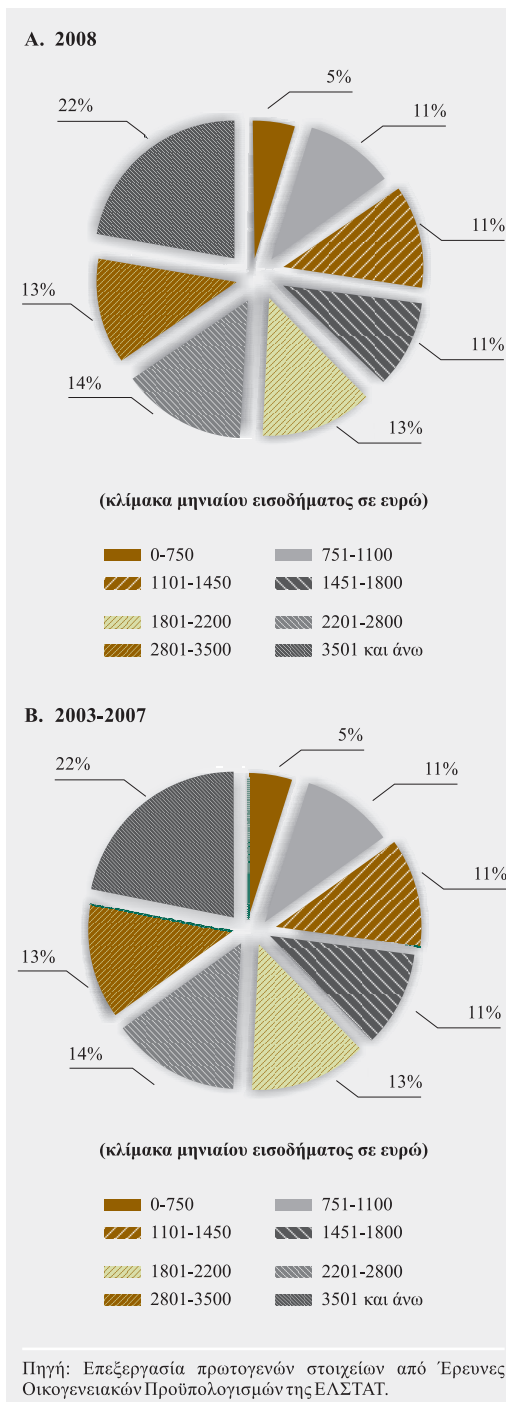
Νοικοκυριά με τρία μέλη: Παρατηρείται ιδιαίτερη άνοδος στο χαμηλότερο εισοδηματικό κλιμάκιο κατά το έτος του πρώτου μηνιού, το 2010. Από 0,7% και 1,6% του συνόλου των τριμελών οικογενειών τα έτη 2008 και 2009 αντίστοιχα, τα φτωχότερα τριμελή νοικοκυριά φθάνουν στο 19,3%, ενώ στη συνέχεια μειώνονται στο 7,1% και στο 2% κατά τα έτη 2011 και 2012 αντίστοιχα. Αισθητή μείωση παρατηρείται και στο ποσοστό των πλέον ευπόρων που από 28,6% το 2008 μειώνονται σε 19,2% το 2009, σε 17,3% το 2010, σε 14,8% το 2011, ενώ το 2012 αυξάνονται και φθάνουν στο 17,6%. Αισθητή πτώση παρατηρείται και στην αμέσως επόμενη κατηγορία επίσης κατά το έτος 2010, καθώς από 17,0% το 2009 μειώνονται σε 8,5%, ενώ τα έτη 2011 και 2012 τα ποσοστά διαμορφώνονται σε 13,2% και 9,3% αντίστοιχα.

Νοικοκυριά με τέσσερα μέλη: Οι εντασσόμενοι στο χαμηλότερο κλιμάκιο αυξάνονται ραγδαία το 2010, καθώς από το 0,2% του συνόλου των τετραμελών νοικοκυριών κατά τα έτη 2008 και 2009 φθάνουν το 21,0%, ενώ κατά τα επόμενα δύο έτη μειώνονται σε 9,2% και 1,5% αντίστοιχα. Τα πλέον εύπορα νοικοκυριά μειώνονται επίσης, αλλά λιγότερο, τα έτη 2009 και 2010, ενώ τα έτη 2011 και 2012 τα ποσοστά τους αυξάνονται.

Νοικοκυριά με πέντε μέλη: Η εικόνα είναι ανάλογη με εκείνη των τετραμελών νοικοκυριών, η βαρύτητά της ωστόσο είναι πολύ μικρότερη, καθώς τα πενταμελή νοικοκυριά κυμαίνονται από 57.760 έως και 94.317 και ο αριθμός βαίνει συνεχώς μειούμενος, ενώ εκείνα με τέσσερα μέλη υπερβαίνουν το ένα εκατομμύριο και κατά τα πέντε έτη του εξεταζόμενου χρονικού διαστήματος.

Νοικοκυριά με έξι μέλη και άνω: Παρατηρούμε και εδώ εξαιρετικά υψηλή ενίσχυση του ποσο-

Διάγραμμα 13 Κατανομή νοικοκυριών κατά μέγεθος εισοδήματος: Ελλάδα

στού των εντασσομένων στο χαμηλότερο εισοδηματικό κλιμάκιο το έτος 2010, ενώ μεγάλη μείωση παρατηρείται και στο κλιμάκιο των

πλέον ευπόρων, καθώς από το 48,8% του συνόλου των εξαμελών νοικοκυριών το ποσοστό μειώνεται στο 23,3% το έτος 2012. Επισημαίνεται και εδώ ότι τα εξαμελή νοικοκυριά αφορούν μόλις το 1% του συνόλου των νοικοκυριών το 2008, ενώ το 2012 το ποσοστό τους επί του συνόλου είναι 0,6%.

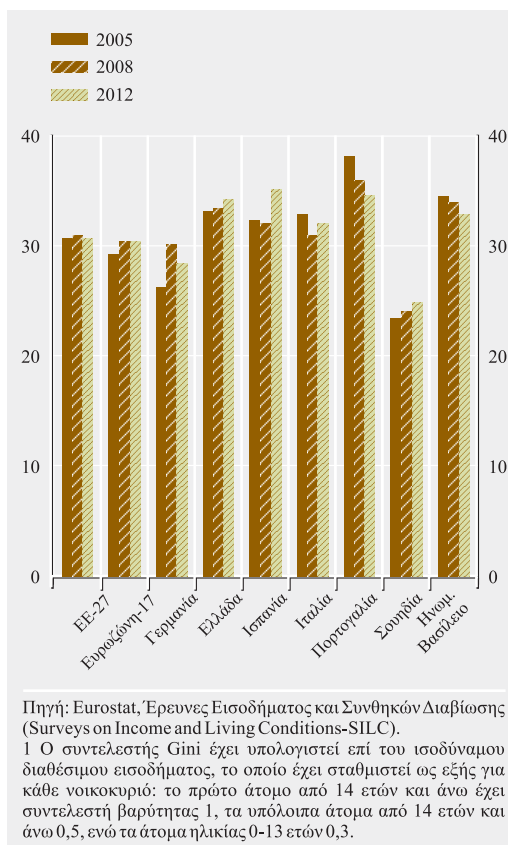
Ο Πίνακας 10 καταδεικνύει αισθητή μείωση των εισοδημάτων τόσο σε επίπεδο συνόλου των νοικοκυριών όσο και σε επίπεδο αριθμού μελών, καθώς παρατηρείται αύξηση των νοικοκυριών που εντάσσονται στα χαμηλότερα εισοδηματικά κλιμάκια, ενώ αντίθετα παρατηρείται μείωση εκείνων που εντάσσονται στα υψηλότερα. Για λόγους οικονομίας της ανάλυσης θεωρούμε ως δείκτη αρνητικής μεταβολής της οικονομικής κατάστασης των νοικοκυριών τον πέμπτο κατά σειρά, εκείνον που αφορά το σύνολο των νοικοκυριών, και τους επιμέρους δείκτες, με κριτήριο τον αριθμό των μελών των νοικοκυριών, ως περαιτέρω ανάλυση του ίδιου δείκτη, δηλαδή ως δείκτες που εξειδικεύουν τη βασική τάση. Η αρνητική μεταβολή της οικονομικής κατάστασης των νοικοκυριών σαφώς συνδέεται τόσο με την αρνητική μεταβολή της στεγαστικής τους κατάστασης όσο και με την αυξημένη επισφάλεια που δυνητικά αντιμετωπίζουν ως προς τη διατήρηση της υπάρχουσας στεγαστικής κατάστασης.

Β.5 Βαθμός ανισοκατανομής εισοδημάτων - Μέσο και διάμεσο ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα

Στο Διάγραμμα 14 απεικονίζεται ο βαθμός ανισοκατανομής εισοδημάτων, διά του συντελεστή Gini¹, σε επίπεδο ΕΕ, ευρωζώνης και επιλεγμένων χωρών για τα έτη 2005, 2008 και 2012.

Όπως εξόφθαλμα παρατηρείται, η Ελλάδα βρίσκεται στις πρώτες θέσεις και κατά τα τρία εξεταζόμενα έτη, ενώ κατά το έτος 2012 η ανισοκατανομή εμφανίζεται αισθητά υψηλότερη των προηγούμενων, καθώς έχει εξελιχθεί από 33,2 το 2008 σε 34,3. Αρνητική εξέλιξη παρατηρείται και στην Ισπανία, καθώς ο συντελεστής από 32,2 εξελίσσεται σε 31,9 το 2008, αλλά εκτινάσσεται στο 35,0 το 2012, ενώ στην

Διάγραμμα 14 Συντελεστής Gini¹: ΕΕ-27, ευρωζώνη-17, Γερμανία, Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία, Πορτογαλία, Σουηδία και Ηνωμένο Βασίλειο

Πορτογαλία ο ιδιαίτερα υψηλός βαθμός ανισοκατανομής, 38,1 το 2005, κινείται καθοδικά και φθάνει το 35,8 το 2008 και το 34,5 το 2012.

Σχετικά υψηλός βαθμός ανισοκατανομής με αυξητική πορεία μετά το 2008 παρατηρείται και στην Ιταλία, 32,8 το 2005, 31,0 το 2008 και 31,9 το 2012, ενώ σχετικά υψηλός είναι ο συντελεστής, αλλά με αντίστροφη, πτωτική πορεία, και στο Ηνωμένο Βασίλειο με 34,6 το 2005, 33,9 το 2008 και 32,8 το 2012. Στη Γερμανία η ανισότητα εισοδήματος ξεκινά με 26,1 το 2005, εξελίσσεται σε 30,2 το 2008 και περιορίζεται στο 28,3 το 2012, ενώ στη Σουηδία, που παρουσιάζει τη μικρότερη ανισότητα, ο συντελεστής βρίσκεται στο 23,4 το 2005, ανέρχεται στο 24,0 το 2008 και ακόμη περισσότερο, στο 24,8, το 2012.

Πίνακας 11 Μέσο και διάμεσο ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα σε ΕΕ-27, ευρωζώνη-17, Γερμανία, Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία, Πορτογαλία, Σουηδία και Ηνωμένο Βασίλειο

Α. Μέσο ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα										
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
ΕΕ-27	-	-	14.541	14.694	15.889	16.763	16.774	16.908	17.098	17.598
Ευρωζώνη-17	-	-	16.351	16.321	17.464	18.870	19.254	19.417	19.412	19.676
Γερμανία	-	-	18.214	17.283	20.270	21.086	21.223	21.470	21.549	22.022
Ελλάδα	9.675	10.199	11.149	11.666	12.130	12.766	13.505	13.974	12.626	10.676
Ισπανία	-	11.621	12.008	12.643	13.266	14.214	14.483	14.369	13.907	13.885
Ιταλία	-	15.834	16.671	16.648	17.213	17.734	17.963	18.136	18.056	18.204
Πορτογαλία	-	8.867	9.392	9.554	9.929	10.288	10.393	10.540	10.405	10.227
Σουηδία	-	18.452	18.996	18.997	20.205	21.825	22.643	20.932	23.887	26.340
Ηνωμένο Βασίλειο	-	-	22.528	22.780	24.822	22.807	19.393	20.518	20.788	22.691
Β. Διάμεσο ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα										
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
ΕΕ-27	-	-	12.657	12.950	13.898	14.480	14.584	14.714	14.853	15.325
Ευρωζώνη-17	-	-	14.384	14.459	15.343	16.378	16.777	16.961	16.959	17.202
Γερμανία	-	-	16.393	15.663	17.777	18.309	18.586	18.797	19.043	19.595
Ελλάδα	8.206	8.844	9.417	9.850	10.200	10.800	11.496	11.963	10.985	9.513
Ισπανία	-	10.327	10.453	11.138	11.645	12.628	12.856	12.667	12.120	11.970
Ιταλία	-	13.552	14.352	14.524	15.005	15.639	15.637	15.937	15.972	16.029
Πορτογαλία	-	6.916	7.195	7.311	7.573	8.143	8.282	8.678	8.408	8.323
Σουηδία	-	17.396	17.513	17.993	18.860	20.601	21.251	19.729	22.524	24.753
Ηνωμένο Βασίλειο	-	-	18.546	19.495	21.143	18.923	16.262	17.101	17.136	19.007

Πηγή: Eurostat, Έρευνες Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης (Surveys on Income and Living Conditions-SILC).

Σημείωση: Το ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα έχει σταθμιστεί ως εξής για κάθε νοικοκυριό: το πρώτο άτομο από 14 ετών και άνω έχει συντελεστή βαρύτητας 1, τα υπόλοιπα άτομα από 14 ετών και άνω 0,5, ενώ τα άτομα ηλικίας 0-13 ετών 0,3. Οι παύλες δηλώνουν έλλειψη στοιχείων.

Σε επίπεδο ΕΕ ο συντελεστής ξεκινά από 30,6 το 2005, ανεβαίνει στο 30,9 το 2008 και κατεβαίνει λίγο, στο 30,6, το 2012, ενώ σε επίπεδο ευρωζώνης τα αντίστοιχα επίπεδα είναι 29,3, 30,3 και 30,4, παρατηρείται δηλαδή μια ελαφρά ανοδική πορεία.

Θα πρέπει και εδώ να επισημανθεί ότι η ανισοκατανομή εισοδήματος είναι αισθητά υψηλότερη στις χώρες της Νότιας Ευρώπης.

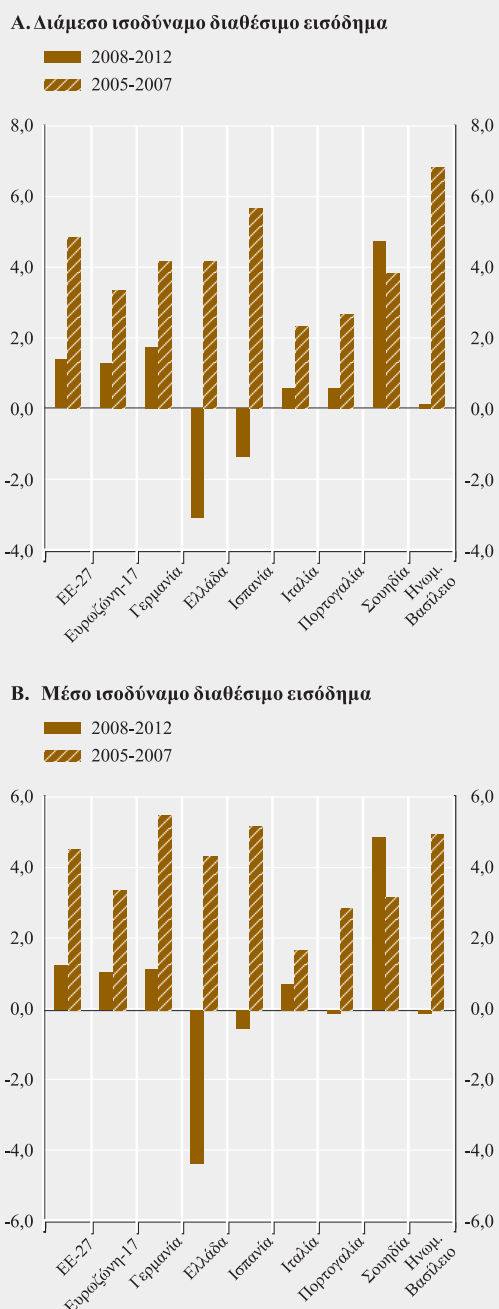
Στον Πίνακα 11 απεικονίζονται το μέσο και το διάμεσο ισοδύναμο εισόδημα, αντίστοιχα σε επίπεδο ΕΕ, ευρωζώνης και των επιλεγμένων χωρών των δύο χωρικών ενότητων. Όπως αναφέρεται στις σχετικές σημειώσεις της

Eurostat, για να συνυπολογίζονται οι διαφορές στο μέγεθος και τη σύνθεση του νοικοκυριού, το διαθέσιμο εισόδημα σταθμίζεται με κριτήριο την ηλικία και τον αριθμό των μελών του νοικοκυριού με κλίμακα ισοδυναμίας, βάσει της οποίας το πρώτο άτομο ηλικίας από 14 ετών και άνω σταθμίζεται με 1, τα υπόλοιπα άτομα από 14 ετών και άνω με 0,5, ενώ τα άτομα ηλικίας 0-13 ετών σταθμίζονται με συντελεστή 0,3.

Όπως εξόφθαλμα παρατηρείται, το μέσο ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα για την Ελλάδα είναι το δεύτερο χαμηλότερο, μετά από εκείνο της Πορτογαλίας, ενώ η Ισπανία βρίσκεται στην τρίτη από το τέλος θέση.

Διάγραμμα 15 Διάμεσο και μέσο ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα:¹ ΕΕ-27, ευρωζώνη-17, Γερμανία, Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία, Πορτογαλία, Σουηδία και Ηνωμένο Βασίλειο

(μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής)

Πηγή: Eurostat, Έρευνες Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης (Surveys on Income and Living Conditions-SILC).

¹ Το ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα έχει σταθμιστεί ως εξής για κάθε νοικοκυριό: το πρώτο άτομο από 14 ετών και άνω έχει συντελεστή βαρύτητας 1, τα υπόλοιπα άτομα από 14 ετών και άνω 0,5, ενώ τα άτομα ηλικίας 0-13 ετών 0,3.

Όπως παρατηρείται στο Διάγραμμα 15.A, το μέσο ισοδύναμο εισόδημα στην Ελλάδα αυξήθηκε κατά την τριετία 2005-2007 (για να είναι δυνατή η σύγκριση με τις άλλες χώρες ελήφθησαν υπόψη μόνο τα έτη που υπάρχουν στοιχεία για όλο το πάνελ χωρών) με μέσο ετήσιο ρυθμό μεταβολής 4,3%, ευρισκόμενο πολύ κοντά στο μέσο όρο της ΕΕ που ήταν 4,5% και κατά μία μονάδα πάνω από το μέσο όρο της ευρωζώνης (3,3%). Οι αντίστοιχοι μέσοι ρυθμοί μεταβολής ήταν για τη Γερμανία 5,5%, την Ισπανία 5,1%, το Ηνωμένο Βασίλειο 5,0%, τη Σουηδία 3,1%, την Πορτογαλία 2,8% και για την Ιταλία 1,6%.

Κατά την πενταετία 2008-2012 οι θετικοί ρυθμοί είτε ακολουθούν καθοδική πορεία είτε μετατρέπονται σε αρνητικούς, με εξαίρεση τη Σουηδία, όπου παρατηρείται ρυθμός αύξησης 4,8%, αισθητά υψηλότερος εκείνου της τριετίας 2005-2007, και τη Γερμανία, όπου ο ρυθμός αύξησης είναι 1,1% που είναι και ο μέσος της ευρωζώνης, κατά τι χαμηλότερος εκείνου της ΕΕ (1,2%).

Η Ελλάδα κατέχει την πρώτη θέση στην αρνητική μεταβολή, με μέσο ρυθμό -4,4%, με αμέσως επόμενη, και με μεγάλη διαφορά, την Ισπανία που παρουσιάζει αρνητικό ρυθμό -0,6%. Ακολουθούν το Ηνωμένο Βασίλειο και η Πορτογαλία με -0,1%.

Ανάλογη εικόνα παρουσιάζεται, όπως είναι φυσικό, και κατά την ανάλυση των δεδομένων για το διάμεσο ισοδύναμο εισόδημα (βλ. Διάγραμμα 15.B).

Εδώ παρατηρείται εξαιρετικά υψηλός ρυθμός αύξησης στο Ηνωμένο Βασίλειο την τριετία 2005-2007, 6,8%, που υποχωρεί στο οριακό 0,1% την πενταετία 2008-2012, και επίσης εντυπωσιακός ρυθμός στην Ισπανία, 5,5%, που εξελίσσεται σε -1,3% τα χρόνια της κρίσης. Αντίθετα, στη Σουηδία παρατηρείται ανοδική τάση του ρυθμού, από 3,8% σε 4,7%.

Ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής του διάμεσου ισοδύναμου εισοδήματος στην Ελλάδα από 4,1% (στο ίδιο επίπεδο με τη Γερμανία)

τα έτη 2005-2007 εξελίσσεται σε -3,1% (ο πλέον αρνητικός) τα χρόνια της κρίσης, ενώ στην Πορτογαλία ο θετικός ρυθμός του 2,6% κατεβαίνει στο 0,5%. Στη Γερμανία ο ρυθμός κατεβαίνει στο 1,7%, ενώ τα μέσα επίπεδα ΕΕ και ευρωζώνης από 4,8% και 3,3% αντίστοιχα κατεβαίνουν σε 1,4% και 1,2%.

Σύνοψη ευρημάτων

Κατά το υπό εξέταση χρονικό διάστημα, παρατηρείται μείωση του πληθυσμού της χώρας, τόσο σε επίπεδο Ελλήνων όσο και σε επίπεδο ξένων υπηκόων.

Η Ελλάδα, από χώρα υποδοχής μεταναστών από άλλες χώρες, μετατρέπεται σε χώρα αποστολής μεταναστών σε άλλες χώρες, ενώ παράλληλα παρατηρείται αισθητή μείωση των γεννήσεων και των γάμων και υψηλή άνοδος των θανάτων. Όπως έχει καταδειχθεί από πολλές μελέτες και έχει ήδη επισημανθεί, μικρότερος ή όχι σημαντικά μεγαλύτερος αριθμός γεννήσεων από τον αντίστοιχο αριθμό των θανάτων είναι σαφής δείκτης υπογεννητικότητας και, σε συνδυασμό με την αύξηση του προσδόκιμου ζωής, δείκτης γήρανσης του πληθυσμού.

Η καθοδική εξέλιξη του πληθυσμού, τόσο ως προς τη φυσική του κίνηση όσο και ως προς τη μεταναστευτική του διάσταση, αποτελεί ένδειξη ότι η χώρα βρίσκεται σε διαδικασία δημογραφικής υποβάθμισης.

Η εικόνα αυτής της υποβάθμισης ενισχύεται και από την εικόνα που δίνεται από την εξέλιξη της σύνθεσης των νοικοκυριών, όπου παρατηρείται αύξηση τόσο των ζευγαριών χωρίς παιδιά όσο και εκείνων με ένα μόνο παιδί, με τα δεύτερα να αυξάνονται με αλματώδη ρυθμό, ενώ αντίθετα παρατηρείται έντονη μείωση στα ζευγάρια με τρία παιδιά και άνω μέχρι 16 ετών που μειώνονται με επίσης αλματώδη αρνητικό ρυθμό μεταβολής. Έντονος, αλλά όχι αλματώδης ρυθμός μεταβολής παρατηρείται και στα ζευγάρια με δύο παιδιά μέχρι 16 ετών, ρυθμός που δίνει προβάδισμα σε απόλυτους αριθμούς στα τετραμελή νοικοκυριά στην Ελλάδα.

Σε ό,τι αφορά τις στεγαστικές συνθήκες, κατά το υπό εξέταση διάστημα, τόσο οι στεγαστικές συνθήκες των νοικοκυριών της χώρας όσο και οι δυνατότητες διατήρησης των υφισταμένων στεγαστικών συνθηκών μεταβλήθηκαν επί τα χείρω, όπως καταδεικνύεται από μια σειρά δείκτες:

- Αυξήθηκε ο αριθμός των νοικοκυριών που διαβιούν σε μη κανονικές κατοικίες, όπως καλύβες, παράγκες και καταστήματα.
- Αυξήθηκε επίσης ο αριθμός των νοικοκυριών που διαβιούν σε κατοικίες ενός, δύο και τριών δωματίων, ενώ αντίθετα μειώθηκαν τα νοικοκυριά που διαβιούν σε κατοικίες τεσσάρων δωματίων και άνω. Η μετακίνηση των νοικοκυριών σε μικρότερες κατοικίες ερμηνεύεται μόνο εν μέρει από τις μεταβολές στη σύνθεση των νοικοκυριών (αύξηση ολιγομελών νοικοκυριών λόγω διάσπασης συμβίωσης νοικοκυριών δύο και τριών γενεών, αύξησης ζευγαριών με λιγότερα παιδιά, διαζευγμένων, μονογονεϊκών οικογενειών), κατά το υπόλοιπο αποδίδεται σε οικονομικούς λόγους.¹¹
- Αυξήθηκαν τα νοικοκυριά που κατοικούν σε κατοικίες με υψηλό συντελεστή παλαιότητας.
- Αυξήθηκαν επίσης τα νοικοκυριά με ιδιόκτητες κατοικίες που φέρουν οικονομικά βάρη και εκείνα που διαβιούν σε κατοικίες που τους έχουν παραχωρηθεί.
- Παρατηρήθηκε μετακίνηση των νοικοκυριών σε κατοικίες μικρότερου εμβαδού.
- Παρατηρήθηκε αρκετά ισχυρή συσχέτιση μεταξύ ανόδου αριθμού μελών νοικοκυριού και ανόδου αριθμού δωματίων των κατοικιών.

¹¹ Επισημαίνεται ότι, σύμφωνα με τις επεξηγήσεις της ΕΛΣΤΑΤ για τη δομή της Έρευνας Οικογενειακών Προϋπολογισμών και της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ως κανονικό δωμάτιο θεωρείται κάθε δωμάτιο με επιφάνεια τουλάχιστον τέσσερα τετραγωνικά μέτρα, ύψος δύο μέτρα, παράθυρο, στο οποίο χωρά ένα κρεβάτι. Αυτό σημαίνει ότι ο πραγματικός αριθμός δωματίων, όπως έχουμε συνηθίσει να τα εννοούμε και όχι βάσει των προδιαγραφών της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής, είναι μικρότερος.

κιών στις οποίες διαμένουν, όμως ο συντελεστής παλινδρόμησης καταδεικνύει ότι η άνοδος του αριθμού δωματίων είναι πολύ μικρότερη από την άνοδο του αριθμού των μελών του νοικοκυριού.

- Μειώθηκαν τα εισοδήματα του συνόλου των νοικοκυριών. Αυξήθηκαν τα νοικοκυριά που εντάσσονται στα χαμηλά εισοδηματικά κλιμάκια και μειώθηκαν τα περισσότερα εύπορα νοικοκυριά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ambert, A.-M. (2006), *One Parent Families: Characteristics, causes, consequences, and issues*, The Vanier Institute of the Family.
- Bennett, J. and M. Dixon (2006), *Single Person Households and Social Policy: Looking Forwards*, Joseph Rowntree Foundation.
- Cincotta, R.P. and R. Engelman (1997), "Economics and Rapid Change: The Influence of Population Growth", Population Action International, Occasional Paper No 3, Washington DC.
- Czischke, D. and A. Pittini (2008), "Ageing and Housing in the European Union", CECODHAS European Social Housing Observatory Research Briefing, Year 1/Special Issue, April.
- De Haas, H. (2008), "Migration and Development: A theoretical perspective", IMI Working Paper No 9, International Migration Institute, University of Oxford.
- Economic Commission For Europe (2009), *The Relationship between Population and Housing (Housing and Demographic Changes)*, United Nations Geneva.
- Eurostat (2009α), "European demography: 5.4 million children born in EU27 in 2008. EU27 population reaches 500 million", news release STAT/09/113, 3 August.
- Eurostat (2009β), "Youth in Europe, A Statistical Portrait", *Eurostat Statistical Books*, Publications Office of the European Union, Luxembourg.
- Eurostat (2010), "Demographic outlook", *Eurostat Methodologies and Working Papers*, Eurostat, Luxembourg.
- Eurostat (2013), "European demography: EU28 population 505.7 million at 1 January 2013. More than 5 million babies born in the EU28 in 2012", news release STAT/13/173, 20 November.
- Iacovou, M. and A.J. Skew (2010), "Household Structure in the EU", *Eurostat Methodologies and Working Papers*, Eurostat, Luxembourg.
- INE ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ (2009), *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση. Ετήσια Έκθεση 2009*.
- Jimeno, J.F. (2011), "The employment crisis in Spain", paper prepared for presentation at the United Nations expert Meeting "The Challenge of Building Employment for a Sustainable Recovery", Geneva, 23-24 June.
- Κικίλιας, Η., Ο. Παπαλιού και Ε. Φαγαδάκη (2008), *Διαστάσεις του Κοινωνικού Αποκλεισμού των Μονογονεϊκών Οικογενειών στην Ελλάδα*, Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Mattila-Wiro, Päivi (1999), "Economic Theories of the Household: A Critical Review", Working Paper No 159, UNU/World Institute for Development Economic Research, April.
- McNicoll, G. (2003), "Population and Development: An Introductory View", Population Council, Policy Research Division Working Paper No 174, New York.
- Πανελλήνιος Σύνδεσμος Τεχνικών Εταιρειών (2012), *Ο Ελληνικός Κατασκευαστικός Κλάδος, Εξαμηνιαία Έκθεση Εξελίξεων*, Α/2012, Αρ. Τεύχους 7, Οκτώβριος.
- Παπαδάκης Μ., Μ. Κογεβίνας και Δ. Τριχόπουλος (2012), "Ο Πληθυσμός της Ελλάδας: Θεωρήσεις-Προοπτικές-Προσανατολισμοί", Αθήνα.
- Pittini, A. (2012), "Housing Affordability in the EU. Current situation and recent trends", CECODHAS Housing Europe's Observatory Research Briefing, Year 5, No 1, January.
- Prskawetz, A. and T. Lindh (eds) (2007), "The Relationship between Demographic Change and Economic Growth in the EU", Institut für Demographie, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Research Report 32, Vienna.
- Randall, C. (2011), "Housing", in Beaumont, J. (ed.), *Social Trends 41*, Office for National Statistics, London.
- Rybkowska, A. and M. Schneider (2011), "Housing conditions in Europe in 2009", *Statistics in focus*, 4/2011, Eurostat.
- Skeldon, R. (2008), "Migration, Urbanization and Development", *Migration and Development: Future Directions for Research and Policy*, SSRC Migration & Development Conference Paper No 23, Social Science Research Council, New York.

- Stawinska, A. (2010), “The EU-27 construction sector: from boom to gloom”, *Statistics in Focus*, 7/2010, Eurostat.
- Stula, S. (2012), “Living in Old Age in Europe – Current Developments and Challenges”, Observatory for Sociopolitical Developments in Europe, Working Paper No 7.
- Zlotnik, H. (2008), “Migration, Mobility, Urbanization, and Development”, *Migration and Development: Future Directions for Research and Policy*, SSRC Migration & Development Conference Paper No 22, Social Science Research Council, New York.

Πηγές δεδομένων

ΕΛΣΤΑΤ, Στατιστικά Θέματα: Πληθυσμός, Υπολογιζόμενος πληθυσμός στο μέσον του έτους, Φυσική Κίνηση Πληθυσμού, Μεταναστευτική Κίνηση Πληθυσμού.

ΕΛΣΤΑΤ, Στατιστικά Θέματα: Εισόδημα-Δαπάνες Νοικοκυριών, Οικογενειακοί Προϋπολογισμοί.

Eurostat, Database by themes: Population.

Eurostat, Database: Income and Living Conditions.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

1α. Παπαδάκης κ.ά. (2012). Οι συγγραφείς αναλύουν πρωτογενή στοιχεία πληθυσμού και προβλέπουν ότι ο δείκτης εξάρτησης (αναλογία μη παραγωγικών ατόμων σε 100 παραγωγικά) από 50% το 2010 θα αναρριχηθεί στο 82% το 2050, γεγονός που εκτιμούν ότι μεταξύ άλλων θα επηρεάσει αρνητικά την παραγωγική διαδικασία.

1β. Prskawetz and Lindh (eds) (2007). Συνδυάζοντας τις οικονομετρικές τους εκτιμήσεις με τις πληθυσμιακές προβολές της Eurostat, οι ερευνητές θεωρούν αναπόφευκτη την πτώση του ΑΕΠ, κυρίως στις χώρες όπου προβλέπεται μείωση του ποσοστού του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας.

1γ. McNicoll (2003). Ο συγγραφέας θεωρεί ότι η μετάβαση από υψηλά σε χαμηλά ποσοστά θανάτων επιδρά θετικά στη διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης, ενώ δεν διαβλέπει θετικό αντίκτυπο από τη μετάβαση από υψηλό σε χαμηλό επίπεδο γονιμότητας, παρά το γεγονός ότι μια πτώση του δείκτη γονιμότητας από αρχικά υψηλά επίπεδα συνδέεται με βελτίωση των συνθηκών ιατρικής φροντίδας και εκπαίδευσης σε αναπτυσσόμενες οικονομίες.

1δ. Cincotta and Engelman (1997). Οι συγγραφείς καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η ανοδική πορεία του ΑΕΠ μπορεί να ανασχεθεί, όταν η ταχεία άνοδος του πληθυσμού αυξάνει το ποσοστό των ατόμων μη εργάσιμης ηλικίας εις βάρος του ποσοστού των ατόμων εργάσιμης ηλικίας.

1ε. Eurostat (2009α). Στατιστικοί πίνακες με ανάλυση των πληθυσμιακών μεγεθών για το σύνολο των χωρών της ΕΕ για τα έτη 2000, 2007 και 2008.

1στ. Eurostat (2013). Στατιστικοί πίνακες με ανάλυση των πληθυσμιακών μεγεθών για το σύνολο των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τα έτη 2011 και 2012.

2α. Jimeno (2011). Συνοπτική παρουσίαση της ισπανικής οικονομίας, στην οποία διαπιστώνεται η έντονη πτώση της παραγωγής και της απασχόλησης στον κατασκευαστικό κλάδο.

2β. Stawinska (2010). Στατιστικά στοιχεία από τον κλάδο των κατασκευών στις χώρες της ΕΕ.

3α. Πανελλήνιος Σύνδεσμος Τεχνικών Εταιρειών (2012). Παρουσίαση στατιστικών στοιχείων, στην οποία διαπιστώνεται η έντονη ύφεση στον ελληνικό κατασκευαστικό κλάδο.

3β. INE ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ (2009). Αναλυτική παρουσίαση των οικονομικών μεγεθών και της απασχόλησης της χώρας, στην οποία παρατίθενται στοιχεία που καταδεικνύουν ότι οι μισοί και πλέον αλλοδαποί εργαζόμενοι απασχολήθηκαν στον κατασκευαστικό κλάδο τα χρόνια της ακμής του.

4α. Zlotnik (2008). Η (δημογράφος) συγγραφέας αναλύει τα στάδια της δημογραφικής μετάβασης και επισημαίνει τη θετική επίδραση της πτώσης της θνησιμότητας (πρώτο στάδιο δημογραφικής μετάβασης) στη μέση ηλικία του πληθυσμού, καθώς αφορά κυρίως τα παιδιά και κατά συνέπεια συμβάλλει στην αύξηση του ποσοστού των νέων ατόμων ως προς το συνολικό πληθυσμό. Στη συνέχεια επισημαίνει την αρνητική επίδραση της πτώσης της γονιμότητας (δεύτερο στάδιο δημογραφικής μετάβασης) στη μέση ηλικία του πληθυσμού, καθώς ο μειωμένος αριθμός γεννήσεων αυξάνει το ποσοστό των ηλικιωμένων ατόμων ως προς το συνολικό πληθυσμό.

4β. Skeldon (2008). Ο συγγραφέας επισημαίνει ότι η αύξηση του πληθυσμού των αστικών περιοχών, από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και μετά, έχει προκύψει κυρίως λόγω της μετανάστευσης και όχι λόγω της αύξησης των γεννήσεων, χωρίς, τονίζει, αυτό να σημαίνει ότι η μετανάστευση μπορεί επ' αόριστον να εξισορροπεί το χαμηλό δείκτη γονιμότητας.

4γ. De Haas (2008). Ο ερευνητής θεωρεί τη μετανάστευση ως ενδογενή μεταβλητή και μέρος μιας ευρύτερης διαδικασίας ενσωματωμένης στη έννοια “ανάπτυξη”, που όμως παράλληλα έχει και τη δική της δυναμική, και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι μετανάστευση και ανάπτυξη είναι αλληλοτροφοδοτούμενες διαδικασίες και θεωρεί τη θέση ότι η μετανάστευση επιδρά στην οικονομική ανάπτυξη μονομερώς.

- 5α. Κικίλιας κ.ά. (2008). Ανάλυση της οικονομικής και κοινωνικής κατάστασης των μονογονεϊκών νοικοκυριών στην Ελλάδα και την Ευρώπη.
- 5β. Ambert (2006). Αναλυτική παρουσίαση της μονογονεϊκής οικογένειας στην οικονομική και κοινωνική της διάσταση.
- 6α. Eurostat (2009β). Στατιστικό πορτραίτο της νεολαίας της Ευρώπης σε επίπεδο δημογραφίας, συνθηκών διαβίωσης, υγείας, μόρφωσης, απασχόλησης, επικοινωνίας, καθώς και πολιτιστικής και κοινωνικής δραστηριότητας.
- 6β. Mattila-Wiro (1999). Η ερευνήτρια εξετάζει τη συμπεριφορά του νοικοκυριού και το βαθμό συνοχής που το χαρακτηρίζει και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η οικογένεια δεν είναι πάντοτε ένα σύνολο ανθρώπων που συμβιών αρμονικά, καθώς, όπως διαπιστώνει, συχνά τα ισχυρότερα οικονομικά και κοινωνικά μέλη αδιαφορούν για τα υπόλοιπα άτομα του νοικοκυριού που θεωρητικά προστατεύουν, με συνέπεια τα αδικούμενα μέλη να έχουν την τάση να αυτονομηθούν.
- 7α. Czischke and Pittini (2008). Οι ερευνήτριες παραθέτουν στατιστικά στοιχεία και καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι τα ηλικιωμένα άτομα αυξάνονται και ταυτόχρονα αυξάνεται ο αριθμός όσων επιθυμούν να έχουν το δικό τους αυτόνομο χώρο.
- 7β. Bennett and Dixon (2006). Μελέτη για τα προβλήματα των ηλικιωμένων ανθρώπων, στην οποία διαπιστώνεται, ότι το ποσοστό των ατόμων τρίτης ηλικίας που επιθυμούν να ζήσουν μόνα τους αυξάνεται και ότι τα κράτη πρέπει να λάβουν μέτρα για να καλύψουν τις στεγαστικές τους ανάγκες.
- 7γ. Stula (2012). Ανίχνευση των προβλημάτων των ηλικιωμένων στην Ευρώπη κυρίως στον τομέα της στέγης με στοιχεία επιλεγμένων χωρών.
8. Eurostat (2010). Παρουσίαση και σχολιασμός στατιστικών στοιχείων σχετικά με τη δομή των νοικοκυριών στις χώρες της ΕΕ.
9. Randall (2011). Μελέτη για τη στεγαστική κατάσταση των νοικοκυριών στο Ηνωμένο Βασίλειο για τα έτη 2007-2010. Εξετάζεται η εξέλιξη της κατασκευαστικής δραστηριότητας στον τομέα των οικιστικών ακινήτων σε σχέση με την αύξηση του πληθυσμού, ο τύπος κτιρίου και η μορφή κατοχής κατοικίας, τα οικονομικά βάρη των νοικοκυριών σε ό,τι αφορά τη στέγαση, η ενεργειακή κατάσταση των κατοικιών και προβλήματα όπως η απώλεια στέγης.
11. Pittini (2012). Μελέτη για το στεγαστικό κόστος των νοικοκυριών στις χώρες της ΕΕ για το έτος 2010, από την οποία προκύπτει ότι το στεγαστικό κόστος είναι ιδιαίτερα υψηλό, 41,0% του εισοδήματός τους, για τα φτωχά νοικοκυριά, ενώ η στεγαστική κατάσταση για τα φτωχά νοικοκυριά είναι δυσμενέστερη στη Δανία, την Ελλάδα και το Ηνωμένο Βασίλειο.
12. Rybkowska and Schneider (2011). Χαρτογράφηση των στεγαστικών συνθηκών στις χώρες της ΕΕ με έμφαση στη στέγηση στέγης για το έτος 2009, στην οποία διαπιστώνεται ότι 30 εκατομμύρια άνθρωποι της συγκεκριμένης χωρικής ενότητας υπέφεραν από έλλειψη χώρου και έλλειψη ανέσεων στους χώρους στέγασής τους.
13. Economic Commission For Europe (2009). Στη μελέτη ανιχνεύεται η αλληλοτροφοδοτούμενη επίδραση πληθυσμού και κατοικιών, καθώς, κατά την εκτίμηση της συγγραφώς, η αύξηση του πληθυσμού τροφοδοτεί την αύξηση της ζήτησης για κατοικίες, ενώ αντίθετα η καθοδική πορεία επιδρά αρνητικά, ιδιαίτερα σε περιοχές όπου η ποιότητα των οικιστικών ακινήτων είναι χαμηλή.

ΔΟΚΙΜΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ (ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2013 - ΜΑΪΟΣ 2014)

Το κεφάλαιο αυτό περιέχει περιλήψεις Δοκιμίων Εργασίας που συγγράφονται από στελέχη ή/και εξωτερικούς συνεργάτες της Τράπεζας της Ελλάδος και εκδίδονται από την Τράπεζα. Τα πλήρη κείμενα, υπό το γενικό τίτλο “Working Papers” είναι διαθέσιμα στην πρωτότυπη γλώσσα, κατά κανόνα αγγλικά (βλ. www.bankofgreece.gr).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- 163.** Linkages between the Eurozone and the south-eastern European countries: a global VAR analysis
Minoas Koukouritakis, Athanasios P. Papadopoulos and Andreas Yannopoulos
- 164.** On the prediction of corporate financial distress in the light of the financial crisis: empirical evidence from Greek listed firms
Evangelos C. Charalambakis
- 165.** The credit crunch and firm growth in the euro area: 2005-2011. A quantile panel analysis
Sophia Dimelis, Ioannis Giotopoulos and Helen Louri
- 166.** Return dispersion, stock market liquidity and aggregate economic activity
Stavros Degiannakis, Andreas Andrikopoulos, Timotheos Angelidis and Christos Floros
- 167.** The output effects of systematic and non-systematic fiscal policy changes in Greece
Athanasios O. Tagkalakis
- 168.** Putting the EMU integration into a new perspective: the case of capital market holdings
George T. Palaodimos
- 169.** Discretionary fiscal policy and economic activity in Greece
Athanasios O. Tagkalakis
- 170.** Oil price shocks and volatility do predict stock market regimes
Stavros Degiannakis, Timotheos Angelidis and George Filis
- 171.** Assessing the variability of indirect tax elasticity in Greece
Athanasios O. Tagkalakis
- 172.** Transmission effects in the presence of structural breaks: evidence from south-eastern European countries
Minoas Koukouritakis, Athanasios P. Papadopoulos and Andreas Yannopoulos
- 173.** Why firms avoid cutting wages: survey evidence from European firms
Philip Du Caju, Theodora Kosma, Martina Lawless, Julián Messina and Tairi Rõõm
- 174.** Inequality, poverty and social welfare in Greece: distributional effects of austerity
Theodore Mitrakos
- 175.** Η έξυπνη οικονομία: “πολιτιστικές” και “δημιουργικές” βιομηχανίες στην Ελλάδα. Μπορούν να αποτελέσουν προοπτική εξόδου από την κρίση;
Σοφία Λαζαρέτου
- 176.** Déjà vu? The Greek crisis experience, the 2010s versus the 1930s. Lessons from history
George Chouliarakis and Sophia Lazaretou
- 177.** In old Chicago: Simons, Friedman and the development of monetary-policy rules
George S. Tavlas
- 178.** Financing exports of goods: a constraint on Greek economic growth
Ioanna C. Bardakas
- 179.** Financial stability indicators and public debt developments
Athanasios O. Tagkalakis
- 180.** Does fairness matter for the success of fiscal consolidation?
Georgia Kaplanoglou, Vassilis T. Rapanos and Ioanna C. Bardakas
- 181.** The determinants of VAT revenue efficiency: recent evidence from Greece
Athanasios O. Tagkalakis
- 182.** BoGGEM: A Dynamic Stochastic General Equilibrium Model for Policy Simulations
Dimitris Papageorgiou
- 183.** On Modeling Banking Risk
E.G. Tsionas

Linkages between the Eurozone and the south-eastern European countries: a global VAR analysis
(Δεσμοί μεταξύ της ευρωζώνης και των χωρών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης: ανάλυση με το υπόδειγμα global VAR)

Δοκίμιο εργασίας No. 163

Minoas Koukouritakis, Athanasios P. Papadopoulos, Andreas Yannopoulos

Η μελέτη διερευνά τις επιδράσεις της οικονομικής πολιτικής της ευρωζώνης σε συγκεκριμένες χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, όπως η Βουλγαρία, η Ελλάδα, η Κροατία, η Κύπρος, η Ρουμανία, η Σλοβενία και η Τουρκία. Λόγω του ότι οι χώρες αυτές είναι συνδεδεμένες είτε με την ΕΕ ή με την ευρωζώνη και η οικονομική αλληλεξάρτηση μεταξύ τους συνεχώς μεγαλώνει, χρησιμοποιήθηκε το υπόδειγμα Global VAR. Τα αποτελέσματα της ανάλυσης έδειξαν ότι

όλες οι χώρες του δείγματος, με εξαίρεση την Τουρκία, αντιδρούν με παρόμοιο τρόπο σε μεταβολές (α) της μακροοικονομικής πολιτικής της ευρωζώνης και (β) της ονομαστικής συναλλαγματικής ισοτιμίας του ευρώ σε σχέση με το δολάριο. Προκύπτουν επομένως οικονομικοί δεσμοί μεταξύ των χωρών-μελών της ΕΕ ή της ευρωζώνης στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, καθώς και μεταξύ καθεμιάς από τις χώρες αυτές και της ευρωζώνης.

On the prediction of corporate financial distress in the light of the financial crisis: empirical evidence from Greek listed firms

(Πρόβλεψη της χρεοκοπίας υπό το φως της χρηματοπιστωτικής κρίσης: εμπειρικά στοιχεία από ελληνικές εισηγμένες επιχειρήσεις)

Δοκίμιο εργασίας No. 164

Evangelos C. Charalambakis

Η μελέτη αξιολογεί την επίδραση πληροφοριών από τις οικονομικές καταστάσεις και από δεδομένα της αγοράς στην πρόβλεψη χρεοκοπίας των ελληνικών επιχειρήσεων χρησιμοποιώντας την τεχνική του discrete hazard. Τα αποτελέσματα της έρευνας δείχνουν ότι ένα υπόδειγμα που περιλαμβάνει τρεις χρηματοοικονομικούς αριθμοδείκτες και τρεις μεταβλητές της αγοράς είναι το πιο κατάλληλο υπόδειγμα για την εκτίμηση της πιθανότητας χρεοκοπίας των ελληνικών επιχειρήσεων. Αυτό το υπόδειγμα υπερτερεί έναντι του υποδείγματος που περιλαμβάνει τη μεταβλητή EDF βασισμένη στο υπόδειγμα

του Merton, ενός πολυπαράγοντικού υποδείγματος που βασίζεται αποκλειστικά σε μεταβλητές από λογιστικές καταστάσεις, ενός υποδείγματος που συνδυάζει το EDF με χρηματοοικονομικά μεγέθη και ενός πολυπαράγοντικού υποδείγματος που χρησιμοποιεί μόνο δεδομένα της αγοράς. Οι έλεγχοι προβλεπτικής ικανότητας εντός δείγματος επιβεβαιώνουν τα κύρια αποτελέσματα. Οι εμπειρικές αποδείξεις εκτός δείγματος δείχνουν ότι το υπόδειγμα έχει την υψηλότερη προβλεπτική ικανότητα κατά τη διάρκεια της κρίσης, όταν χρησιμοποιούμε δεδομένα πριν από την κρίση.

The credit crunch and firm growth in the euro area: 2005-2011. A quantile panel analysis
(Η πιστωτική στενότητα και η μεγέθυνση των επιχειρήσεων στη ζώνη του ευρώ: 2005-2011. Ανάλυση με τη μέθοδο των panel quantiles)

Δοκίμιο εργασίας No. 165

Sophia Dimelis, Ioannis Giotopoulos, Helen Louri

Η μελέτη εξετάζει τις επιδράσεις της πιστωτικής επέκτασης (του τραπεζικού δανεισμού) στη μεγέθυνση των επιχειρήσεων πριν και μετά την εκδήλωση της πρόσφατης χρηματοπιστωτικής κρίσης, λαμβάνοντας υπόψη τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά του τραπεζικού τομέα και της εγχώριας οικονομίας κάθε χώρας. Η οικονομετρική μέθοδος των 'panel quantiles' εφαρμόζεται σε ένα μεγάλο δείγμα 2.075 επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στην ευρωζώνη (17 χώρες) κατά την περίοδο 2005-2011. Τα κύρια ευρήματα της μελέτης υποδηλώνουν ότι πριν από την κρίση η μεγέθυνση των επιχειρήσεων εξαρτάται σημαντικά από την πιστωτική επέκταση. Ωστόσο, μετά το 2008 η πιστωτική στενότητα φαίνεται ότι επηρεάζει σημαντικά μόνο τις λιγότερο δυναμικές επιχειρήσεις και κυρίως εκείνες που δραστηριοποιούνται σε αγορές που κυριαρχούνται από εγχώριες τράπεζες. Επιπρόσθετα, η ομαδοποίηση των επιχειρή-

σεων βάσει του μεγέθους τους οδηγεί σε ενδιαφέροντα συμπεράσματα: η πιστωτική στενότητα επηρεάζει σημαντικά μόνο τις μικρές επιχειρήσεις. Χωριστές εκτιμήσεις για οικονομίες με περισσότερο και λιγότερο ανεπτυγμένο χρηματοπιστωτικό τομέα αντίστοιχα δείχνουν ότι η πιστωτική στενότητα έχει σημαντική επίδραση κυρίως σε χώρες με χαμηλότερο βαθμό χρηματοπιστωτικής ανάπτυξης. Επιπλέον, τα ευρήματα της μελέτης αποκαλύπτουν ότι ο βαθμός συγκέντρωσης του τραπεζικού τομέα επηρεάζει αρνητικά τη μεγέθυνση των επιχειρήσεων σύμφωνα με τις περισσότερες εκτιμήσεις. Τέλος, ο κίνδυνος και η χρηματοπιστωτική σταθερότητα επηρεάζουν τη μεγέθυνση των επιχειρήσεων τόσο στο συνολικό δείγμα όσο και στις οικονομίες όπου κυριαρχούν οι εγχώριες τράπεζες, ενώ γενικά δεν παίζουν κάποιο ρόλο όταν στις εθνικές αγορές κυριαρχούν οι ξένες τράπεζες.

Return dispersion, stock market liquidity and aggregate economic activity
(Διασπορά αποδόσεων, ρευστότητα χρηματιστηριακής αγοράς και συνολική οικονομική δραστηριότητα)

Δοκίμιο εργασίας No. 166

Stavros Degiannakis, Andreas Andrikopoulos, Timotheos Angelidis, Christos Floros

Η μελέτη εξετάζει πώς η διασπορά των αποδόσεων επηρεάζει τη ρευστότητα, τις αποδόσεις και τον κίνδυνο στη χρηματιστηριακή αγορά. Επιπλέον, επιβεβαιώνει την προβλεπτική ικανότητα της διασποράς των αποδόσεων ως δείκτη της εξέλιξης της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας στο πλαίσιο ενός υποδείγματος αλλαγής καθεστώτος που συμπεριλαμβάνει τις διακυμάνσεις της χρηματιστηριακής αγοράς

και τη σύνδεσή τους με την κατάσταση της οικονομίας. Διαπιστώνουμε ότι υπάρχει αμφίδρομη σχέση αιτιότητας κατά Granger μεταξύ έλλειψης ρευστότητας και διασποράς αποδόσεων στη χρηματιστηριακή αγορά των ΗΠΑ. Η μελέτη καταλήγει στο συμπέρασμα ότι υπάρχει σημαντική σχέση μεταξύ οικονομικών συνθηκών και δεικτών κινδύνου όπως η διασπορά αποδόσεων και η μεταβλητότητα.

The output effects of systematic and non-systematic fiscal policy changes in Greece
(Η επίδραση της συστηματικής και της μη συστηματικής δημοσιονομικής πολιτικής στο ρυθμό οικονομικής μεγέθυνσης)

Δοκίμιο εργασίας No. 167
Athanasios O. Tagkalakis

Η μελέτη, βασιζόμενη στη βιβλιογραφία περί δημοσιονομικών κανόνων (βλ. Gali and Perotti 2003), εξετάζει την επίδραση της συστηματικής δημοσιονομικής πολιτικής (που στοχεύει στη μείωση του δημοσιονομικού ελλείμματος και του δημόσιου χρέους) και της μη συστηματικής (ή εξωγενούς) δημοσιονομικής πολιτικής στο ρυθμό οικονομικής μεγέθυνσης. Η ανάλυση συνδέεται με τις μελέτες των Chung et al. (2007) και Taylor (2011), που εξετάζουν την ταλάντευση των ασκούντων τη δημοσιονομική πολιτική στις ΗΠΑ μεταξύ της άσκησης δημοσιονομικής πολιτικής κατά διακριτική ευχέρεια ή με βάση δημοσιονομικούς κανόνες. Όπως επισημαίνεται στην μελέτη του Taylor (2011), η άσκηση δημοσιονομικής πολιτικής με βάση δημοσιονομικούς κανόνες έχει θετικές επιδράσεις στην οικονομία.

Η ανάλυση των οικονομικών επιδράσεων της συστηματικής δημοσιονομικής πολιτικής έχει ιδιαίτερη σημασία και για την Ελλάδα, καθώς

σημαντικό μέρος των πρόσφατων δημοσιονομικών παρεμβάσεων (στο πλαίσιο του Προγράμματος Οικονομικής Προσαρμογής και κατά τη Διαδικασία Υπερβολικού Ελλείμματος) αποσκοπεί στη μείωση του δημοσιονομικού ελλείμματος και του δημόσιου χρέους.

Τα βασικά ευρήματα της μελέτης είναι ότι η εξωγενής ή μη συστηματική δημοσιονομική πολιτική έχει κεϋνσιανές επιδράσεις (με εξαίρεση τις παρεμβάσεις που αφορούν τις καθαρές μεταβιβάσεις και τον ΦΠΑ). Οι περιοχές των δημόσιων δαπανών με στόχο τη βελτίωση της δημοσιονομικής κατάστασης (σύστηματική δημοσιονομική πολιτική) βραχυχρόνια έχουν κεϋνσιανές επιδράσεις στο ρυθμό οικονομικής μεγέθυνσης, ωστόσο μεσομακροχρόνια η επίδρασή τους μετατρέπεται σε μη κεϋνσιανή, οδηγώντας σε αύξηση του ρυθμού οικονομικής μεγέθυνσης. Το ίδιο ισχύει και για τις αυξήσεις των άμεσων φόρων που αποφασίζονται με κριτήριο τη διόρθωση των δημοσιονομικών ανισορροπιών.

Putting the EMU integration into a new perspective: the case of capital market holdings
(Η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση των αγορών υπό νέα προοπτική: η περίπτωση των αγορών κεφαλαίου)

Δοκίμιο εργασίας No. 168
George T. Palaiodimos

Η μελέτη, βασιζόμενη στο επανημεμένο υπόδειγμα βαρύτητας, διερευνά την επίδραση της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης (ΟΝΕ) στην ολοκλήρωση των αγορών κεφαλαίων, όπως αυτή εκφράζεται από την επενδυτική διακράτηση ομολόγων και μετοχών.

Συνεισφέρουμε στην αντίστοιχη βιβλιογραφία οικονομικής ολοκλήρωσης, ακολουθώντας μια ευρύτερη προσέγγιση των διεθνών ροών-αποθεμάτων κεφαλαίου (αγορές μετοχών και κρατικών ομολόγων) που διερευνά την ύπαρξη επιδράσεων από την ολοκλήρωση

λόγω της ONE, καθώς και την επίπτωση της πρόσφατης χρηματοπιστωτικής κρίσης. Σύμφωνα με τα ευρήματα της μελέτης, σημαντικές επιδράσεις ολοκλήρωσης (μεταξύ των χωρών-μελών της ONE) παρατηρούνται καθ' όλη την περίοδο πριν και μετά από την εγκαθίδρυση της ONE (δηλαδή τα έτη 1997, 2001 και 2002) και στις δύο αγορές. Ειδικότερα, παρατηρείται αύξηση της διακράτησης ομολόγων και μετοχών εντός της ONE κατά 50% και 18% αντίστοιχα. Οι επιδράσεις αυτές συνοδεύονται επίσης από αύξηση της διακράτησης ομολόγων και μετοχών χωρών της ONE από επενδυτές εκτός ONE.

Παρότι οι αγορές κινήθηκαν προς την ίδια κατεύθυνση λόγω του σχηματισμού της ONE, χρονικά διαφοροποιούνται, καθώς σύμφωνα

με τα αποτελέσματα των εκτιμήσεών μας αυτή η διαρθρωτική βελτίωση στην περίπτωση της αγοράς ομολόγων παρατηρείται κυρίως μετά τα πρώτα στάδια του σχηματισμού της ONE (1997), ενώ στην περίπτωση της αγοράς μετοχών αποτελεί κυρίως μια εξέλιξη που ακολουθεί την τελική φάση της ONE (εντοπίζεται χρονικά στο 2001). Τέλος, οι ανωτέρω επιδράσεις φαίνεται να εξασθενούν σημαντικά μετά το 2007, εξέλιξη που μπορεί να αποδοθεί στη διεθνή χρηματοπιστωτική κρίση. Τα αποτελέσματα αυτά είναι ενδεικτικά του υπάρχοντος χαμηλού βαθμού ολοκλήρωσης των αγορών κεφαλαίων, τόσο εντός όσο και εκτός ONE, γεγονός που υπογραμμίζει την ανάγκη επιτάχυνσης των μεταρρυθμίσεων που σχετίζονται με τη χρηματοπιστωτική ολοκλήρωση και την εποπτεία εντός της ONE.

Discretionary fiscal policy and economic activity in Greece (Διακριτική δημοσιονομική πολιτική και οικονομική δραστηριότητα στην Ελλάδα)

Δοκίμιο εργασίας Νο. 169
Athanasios O. Tagkalakis

Η μελέτη εξετάζει την επίδραση της διακριτικής δημοσιονομικής πολιτικής στην οικονομική δραστηριότητα και στις επιμέρους συνιστώσες της (ιδιωτική κατανάλωση, ιδιωτικές επενδύσεις και καθαρές εξαγωγές) στην Ελλάδα την περίοδο 2000-2011. Η οικονομετρική ανάλυση που χρησιμοποιείται προκειμένου να εξαχθεί η συνιστώσα που αφορά τις εξωγενείς διακριτικές δημοσιονομικές μεταβολές βασίζεται στη βιβλιογραφία περί δημοσιονομικών κανόνων (βλ. Bohn (1998), Gali and Perotti (2003)). Ακολουθώντας τους Gali and Perotti (2003), θεωρούμε τα κατάλοιπα που προκύπτουν από την οικονομετρική εκτίμηση των δημοσιονομικών κανόνων ως την εξωγενή ή διακριτική συνιστώσα της δημοσιονομικής μεταβολής. Αντίστοιχη μεθοδολογία έχει χρησιμοποιηθεί σε προηγούμενες μελέτες, π.χ. Perotti (1999), Fatas and Mihov (2003, 2006), Tagkalakis (2008) και Afonso et al. (2010).

Σύμφωνα με τα ευρήματά μας, οι δημόσιες δαπάνες και οι καθαροί φόροι έχουν κενυσιανού τύπου επιδράσεις στην οικονομική δραστηριότητα. Η αύξηση της δημόσιας κατανάλωσης οδηγεί σε σημαντική αύξηση του πραγματικού ΑΕΠ, της ιδιωτικής κατανάλωσης και των ιδιωτικών επιχειρηματικών επενδύσεων. Περικοπές στο πρόγραμμα δημοσίων επενδύσεων οδηγούν σε αποτέλεσμα υποκατάστασης υπέρ των ιδιωτικών επενδύσεων, αλλά συσχετίζονται αρνητικά με τις καθαρές εξαγωγές. Οι αυξήσεις των έμμεσων και άμεσων φόρων περιορίζουν την ιδιωτική κατανάλωση, τις ιδιωτικές επενδύσεις και το ρυθμό οικονομικής μεγέθυνσης. Επιπλέον, οι υψηλότεροι άμεσοι φόροι περιορίζουν το διαθέσιμο εισόδημα, μειώνοντας έτσι τη ζήτηση εισαγόμενων αγαθών, με αποτέλεσμα τη βελτίωση του εμπορικού ισοζυγίου.

Oil price shocks and volatility do predict stock market regimes
(Οι διαταραχές και η μεταβλητότητα των τιμών του πετρελαίου προβλέπουν την κατάσταση των χρηματιστηριακών αποδόσεων)

Δοκίμιο εργασίας No. 170

Stavros Degiannakis, Timotheos Angelidis, George Filis

Η εργασία μελετά κατά πόσον οι διαταραχές των τιμών του πετρελαίου και η μεταβλητότητά τους παρέχουν προγνωστικές πληροφορίες για την κατάσταση των χρηματιστηριακών αποδόσεων (ανοδική/καθοδική αγορά) και τη μεταβλητότητα (υψηλή/χαμηλή) του χρηματιστηρίου των ΗΠΑ. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι οι μεταβολές των τιμών του πετρελαίου και η μεταβλητότητά τους έχουν προβλεπτική ικανότητα όσον αφορά την κατάσταση των αποδόσεων και της μεταβλητότητας του χρηματιστηρίου. Η πλήρης επίδραση των αποδόσεων

των τιμών του πετρελαίου αποκαλύπτεται μόνο όταν οι διαταραχές (κρίσεις) στις τιμές του πετρελαίου διαχωριστούν ανάλογα με την προέλευσή τους (από την πλευρά της προσφοράς ή της ζήτησης αντίστοιχα) και ως εκ τούτου η μελέτη των διαταραχών των τιμών του πετρελαίου ανάλογα με την προέλευσή τους αυξάνει την ακρίβεια της πρόβλεψης της κατάστασης της χρηματιστηριακής αγοράς. Τα ευρήματα είναι ενδιαφέροντα για τους ερευνητές και επενδυτές που ασχολούνται με τις αγορές μετοχών και παραγώγων.

Assessing the variability of indirect tax elasticity in Greece
(Αξιολόγηση της μεταβλητότητας της ελαστικότητας των έμμεσων φόρων στην Ελλάδα)

Δοκίμιο εργασίας No. 171

Athanasios O. Tagkalakis

Στην παρούσα μελέτη, βασιζόμενοι στα ευρήματα των Poghosyan (2011), Brondolo (2009) και Sansak et al. (2010), εξετάζουμε τη διαχρονική μεταβλητότητα της ελαστικότητας των έμμεσων φόρων ως προς την οικονομική δραστηριότητα. Σύμφωνα με τα ευρήματα των προαναφερθεισών μελετών, η ελαστικότητα των έμμεσων φόρων ως προς την οικονομική δραστηριότητα αυξάνεται σε περιόδους οικονομικής κρίσης. Συνεπώς, η ελαστικότητα των έμμεσων φόρων ενδέχεται να αυξάνεται σε περιόδους συνεχιζόμενης κάμψης της οικονομικής δραστηριότητας (όπως στην Ελλάδα την περίοδο 2009-2012), γεγονός που μπορεί να οδηγήσει σε διαρκείς αποκλίσεις στους δημοσιονομικούς στόχους των εσόδων.

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι με βάση παλαιότερη μελέτη του ΟΟΣΑ (Girouard and André, 2005) η ελαστικότητα των έμμεσων φόρων ως προς την οικονομική δραστηριότητα στην Ελλάδα εθεωρείτο ότι ήταν μοναδιαία

(δηλαδή σταθερή ανεξάρτητα από τη φάση του οικονομικού κύκλου).

Ωστόσο, τα ευρήματα της μελέτης μας υποδηλώνουν ότι η ελαστικότητα των έμμεσων φόρων ως προς το πραγματικό ΑΕΠ έχει αυξηθεί κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης, με αποτέλεσμα να διαμορφωθεί μεταξύ 1,23 και 1,84 τα τελευταία τρίμηνα. Αυτό αποδίδεται τόσο στην αυξημένη μεταβλητότητα της φορολογικής βάσης ως προς το ΑΕΠ όσο και στην αυξημένη μεταβλητότητα των φορολογικών εσόδων ως προς τη φορολογική βάση. Με βάση τις εκτιμήσεις μας, υπολογίζουμε ότι μια μείωση του ΑΕΠ κατά 1% θα συνέβαλλε σε αύξηση του ελλείμματος κατά 0,15-0,23% του ΑΕΠ μέσω της υποχώρησης των έμμεσων φόρων. Η εκτίμηση αυτή είναι σημαντικά υψηλότερη αυτής που προκύπτει βάσει της υπόθεσης της μοναδιαίας ελαστικότητας των έμμεσων φόρων ως προς το ΑΕΠ (0,11-0,12% του ΑΕΠ).

Transmission effects in the presence of structural breaks: evidence from south-eastern European countries
(Η μετάδοση της νομισματικής πολιτικής υπό συνθήκες διαρθρωτικών αλλαγών: στοιχεία από χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης)

Δοκίμιο εργασίας No. 172

Minoas Koukouritakis, Athanasios P. Papadopoulos, Andreas Yannopoulos

Η μελέτη διερευνά το μηχανισμό μετάδοσης της νομισματικής πολιτικής διαμέσου των επιτοκίων και της πραγματικής σταθμισμένης συναλλαγματικής ισοτιμίας, για πέντε χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης: Βουλγαρία, Ελλάδα, Κροατία, Ρουμανία και Τουρκία. Στην ανάλυση χρησιμοποιήθηκαν πρόσφατες τεχνικές ελέγχου μοναδιαίων ριζών και συνολοκλήρωσης, οι οποίες υποθέτουν την ύπαρξη διαρθρωτικών αλλαγών (structural breaks) στα

στατιστικά στοιχεία. Τα εμπειρικά αποτελέσματα επιβεβαιώνουν την ύπαρξη μιας μακροχρόνιας οικονομικής σχέσης, με σταθερότητα παραμέτρων, για καθεμία από τις πέντε χώρες του δείγματος. Επιπλέον, οι εκτιμημένες συναρτήσεις αιφνίδιων αντιδράσεων (impulse response functions) για τις νομισματικές μεταβλητές και την πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία συγκλίνουν και ακολουθούν ένα λογικό μοτίβο σε όλες τις περιπτώσεις.

Why firms avoid cutting wages: survey evidence from European firms
(Γιατί οι επιχειρήσεις αποφεύγουν να μειώσουν τους μισθούς: αποτελέσματα με βάση έρευνα πεδίου σε ευρωπαϊκές επιχειρήσεις)

Δοκίμιο εργασίας No. 173

Philip Du Caju, Theodora Kosma, Martina Lawless, Julián Messina, Tairi Rõdm

Το γεγονός ότι οι επιχειρήσεις σπάνια μειώνουν τους ονομαστικούς μισθούς είναι ένα φαινόμενο που παρατηρείται συχνά, ακόμη και στην περίπτωση σημαντικών αρνητικών οικονομικών διαταραχών. Η παρούσα εργασία χρησιμοποιεί μια μοναδική έρευνα πεδίου που διεξήχθη σε δεκατέσσερις ευρωπαϊκές χώρες και ζήτησε απευθείας από τις επιχειρήσεις να αναφέρουν τη συχνότητα της μείωσης μισθών και να εκτιμήσουν τη σημασία μιας σειράς λόγων που πιθανόν να αποτρέπουν τις επιχειρήσεις από το να καταφεύγουν σε μειώσεις μισθών. Λίγο περισσότερο από το 2% των επιχειρήσεων είχαν μειώσει μισθούς τα πέντε τελευταία χρόνια πριν από τη διεξαγωγή της έρευνας. Η ανησυχία αναφορικά με τη διατήρηση του παραγωγικού προσωπικού, η μείωση της προσπάθειας και η πτώση του ηθικού παρουσιάζονται ως βασικοί λόγοι για την ακαμψία των μισθών σε όλες τις χώρες και σε όλους τους τύπους επιχειρήσεων. Οι

περιορισμοί που απορρέουν από τις συλλογικές διαπραγματεύσεις αποτελούν σημαντικό παράγοντα για τις επιχειρήσεις στην ευρωζώνη, αλλά έρχονται πολύ χαμηλά στην κατάταξη των λόγων που εμποδίζουν τη μείωση των μισθών στις χώρες που δεν ανήκουν στην ευρωζώνη. Η εργασία εξετάζει επίσης πώς τα χαρακτηριστικά των επιχειρήσεων και το θεσμικό πλαίσιο των συλλογικών διαπραγματεύσεων επηρεάζουν τη σημασία που αποδίδεται σε καθέναν από τους λόγους που προβάλλονται συνήθως για να εξηγήσουν τη χαμηλή συχνότητα της μείωσης των μισθών. Για παράδειγμα, οι επιχειρήσεις που απασχολούν μεγαλύτερο ποσοστό εργατών και ανειδίκευτων υπαλλήλων κατατάσσονται σε υψηλή θέση την εργατική νομοθεσία, αλλά αποδίδουν μικρότερη σημασία στην ανησυχία ότι θα χάσουν τους καλύτερους εργαζομένους τους ή στο πιθανό κόστος μελλοντικών προσλήψεων και εκπαίδευσης προσωπικού.

Inequality, poverty and social welfare in Greece: distributional effects of austerity
(Ανισότητα, φτώχεια και κοινωνική πρόνοια στην Ελλάδα: αναδιανεμητικές επιδράσεις των μέτρων
λιτότητας)

Δοκίμιο εργασίας No. 174

Theodore Mitrakos

Η μελέτη παρουσιάζει τις πιο πρόσφατες εξελίξεις και τα χαρακτηριστικά των κοινωνικών δεικτών της ανισότητας και της φτώχειας στην Ελλάδα, δίνοντας έμφαση στις αναδιανεμητικές επιπτώσεις των μέτρων λιτότητας που εφαρμόστηκαν κατά τη διάρκεια της τρέχουσας οικονομικής κρίσης. Επιπλέον, εξετάζεται η δομή της ανισότητας και η συμβολή των διαφόρων πηγών εισοδήματος στη διαμόρφωση της συνολικής ανισότητας, ενώ συζητούνται τα κύρια χαρακτηριστικά του ελληνικού συστήματος κοινωνικής αλληλεγγύης και η περιορισμένη αναδιανεμητική επίδραση των κοινωνικών παροχών. Προς το σκοπό αυτό, αξιοποιούνται δεδομένα από τις πιο πρόσφατες έρευνες νοικοκυριών (Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών και Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών). Τα διαθέσιμα στοιχεία δείχνουν ότι η εισοδηματική ανισότητα και η σχετική φτώχεια έχουν αυξηθεί, αλλά όχι δραματικά, κατά τα πρώτα έτη της τρέχουσας κρίσης, αν και η σύνθεση του φτωχού πληθυσμού

άλλαξε σημαντικά. Ωστόσο, η απότομη μείωση του διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών και η δραματική αύξηση της ανεργίας οδήγησαν σε σημαντική επιδείνωση του επιπέδου ευημερίας και της φτώχειας σε απόλυτους όρους, δηλαδή όταν το κατώφλι της φτώχειας σε πραγματικούς όρους παραμένει σταθερό στα επίπεδα προ της κρίσης. Ως εκ τούτου, υπάρχει επιτακτική ανάγκη να ενισχυθεί το δίκτυο κοινωνικής προστασίας στη χώρα μας, ώστε να δοθεί βοήθεια σε όσους πλήττονται περισσότερο από την τρέχουσα κρίση. Η ανάγκη για μια πολιτική προώθησης της ανάπτυξης και της απασχόλησης είναι πλέον περισσότερο από προφανής, ενώ ο επαναπροσδιορισμός των βασικών παραμέτρων της κοινωνικής πολιτικής προβάλλει ως επιτακτικά αναγκαίος κατά την τρέχουσα κρίση. Η ύπαρξη ενός ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος που θα λειτουργήσει ως ανάχωμα στοιχειώδους κοινωνικής προστασίας από καταστάσεις ακραίας ένδειας και φτώχειας παραμένει πλέον το βασικό ζητούμενο.

Η έξυπνη οικονομία: “πολιτιστικές” και “δημιουργικές” βιομηχανίες στην Ελλάδα. Μπορούν να αποτελέσουν προοπτική εξόδου από την κρίση;

Δοκίμιο εργασίας No. 175

Sophia Lazaretou

Η οικονομία του πολιτισμού και της δημιουργίας αποτελεί επίκαιρο θέμα μελέτης στη διεθνή οικονομική την τελευταία δεκαετία και κυριαρχεί στις συζητήσεις για τη χάραξη αναπτυξιακής στρατηγικής τόσο στις ανεπτυγμένες (μεταβιομηχανικές) όσο και στις αναδυόμενες οικονομίες. Ο τομέας αυτός φάνηκε ιδιαίτερα ανθεκτικός στην παρούσα συγκυρία της κρίσης χρέους και ύφεσης. Με δεδομένο το νέο διεθνές αναπτυξιακό υπόδειγμα, στο οποίο η οικονομία της γνώσης και τεχνολογίας συγκε-

ράζεται με την οικονομία του πολιτισμού και της δημιουργίας, η ελληνική πολιτεία, κατά την αναζήτηση ενός νέου βιώσιμου αναπτυξιακού παραδείγματος, θα πρέπει να εστιάσει την προσοχή της στα αντιληπτά πλέον οφέλη της έξυπνης οικονομίας. Η πρόκληση επομένως είναι να μεταστραφεί η τρέχουσα πολιτική πολιτιστικής διαχείρισης από τη στατική (κληροδότηση) στη δυναμική προσέγγιση (παράγωγή νέων μορφών). Βασικός στόχος της παρούσας μελέτης είναι να βοηθήσει αυτή τη

στροφή. Σε αυτό το πλαίσιο, η μελέτη, πρώτον, αποτελεί μια πρώτη πειραματική προσπάθεια διατύπωσης ενός ορισμού, χαρτογράφησης και ποσοτικής καταγραφής των ελληνικών επιδόσεων στο νέο αυτό τομέα δραστηριότητας, δεύ-

τερον, καταγράφει τις ιδιαιτερότητες του τομέα στην Ελλάδα και, τρίτον, παρουσιάζει έντεκα πρακτικές προτάσεις εργασίας που βοηθούν στην εμφάνιση ενός νέου ενάρετου κύκλου πολιτισμού-δημιουργίας-οικονομίας.

Déjà vu? The Greek crisis experience, the 2010s versus the 1930s. Lessons from history
(Déjà vu; Η εμπειρία κρίσεων στην Ελλάδα τις δεκαετίες του 1930 και του 2010: διδάγματα από το παρελθόν)

Δοκίμιο εργασίας No. 176

George Chouliarakis and Sophia Lazaretou

Η εμπειρία προηγούμενων κρίσεων στην Ελλάδα είναι λίγο-πολύ *terra incognita*. Σε όλες τις διεθνείς εμπειρικές μελέτες η Ελλάδα είτε αγνοείται συστηματικά είτε περιλαμβάνεται περιπτωσιακά και μόνο στο δείγμα των υπό εξέταση χωρών. Στην ελληνική βιβλιογραφία εξάλλου οι αναφορές στο θέμα είναι επίσης λιγοστές. Στην παρούσα μελέτη εστιάζουμε στην εμπειρία της Μεγάλης Ύφεσης της δεκαετίας του 1930 στην Ελλάδα και τη χρησιμοποιούμε ως βάση για να αξιολογήσουμε τις επιλογές πολιτικής και τους περιορισμούς που αντιμετωπίζει σήμερα η χώρα, με σκοπό να αντλήσουμε διδάγματα πολιτικής από το παρελθόν και να επισημάνουμε την ανάγκη να αποφευχθούν παρόμοιες καταστάσεις στο μέλλον. Ειδικότερα, στη βάση στατιστικής ανάλυσης αντιπαραβάλλουμε την κρίση της δεκαετίας του 1930 με τη σημερινή, επιχειρούμε να εντοπί-

σουμε ομοιότητες και διαφορές, συζητούμε τις δράσεις πολιτικής και αξιολογούμε την επίδραση της ασκηθείσας πολιτικής στα βασικά μεγέθη της οικονομίας. Εξ όσων γνωρίζουμε, η παρούσα μελέτη αποτελεί την πρώτη ενδελεχή συγκριτική μελέτη της ελληνικής εμπειρίας των κρίσεων σε δύο διαφορετικές ιστορικές περιόδους, “τότε” και “τώρα”. Η σύγκριση με την περίοδο του Μεσοπολέμου δείχνει ότι η τρέχουσα κρίση της ελληνικής οικονομίας θα πρέπει να χαρακτηριστεί ως βαθιά και παρατεταμένη οικονομική δυσπραγία και όχι ως υφεσιακό επεισόδιο (*depression versus recession*). Περαιτέρω, τα εμπειρικά ευρήματα δείχνουν επίσης ότι η αδυναμία των εθνικών αρχών να ασκήσουν πολιτικές συμβατές με την υποχρέωση αξιόπιστης εφαρμογής μιας “νομισματικής άγκυρας” αποτέλεσε ένα από τα γενεσιουργά αίτια της αποτυχίας της χώρας.

In old Chicago: Simons, Friedman and the development of monetary-policy rules
(Η παλαιά σχολή του Σικάγου: ο Simons, ο Friedman και η ανάπτυξη κανόνων νομισματικής πολιτικής)

Δοκίμιο εργασίας No. 177

George S. Tavlás

Η μελέτη εξετάζει τους διάφορους κανόνες πολιτικής που πρότειναν ο Henry Simons, ο οποίος από τα μέσα της δεκαετίας του 1930 υποστήριζε τον κανόνα σταθεροποίησης των τιμών, και ο Milton Friedman, ο οποίος από το τέλος της δεκαετίας του 1950 υποστήριζε τον κανόνα της διατήρησης σταθερού ρυθμού αύξησης της προσφοράς χρήματος. Παρότι και οι δύο κανόνες αποσκοπούν στην εξάλειψη

της αβεβαιότητας που πηγάζει από την άσκηση πολιτικής κατά διακριτική ευχέρεια, διαφέρουν λόγω της διάστασης απόψεων μεταξύ Simons και Friedman σχετικά με τη σταθερότητα των μακροχρόνιων σχέσεων. Ο κανόνας του Simons είναι πλησιέστερος προς τους σύγχρονους κανόνες, που υπογραμμίζουν ότι η επιδίωξη της σταθερότητας των τιμών αποτελεί τη βέλτιστη νομισματική πολιτική.

Financing exports of goods: a constraint on Greek economic growth
(Η χρηματοδότηση των εξαγωγών αγαθών: ανασταλτικός παράγοντας της ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας)

Δοκίμιο εργασίας No. 178

Ioanna C. Bardakas

Η μελέτη αξιολογεί την επίδραση των συνθηκών χρηματοδότησης των επιχειρήσεων στις ελληνικές εξαγωγές αγαθών κατά την τελευταία δεκαετία. Λαμβάνοντας υπόψη την ύπαρξη αντίστροφης αιτιότητας, με βάση την τεχνική της πολυμεταβλητής συνολοκλήρωσης του Johansen (1988), εκτιμούμε μια ανηγμένη μορφή των εξαγωγών, η οποία δείχνει την ύπαρξη σχέσης μεταξύ της πρόσβασης των επιχειρήσεων στην τραπεζική χρηματοδότηση και των εξαγωγών αγαθών τόσο σε μακροχρόνιο όσο και σε βραχυχρόνιο ορίζοντα. Η ισχύς των αποτελεσμάτων εξασφαλίζεται με την εκτίμηση εναλλακτικών εξειδικεύσεων που παράγουν συγκρίσιμα αποτελέσματα χρησιμοποιώντας απόλυτες ή σχετικές τιμές και λαμβάνοντας

υπόψη τις επιδράσεις του οικονομικού κύκλου. Πιο συγκεκριμένα, δείχνουμε ότι κατά τη διάρκεια μιας οικονομικής κρίσης (κατά την οποία, όπως και για μεγάλο μέρος του δείγματος, η χρηματοδότηση μειώνεται) μια πτώση 10% στη χρηματοδότηση των επιχειρήσεων οδηγεί σε επιβράδυνση του ρυθμού αύξησης των εξαγωγών κατά 6-9% σε βραχυχρόνια βάση και κατά 2-4% σε μακροχρόνια βάση. Επιπλέον, μια παρόμοια αύξηση στην τραπεζική χρηματοδότηση των επιχειρήσεων κατά τη διάρκεια μιας οικονομικής ανάκαμψης αναμένεται να οδηγήσει σε αύξηση των εξαγωγών κατά 6-9%, η οποία με τη σειρά της θα οδηγήσει σε αύξηση περίπου 1-2% του τρέχοντος ΑΕΠ και αντίστοιχη επιτάχυνση της οικονομικής ανάπτυξης.

Financial stability indicators and public debt developments
(Δείκτες χρηματοπιστωτικής ευστάθειας και εξελίξεις στο δημόσιο χρέος)

Δοκίμιο εργασίας No. 179

Athanasios O. Tagkalakis

Στην παρούσα μελέτη εξετάζεται η αλληλεπίδραση μεταξύ χρηματοπιστωτικής σταθερότητας και δημοσιονομικής πολιτικής. Ακολουθώντας προηγούμενες μελέτες των Cihak and Schaeck (2007, 2010) και Furceri and Zdizienicka (2012a) διερευνάται η επίδραση επιλεγμένων δεικτών χρηματοπιστωτικής ευστάθειας στην πιθανότητα μελλοντικής χειροτέρευσης του δημόσιου χρέους, λαμβάνοντας υπόψη ποικίλες μακροοικονομικές μεταβλητές. Εξετάζονται τόσο οι άμεσες επιπτώσεις (κόστος ανακεφαλαιοποίησης τραπεζικού συστήματος κ.ά.) όσο και οι έμμεσες επιπτώσεις (πτώση του ΑΕΠ λόγω κατάρρευσης του χρηματοπιστωτικού τομέα) στο δημόσιο χρέος. Η εξέλιξη των δεικτών χρηματοπιστωτικής ευστάθειας παρέχει τη δυνατότητα πρόβλεψης όσον αφορά τις μελλοντικές επιδόσεις

του τραπεζικού συστήματος και κατ' επέκταση μπορεί να προειδοποιήσει τις αρμόδιες αρχές για τους ενδεχόμενους δημοσιονομικούς κινδύνους σε περίπτωση αστάθειας του χρηματοπιστωτικού συστήματος.

Χρησιμοποιώντας κατάλληλες οικονομετρικές μεθόδους και εξετάζοντας 20 χώρες του ΟΟΣΑ για την περίοδο 1997-2010, τα αποτελέσματα της μελέτης δείχνουν ότι ένα εύθραυστο τραπεζικό σύστημα μπορεί να επηρεάσει αρνητικά τα δημόσια οικονομικά. Ειδικότερα, χαμηλή κερδοφορία, αδύναμη κεφαλαιακή βάση και χαμηλής ποιότητας στοιχεία ενεργητικού είναι συνώνυμα ενός αδύναμου τραπεζικού συστήματος, το οποίο μπορεί να αυξήσει την πιθανότητα μελλοντικών δημοσιονομικών κινδύνων.

Does fairness matter for the success of fiscal consolidation?
(Επηρεάζει την επιτυχία της δημοσιονομικής προσαρμογής η πιο δίκαιη κατανομή του βάρους της;)

Δοκίμιο εργασίας No. 180

Georgia Kaplanoglou, Vassilis T. Rapanos and Ioanna C. Bardakas

Έχει σημασία για την επιτυχία των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής η δίκαιη κατανομή του βάρους της προσαρμογής; Αυτό το ερώτημα δεν έχει αναλυθεί ποτέ εμπειρικά, παρά τη σπουδαιότητά του, δεδομένου μάλιστα ότι πολλές ανεπτυγμένες χώρες έχουν εφαρμόσει προγράμματα δημοσιονομικής εξυγίανσης, τα οποία σε πολλές περιπτώσεις έχουν οδηγήσει σε σημαντική αύξηση της ανεργίας και της φτώχειας και έχουν προκαλέσει δυσανεξία των πολιτών. Χρησιμοποιώντας στοιχεία για 29 χώρες του ΟΟΣΑ κατά την περίοδο 1971-2009, υποστηρίζουμε ότι η δίκαιη κατανομή των βαρών έχει σημασία και ειδικότερα ότι η καλύτερη στόχευση των κοινωνικών μεταβιβάσεων και η βελτίωση της αποτελεσματικότητάς τους όσον αφορά την καταπολέμηση της φτώχειας, η αύξηση των δημοσίων δαπανών για την παιδεία και η ενίσχυση των ενεργητικών πολιτικών απασχό-

λησης καθώς και προγράμματα όπως η κοινωνική στέγαση που απευθύνονται στους φτωχούς, ακόμη και η μείωση του συντελεστή ΦΠΑ στα είδη πρώτης ανάγκης, αυξάνουν τις πιθανότητες επιτυχίας των προσαρθειών δημοσιονομικής προσαρμογής. Τα ευρήματα αυτά αμφισβητούν την κρατούσα άποψη ότι επιτυχείς δημοσιονομικές προσαρμογές είναι εκείνες που βασίζονται σε περικοπές των δαπανών και όχι σε αύξηση των φόρων. Τα αποτελέσματα της εργασίας παρέχουν εμπειρικά στοιχεία που δείχνουν ότι η άμβλυνση των κοινωνικών επιπτώσεων της προσαρμογής, με την υποστήριξη των πιο αδύναμων τμημάτων της κοινωνίας, είναι ζωτικής σημασίας για την επιτυχία της. Έτσι, η “δίκαιη δημοσιονομική προσαρμογή” μπορεί να αποφέρει διττό όφελος, καθώς πέρα από την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής, συντελεί και στην επιτυχία της ίδιας της προσαρμογής.

The determinants of VAT revenue efficiency: recent evidence from Greece
(Προσδιοριστικοί παράγοντες της φορολογικής αποδοτικότητας του ΦΠΑ: πρόσφατα στοιχεία από την Ελλάδα)

Δοκίμιο εργασίας No. 181

Athanasios O. Tagkalakis

Στην παρούσα μελέτη διερευνώνται οι προσδιοριστικοί παράγοντες της φορολογικής αποδοτικότητας του ΦΠΑ στην Ελλάδα. Αφορμή για την εξέταση του εν λόγω θέματος ήταν το γεγονός ότι οι διαδοχικές αυξήσεις του ΦΠΑ από την αρχή της εφαρμογής του Προγράμματος Οικονομικής Προσαρμογής δεν οδήγησαν σε υψηλότερο λόγο εσόδων ΦΠΑ προς το ΑΕΠ (βλ. IMF, 2012, 2013).

Ακολουθώντας αντίστοιχες εμπειρικές μελέτες (βλ. Poghosyan 2011, Brondolo 2009, Sansac et

al. 2010), εξετάζουμε οικονομικά τη σχέση μεταξύ φορολογικής αποδοτικότητας του ΦΠΑ και ρυθμού μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ. Ταυτόχρονα, λαμβάνουμε υπόψη τη δυνατότητα των φορολογικών αρχών να περιορίσουν τη φοροδιαφυγή, καθώς και την επίδραση της μεταβολής των καταναλωτικών προτύπων με στροφή προς αγαθά πρώτης ανάγκης, τα οποία συνήθως επιβαρύνονται με χαμηλότερο συντελεστή ΦΠΑ.

Τα ευρήματα της μελέτης υποδηλώνουν ότι μια υποχώρηση (επιτάχυνση) του ρυθμού

ανάπτυξης κατά 1% αυξάνει (μειώνει) τη φορολογική αποδοτικότητα του ΦΠΑ κατά 0,63 της εκατοστιαίας μονάδας. Επιπλέον, η φορολογική αποδοτικότητα του ΦΠΑ τείνει να είναι χαμηλότερη κατά μέσο όρο σε περιόδους οικονομικής κρίσης. Η αδυναμία αντιμετώπισης της φοροδιαφυγής (η οποία επι-

τείνεται σε περιόδους οικονομικής κρίσης) μειώνει τη φορολογική αποδοτικότητα του ΦΠΑ. Αντίστοιχη αρνητική επίπτωση προκύπτει και από τη στροφή των καταναλωτικών προτύπων προς αγαθά πρώτης ανάγκης (η οποία συνήθως παρατηρείται σε περιόδους παρατεταμένης οικονομικής κρίσης).

BoGGEM: A Dynamic Stochastic General Equilibrium Model for Policy Simulations
(BoGGEM: ένα δυναμικό στοχαστικό υπόδειγμα γενικής ισορροπίας για προσομοιώσεις οικονομικής πολιτικής)

Δοκίμιο εργασίας No. 182
Dimitris Papageorgiou

Η μελέτη παρουσιάζει ένα Δυναμικό Στοχαστικό Υπόδειγμα Γενικής Ισορροπίας, το οποίο σχεδιάστηκε για τη διενέργεια ποσοτικής και ποιοτικής ανάλυσης εναλλακτικών σεναρίων οικονομικής πολιτικής. Η δομή της είναι η ακόλουθη. Αρχικά παρουσιάζονται το θεωρητικό υπόβαθρο και τα δομικά χαρακτηριστικά του υποδείγματος. Στη συνέχεια, γίνεται διαμέτρηση και προσομοίωση του υποδείγματος για την ελληνική οικονομία και διερευνώνται οι δυναμικές του ιδιότητες. Πιο συγκεκριμένα, εξετάζονται οι ροπές δεύτερης

τάξης των βασικών μακροοικονομικών μεταβλητών που αναπαράγονται από το υπόδειγμα, καθώς και η συμβολή εξωγενών διαταραχών στη μεταβλητότητα βασικών μεγεθών χρησιμοποιώντας συναρτήσεις αιφνίδιων αντιδράσεων και ανάλυση της διακύμανσης. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι το υπόδειγμα αναπαράγει σε ικανοποιητικό βαθμό τα βασικά χαρακτηριστικά των οικονομικών κύκλων της ελληνικής οικονομίας και συνεπώς μπορεί να αποτελέσει ένα χρήσιμο εργαλείο για τη διενέργεια πειραμάτων οικονομικής πολιτικής.

On Modeling Banking Risk
(Εκτίμηση του τραπεζικού κινδύνου μέσω υποδείγματος)

Δοκίμιο εργασίας No. 183
E.G. Tsionas

Η μελέτη αναπτύσσει νέους δείκτες χρηματοπιστωτικής σταθερότητας και βασίζεται σε ένα παραμετρικό υπόδειγμα της αναμενόμενης μεγιστοποίησης της χρησιμότητας από τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, υπό τους περιορισμούς της τεχνολογίας βάσει της νεοκλασικής θεωρίας της παραγωγής. Το υπόδειγμα μπορεί να εκτιμηθεί με τη χρήση τυποποιημένων οικονομετρικών τεχνικών, όπως η μέθοδος GMM για τα δυναμικά δεδομένα και η ανάλυση παραγόντων για την εκτίμηση των πινάκων συνδιασποράς. Μια λειτουργική μορφή για τη συνάρτηση χρησιμότητας δεν είναι ανα-

γκαία και αποδεικνύεται πώς με βάση το υπόδειγμα μπορούν να υπολογιστούν δείκτες αποστροφής προς τον κίνδυνο και σύνεσης. Το υπόδειγμα εκτιμάται με τη χρήση δεδομένων για τις χώρες της ευρωζώνης και επικεντρώνεται (i) στη χρήση του ως προσέγγισης ενός “μηχανισμού έγκαιρης προειδοποίησης”, (ii) σε συγκεκριμένες ανά τράπεζα και χώρα εκτιμήσεις της αποστροφής προς τον κίνδυνο και της σύνεσης και (iii) στην παραγωγή ενός γενικευμένου δείκτη κινδύνου που στηρίζεται στην αβεβαιότητα σχετικά με το κόστος των τραπεζικών δανείων.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΡΘΡΩΝ ΠΟΥ ΔΗΜΟΣΙΕΥΘΗΚΑΝ ΣΕ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΑ ΤΕΥΧΗ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ

- Μπούτος Γιάννης, “Οικονομική σταθεροποίηση και αναπτυξιακές προοπτικές”, τεύχος 3, Φεβρουάριος 1994.
- Παπαδήμος Λουκάς, “Ανάπτυξη με σταθερότητα: ο ρόλος της νομισματικής πολιτικής”, τεύχος 5, Μάρτιος 1995.
- Βορίδης Ηρακλής, “Η ειδική φύση των τραπεζών και ο μηχανισμός μετάδοσης της νομισματικής πολιτικής: Επισκόπηση της πρόσφατης βιβλιογραφίας”, τεύχος 5, Μάρτιος 1995.
- Κυριακόπουλος Παναγιώτης, Μόσχος Δημήτριος και Φιλίππιδης Αναστάσιος, “Μέσα άσκησης νομισματικής πολιτικής από την Τράπεζα της Ελλάδος”, τεύχος 6, Νοέμβριος 1995.
- Παπαγεωργίου Γιώργος, Χαράλαμπίδης Μιχάλης και Χαρδούβελης Γκίκας, “Μετάβαση στο ενιαίο νόμισμα: Προκλήσεις και προοπτικές για τα πιστωτικά ιδρύματα”, τεύχος 6, Νοέμβριος 1995.
- Καράμπαλης Νίκος, “Η εναρμόνιση των Δεικτών Τιμών Καταναλωτή των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης”, τεύχος 7, Μάρτιος 1996.
- Διεύθυνση Εργασιών Δημοσίου, Γραφείο Μελέτης, Σχεδιασμού και Ανάπτυξης Εργασιών, “Αγορές κρατικών χρεογράφων”, τεύχος 7, Μάρτιος 1996.
- Saccomanni Fabrizio, “Ευκαιρίες και προκλήσεις κατά την πορεία προς την ευρωπαϊκή νομισματική ενοποίηση”, τεύχος 7, Μάρτιος 1996.
- Παπαδήμος Λουκάς, “Προκλήσεις για τη νομισματική πολιτική κατά την πορεία προς την ΟΝΕ”, τεύχος 8, Νοέμβριος 1996.
- Διεύθυνση Πληροφορικής και Οργάνωσης, “Εξελιξείς στα συστήματα πληρωμών στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Το διευρωπαϊκό σύστημα πληρωμών TARGET και το ελληνικό σύστημα ΕΡΜΗΣ”, τεύχος 8, Νοέμβριος 1996.
- Gibson Heather και Μπρισίμης Σοφοκλής, “Νομισματική πολιτική, εισροές κεφαλαίων και αποκλιμάκωση του πληθωρισμού στην Ελλάδα”, τεύχος 9, Μάρτιος 1997.
- Σαμπεθαί Ισαάκ, “Από τις συμβατικές αποδοχές στο κόστος εργασίας: Εισοδηματική πολιτική, συλλογικές διαπραγματεύσεις και πληθωρισμός (1991-96)”, τεύχος 9, Μάρτιος 1997.
- Ζόνζηλος Νίκος και Hall S. G., “Δυνητική παραγωγή, τρέχουσα παραγωγή και πληθωρισμός στην Ελλάδα”, τεύχος 9, Μάρτιος 1997.
- Παντελίδης Ευάγγελος, “Η νέα μεθοδολογία κατάρτισης του ισοζυγίου πληρωμών της Τράπεζας της Ελλάδος”, τεύχος 9, Μάρτιος 1997.
- Παπαδήμος Λουκάς, “Η παγκοσμιοποίηση των χρηματοπιστωτικών αγορών και η άσκηση της οικονομικής και νομισματικής πολιτικής”, τεύχος 10, Δεκέμβριος 1997.
- Καστρισιανάκης Ευστράτιος και Μπρισίμης Σοφοκλής, “Λειτουργεί ο μηχανισμός μετάδοσης της νομισματικής πολιτικής μέσω των πιστώσεων στην ελληνική οικονομία;”, τεύχος 10, Δεκέμβριος 1997.
- Gibson Heather, “Η σχέση του χρηματοπιστωτικού συστήματος με την πραγματική οικονομία”, τεύχος 10, Δεκέμβριος 1997.
- Παπαπέτρου Ευαγγελία και Χονδρογιάννης Γιώργος, “Η αιτιώδης σχέση τιμών καταναλωτή και τιμών χονδρικής πώλησης στην Ελλάδα”, τεύχος 10, Δεκέμβριος 1997.
- Hardy Daniel και Συμιγιάννης Γιώργος, “Ανταγωνισμός και αποτελεσματικότητα στο ελληνικό τραπεζικό σύστημα”, τεύχος 11, Ιούνιος 1998.
- Gibson Heather και Μπρισίμης Σοφοκλής, “Παρέχει η καμπύλη αποδόσεων πληροφόρηση για τον πληθωρισμό;”, τεύχος 11, Ιούνιος 1998.
- Πανταζίδης Στέλιος, “Πληθωρισμός, επενδύσεις και οικονομική μεγέθυνση στην Ελλάδα”, τεύχος 11, Ιούνιος 1998.
- Μητράκος Θεόδωρος, “Η συμβολή των επιμέρους εισοδημάτων στη διαμόρφωση της συνολικής ανισότητας”, τεύχος 11, Ιούνιος 1998.
- Γκαργκάνας Χ. Νικόλαος, “Ελλάδα και ΟΝΕ: προοπτικές και προκλήσεις”, τεύχος 12, Δεκέμβριος 1998.

- Βουμβάκη Φραγκίσκα, Μπρισίμης Σοφοκλής και Σιδέρης Δημήτρης, “Η ισοτιμία των αγοραστικών δυνάμεων ως μακροχρόνια σχέση: εμπειρική διερεύνηση για την Ελλάδα”, τεύχος 12, Δεκέμβριος 1998.
- Μανασσάκη Άννα, “Οι εισροές κοινοτικών πόρων στην Ελλάδα: ιστορική αναδρομή και προοπτικές”, τεύχος 12, Δεκέμβριος 1998.
- Λαζαρέτου Σοφία, “Η δραχμή στα μεταλλικά νομισματικά καθεστώτα: διδάγματα από το παρελθόν”, τεύχος 13, Ιούλιος 1999.
- Χονδρογιάννης Γιώργος, “Η αιτιώδης σχέση δημόσιων δαπανών και δημόσιων εσόδων στην Ελλάδα”, τεύχος 13, Ιούλιος 1999.
- Μητράκος Θεόδωρος και Τσακλόγλου Πάνος, “Η αναδιανεμητική επίδραση των ειδικών φόρων κατανάλωσης”, τεύχος 13, Ιούλιος 1999.
- Ντέλλας Χάρης, “Η στρατηγική νομισματικής πολιτικής της ΕΚΤ και η μεταβλητότητα των μακροοικονομικών μεγεθών στην Ελλάδα”, τεύχος 13, Ιούλιος 1999.
- Παπάζογλου Χρήστος, “Πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία και οικονομική δραστηριότητα: είναι απαραίτητα συστατική η πολιτική της περιορισμένης διολίσθησης της δραχμής;”, τεύχος 14, Δεκέμβριος 1999.
- Gibson Heather και Λαζαρέτου Σοφία, “Πρόδρομοι δείκτες του πληθωρισμού στην Ελλάδα και αξιολόγηση της προβλεπτικής τους ικανότητας”, τεύχος 14, Δεκέμβριος 1999.
- Καραπαππάς Ανδρέας και Μηλιώνης Αλέξανδρος, “Εκτίμηση και ανάλυση του εξωτερικού χρέους του ιδιωτικού τομέα”, τεύχος 14, Δεκέμβριος 1999.
- Παπαδήμος Λουκάς, “Από τη δραχμή στο ευρώ”, τεύχος 15, Ιούλιος 2000.
- Ζόνζηλος Νίκος, “Η καμπύλη Phillips της ελληνικής οικονομίας και το διαχρονικά μεταβαλλόμενο NAIRU”, τεύχος 15, Ιούλιος 2000.
- Πανταζίδης Στέλιος, “Η διατηρησιμότητα του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών”, τεύχος 15, Ιούλιος 2000.
- Χονδρογιάννης Γιώργος, “Διερεύνηση της αιτιώδους σχέσης μεταξύ τιμών και μισθών στην Ελλάδα”, τεύχος 15, Ιούλιος 2000.
- Σαμπεθαί Ισαάκ, “Η ελληνική αγορά εργασίας: χαρακτηριστικά, προβλήματα και πολιτικές (με έμφαση στην ευελιξία της αγοράς εργασίας και στην καταπολέμηση της ανεργίας σε συνθήκες μη πληθωριστικής ανάπτυξης)”, τεύχος 16, Δεκέμβριος 2000.
- Μπρισίμη Δήμητρα και Μπρισίμης Σοφοκλής, “Το πρόβλημα της ανεργίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση”, τεύχος 16, Δεκέμβριος 2000.
- Μπαρδάκα Ιωάννα, “Χρηματοπιστωτική απελευθέρωση, περιορισμοί ρευστότητας και ιδιωτική κατανάλωση στην Ελλάδα”, τεύχος 16, Δεκέμβριος 2000.
- Λαζαρέτου Σοφία και Μπρισίμης Σοφοκλής, “Δημοσιονομικοί κανόνες και σταθεροποιητική πολιτική στη ζώνη του ευρώ”, τεύχος 17, Ιούλιος 2001.
- Λώλος Σαράντης-Ευάγγελος, “Ευρωπαϊκοί διαρθρωτικοί πόροι: ο ρόλος τους στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας”, τεύχος 17, Ιούλιος 2001.
- Παπάζογλου Χρήστος, “Περιφερειακή οικονομική ενοποίηση και εισροή ξένων άμεσων επενδύσεων: η ευρωπαϊκή εμπειρία”, τεύχος 17, Ιούλιος 2001.
- Γκαργάνας Χ. Νικόλαος, “Το μέλλον της Ευρώπης και η ΟΝΕ”, τεύχος 18, Δεκέμβριος 2001.
- Μπρισίμης Σοφοκλής και Παπαδοπούλου Δάφνη-Μαρίνα, “Η εισαγωγή του ευρώ σε φυσική μορφή στην Ελλάδα”, τεύχος 18, Δεκέμβριος 2001.
- Ζόνζηλος Νίκος, “Ο μηχανισμός μετάδοσης της νομισματικής πολιτικής: τα αποτελέσματα πειράματος της ΕΚΤ για την Ελλάδα”, τεύχος 18, Δεκέμβριος 2001.
- Καμπέρογλου Νίκος, Μπρισίμης Σοφοκλής και Συμιγιάννης Γιώργος, “Διαφορές ως προς τα χαρακτηριστικά των τραπεζών και η σημασία τους για τη μετάδοση της νομισματικής πολιτικής”, τεύχος 18, Δεκέμβριος 2001.

- Τσαβέας Νίκος, “Συναλλαγματικά καθεστώτα και συναλλαγματική πολιτική στη Νοτιοανατολική Ευρώπη”, τεύχος 18, Δεκέμβριος 2001.
- Gibson Heather και Δεμέναγας Νίκος, “Ο ανταγωνισμός στο ελληνικό τραπεζικό σύστημα: εμπειρική μελέτη για την περίοδο 1993-1999”, τεύχος 19, Ιούλιος 2002.
- Χονδρογιάννης Γιώργος, “Ιδιωτική αποταμίευση στην Ελλάδα: οικονομικοί και δημογραφικοί προσδιοριστικοί παράγοντες”, τεύχος 19, Ιούλιος 2002.
- Γκατζώνας Ευθύμιος και Νόνικα Καλλιόπη, “Χαρακτηριστικά αποδεκτών τίτλων και διαχείριση ενεχύρου στο πλαίσιο της χρηματοδότησης των πιστωτικών ιδρυμάτων από τις κεντρικές τράπεζες”, τεύχος 19, Ιούλιος 2002.
- Βορίδης Ηρακλής, Αγγελοπούλου Ελένη και Σκοτίδα Ιφιγένεια, “Η νομισματική πολιτική μέσα από τα κείμενα της Τράπεζας της Ελλάδος 1990-2000”, τεύχος 20, Ιανουάριος 2003.
- Καπλάνογλου Γεωργία και Newbery David, “Οι αναδιανεμητικές επιδράσεις της έμμεσης φορολογίας στην Ελλάδα”, τεύχος 21, Ιούλιος 2003.
- Παπαπέτρου Ευαγγελία, “Μισθολογικές διαφορές μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού τομέα στην Ελλάδα”, τεύχος 21, Ιούλιος 2003.
- Αθανάσογλου Παναγιώτης και Μπρισίμης Σοφοκλής, “Η επίδραση των συγχωνεύσεων και εξαγορών στην αποτελεσματικότητα των τραπεζών στην Ελλάδα”, τεύχος 22, Ιανουάριος 2004.
- Λαζαρέτου Σοφία, “Νομισματικό σύστημα και μακροοικονομική πολιτική στην Ελλάδα: 1833-2003”, τεύχος 22, Ιανουάριος 2004.
- Καράμπαλης Νικόλαος και Κοντέλης Ευριπίδης, “Εναλλακτικοί τρόποι μέτρησης του πληθωρισμού”, τεύχος 22, Ιανουάριος 2004.
- Παπασπύρου Θεόδωρος, “Τα νέα κράτη-μέλη της ΕΕ και στρατηγικές για την ΟΝΕ: ο ρόλος του Μηχανισμού Συναλλαγματικών Ισοτιμιών II (ΜΣΙ ΙΙ)”, τεύχος 23, Ιούλιος 2004.
- Μητράκος Θεόδωρος, “Εκπαίδευση και οικονομικές ανισότητες”, τεύχος 23, Ιούλιος 2004.
- Παπαπέτρου Ευαγγελία, “Μισθολογικές διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών στην Ελλάδα”, τεύχος 23, Ιούλιος 2004.
- Gibson Heather, “Η κερδοφορία των ελληνικών τραπεζών: πρόσφατες εξελίξεις”, τεύχος 24, Ιανουάριος 2005.
- Αθανάσογλου Παναγιώτης, Ασημακόπουλος Ιωάννης και Γεωργίου Ευαγγελία, “Η επίδραση των ανακοινώσεων συγχωνεύσεων και εξαγορών στις αποδόσεις των μετοχών των τραπεζών στην Ελλάδα”, τεύχος 24, Ιανουάριος 2005.
- Ζωγραφάκης Σταύρος και Μητράκος Θεόδωρος, “Η αναδιανεμητική επίδραση του πληθωρισμού στην Ελλάδα”, τεύχος 24, Ιανουάριος 2005.
- Θεοδοσίου Ιωάννης και Πουλιάκας Κωνσταντίνος, “Κοινωνικοοικονομικές διαφορές ως προς την εργασιακή ικανοποίηση των υψηλά και των χαμηλά αμειβόμενων εργαζομένων στην Ελλάδα”, τεύχος 24, Ιανουάριος 2005.
- Γκαργκάνας Χ. Νικόλαος, “Η προσαρμογή στην ενιαία νομισματική πολιτική της ΕΚΤ”, τεύχος 25, Αύγουστος 2005.
- Μητράκος Θεόδωρος, Συμιγιάννης Γεώργιος και Τζαμουράνη Παναγιώτα, “Το χρέος των ελληνικών νοικοκυριών: ενδείξεις από μία δειγματοληπτική έρευνα”, τεύχος 25, Αύγουστος 2005.
- Νικολίτσα Δάφνη, “Κατά κεφαλήν εισόδημα, παραγωγικότητα και συμμετοχή στην αγορά εργασίας: οι εξελίξεις στην ελληνική οικονομία”, τεύχος 25, Αύγουστος 2005.
- Νικολίτσα Δάφνη, “Η συμμετοχή των γυναικών στην ελληνική αγορά εργασίας: εξελίξεις και προσδιοριστικοί παράγοντες”, τεύχος 26, Ιανουάριος 2006.
- Ζόνζηλος Νίκος και Μητράκος Θεόδωρος, “Διερεύνηση των επιδράσεων των εξωγενών διαταραχών στην εμμονή και τη δυναμική του πληθωρισμού: μια μακροοικονομική προσέγγιση για την Ελλάδα”, τεύχος 26, Ιανουάριος 2006.

- Αθανάσογλου Παναγιώτης, Ασημακόπουλος Ιωάννης και Συριόπουλος Κωνσταντίνος, “Εξωτερική χρηματοδότηση, ανάπτυξη και κεφαλαιακή δομή των επιχειρήσεων του Χρηματιστηρίου Αθηνών”, τεύχος 26, Ιανουάριος 2006.
- Μητράκος Θεόδωρος και Νικολίτσα Δάφνη, “Η διάρκεια της ανεργίας στην Ελλάδα: εξελίξεις και χαρακτηριστικά”, τεύχος 27, Ιούλιος 2006.
- Καλφάογλου Φαίδων, “Άσκηση προσομοίωσης ακραίων καταστάσεων για το ελληνικό τραπεζικό σύστημα”, τεύχος 27, Ιούλιος 2006.
- Παντελίδης Θ. Ευάγγελος και Κουβατσέας Α. Γεώργιος, “Έρευνα συνόρων για την ταξιδιωτική δαπάνη: μεθοδολογία – παρουσίαση και αξιολόγηση αποτελεσμάτων 2003-2005”, τεύχος 27, Ιούλιος 2006.
- Βλασόπουλος Θωμάς και Μπρισίμης Σοφοκλής, “Προσδιοριστικοί παράγοντες των τραπεζικών επιτοκίων και συγκρίσεις μεταξύ Ελλάδος και ζώνης του ευρώ”, τεύχος 28, Φεβρουάριος 2007.
- Συμιγιάννης Γεώργιος και Τζαμουράνη Παναγιώτα, “Δανεισμός και κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά των νοικοκυριών: αποτελέσματα από τις δειγματοληπτικές έρευνες της Τράπεζας της Ελλάδος”, τεύχος 28, Φεβρουάριος 2007.
- Παπαπέτρου Ευαγγελία, “Εκπαίδευση, αγορά εργασίας και μισθολογικές διαφορές στην Ελλάδα”, τεύχος 28, Φεβρουάριος 2007.
- Χριστοδουλάκης Γεώργιος, “Η εξέλιξη των πιστωτικών κινδύνων: φαινόμενα, μέθοδοι και διαχείριση”, τεύχος 28, Φεβρουάριος 2007.
- Καράμπαλης Νικόλαος και Κοντέλης Ευριπίδης, “Η μέτρηση του πληθωρισμού στην Ελλάδα”, τεύχος 28, Φεβρουάριος 2007.
- Καπόπουλος Παναγιώτης και Λαζαρέτου Σοφία, “Η παρουσία και ο ρόλος των ξένων τραπεζών: η εμπειρία των χωρών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης στην περίοδο μετάβασης”, τεύχος 29, Οκτώβριος 2007.
- Νικολίτσα Δάφνη, “Η συμμετοχή των νέων στην ελληνική αγορά εργασίας: εξελίξεις και προσκόμματα”, τεύχος 29, Οκτώβριος 2007.
- Αλμπάνη Κ. Μαρία, Ζόνζηλος Γ. Νίκος και Μπραγουδάκης Γ. Ζαχαρίας, “Ένα λειτουργικό πλαίσιο για τη βραχυχρόνια πρόβλεψη του πληθωρισμού”, τεύχος 29, Οκτώβριος 2007.
- Ασημακόπουλος Γ. Ιωάννης, Μπρισίμης Ν. Σοφοκλής και Ντελής Δ. Μάνθος, “Η αποτελεσματικότητα του ελληνικού τραπεζικού συστήματος και οι προσδιοριστικοί της παράγοντες”, τεύχος 30, Μάιος 2008.
- Μπαλφούσια Χιόνα, “Χρηματοπιστωτική ολοκλήρωση: το Χρηματιστήριο Αθηνών στην ευρωπαϊκή χρηματοπιστωτική αγορά”, τεύχος 30, Μάιος 2008.
- Μητράκος Θεόδωρος, “Παιδική φτώχεια: πρόσφατες εξελίξεις και προσδιοριστικοί παράγοντες”, τεύχος 30, Μάιος 2008.
- Ασημακόπουλος Ιωάννης, Λαλούντας Διονύσης και Συριόπουλος Κωνσταντίνος, “Οι προσδιοριστικοί παράγοντες της επιβίωσης των επιχειρήσεων στο Χρηματιστήριο Αθηνών”, τεύχος 31, Νοέμβριος 2008.
- Πέτρουλας Παύλος, “Ξένες άμεσες επενδύσεις στην Ελλάδα”, τεύχος 31, Νοέμβριος 2008.
- Αναστασάτος Τάσος και Μάνου Κωνσταντίνα, “Κερδοσκοπικές επιθέσεις στη δραχμή και η μετάβαση στο ευρώ”, τεύχος 31, Νοέμβριος 2008.
- Μητράκος Θεόδωρος και Συμιγιάννης Γεώργιος, “Προσδιοριστικοί παράγοντες του δανεισμού και της χρηματοοικονομικής πίεσης των νοικοκυριών στην Ελλάδα”, τεύχος 32, Μάιος 2009.
- Παπάζογλου Χρήστος, “Είναι πράγματι χαμηλή η εξαγωγική επίδοση της Ελλάδος;”, τεύχος 32, Μάιος 2009.
- Ζόνζηλος Νίκος, Μπραγουδάκης Ζαχαρίας και Παύλου Γεωργία, “Ανάλυση των αναθεωρήσεων των προκαταρκτικών (flash) εκτιμήσεων των τριμηνιαίων εθνικών λογαριασμών”, τεύχος 32, Μάιος 2009.

- Ράπανος Βασίλης και Καπλάνογλου Γεωργία, “Ανεξάρτητα δημοσιονομικά συμβούλια και ο πιθανός ρόλος τους στην Ελλάδα”, τεύχος 33, Μάιος 2010.
- Μητράκος Θεόδωρος, Τσακλόγλου Πάνος και Χολέζας Ιωάννης, “Προσδιοριστικοί παράγοντες της πιθανότητας ανεργίας των νέων στην Ελλάδα, με έμφαση στους αποφοίτους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης”, τεύχος 33, Μάιος 2010.
- Gibson Heather και Μπαλφούσια Χιόνα, “Πληθωρισμός και ονομαστική αβεβαιότητα: η περίπτωση της Ελλάδος”, τεύχος 33, Μάιος 2010.
- Μηγιάκης Πέτρος, “Προσδιοριστικοί παράγοντες της συσχέτισης μετοχών-ομολόγων στην Ελλάδα”, τεύχος 33, Μάιος 2010.
- Μητράκος Θεόδωρος, Τσακλόγλου Πάνος και Χολέζας Ιωάννης, “Προσδιοριστικοί παράγοντες του ύψους των μισθών στην Ελλάδα, με έμφαση στους μισθούς των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης”, τεύχος 34, Σεπτέμβριος 2010.
- Μπραγουδάκης Ζαχαρίας και Παναγιώτου Στέλιος, “Προσδιοριστικοί παράγοντες των εισπράξεων από θαλάσσιες μεταφορές: η περίπτωση της Ελλάδος”, τεύχος 34, Σεπτέμβριος 2010.
- Gibson Heather και Μπαλφούσια Χιόνα, “Επιδράσεις της ονομαστικής και της πραγματικής αβεβαιότητας στα βασικά μακροοικονομικά μεγέθη στην Ελλάδα”, τεύχος 34, Σεπτέμβριος 2010.
- Μανεισιώτης Βασίλειος, “Αριθμητικοί δημοσιονομικοί κανόνες στην πράξη”, τεύχος 35, Ιούνιος 2011.
- Βασαρδάνη Μελίνα, “Φοροδιαφυγή στην Ελλάδα: μια γενική επισκόπηση”, τεύχος 35, Ιούνιος 2011.
- Καλφάογλου Φαίδων, “Η χρησιμότητα των ασκήσεων προσομοίωσης ακραίων καταστάσεων (stress tests) για την ανάλυση της ευρωστίας των τραπεζών”, τεύχος 35, Ιούνιος 2011.
- Νικολίτσα Δάφνη, “Η ενδοεπιχειρησιακή κατάρτιση στην Ελλάδα: μια συνοπτική εικόνα”, τεύχος 35, Ιούνιος 2011.
- Παπασπύρου Θεόδωρος, “Η βιωσιμότητα της οικονομικής και νομισματικής ένωσης και οι προοπτικές των οικονομιών της περιφέρειας”, τεύχος 36, Απρίλιος 2012.
- Κανελλόπουλος Κώστας, “Απασχόληση και ροές εργαζομένων στη διάρκεια της οικονομικής κρίσης”, τεύχος 36, Απρίλιος 2012.
- Καλφάογλου Φαίδων, “Το πλαίσιο της κεφαλαιακής επάρκειας των τραπεζών”, τεύχος 36, Απρίλιος 2012.
- Μπραγουδάκης Ζαχαρίας και Σιδέρης Δημήτρης, “Είναι συμμετρική η προσαρμογή της λιανικής τιμής της βενζίνης στις μεταβολές της διεθνούς τιμής του πετρελαίου; Η περίπτωση της ελληνικής αγοράς καυσίμων”, τεύχος 37, Δεκέμβριος 2012.
- Κανελλόπουλος Ν. Κώστας, “Μέγεθος και διάρθρωση της ανασφάλιστης εργασίας”, τεύχος 37, Δεκέμβριος 2012.
- Μηγιάκης Μ. Πέτρος, “Επισκόπηση των προτάσεων για κοινές ομολογιακές εκδόσεις από τα κράτη-μέλη της ζώνης του ευρώ υπό μακροχρόνια οπτική γωνία”, τεύχος 37, Δεκέμβριος 2012.
- Καράμπαλης Νικόλαος και Κοντέλης Ευριπίδης, “Οι αυξήσεις των έμμεσων φόρων και η επίπτωσή τους στον πληθωρισμό κατά την περίοδο 2010-2012”, τεύχος 38, Νοέμβριος 2013.
- Βουρβαχάκη Ευαγγελία, “Διαρθρωτική μεταρρύθμιση στις οδικές εμπορευματικές μεταφορές”, τεύχος 38, Νοέμβριος 2013.
- Κανελλόπουλος Νικόλαος Κ., Μητράκος Θεόδωρος, Τσακλόγλου Πάνος και Χολέζας Ιωάννης, “Οι επιπτώσεις της τρέχουσας κρίσης στις ιδιωτικές αποδόσεις της εκπαίδευσης στην Ελλάδα”, τεύχος 38, Νοέμβριος 2013.
- Παπαπέτρου Ευαγγελία και Μπάκας Δημήτριος, “Η ελληνική αγορά εργασίας στα χρόνια της κρίσης: ανεργία, απασχόληση και συμμετοχή στην αγορά εργασίας”, τεύχος 38, Νοέμβριος 2013.
- Τζαμουράνη Παναγιώτα, “Η έρευνα για την οικονομική κατάσταση των νοικοκυριών: περιγραφή της έρευνας του 2009 και κύρια αποτελέσματα για το εισόδημα, τον πλούτο και τη δανειακή επιβάρυνση των νοικοκυριών στην Ελλάδα”, τεύχος 38, Νοέμβριος 2013.

